

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE SİYASETİNDE PARTİ DİSİPLİNİ VE SONUÇLARI,
DİSİPLİNLİ PARTİ YAPISININ PARTİ İÇİ DEMOKRASİYE VE YASAMA ORGANININ
İŞLEYİŞİNE ETKİLERİ**

DOKTORA TEZİ

Fatih BİLGİN

BURSA - 2024

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE SİYASETİNDE PARTİ DİSİPLİNİ VE SONUÇLARI,
DİSİPLİNLİ PARTİ YAPISININ PARTİ İÇİ DEMOKRASİYE VE YASAMA ORGANININ
İŞLEYİŞİNE ETKİLERİ**

DOKTORA TEZİ

Fatih BİLGİN

Danışman

Prof. Dr. Bekir PARLAK

BURSA - 2024

TEZ ONAY SAYFASI
T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı'nda 711615003 numaralı Fatih BİLGİN'in hazırladığı **“Türkiye Siyasetinde Parti Disiplini ve Sonuçları, Disiplinli Parti Yapısının Parti İçi Demokrasiye ve Yasama Organının İşleyişine Etkileri”** başlıklı doktora tezi ile ilgili savunma sınavı, .../...../20.... günü - saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın (başarılı / başarısız) olduğuna (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
Prof. Dr. Bekir PARLAK
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Mehmet ERYILMAZ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Arzu AL
Marmara Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Burak Hamza ERYİĞİT
Marmara Üniversitesi

Üye
Dr. Öğretim Üyesi Gülbeyaz KARAKUŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi

..../..../ 20....

DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Tarih: 08/02 /2024

Tez Başlığı / Konusu: **“Türkiye Siyasetinde Parti Disiplini ve Sonuçları, Disiplinli Parti Yapısının Parti İçi Demokrasiye ve Yasama Organının İşleyişine Etkileri”**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 100 sayfalık kısmına ilişkin, 08/02/2024 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7’dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları’nı inceledim ve bu Uygulama Esasları’nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
08/022024

Adı Soyadı: Fatih BİLGİN

Öğrenci No: 711615003

Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Programı:

Statüsü: Doktora

Danışman
Prof. Dr. Bekir PARLAK

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum " **Türkiye Siyasetinde Parti Disiplini ve Sonuçları, Disiplinli Parti Yapısının Parti İçi Demokrasiye ve Yasama Organının İşleyişine Etkileri** " başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

08.02.2024

Adı Soyadı: Fatih BİLGİN

Öğrenci No: 711615003

Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Programı: Doktora

Tezin Türü: ☐ Yüksek Lisans / ☒ Doktora / ☐ Sanatta Yeterlilik

TÜRKÇE ÖZET

Yazar adı soyadı	Fatih BİLGİN
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bilim dalı	Siyaset ve Sosyal Bilimler
Tezin niteliği	Doktora
Mezuniyet tarihi	/...../20....
Tez danışmanı	Prof. Dr. Bekir PARLAK

Türkiye Siyasetinde Parti Disiplini ve Sonuçları, Disiplinli Parti Yapısının Parti İçi Demokrasiye ve Yasama Organının İşleyişine Etkileri

Siyasal sistemler, sistemi oluşturan temel mekanizmalar üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Ancak bu incelemeler yapılırken siyaseti dizayn eden siyasi partilerin çalışma biçimleri ve etkinliği göz önünde bulundurulmaması bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Siyasal sistemlerin teorileri ile işleyişleri arasındaki temel farklar genel itibarıyla siyasi partilerin sistem içerisindeki etkinliği ile ilişkilidir. Bu noktada toplumsal yapıyı dizayn edecek kadar güçlü bir hale gelmiş ve devletle iç içe girmiş siyasi partilerin mevcudiyeti siyasal sistemi derinden etkilemektedir.

Parlamentar sistemin doğal bir sonucu olan disiplinli parti yapıları ve yumuşak kuvvetler ayrımı yasama ile yürütme arasında iç içe geçmiş bir siyasal sistem ön görmektedir. Fakat Türkiye’de özellikle Cumhurbaşkanlığı sistemine geçildikten sonra başkanlık sisteminde olduğu gibi disiplinli parti yapısından vaz geçilmesi beklenirken, ittifaklara izin veren yeni seçim sisteminde nispi temsilden vaz geçilmemiş olması ve nispi temsilde liste usulüyle adayların parti merkezlerince belirlenmesi partilerin adayların üzerindeki yaptırım gücünü en üst seviyeye çıkartmaktadır.

Bu çalışma Türk siyasi hayatında etkin bir rol oynayan siyasi partilerin parti içi demokrasilerini ve disiplin yapılarını araştırmayı amaçlıyor olup, bu partilerin disiplin yapılarının katı parti disiplini çerçevesinde oluşturulmasından ötürü, partilerin neden katı disiplinli bir yapıya sahip oldukları, bu yapının neden ortaya çıktığı ve nasıl işlediği sorusuna cevap aranacaktır.

Ayrıca katı parti disiplininin siyasi hayatımız için gerekliliği sorgulanacak olup bu disiplinli yapının zayıflatılması durumunda siyasal hayatta karşımıza çıkacak sonuçlar araştırılacaktır. Diğer taraftan yeni hükümet sisteminde siyasal partilerin rolleri incelenecek olup, partilerin disiplinli yapısının bu sistem için gerekliliği sorgulanarak olası bir yapısal değişiklik durumunda zayıf disiplinli siyasal partilerin sistemin içerisinde işler bir durumda olup olmayacağı sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar kelimeler: *Siyasi Partiler, Parti İçi Demokrasi, Parti Disiplini, Seçim Sistemleri, Kuvvetler Ayrılığı, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*

ABSTRACT

Name & surname	Fatih BİLGİN
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	Political Science and Public Administration
Subfield	Political and Social Sciences
Degree awarded	PHD
Date of degree awarded	/...../20....
Supervisor	Prof. Dr. Bekir PARLAK

Party Discipline and Its Results in Turkish Politics, The Effects of Disciplined Party Structure on Intra-Party Democracy and the Functioning of the Legislative Assembly

Political systems are tried to be explained through the basic mechanisms that make up the system. However, it is a deficiency that the working styles and effectiveness of political parties, which design politics, are not taken into consideration while conducting these analyzes.

The main differences between the theories of political systems and their functioning are generally related to the effectiveness of political parties within the system. At this point, the existence of political parties that have become powerful enough to design the social structure and are intertwined with the state deeply affects the political system.

Disciplined party structures and a soft separation of powers, which are a natural consequence of the parliamentary system, envisage an intertwined political system between the legislature and the executive. However, in our country, especially after the transition to the presidential system, while the disciplined party structure is expected to be abandoned as in the presidential system, the fact that proportional representation has not been abandoned in the new electoral system that allows alliances and the candidates are determined by the party centers through the list method in proportional representation maximizes the sanctioning power of the parties on the candidates.

This study aims to investigate the intra-party democracy and disciplinary structures of political parties that play an active role in Turkish political life. Since the disciplinary structures of these parties are formed within the framework of strict party discipline, an answer will be sought to the question of why parties have a strict disciplinary structure, why this structure emerged and how it functions. In addition, the necessity of strict party discipline for our political life will be questioned and the consequences of weakening this disciplinary structure in political life will be investigated. On the other hand, the roles of political parties in the new government system will be analyzed, the necessity of the disciplined structure of parties for this system will be questioned and an answer will be sought to the question of whether weakly disciplined political parties will be able to function in the system in case of a possible structural change.

Keywords: *Political Parties, Intra-party Democracy, Party Discipline, Election Systems, Separation of Powers, Presidential Government System*

ÖNSÖZ

Bu çalışma, her eser gibi uzun ve meşakkatli bir sürecin sonucunda ortaya çıktı. Bu dönemin şahsım adına oldukça uzun, yorucu ve yıpratıcı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İçerisinde pandemiye, hastalıkları, kazaları, vefatları ve doğumları barındıran bu sürecin kendi adıma dikkat dağıtıcı olduğunu ifade etmeden geçmemem gerektiğini düşünüyorum. Ancak bu zaman zarfında bana motivasyon kaynağı olan ve çalışma azmi veren insanlar oldu.

Öncelikle akademik hayata adım atmamdaki en büyük pay sahibi ve motive edici kuvvet şüphesiz ki değerli hocam TESAM Başkanı **Dr. İlyas BOZKURT** olmuştur. Kendisiyle kurduğumuz her diyalog benim adıma her zaman ufuk açıcı olmuştur. Bu tezde de birçok noktada kendisinin fikirlerinden yararlanma fırsatı bulduğum için çok mutluyum.

Tezin ortaya çıkmasında büyük katkıları olan değerli danışman hocam **Prof. Dr. Bekir PARLAK**'a teşekkürü bir borç bilirim. Kendisi tez sürecinde yaşadığım tüm olumsuzluklar karşısında her zaman yapıcı ve destekleyici davranarak bu zorlu süreçten kopmamamı sağlamıştır. Bu tezde katkısı çok büyük olan hocamın, maalesef ki bilgi birikiminden yeterince faydalanamadığım gerçeğinin de farkındayım.

Çalışmamın nihayete ermesinde şüphesiz en büyük cefayı çeken, bu uzun ve zorlu dönemde desteğini bir gün bile esirgemeyen değerli eşim **Uzman Diyetisyen Ayşenur ŞAHİN BİLGİN**'e de, bu süreçteki anlayışı için teşekkürlerimi sunuyorum. Yine bu dönemde ikimize de her konuda desteklerini esirgemeyen ailelerimize de sonsuz teşekkür ediyorum.

Son olarak bu çalışmayı, tez sürecinde kaybettiğim rahmetli babam **Selahattin BİLGİN**'e ve yine bu dönemin bana en büyük armağanı olan sevgili kızım **İlay BİLGİN**'e ithaf etmek istiyorum.

İSTANBUL 2024

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ.....	iv
TÜRKÇE ÖZET.....	v
İNGİLİZCE ÖZET	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ PARTİLER, PARTİ SİSTEMLERİ VE PARTİ DEVLET İLİŞKİSİ

1.1.	Siyasi Partiler.....	9
1.1.1.	Siyasi Partilerin Tanımı.....	9
1.1.2.	Siyasi Partilerin Doğuşu.....	10
1.1.3.	Siyasi Partilerin Tarihsel Gelişimi Ve Evrimi	17
1.1.4.	Dünyada Siyasi Partiler	22
1.1.4.1.	Amerika Kıtasında Siyasi Partiler	22
1.1.4.2.	Kıta Avrupası'nda Siyasi Partiler	39
1.1.4.3.	Birleşik Krallık'ta Siyasi Partiler	47
1.1.4.4.	Asya Siyasi Partileri	50
1.2.	Parti Sistemleri.....	55
1.2.1.	Tek Parti Sistemleri.....	57
1.2.2.	Çift Parti Sistemleri.....	59
1.2.3.	Çok Partili Sistemler	61
1.2.4.	Hakim Parti ve Hegemonyacı Parti Sistemleri.....	66
1.3.	Parti Tipleri.....	68
1.3.1.	Kadro ve Kitle Partileri	70
1.3.2.	Temsilci ve Bütünleştirici Partiler	78
1.3.3.	Anayasal ve Devrimci Partiler	86

1.3.4.	Sol ve Sağ Partiler	86
1.3.5.	Ana Akım ve Popülist Partiler	89
1.4.	Partiler ve Devlet Yönetimi	90
1.4.1.	Sorumlu Parti Hükümeti.....	91
1.4.2.	Yönetmeyen Parti	94
1.4.3.	Devlet Partileri ve Parti Devleti	95

İKİNCİ BÖLÜM

PARTİ DİSİPLİNİ VE YÖNETİM SİSTEMLERİNDEKİ YERİ

2.1.	Parti Disiplini	99
2.1.1.	Parti Disiplinin Tanımı	101
2.1.2.	Dünya’da ve Türkiye Siyasetinde Parti Disiplininin Gelişimi	105
2.1.3.	Parti Disiplininin Nedenleri	107
2.1.4.	Parti Disiplinini Etkileyen Unsurlar	111
2.1.4.1.	Liderlik.....	112
2.1.4.2.	Partinin Yapısı	121
2.1.5.	Parti Disiplininin Sonuçları	130
2.1.6.	Disiplin Yapılarına Göre Siyasi Partiler	132
2.1.6.1.	Disiplinsiz Partiler.....	136
2.1.6.2.	Disiplinli Partiler	137
2.2.	Yönetim Sistemlerinin Parti Disiplini İle İlişkisi	151
2.2.1.	Yasama, Yürütme ve Seçim Sistemi İle Parti Disiplini İlişkisi	152
2.2.1.1.	Parti Disiplininin Yasama Organının İşleyişi İle İlişkisi.....	152
2.2.1.2.	Parti Disiplininin Yürütme Organının İşleyişi İle İlişkisi	155
2.2.1.3.	Parti Disiplininin Seçim Sistemi İle İlişkisi	157
2.2.2.	Yönetim Sistemlerinde Parti Disiplini	165
2.2.2.1.	Parlamenter Sistemde Parti Disiplini	165
2.2.2.2.	Başkanlık Sisteminde Parti Disiplini	169
2.2.2.3.	Yarı Başkanlık Sisteminde Parti Disiplini	171
2.3.	Siyasi Partiler ve Parti Disiplinine Sosyolojik Bir Bakış.....	174

2.3.1.	Parti Disiplini Kavramına Tönnies'in Cemaat ve Cemiyet Ayrımı Üzerinden Bir Bakış	175
2.3.2.	Foucault'un İktidar Analizinde Partiler Konumu Üzerine Bir İnceleme	179
2.3.3.	Sartori'nin Ahtapot Partilerinin Oluşumunda Parti Disiplini	182

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE SİYASETİNDEKİ MEVCUT SİYASAL GÖRÜNÜM, NORMATİF BİR SİYASİ PARTİ VE DİSİPLİN YAPISI İÇİN GEREKLİ YAPISAL REFORMLAR

3.1.	Türkiye Siyasetinde Siyasi Hareketler ve Siyasi Partiler	185
3.1.1.	Meşrutiyet Sonrası Siyasi Hareketler ve Siyasi Partiler	187
3.1.2.	Cumhuriyet'in İlanı ve Tek Parti Dönemi	192
3.1.3.	Çok Partili Siyasal Hayat ve Demokrat Parti İktidarı	197
3.1.4.	1960 – 2002 Yılları Arası Siyasal Yaşam	202
3.1.5.	2002 Sonrası Siyasi Partiler	208
3.2.	Türkiye'de Mevcut Siyasal Yapı ve Analizi	211
3.2.1.	Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi	212
3.2.2.	Seçim Sistemi ve İttifaklar	215
3.3.	Siyasi Partiler Kanunu	218
3.4.	Türkiye Siyasetinde Parti İçi Demokrasi ve Partilerin Disiplin Yapıları	232
3.5.	Türkiye Siyasetinde Siyasi Partilerin Rolü ve Parti Disiplininin Yasama Organının İşleyişine Etkileri	244
3.6.	Türkiye Siyasetinde Parti Liderliği ve A-tipik Bir Örnek Olarak 2023 CHP Kongresi	248
3.7.	Normatif Bir Siyasi Parti Yapısı İçin Öneriler	255
	SONUÇ	260
	KAYNAKÇA	271
	ÖZGEÇMİŞ	281

GİRİŞ

Toplumların gelişmesi ve dönüşmesiyle birlikte, insan hakları, temel hak ve özgürlükler, demokrasi, cumhuriyet, hukukun üstünlüğü gibi modern kavramlar hayatın bir parçası haline gelmiştir. İlk çağlardan beri var olan devlet kavramı ve ondan da eski olan iktidar olgusu, toplum geliştikçe giderek aşınmıştır. Son raddede devletin yönetiminde söz sahibi olan yapı genişleyerek kişilerden topluluklara doğru bir dönüşüme uğramıştır. Önceden bir kral, sultan ya da padişah tarafından yönetilen devlet, birçok üyeyi içinde barındıran meclislere yönetimde söz hakkı vermeye başlamıştır. Bazen bu meclisler sembolik olarak danışmanlık görevi yapmakla beraber, bazen de monarkın iradesini kısıtlayarak monark yerine karar verme gücüne sahip bir yapıya bürünmüşlerdir.

Modern anlamdaki biçiminin kökleri İngiltere'ye dayanan parlamentolar, devletlerin demokratik bir yönetim sergilemesinde büyük rol oynamışlardır. Devlet yöneticileri ilk başta yetkilerini paylaşmakta isteksiz davransalar da süreç içerisinde gerek siyasi, gerek toplumsal, gerek askeri baskılar devlet yöneticilerinin yetkilerini meclislerle paylaşmalarına netice vermiştir. Montesquieu ile başlayan "kuvvetler ayrımı" düşüncesiyle beraber yasama, yürütme ve yargıdan oluşan devlete ait güçlerin devlet organları arasında bölünmesi, bir genel kabul halini almıştır.

Üç kuvvetten biri olan yasama gücünü elinde barındıran parlamentoların üyeleri ise demokratik gelişim süreçlerine göre kademeli olarak doğrudan halk tarafından seçilmiştir. Parlamentoların devlet yönetimindeki kritik rolleri nedeniyle, önemleri her geçen gün artmakla beraber parlamento üyelerinin seçimlerinde oy verme yetkisi ilk dönemlerde sınırlı bir vatandaş kitlesine hak olarak verilmiştir. Demokrasi kavramının toplumsal etkisi sonucu meşruiyetlerini daha da artırmak isteyen yönetimler, parlamento üyelerinin seçiminde oy hakkını genele yaymışlardır. Özellikle seçmen kitlelerinin genişlemesi, o güne kadar elitlerin fikir birlikteliği yaptığı siyasal grupların ve kadro partisi hüviyetinde olan siyasi partilerin yapısal dönüşüme uğramasına netice vermiştir. Şartlar doğrultusunda yapısal dönüşüme uğrayan söz konusu partiler kitle partileri şeklini almışlardır. Bu partiler kitleleri yönlendiren, bazen bir ideolojinin siyasal

temsilcisi bazen de kendi ideolojilerini oluşturup toplumu etkileyen sosyal topluluğa evrilmişlerdir.

Siyasi partilerin gelişimi ile genel oy hakkının verilmesi birbiri ile doğrudan ilişkilidir. Genel oy hakkı sayesinde siyasi partiler örgütsel yapılarını genişleterek daha fazla seçmene ulaşmayı, onları partilerine üye yapmayı ya da sempatizan konumuna getirmeyi ana gaye haline getirmişlerdir. Dezavantajlı halk kitlelerinin siyasetteki temsilcileri olan siyasi partiler gerek finansal açıdan, gerekse de insan kaynağı olarak büyüdükçe bürokratik bir yapının oluşumu zorunluluk olmuştur.

İşçi sınıfının dahil olduğu sosyalist partiler örgütlü bir biçimde disiplinli hareket tarzı benimsedikçe, burjuva partilerinin bir adım önüne geçerek başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Sosyalist partilerin bu disiplinli yapıları ve tutarlı hareket tarzları diğer partiler için ilham kaynağı olmuştur. Partilerdeki disiplin yapısı, partiler kitlesel bir hal aldıkça gelişmiş ve parti oligarşisinin partiyi rahat bir biçimde yönetmesi için bir aparat halini almıştır. Günümüz partilerinde parti disiplini, parti tutarlılığını sağlayabilmek adına yasal ve meşru bir zemine oturtulmuştur. Ancak özellikle sorumlu parti hükümetlerinin bulunduğu ülkelerde parti liderleri parti disiplini araçlarını üyeleri ve vekilleri üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallandırmaktadırlar.

Çalışmanın konusu, bu noktada devreye girmektedir. Bu çalışmada parti disiplini kavramının partiler için ne kadar etkili olduğu ve parti liderlerinin parti disiplini, ne kadar parti tutarlılığını sağlamak adına, ne kadar parti içi muhalefeti susturmak amacıyla kullandığını sorgulanmaktadır. Yine çalışmada parti disiplini nedeniyle iktidara gelen partinin ve söz konusu partinin liderinin hem yasamayı hem yürütmeyi tek başına kontrol altına alıp alamayacağı, bunun kuvvetler birliğine netice verip veremeyeceği sorusuna cevap aranmaktadır. Ayrıca bu durumda yargı erkinin de parti liderinin kontrolüne girip girmeyeceği ya da yargının üzerinde etki sahibi olup olamayacağı tartışılacak. Parti disiplininin hakim olduğu partilerde parti içi demokrasinin ne kadar uygulandığı, partilerin ne kadar demokratik olduğu ve farklı görüş ve düşünceleri ne kadar parti içerisinde barındırdığı sorusu yanıtlanacaktır.

Çalışmanın amacı, partilerin kendi üyeleri ve seçilmiş adayları üzerinde tesis ettikleri disiplinin, devletin elinde bulundurduğu yasama ve yürütme kuvvetlerinin üzerindeki etkilerini incelemektir.

Yasama organının görevini layıkıyla yerine getirilebilmesi ve bu organda halkın daha fazla etkin temsilciler gönderebilmesi amacını gerçekleştirebilmek için siyasi partiler meclislerin en başat figürleri haline gelmişlerdir. Siyasi partiler, modern demokrasilerde kitleleri bir arada tutmak ve tutarlı bir siyaset yürütebilmek, dezavantajlı halk kitlelerinin temsilcileri olmaları açısından olmazsa olmaz kuruluşlardır. Fakat partilerin ve yöneticilerin üyelerine özellikle de seçilmiş vekillere ya da temsilcilere parti disiplini vasıtasıyla uyguladığı baskı, parlamenter demokrasinin hiç görünmeyen yüzü ile karşılaşmaktadır.

Çalışmanın güçlü yönleri ise; bugüne kadar yapılan çalışmalarda parti içi demokrasi konusu dikkati nazara verilirken, partilerin geri planda kalan anti demokratik yönleri parti içi demokrasi eksikliği gibi görülmüş ve buna neden olan şartlara yoğunlaşmamıştır. Çalışma gölgede kalan, partilerin anti demokratik bir tutum sergilemesinin en önemli sebebi olarak disiplin konusunu öne sürmekte, parti disiplinini daha görünür kılmaktadır. Ancak parti disiplini teoride parti tutarlılığını sağlayan önemli bir araç gibi gözükmeyle beraber esasında parti liderlerinin partilerin üzerinde hakimiyet kurmasını sağlayan, partilerde tek tip bir düşüncenin hakim olmasını neden olan ve parti liderinin oturmuş olduğu koltukları sağlamlaştıran bir aparata dönüştüğünü vurgulanmıştır. Özellikle de Türkiye siyasetinde gerek parti liderleri gerekse de partinin yönetim kadroları parti disiplin araçlarını kullanarak geldikleri makamları korumuşlardır. Partilerde liderler, liderlerin icraatları, liyakatleri ve liderlik makamları üyeler tarafından disiplin soruşturmasına muhatap olamamak korkusuyla tartışma konusu dahi yapılmamıştır.

Parti disiplini Türkiye’de, partililerin ortak bir hedefe ulaşmak için birlikte hareket etmesini sağlayan, parti tutarlılığını teşvik eden bir araç olmaktan çıkarak parti içerisindeki müesses nizamın koruyuculuğunu yapan bir biçim almıştır. Türkiye

siyasetinde boy gösteren siyasi partilerce gerçekleştirilen parti kongreleri, parti liderlerinin gövde gösterisi yaptığı, parti içi muhalefeti dışlayarak pasifize ettiği kayıtsız şartsız itaat eden üyelerin makamlara yerleştirildiği birer arınma toplantılarına dönüşmüştür.

Yazında daha önce geri planda kalan parti disiplini kavramı yukarıda sayılan nedenlerden ötürü bu çalışmanın merkezine alınmıştır. Türkiye’de parti içi demokrasinin sağlıklı bir biçimde yürütülebilmesi için de parti disiplininin demokratik teamüllere göre yeniden tasarlanmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde siyasi partilerin tarihsel gelişimi, farklı yönetim biçimlerine sahip ülkelerdeki siyasi partilerin tarihsel gelişimleri ve yapısal görünüşleri incelenmiş olup, siyasi partilere literatürde yer verilen tasnif biçimleri ile parti ile devlet aygıtı arasındaki yönetim ilişkisi konu edilmiştir.

İkinci bölümde parti disiplini kavramı merkeze alınmıştır. Parti disiplininin tanımı ve mahiyeti, tarihsel gelişimi, nedenleri ve parti disiplinini etkileyen unsurlar ile partilerin disiplin yapılarına göre sınıflandırılması bu bölümün konuları arasındadır. İkinci bölümün devamında ise yönetim sistemleri ile parti disiplini arasındaki karşılıklı ilişkisi incelenmiş olup yine bu kısımda yasama organı, yürütme organı ve seçim sisteminin parti disiplini ile ilişkisi ve dünyada uygulanan başkanlık, yarı başkanlık ve parlamenter sistemlerin parti disiplinini teşvik edip etmediği sorusuna cevap aranmıştır. Ayrıca yine bu bölümde siyasi partilerin toplumdaki konumlarını ve parti disiplininin bu noktadaki etkisini anlatabilmek adına siyasi partilerin ve parti disiplini olgusunun sosyolojik bir tahlili yapılarak, Sartori’nin toplumun tamamına nüfuz eden partiler için kullandığı ahtapot parti kavramının oluşumunda parti disiplini kavramının rolüne dikkat çekilmiştir. Keza yine toplumu kuşatan bir güç olarak iktidarı niteleyen Foucault’un iktidar analizinde partilerin rolü incelenmiş ve son olarak da Tönnies’in cemaat ve cemiyet ayrımları üzerinden parti disiplininin oluşturduğu parti yapısı araştırma konusu yapılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise siyasi partiler ve parti disiplini kavramı Türkiye özelinde değerlendirilmiştir. Türkiye’deki mevcut siyasal görünüm ve bu siyasal

görünümü etkileyen unsurlar ve parti disiplinin sistem üzerindeki etkisi bu bölümün başlıklarındandır. Parti içi demokrasiyi merkeze alan, parti disiplininin vermiş olduğu gücü parti programına uyum ve parti tutarlılığı doğrultusunda kullanan, farklı görüş ve düşüncelere de ev sahipliği yapabilen bir siyasi parti için gerekli düzenlemelerin neler olması gerektiği sorusuna cevap aranmıştır. Bu kısımda “normatif bir parti yapısı söz konusu mudur, eğer söz konusu ise hangi evrelerden geçmeli, hangi özellikleri barındırmalıdır” soruları yanıtlanacaktır.

Çalışmanın parti disiplini bakımından ana önermesi iki boyutludur. Bunlardan ilki parti içi demokrasi bakımından diğeri de parti disiplininin yasama organına etkisi açısındanadır. İlk önermede parti disiplininin siyasi partilerin demokratik usuller çerçevesinde çalışmasını engellediği savından yola çıkılmaktadır. Türkiye’de siyasi parti liderleri, parti disiplini parti tutarlılığını sağlamak amaçlı değil kendi makamlarını korumak için kullanmaktadırlar. Bu sebeple de parti liderleri, parti disiplini vasıtasıyla parti içi muhalefeti baskılamak ve liderliklerini tehdit eden kişileri partiden tasfiye etmektedirler. İkinci önermeye göre, parti disiplini parti liderinin eline partili vekilleri kontrol etme fırsatını vermektedir. Bu durum ise yasama ve yürütme organlarının tek elde toplanmasına ve kuvvetler ayrımının rafa kalkmasına neden olmaktadır. Kuvvetler ayrımının sürdürülebilmesi için parti disiplininin esnetilmesi bir çözüm yolu olarak düşünülmelidir.

Çalışmanın alt önermeleri ise şu şekildedir: Siyasal hayatta parti disiplini yasamanın bağımsız şekilde çalışmasını etkileyerek, siyasal sistemin aslına uygun bir biçimde işlemesine engel olmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde disiplinli parti yapısı kuvvetler birliğine sebebiyet vermektedir. Türkiye’de uygulanan mevcut hükümet sisteminde katı disiplinli siyasi parti yapılarına ihtiyaç yoktur.

Türkiye’deki siyasi partilerde asıl güç parti merkezinde ve parti yönetiminde değil doğrudan partinin genel başkanın elindedir ve sistem parti liderlerinin değişmemesini ve otoriter bir yönetim sergilemelerini teşvik etmektedir.

Parti içi demokrasinin işleyebilmesi ve siyasal kültürün gelişmesi için, seçim kanunu ve siyasal partiler kanunda değişikliğe gidilmelidir. Mevcut siyasal partiler kanunu ve seçim sistemi, demokratik gelişimin önüne set koymakta, ana akım partilere ve onların liderlerine çok geniş yetkiler sağlamaktadır.

Çalışmanın literatüre katkısı ise şu şekilde özetlenebilir. Siyasal partiler konusunda yapılan çalışmalarda parti disiplini başlığı, parti içi demokrasi konusuna kıyasla geri planda kalmıştır. Bu alanda yapılan çalışmaların merkezine parti içi demokrasi konusu alınmış, parti disiplinine ise kısaca değinilerek küçük bir ayrıntı olarak yer verilmiştir. Bu alışma parti disiplini konusunu merkeze alarak genel çerçevede disiplin kavramını ele almıştır. İlave olarak partilerin disiplin yapıları tasnif edilirken, geleneksel ayırım olan katı disiplinli parti ve esnek disiplinli parti ayırımına totaliter disiplinli partiler eklenerek, disiplinli partiler üç ana başlık altında incelenmiştir. Böylece literatürde belli noktalarda üstü kapalı biçimde oluşan katı disiplinli parti ile totaliter disipline sahip partilerin benzer disiplin yapılarına sahip oldukları fikri reddedilmiştir. Söz konusu disiplin yapılarının benzer olmadıkları iddia edilerek yeni bir tasnife gidilmiştir.

Ayrıca çalışmanın literatüre bir diğer katkısı ise temel eser statüsünde sayılabilecek eserlerde, siyasal partilerde parti yönetimlerinin geniş yetkilerinden ve otoriter eğilimlerinden bahsedilmektedir. Ancak Türkiye siyasetinde asıl yetki parti liderlerinde toplanmaktadır. Partilerin yönetim kadroları ise sadece lider izin verdiği oranda güce sahip olmaktadırlar. Çalışma literatürdeki mevcut çalışmaların aksine gücün parti yönetimlerinde değil siyasal parti liderlerinde toplandığını belirtmektedir. Partilerde parti disiplini aracılığıyla oluşan lider sultasının sosyolojik, psikolojik ve örgütsel nedenlerini konu edinen bir kaynak hüviyetindedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ PARTİLER, PARTİ SİSTEMLERİ VE PARTİ DEVLET İLİŞKİSİ

Çalışmanın ilk bölümünde; dünyada “siyasi parti” kavramının nasıl ve neden doğduğu, tarihsel gelişimleri ve seçilmiş ülkelerdeki siyasi partilerin gelişimi ve çalışma prensipleri incelenecektir. Devamında, literatürde partilerin nasıl tasnif edildiğinin üzerine yoğunlaşarak, partileri sayı üzerinden tasnif eden bakışa göre “parti sistemleri” açıklanacaktır. Sonrasında da partilerin bir araya geliş ve çalışma amaçları bakımından sınıflandıran tipolojiler üzerinden “parti tipleri” analiz edilecektir. Son kısımda ise partilerin devlet ile olan irtibatları ve devlet üzerindeki etkinlikleri incelenerek partiler ve devlet yönetimi açısından partiler incelenecektir.

Siyasi parti ne sosyal ne de iktisadi bir birliktir, oluşturmuş olduğu parti programına dayalı biçimde hareket eden bir topluluktur. Bu topluluğun amacı belli bir sınıfın çıkarlarını önceliyor olabileceği gibi ülkenin tamamının sorunlarına yönelik bir politika da sunabilir. Partinin ilkeleri ve çıkarlarıyla uyuşan ya da uyuşmayan herkes partiye üye olabilir. Genel olarak siyasi partiler; halkın desteğini arkasını alarak, demokratik yollarla devlet aygıtının kontrolünü eline almaya çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklar¹ olarak tanımlanmaktadır. Modern siyasal yaşamda partisiz rejimlere ancak bazı geleneksel veya demokrasiye geçiş durumundaki toplumlarda rastlanmaktadır. Modern devletler gerek demokratik, gerek otoriter, gerekse de totaliter olsun bir “partiler devleti” veya “parti devleti” haline gelmiştir².

Modern demokrasilerde siyasi partileri yok sayarak siyaset yapmak neredeyse imkansızdır ancak halen daha partileri bulunmayan iki tip ülkeyle karşılaşmak da mümkündür. Bu tip ülkelerin ilki Orta Doğu’daki küçük, geleneksel toplumlar biçiminde yaşayan, bağımsız bir devlet olarak dünyaca tanınmadan önce de belli aileler ya da aşiretler tarafından yönetilen devletlerdir. İkincisi ise partilerin ve parti faaliyetlerinin

¹ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, Ankara Üniv. Hukuk Fak, Ankara, 1977, s.4

² Ergun Özbudun, **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye’de Parti Disiplini**, Ankara Üniv. Hukuk Fak., Ankara, 1978, s.1

yasaklandığı asker destekli otoriter bir yönetimin ya da askerlerce idare edilen bir yönetimin olduğu devletlerdir³.

Siyasal partileri dikkate almadan ve göz ardı ederek siyasal sistemleri okumak neredeyse mümkün değildir. Totaliter rejimlerin tümünde, otoriter rejimlerin de önemli bir bölümünde bir tane de olsa siyasi parti mevcuttur⁴. Duverger⁵ siyasal partilerin yönetim sistemleri üzerindeki rolü ile ilgili olarak; anayasa hukuku bilmesine rağmen, partilerin rolünü bilmeyen kişi, siyasal rejimler hakkında yanlış fikir sahibi olmaktadır. Ancak partilerin rolünü bilen ama anayasa hukuku bilmeyen kişi eksik ama doğru bilgi sahibidir diyerek, partilerin siyasal sistemlerin içindeki rolünü vurgulamaktadır. Siyasal sistem ne olursa olsun, parti kavramını anlamadan bir siyaset bilimcinin bir ülkeyi analiz etme şansı yoktur. Özellikle partilerin bu kadar baskın olup parti liderlerinin başrolde olduğu siyasal yapıda, Türk siyasetini 1923'ten 1950'ye kadar Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olmadan açıklayamayız. CHP'yi de parti M. Kemal Atatürk ve İsmet İnönü olmadan anlayamayız. 1950 ile 1960 arasını Demokrat Parti (DP) olmadan kavrayamayız. 1980 sonrası Türkiye'yi Anavatan Partisi (ANAP) olmadan, 2000 sonrası Türkiye'yi de Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) olmadan anlamlandırmaya çalışmak imkansızdır. Siyaset bilimcilerin devlet sistemlerinin parti devleti veya partiler devleti haline dönüştüğü düşüncesine ek olarak; devletler özellikle de Türkiye partiler devletinden ziyade "parti liderleri devleti"ne dönüşmüştür.

Siyasal partiler halk kitlelerinin artan siyasi katılma taleplerinden yola çıkarak doğmuştur. Siyasi partilerin varlığı kitlelerinin siyasete dahil olmalarını daha da teşvik etmiştir. Siyasi partiler olmadan modern demokrasinin yürütmesi imkansızdır. Partiler sosyal eşitsizliğin giderilmesinde veya ortadan kaldırılması mücadelesinde en önemli figürlerden birisidir. Sosyo-ekonomik açıdan zayıf ve merkez tarafından dışlanmış halk kitlelerinin, sosyal ve ekonomik haklar elde etmelerinde en büyük pay siyasi partilerin çevresinde örgütlenmeleri sonucunda giriştikleri siyasal mücadelelerdir. Sosyo

³ Alan Ware, **Political Parties and Party Systems**, Oxford University Press New York, 1996, s.1

⁴ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.19

⁵ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınları, Ankara, 1970 s.370

ekonomik yönden dışlanmış halk kitlelerinin siyasal partiler aracılığıyla yaptıkları hak arama faaliyetleri devlet tarafından görünür olmalarını sağlamıştır⁶.

1.1. Siyasi Partiler

1.1.1. Siyasi Partilerin Tanımı

Siyasi parti kavramı Kapani⁷'ye göre; “bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluş” olarak ifade edilmektedir. Yine bir başka tanıma göre siyasal parti, siyasal güç haline gelebilmek için temsil makamını kazanmak, doğrudan veya dolaylı olarak siyasal iktidarın bir parçası olabilmek için örgütlenmiş bir grup insanı ifade etmektedir⁸. Duverger parti tabirini kamuoyuna yön veren geniş halk örgütleri için kullanmaktadır⁹. Ayrıca Micheals, Duverger, Neumann gibi teorisyenlerin parti tanımlarına göre partilerin güç elde etme arzuları ortak beklentileridir. Standart görüşe göre siyasal parti rakipleriyle güç elde etmek amacıyla siyasal mücadeleye giren ve başarılı olduğunda bu gücü kullanan kurumdur¹⁰. Bir başka tanıma göre siyasal parti ortak amaçları olan ve bu amaçlar doğrultusunda iş birliği yapıp, demokratik bir seçimle göreve gelerek hükümeti kontrol etmeyi amaçlayan grubun genel adıdır¹¹. Sartori ise kısa bir tanımla partiyi; resmi bir sıfatla tanımlanan ve seçimlerde kamu görevlerine aday gösterme yetisine sahip herhangi bir siyasal grup olarak ifade etmektedir¹². Heywood'un siyasal parti tanımı ise seçim ya da başka yollarla yönetim iktidarını kazanma amacıyla örgütlenen insan topluluğu şeklindedir¹³. Ware'ye göre ise parti; insanları iktidar olmak için bir araya getiren bir topluluktur, amaçlarına ulaşmak adına meşru araçlar kullanmaktadır, toplumun geneline sınırlı çıkarlardan fazlasını sunmaktadır, benzer inanışlar davranışlar

⁶ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.167

⁷ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, 1995,160

⁸ Mustafa Burak Çelebi ve Selahattin Hikmet Gezici, “Siyasal Parti Çeşitleri Üzerine Bir İnceleme”, **İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi**, 4(1), 2022, s. 17-34, s.18

⁹ Maurice Duverger, **age**, s. 15

¹⁰ C. W. Cassinelli, “The Totalitarian Party”, **The Journal of Politics**, 24(1), 1962 pp. 111-141 s. 112

¹¹ Anthony Downs, **An Economic Theory of Democracy**, Harper Collins Publishers, New York, 1957, s.24-25

¹² Giovanni Sartori, **Parties and Party Systems**,(2005 press), ECPR, United Kingdom, 1976, s.56.

¹³ Andrey Heywood, **Siyaset**, (2020), Felix, Ankara, 2020, s.335

ve değerler etrafında birleşen insanlardan müteşekkildir¹⁴. Sonuç itibariyle Ware'nin tanımına göre siyasi parti, yönetim pozisyonlarını ele geçirme girişimleriyle devlete nüfuz edip etkileyen ve tek bir çıkar grubundan ziyade bütün çıkar gruplarını toplama girişiminde bulunan kuruluştur¹⁵. Siyasal parti, aynı amaçlara sahip bireylerin belirlenmiş bir program ışığında, iş bölümü yaparak siyasal iktidarı ele geçirmek amacıyla bir araya gelerek oluşturdukları, istikrarlı ve süreklilik arz eden örgütlerdir¹⁶. Teziç'e göre ise siyasi parti ortak görüşleri paylaşan insanların siyasal iktidarı ele geçirmek amacıyla kurdukları örgütlerdir¹⁷.

2820 sayılı, 22/4/1983 tarihli ve şu an yürürlükte olan "Siyasi Partiler Kanunu¹⁸"na göre ise; *"Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak; Cumhurbaşkanı, milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar"* olarak tanımlanmaktadır.

Nihayetinde tanımı toparlamak gerekirse siyasi parti; devlet gücünü elde etmek ya da iktidara ortak olma hedefiyle, demokratik sınırlar çerçevesinde faaliyetlerini sürdüren, talip olduğu yönetim görevleri için çözüm önerilerinde bulunan, yerel ve merkezi teşkilatlanmalara sahip, üye ve seçmen kitlesi bulunan tüzel kişilikleri olan organizasyonlardır.

1.1.2. Siyasi Partilerin Doğuşu

Siyasi parti kavramı, meclislerin yönetimler içerisinde söz sahibi olmaya başlamasıyla ortaya çıkmış bir kavramdır. Modern anlamdaki siyasi partilerin doğuşunda rol oynayan

¹⁴ Alan Ware, *age* s.1- 5

¹⁵ Alan Ware, *age*, s. 5

¹⁶ Niran Cansever, *Türk Siyasal Hayatında Yöneten Sağın Bölünmesi: 1990'lı Yıllarda Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi Karşılaştırmalı Analiz*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2019 s. 48

¹⁷ Erdoğan Teziç, *100 Soruda Siyasî Partiler (Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye'de Partiler)*, Gerçek, İstanbul, 1976, s.6

¹⁸ *Siyasi Partiler Kanunu*, Madde 3

en önemli etken, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren seçim reformlarıyla seçimlerin giderek daha demokratik bir hal alması ve oy hakkının genişletilerek daha çok vatandaşa seçmenlik hüviyeti kazandırılmasıyla kitlelerin siyasetin bir parçası haline gelmeleridir. Genel oy hakkı öncesinde ise siyasi partiler dar kadroların bir araya geldiği benzer fikirler etrafında uzlaştığı kurumsallığa sahip olmayan yapılardır¹⁹.

Siyasal partiler gerek geçmişte gerekse de günümüzde iki biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu ortaya çıkış biçimlerinde ilki, partilerin parlamento içinde doğması/ortaya çıkmasıdır, ikincisi ise partilerin parlamento dışında ortaya çıkması/doğmasıdır. Parlamento içinde doğan partiler, meclis gruplarının seçim komitelerini oluşturması sonucu belirginleşir ve bu iki unsurun devamlı bir iletişim haline girmesi ve örgütlü bir yapıya dönüşmesi sonucunda da partiler oluşmuştur. Partileri hiziplerden ayıran temel fark örgütlenmiş siyasal bir yapıya sahip olmalarıdır²⁰. Tarihi olarak ilk partiler parlamentolardan doğmuşlardır. Parlamento içi siyasi gruplaşmalar demokrasinin gelişimine paralel olarak örgütlenmeyi zorunlu kılarak partileşmeye yol açmıştır. Ancak esas olan demokrasinin gelişimiyle partilerin parlamento dışından doğmaları daha sonra parlamentoya girmeleridir²¹.

Demokrasinin gelişmeye başladığı, genel oy vermenin yaygınlaşma aşamasında olduğu ve parlamentoların da yeni yeni işlerlik kazandığı ülkelerde, partilerin gelişimi ve doğuşu parlamento içinde oluşuma daha elverişlidir²². Bu teoriye örnek olarak DP, CHP vekillerinin dördtlü takrirden sonra partiden ihraç ve istifa etmeleri sonucu kurulmuştur. Türkiye'deki çok partili hayata geçiş denemeleri ve çok partili hayatın kalıcı hale gelmesi parlamento içinden doğan partiler sayesinde. Keza yine tarihin ilk partileri arasında sayılan ancak ilk dönemlerde hizipten öteye gidemeyen, İngiliz siyasi partilerinin kökenlerini oluşturan Whig'ler ve Troy'ler de parlamento içinde doğan partilere örnektirler. Kiliseye ve kral'a bağlı olan Troy'ler süreç içerisinde Muhafazakar partinin oluşmasını sağlamıştır. Liberal partinin temellerini de burjuvaziyi temsil edip,

¹⁹ Andrey Heywood, *age*, s.35

²⁰ Maurice Duverger, *age*, s. 16

²¹ Ali Yaşar Sarıbay, *Siyasi Partiler Sosyolojisi*, DBY, İstanbul, 2021, s.9

²² Maurice Duverger, *age*, s. 31

parlamentonun yetkilerinin arttırılmasından yana olan, siyasal özgürlüklere ve serbest ticareti savunan Whig'ler atmıştır²³.

İlk parlamento grupları, önce yöresel gruplara, sonrasında ise ideolojik gruplara dönüşmüştür. İngiltere'de 19.yy'a kadar siyasal yaşamlarını sürdüren siyasi kulüpler parlamentoya üye seçmek ve nadiren de olsa karşılıklı görüş paylaşımı yapabilecek vekilleri bir araya getiren derme çatma yapılarıdır²⁴. Keza yine 1789 Fransız Kurucu Meclisi de bu yönde bir dönüşüm geçirmiştir. Breton Milletvekilleri kendi bölgesel sorunlarını görüşürken ilerleyen zamanlarda ülke sorunlarını konuşmaya başladıklarında benzer görüşlerdeki parlamenterlerin de katılmasıyla Jacobenlerin özünü oluşturan "Breton Kulübü"nü kurmuş ve ideolojik bir grup haline gelmişlerdir. Aynı şekilde Jacobinler, Girodinler örgütlenmiş ve ideolojik bir grup haline gelmişler, siyasal partilerin temellerini teşkil etmişlerdir²⁵.

Parlamento dışında doğan partiler ise bir partinin genel çerçevesinin, önceden mevcut olan ve parlamento dışında faaliyet gösteren bir kurum ya da kurumlar tarafından şekillenmesi durumunda ortaya çıkan parti "parlamento dışında doğan parti" olarak tasnif edilmektedir. Bir siyasi partinin parlamento dışında doğuşuna neden olan kurumların başında sendikalar vardır. Birçok siyasi parti sendikalar tarafından kurulmuştur, partiler sendikaların siyasi kolu olma işlevini görmüşlerdir. "Sendikalar Kongresi"nde alınan bir kararla kurulmuş olan "İngiliz işçi partisi" bu şekilde kurulan siyasi partilere örnektir. Avrupa'da 19. Yüzyılda halk hareketleri sonucunda ilk solcu siyasi partilerin ortaya çıkışında öğrenci dernekleri ve üniversite topluluklarının rolü yoğunudur. Latin Amerika ülkelerinde de siyasi partiler aynı şekilde kurulmuşlardır²⁶. Genel itibariyle; sendikalar, kooperatifler, dernekler, aydınlar, dini gruplar, ticari örgütler partileşme temayülü göstermiş ve içlerinden parti çıkartmayı başarmışlardır. Örneğin Türkiye'de kadiri tarikatının bir kolunun lideri olan Haydar Baş "Bağımsız Türkiye Partisi"

²³ Erdoğan Teziç, **age**, s. 13

²⁴ Joseph La Palombara ve Myron Weiner, "The Origin and Development of Political Parties", **Political Parties and Political Development**, Princeton University Press, America, pp.3-42, 1972, s. 8

²⁵ Maurice Duverger, **age**, s.8

²⁶ **Age**, s. 25

adında bir parti kurmuş ve örgütlenmesini tamamlayarak yıllarca seçimlere dahil olmuştur. Yine bu konuda AK Parti ile Saadet Partisi'nin köklerinin dayandığı Refah Partisi (RP) ve onun 1980 darbesi öncesindeki ismi olan Milli Selamet ve Milli Nizam Partisi'nin kuruluşları örnek olarak gösterilebilir. Milli Nizam Partisi'nin devamı olan Milli Selamet Partisi de Nakşibendi tarikatının İskenderpaşa cemaati olarak adlandırılan kolunun lideri olan Mehmet Zahid Kotku'nun yönlendirmesiyle kurulmuştur. Bu parti kapatıldıktan sonra Milli Selamet, Refah, Fazilet isimlerini almıştır. Daha sonra Fazilet partisi yenilikçiler ve gelenekçiler olarak ikiye bölünmüş ve Saadet Partisi ile AK Parti ortaya çıkmıştır. Batıda da parlamento dışında ortaya çıkan partiler özellikle 19.yy'da ortaya çıkmışlardır. İngiliz İşçi Partisi'nin kuruluşunda etkin rol oynayan işçi sendikaları gibi, İskandinav ülkelerinde güçlü tarımsal/çiftçi partilerinin kurulmasında çiftçi kooperatiflerinin etkisi, Kara Avrupası ülkelerinde kurulan siyasi partilerde dini örgütlerin rolü çok geniştir. Keza yine Afrika ve Asya'da milliyetçi hareketlerin, mesihçi hareketlerin, kabilelerin ve bazen de parlamento karşıtı grupların girişimleriyle siyasi partiler kurulmuştur²⁷.

Gizli örgütlerin meşruiyet zemini bulduklarında siyasi partilere dönüştüğü görülmektedir. 2. Dünya savaşı esnasında Avrupa'da Nazilere karşı direnişi örgütleyen yer altı örgütlerinin savaşın bitiminde siyasi harekete dönüştüğü gözlemlenmiştir. Fransız MRP (Mouvement Republicain Populaire) buna örneklerden birisidir. Yine 2. Meşrutiyet ilan edilene kadar bir yer altı örgütü şeklinde gizli bir biçimde örgütlenmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 2. Meşrutiyet ilan edildikten sonra mecliste temsil edilen ve iktidara sahip bir siyasi parti halini almıştır. Yine Bolşeviklerin Ekim devrimiyle başa geçmesi sonucu kurulan Rus Komünist Partisi, gizli bir örgütten dönüşmüş bir siyasi partidir. Keza yine Türk Kurtuluş savaşını örgütleyen teşkilatın adı olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti savaş kazanıldıktan sonra CHP'ye dönüşmüştür.

Duverger'e göre; Parlamento içinde doğan partiler demokratik kurumların tam oturmadiğı, partilerin kurumsallaşmasını gerçekleştiremediğı sistemlerde

²⁷ Joseph La Palombara ve Myron Weiner, **age**, s. 10

karşılaşılmaktadır. Partiler kurumsallaşmasını tamamlayıp sistemin içerisinde güçlü bir konuma geldikten sonra, yeni partiler sistemin içerisine kök salmış ve kendini kabul ettirmiş eski partiler tarafından oluşturulan engellerle karşılaşmaktadırlar. Bu nedenle kökleşmiş siyasal sistemlerde, parlamento dışında veya seçim çevresinde kurulan partilerle karşılaşmak zordur²⁸.

Türkiye’de partiler Duverger’in ikinci aşama olarak adlandırdığı parlamento dışında kurulma seviyesine çok nadir gelmişlerdir. Parlamento dışında kurulan partilere en büyük örnek iş insanı ve TV patronu olan Cem Uzan tarafından kurulmuş olan Genç Parti’dir. Genç parti 2002 yılında seçimden beşinci parti olarak çıkmış, aldığı oylarla MHP ve DYP’nin baraj altında kalmasına netice vermiştir. Genellikle Türkiye’de kurulan partiler, parlamento içerisinde partilerin bölünmesi sonucu ortaya çıkmış ve partilerin tabanlarını ve seçmenlerini bölerek bir yer elde etme çabasına girmişlerdir. Örneğin AK Parti Fazilet Partisinin içerisinden çıkmış bir parti olmakla beraber, AK Parti de içerisinden DEVA ve Gelecek Partisi gibi partiler çıkartmıştır. Ayrıca MHP’nin liderliği için kongreye giden Meral Akşener’in gerçekleşen kongrenin iptal olması sonucu İyi Parti’yi kurması da yakın dönemdeki parlamento içi parti kuruluşlarına örnektir. Türkiye’de partilerin kurulmasında en yaygın gelenek, demokratik kurumların görece oturmuş olmasına rağmen, partilerin parlamentoların içinde kurulmasıdır.

Partilerin doğuşuna neden olan belli başlı sebepler vardır. Bu sebepler La Palombara ve Weiner²⁹e göre üç tanedir; bunlardan ilki parlamentolar ile partilerin ortaya çıkışı esnasındaki karşılıklı ilişkilere odaklanan kurumsal teoriler; ikincisi partilerin geliştiği dönemde sistemlerin karşılaştığı tarihsel krizlere veya sorunlara odaklanan tarihsel durum teorileridir sonuncusu da partileri modernleşme süreçleriyle ilişkilendiren gelişimsel teorilerdir. İçerikleri benzer olmakla beraber farklı şekilde isimlendirmeler yapılarak bu nedenler üç başlık altında toplanmıştır. Bunlar kurumsal teoriler, modernleşme teorileri ve kriz teorileridir. Partilerin oluşumunu zorlayan kurum koşulları, partilerin ortaya çıkışını demokrasinin genişlemesine bağlamaktadır. Kurumsal

²⁸ Maurice Duverger, *age*, s.31

²⁹ Joseph La Palombara ve Myron Weiner, *age*, s. 7

teoriye göre partilerin doğuşunu hızlandıran etkenlerden ilki temsili ve sorumlu hükümet ilkesinin yerleşmesi, ikincisi ise oy hakkının genişletilmesidir. Parlamentolar karşısında hükümdarlar güç kaydedip meclisler güçlendikçe parlamentoların fonksiyonları gelişirken beraberinde bağımsızlıkları da genişlemiştir. Meclis üyeleri birbirleriyle uyumu sağlayabilmek adına işbirliğine giderek meclislerde hizipler kurulmuştur fakat bu hizipler bir ideolojiye ve örgütsel yapıya sahip olmadıkları için gerçek anlamda siyasi parti kabul edilmemişlerdir. Kurulmuş olan bu hizipleri modern siyasi partilere dönüştüren şey genel oy hakkının halka tanınmasıdır. Bu sayede seçmen sayısı artmış, seçimlerin niteliği değişmiştir. Geniş seçmen kitlelerini yönetmek ve idare etmek için de sürekli örgütlü bir yapıya ihtiyaç duyulmuş bu da partilerin kurumsallaşmasını getirmiştir. Demokratik haklar ve özgürlükler geliştikçe partiler parlamentolarda işlevlerinin ve bağımsızlıklarının da arttığını görmüşlerdir³⁰.

Partilerin doğuşu ve gelişimini açıklayan bir diğer bakış açısı modernleşme teorileridir. Sosyal modernleşme, toplumun geleneksel yapıdan modern yaşantı biçimine dönüşmesinde ortaya çıkan değişimdir. Bu noktada toplumsal modernleşme ile siyasal partilerin oluşumu ve bu partilerin demokratikliği arasında bir bağlantı söz konusudur. Sosyal modernleşme siyasal partilerdeki gelişimi siyasal katılma aracılığıyla etkilemektedir. Sosyal modernleşme, siyasal katılımın artmasını bu da siyasal partilerin gelişmesini sağlamaktadır³¹. Siyasi gelişme beraberinde yüksek derecede örgütlenme gerektiren bir siyasal karmaşıklılıktır. Modern toplum beraberinde onun ihtiyaçlarına cevap verecek modern okullara, üniversitelere, modern devletlerin ihtiyaçlarını karşılayacak teknik personel ve bürokrata ve onları besleyecek iletişim ağını organize edecek komplike kurumlara ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle de modern partiler küçük meclis grupları ve hizipler değil, toplumsal gelişmeyle beraber kurumsallığını tamamlamış partilerdir. Keza modernleşme süreci beraberinde partilerin yapısını dönüştürmüş yine La Palombara ve Weiner'e göre toplumsal ve siyasal modernleşmenin akabinde hizip ve grupların parti sayılması için örgütsel sürekliliğe ve kalıcılığa, yerel ve

³⁰ Ali Yaşar Sarıbay, **age**, s.18

³¹ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s. 23

ulusal örgütleri arasında kalıcı ve düzenli iletişim ağına sahip olması gibi özellikler gerekli hale gelmiştir³².

Partiler bakımından krizler partilerin doğuşu ve gelişiminde etkin rol oynamaktadır. Bu noktada krizler sadece partilerin ortaya çıkışlarını vurgulamakla kalmaz, partilerin siyasal anlamda geçirecekleri evrimin önden kestirilmesi noktasında ipucu olan bir faktördür. Bu krizler genellikle siyasal sistemlerin dönüm noktaları olma hüviyetindedirler. Bu krizler savaşlar, enflasyon, ekonomik krizler, kitlesel göçler gibi nüfus hareketleri ve demografik değişim gibi değişik etkenlerle tetiklenebilmektedir³³. Söz konusu krizler meşruluk, bütünleşme ve katılma krizleri olarak üç başlık altında toplanmıştır.

Meşruiyet sorunu partilerin gelişim süreçlerinin esasen ilk aşmasıdır ve otoritenin meşrulaştırılması sorunuyla beraberinde başlamaktadır. Sömürge rejimleri verimlilik ve düzen üzerinden; kraliyet kurumu dini yaptırım, uzun ömürlülük ve gösteriş üzerinden; askeri hükümet ise güç ve lider karizması üzerinden otoritelerinin meşruiyetlerini sağlama çabasında iken, siyasi parti ise kendisini halkla bütünleştirerek bir meşruiyet kazanma amacı gütmektedir³⁴. Meşruiyet krizi bir toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceği konusunda fikir birliğinin oluşmaması veya var olan fikir birliğinin bozulmasını ifade etmektedir. Bu durumda bir krala, monarka veya diktatöre karşı halkın egemenliği olgusu etrafında toplumun bir araya gelmesi ya da sömürgeye karşı bir kurtuluş mücadelesine girilerek sömürge kuvvetlerinin meşruiyetinin yok sayılması durumu vardır³⁵.

Krala/Monarka veya sömürgeci güçlere karşı mücadele ile ortaya çıkan meşruluk krizi Türk siyasal hayatında iki tane partiyi ortaya çıkartmıştır. Bunlardan biri İttihad ve Terakki Fırkası, diğeri de CHP'dir.

³² Joseph La Palombara ve Myron Weiner, **age**, s.5-6

³³ Joseph La Palombara ve Myron Weiner, **age**, s.14

³⁴ Myron Weiner ve Joseph La Palombara, "The Impact Of Parties On Political Development", **Political Parties and Political Development**, Princeton University Press, America, pp. 399-435, 1972, s.407

³⁵ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s. 24-25

Bütünleşme krizi ise farklı dil, din ve ırkların bulunduğu coğrafyada, ulusal bir devlet yaratılması esnasında karşılaşılan zorluklardır. Bu durumda azınlık konumunda olan topluluk, entegrasyon sürecinde kendi değerlerini kaybetmemek adına bir siyasal oluşum içerisine girmektedir³⁶. Örnek olarak Kanada’da Quebec bloğu, Birleşik Krallık’ta İrlanda partisi, Türkiye’de HDP’nin ardılı olan Yeşil Sol, Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (DEM) ve eski türevleri gösterilebilir.

Katılma krizi; yönetici grupların, siyasal sisteme katılma çabasındaki birey veya grupları meşru olarak görmemeleri ve tanımamaları durumunda ortaya çıkan krizlerdir. Katılım konusunda talep işçilerden veya köylüler gibi bir sosyal sınıftan gelmesi durumunda talep egemen güçlerce bastırılıyorsa sınıf temelli siyasal partilerin ortaya çıkması muhtemeldir. Ancak yok sayılan katılım talebi coğrafi temelli ise ya da dini veya etnik bir azınlığın katılım taleplerini yansıtmaması ve bu grupların liderlerinin siyasal sisteme dahil edilmesi engelleniyorsa bu grupların kendi örgütsel veya etnik taleplerini içeren bir siyasal parti ile sistemin içerisinde yer alma girişiminde bulunmaları kesine yakın bir olgudur³⁷. Özbudun, modern siyasi partilerin birçoğunun bu durum sonucunda ortaya çıktığını ifade etmektedir³⁸. Türkiye siyasetinde en büyük örnek DP’nin CHP’nin içinden çıkması gibi ya da AK Parti’nin Fazilet Partisinden ayrılarak kurulması örnek olarak verilebilir. Bu noktada genelde merkez – çevre mücadelesi ortaya çıkmaktadır. Merkeze sahip olan egemen güçler, merkezdeki konumlarına müdahale etme amacındaki çevreyi gayri meşru görme eğilimindedir.

1.1.3. Siyasi Partilerin Tarihsel Gelişimi Ve Evrimi

Partilerin ortaya çıkmasına neden olan şey parti gelişimi için gerekli olan yeterli miktarda modernleşmenin gerçekleşeceği bir zaman diliminde ortaya çıkacak sistemsel bir siyasi krizdir. La Palombara ve Weiner’e göre partilerin gelişimini belirleyen koşullar partilerin

³⁶ Age, s.25

³⁷ Myron Weiner ve Joseph La Palombara, age s.406

³⁸ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s. 26

yapısını şekillendirmektedir. Siyasi partilerin doğası partilerin ortaya çıkışından sonra beliren krizlerle ve partinin buna yanıt verme biçimiyle ilintilidir ³⁹.

Gerçek anlamda ilk siyasi partiler ABD’de ortaya çıkmıştır. ABD haricindeki ülkelerde on dokuzuncu yüzyıldan önce kurumsallaşmış bir siyasi yapı ile karşılaşmak söz konusu değildir. Özellikle Avrupa’daki bir araya gelişler genellikle hizip veya kulüp hüviyetinde olmuştur. Bu topluluklar parlamentolarla sınırlı kaldıklarından ötürü parti olarak kabul edilmemiştir⁴⁰.

Fransız İhtilali, sanayi inkılabı, işçi hareketleri gibi toplumsal olaylar kendilerinden sonra gelen neredeyse tüm tarihsel, toplumsal, siyasal olayların şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Fransız İhtilali, muhafazakârlık, sosyalizm ve liberalizm gibi temel siyasal görüşlerin oluşumunda, sanayi inkılabı ise üretim biçimlerinde kökten bir dönüşüm sağlayarak sosyal sınıfların belirginleşmesine netice vermiş⁴¹, köyden kente göçü hızlandırmış, modern şehirlerin oluşumunun temelleri atılmıştır. Sanayi inkılabı sonrasında üretimin hızlanmasıyla servet belli sermaye gruplarının ellerinde toplanmıştır. Bu dönemin bir bakiyesi olarak ortaya çıkan “hard” kapitalist tutum işçilerin fabrikalarda temel haklardan yoksun olarak çalışmalarına netice vermiştir. Söz konusu gelişmelere tepkisel olarak başlayan işçi hareketleri dünyaya yayılarak yeni bir sınıfsal çatışmanın fitili ateşlenmiştir. Fransız İhtilali ve sanayi inkılabı sonrasında burjuvazi ve aristokrasi arasındaki mücadele burjuvaziden yana dönmüş, halk kitleleri de siyasal bir aktör haline gelerek vaz geçilemez bir konuma oturmuştur. Bu dönemde belirginleşen parlamento grupları arasındaki siyasal mücadele, sınıfsal çıkarlar arasındaki çatışmaya dayanmaktadır. Partilerin temelini oluşturan seçim komitelerinin de doğuşu yine bireyin siyasal katılma süreçlerinde yer bulmasının, diğer bir ifadeyle siyasal anlamda güç kazanarak aktör haline gelmesinin bir neticesidir.⁴²

³⁹ Joseph La Palombara ve Myron Weiner, **age**, s.21-22

⁴⁰ Münci Kapani, **age**, s.161

⁴¹ Gökhan Göktürk “Siyasal Partilerin Doğuşu: Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri”, **Sosyoloji Konferansları**, 54(2), ss.245-273, 2016, s. 247

⁴² **Age**, s. 249

Partiler temel unsurları, genel çatıları, üyelik bağları ve yönetici kurumlar bakımından üç farklı parti tipolojisi ortaya çıkarmıştır. Bunlar; Amerikan tipi, Kıta Avrupası Sosyalist tipi, Komünist-Faşist tipleridir. Amerikan Tipi siyasi parti tipolojisinde, muhafazakâr ve liberal partiler biçiminde varlıklarını sürdüren 19. yy. burjuva partileri mevcuttur. Amerika Birleşik Devletlerinde siyaset söz konusu parti tiplerinin kontrolü altındadır. Bu partiler dar bir çerçevede ortaya çıkmış, birbirlerinden tamamen bağımsız, ademi merkeziyetçi komitelere dayanmaktadır ve amaçları seçkinleri bir araya toplamaktır ve kitle değil kadro partileridir. Seçimler döneminde ortaya çıkıp tamamen çıkar merkezli ayakta kalan oluşumlardır. Bu tip partilerin merkezinde siyasal sorunlar olup ideolojiler ve doktrinler tali bir konumdadır.⁴³

Kıta Avrupası Sosyalist Partileri, halk kitlelerinin mümkün olduğunca geniş ölçüde örgütlenmesi sayesinde kitle partisi konumuna gelmişlerdir. Kitle partileri geniş üye sayılarına sahip olmalarından ötürü üyelerinden aldıkları üyelik aidatları sayesinde mali anlamda da dışa bağımlı olmaktan kurtulmuşlardır. Bu yönleri bakımından da Amerikan partilerinden ayrılırlar. Parti örgütlerinde “ocak” olarak adlandırılan birimler, seçim çalışmalarının yanı sıra üye eğitimlerine de ağırlık vererek stratejik bir görev ifa etmektedirler. Kitle partisi konumunda bulunan Kıta Avrupası Sosyalist Partileri sayıca kalabalık olan parti üyelerini kontrol edebilmek için büyük bir yönetim teşkilatı kurmuşlardır. Kurulmuş olan teşkilatlar işleri partide çalışmak olan memur ve bürokratlar sınıfının oluşmasına netice vermiştir. Kalabalık halk kitlelerinin varlığı ve parti içi yönetim örgütlerinde bir hiyerarşik ilişkinin oluşması sonucunda otoriter ve disiplinli bir yapının gereksinimi ortaya çıkmıştır. Geniş ve sistemli yapı parti içinde kongreler, konseyler, bürolar, sekreterlikler gibi kuvvetler ayrımının oluşmasına netice veren kuruluşları doğurmuştur. Seçimlerle oluşması gereken parti organları oligarşik bir yapıya kendisini bırakmış, parti içi mücadeleler de kişisel klikler ve ihtiraslar yerine ideolojik kavgaların yaşandığı bir arena halini almıştır. Ayrıca Kıta Avrupası Sosyalist partilerinin geniş

⁴³ Maurice Duverger, **Siyasi partiler**, s. 33

kitlelere ulaşması, partileri siyasal alanla sınırlı bırakmayarak ekonomiye, sosyal hayata ve aile yaşantısına kadar müdahale eder hale getirmiştir.⁴⁴

Komünizm ve faşizmin siyasette rol almasıyla beraber siyasi partilerde yeni bir tipoloji meydana gelmiştir. Kıta Avrupası Sosyalist partilerinin yarı ademi merkeziyetçi yapılarının karşısında gerek komünist gerekse de faşist ve totaliter nitelikteki partiler, aşırı merkeziyetçi bir yapıya sahip olmuşlardır. Bu parti tipi; partinin temel unsurlarını sert bir şekilde bölümlere ayıran, partiyi hiziplerin etkisinden arındıran, bölünme ve ayrılmaya karşı koruyan, sıkı disiplinli otokratik bir yapıya sahiptir. Parti lideri de elinde tutmuş olduğu bu güç sayesinde parlamento üyelerini ve parti teşkilatları etkisi altına almaktadır. Bu partilerin asıl amacı Amerikan tipi partiler gibi seçimleri kazanmak değil, ideolojik propaganda görevi yürütmektir. Bu tip partilerde üyelik ve üyelikte kalıcılık için gerekli şartlar vardır, üyelere sadece siyasal katılım değil aynı zamanda bütün kişisel varlığını hem bedenlen hem de zihnen partiye adanması beklenmektedir. Bu partiler, özel alan ile kamusal alan arasında bir ayrım yapmamaktadır. Kendilerini kamusal alanı yönetirken özel alanı da yönetme hakkını verdiğine inandıkları siyasal ideolojilere dayandırmaktadırlar. Söz konusu partiler aynı zamanda bir ideolojinin vitrini konumunda oldukları için topluma kendi siyasal ideolojilerini pazarlamayı kendilerine vazife edinmektedirler. Diğer yandan sadece özel alanı yönetmek değil, özel alanı ideolojileri doğrultusunda şekillendirerek toplumun da partinin belirlediği özel alana eklemlenmesini beklemektedirler. Duverger komünist ve faşist partilerin temel felsefesini *“kilisenin imanını, ordunun disipliniyle birleştirirler”* şeklinde açıklamaktadır. Esasen Türkiye partilerinde de oluşturulmak istenen yapı buna benzemektedir. Partiler ordu gibi disipline sahip, dine olan inancı gibi partiye inanan seçmen ve üye kitleleri oluşturma isteğindedir. Çünkü bu bakış açısıyla bir araya gelmiş olan parti kitleleri hiçbir zaman partilerini ve özellikle de liderlerini eleştirme cüretini kendilerinde bulamamaktadırlar.⁴⁵

⁴⁴ Age, s. 34

⁴⁵ Age, s.35

Fransız İhtilali'ne kadar liderler meşruiyetlerini içinde bulundukları toplumun kültürel yapılarına göre oluştururken, ihtilal sonrasında liderlerin meşruiyetlerini demokratik bir temele dayandırması yönünde eğilim oluşmuştur. Demokrasinin temsilcisi olan siyasi partilerin demokratik teamüllere göre yönetilmesi gerekmektedir. Çünkü bir siyasi parti sadece demokratik yollarla iktidara gelinebileceğine inanan insanlarca desteklenmektedir. Bu nedenle de partiler kendi içlerinde demokratik yönetim kurallarına göre hareket etmeye daha fazla dikkat etmek mecburiyetindedirler.

Batılı siyasal sistemlerde rekabet arttıkça partilerin önemi artmış ve partiler siyasi sürecin merkezine oturmuşlardır. Bu gelişme ve ilerleme, siyasal yapıların modernitenin gereksinimlerine uyum sağladığını göstermektedir. Ancak her türlü dönüşüm ve değişim talebinde çarpan ve dönüştürülmek istenen ilk aktör siyasi partiler olmuşlar ve hedef haline gelmişlerdir.⁴⁶ 1900'ler sonrasında partilerin yapısında köklü değişimler olmuş, partiler şu anki hallerine evrilmişlerdir. 1900'lerin başında sosyalist partiler, sınırlı ve birbirinden bağımsız şekilde hareket eden komitelerin yerine; üyelere açık, kendi aralarında iletişim içerisinde olan ve sıkı bağlantılara sahip halk ocaklarını parti sisteminin içerisine dahil etmişlerdir. 20. yy.ın ilk çeyreğinden itibaren, komünist partiler "demokratik merkezîyetçilik" sistemiyle birbirine bağlanırken, dikey örgütlenme yöntemi yoluyla bölümlere ayrılmış ve küçük iş yerlerine kadar uzanacak şekilde kitlelerini örgütlemeyi başarmışlardır.⁴⁷

Batı'da faşist partilerin ülkeleri alt üst etmesi sürecinde söz konusu partilerin hedefi kendilerinin dışında kalan partileri bertaraf ederek siyasal aktör olarak tek başlarına kalmak biçiminde olmuştur. Bu nedenle Naziler Weimar Cumhuriyetinin önde gelen partilerini yok etmişler, Faşist parti ise İtalya'da rekabetçi partileri ve örgütlerini baskı altına alacak şekilde bir yönetim sürdürmüştür.⁴⁸

Siyasi partiler, 19. yüzyıldan 1950'lere kadar yasal bir düzenlemeye tabi tutulmamışlardır. 2. Dünya Savaşı'na giden süreçte İtalya ve Almanya'yı değiştiren tek

⁴⁶ Joseph La Palombara ve Myron Weiner, **age**, s.26

⁴⁷ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.38

⁴⁸ Joseph La Palombara ve Myron Weiner, **age**, s.26

parti diktatörlüğü ve faşizm tehlikesinin yeniden ortaya çıkmasını önlemek üzere siyasal partiler anayasal bir çerçeve içine alınmışlardır. 1947 yılında İtalya'da, 1949'da da Almanya'da siyasal partiler anayasal kurallara tabi tutulmuşlardır. Böylece demokratik rejimlere tehdit unsuru olmaktan çıkmışlardır.⁴⁹

Bütün ülkelerde partilerin gelişimine sebebiyet veren başlıca üç tane etmen vardır. Sosyo-ekonomik etkenler, ideolojik etkenler, teknik etkenler. Birinci gruptakiler, esas itibariyle, sosyal sınıf yapısının siyasal partiler üzerindeki etkisini ilgilendirir; bu etkinin pek büyük olduğuna şüphe yoktur. Avrupa partilerinin on dokuzuncu yüzyılda Muhafazakârlar ve Liberaller şeklinde bölünüşü, toprak aristokrasisiyle, ticari, endüstriyel ve aydın burjuvazi arasındaki karşıtlıkla açıklanabilir; yirminci yüzyıl başında Sosyalist partilerin ortaya çıkışı, işçi sınıfının siyasal hayata girişiyle eş zamanlıdır. Bununla birlikte, istisnalar mevcuttur örneğin, Amerikan partileri, belli sınıflarla çakışmamaktadır; burada, sosyal bileşim bakımından tamamen türdeş bir parti yoktur. Siyasal ideolojilerin kendileri de, bir dereceye kadar, sınıfsal tutumlara uygun düşer; ancak bu uygunluk, ne genel, ne de mutlak. İdeolojiler, hiçbir zaman, sosyo-ekonomik yapının üst olgularından ibaret değildir; bazı ideolojilerin sınıfsal durumla ilişkisi, dolaylı ve tali mahiyettedir.⁵⁰

1.1.4. Dünyada Siyasal Partiler

1.1.4.1. Amerika Kıtasında Siyasal Partiler

Amerika kıtasında sosyolojik olarak birbiriyle benzerlik gösteren ve gelişmiş ülke olarak sınıflandırılan iki ülke mevcuttur. Bunlar Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'dir. Amerika Birleşik Devletleri başkanlık sisteminin en saf halini temsil ederken, Kanada da bir Commonwealth ülkesi olmasında ötürü İngiltere'den esinlenerek güçlü bir parlamenter sisteme sahiptir. Çalışmanın bu kısmında ABD ile Kanada üzerine

⁴⁹ Ali Yaşar Sarıbay, **age**, s.59

⁵⁰ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.273-274

yoğunlaşılacak ve bu ülkelerin siyasi partileri incelenerek sistemsel farklılıklar ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

1.1.4.1.1. Amerika Birleşik Devletleri

Modern anlamda siyasi partilerin ilk ortaya çıktığı ülke ABD'dir Bu durumun en büyük nedeni genel oy hakkının ABD'de diğer batı demokrasilerinden önce verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Parlamenter demokrasinin gelişimi için, gelişimlere engel olan, ortadan kaldırılması gereken ya da zayıflatılması gereken mutlakiyetçi monarşi sorunu İngilizlere karşı verdikleri bağımsızlık savaşı ile kolonilerce çözülmüştür. Mutlakiyetçi monarşi meselesinin çözümü ve liberal demokratik gelişmeyi engelleyecek bir aristokratik sınıfın olmayışı demokrasinin önündeki en büyük fırsattır. Bu iki durum nedeniyle Birleşik Devletleri Avrupa'dan ayırmıştır.⁵¹

ABD halkı Avrupa'dan farklı olarak aristokrasinin muhafazakar tutumundan ve işçi sınıfının sosyalist ideolojilerinden uzak kalarak toplumsal çatışmaya gitmemiştir. On yedinci yüzyılın ortalarında Avrupa, feodalite ve oligarşinin sonucunda krallıkların kurmuş olduğu eşitlikten, adaletten ve hürriyetten uzak toplum yapısıyla bir girdabın içerisinde sürüklenirken, Avrupa'nın göz ardı ettiği eşitlik adalet ve hürriyet kavramları üzerinden yeni kıta da Amerikan toplumu yükselmiştir. Toplumda yer alan eşitlikçi tutum gerek sosyal alanda gerekse de siyasal alanda kendisini hissettirmiştir.⁵² Tocqueville Amerika'da halkın arasında dini çatışmanın olmayışı, hakim bir mezhebin bulunmayışı ve dini değerlere herkesin saygı göstermesi, sınıfsal farklılıkların bulunmaması ayrıca da ekonomik bir krize sebebiyet verecek bir yapının olmaması ve görece müreffeh yaşayan bir toplumun bulunması nedeniyle partileri anlamsız bulmuştur.⁵³ Ülkede parti

⁵¹ Gökhan Göktürk, **age**, s.251

⁵² Alexis de Tocqueville, **Amerika'da Demokrasi**, Çev: Taner Timur, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1962, s.20-23.

⁵³ **Age**, s.40

kurulumunu gerektirecek bir kriz (katılım, meşruiyet ve bütünleşme) durumunun olmayışı partilerin ve siyaseti geri planda kalmasına netice vermiştir.

ABD'deki ilk bölünmeler, burjuvanın kendi içinde olmuştur. Büyük burjuva liberalizmi oy hakkının sınırlı tutulmasını savunurken, küçük burjuva; köylü ve işçi sınıfını da içine alan geniş oy hakkını savunmuştur. Büyük burjuvanın iş birliğine gideceği bir aristokrasinin ABD'de olmaması ve yeni siyasal katılma hakkına sahip olan kitlelerin de liberal özellikler taşıması, büyük burjuva için de bir tehdit oluşturmamıştır. Bu da işçi ve köylünün rahatlıkla küçük burjuva hareketiyle iş birliği yapmasına netice vermiştir. Küçük burjuva demokratik hareketinin sağlamış olduğu toplumsal konsensüs, ABD'nin Avrupa ülkelerinde daha önce genel oy sistemine geçmesine netice vermiş, bunun sonucu olarak da Amerikan siyasi partileri Avrupa'dakilerden çok daha önce ortaya çıkmıştır. ABD'nin ilk siyasi partisi olarak 1795-1800 yılları arasında Cumhuriyetçi Parti kurulmuştur. Diğer yandan 1790 yılında kurulan federalistler ise bir hizipten çok siyasi partiyi andırmaktadır. Federalistleri büyük tüccarlar, sanayiciler, büyük toprak sahipleri desteklerken; Cumhuriyetçileri küçük toprak sahipleri, küçük tüccar ve zanaatkarlar desteklemiştir.⁵⁴ Tocqueville gerek Cumhuriyetçileri gerekse de Federalistleri ortak konularda uzlaştıklarını, partilerin birbirlerinin önüne geçmek için farklı ülkelerde bulunan şiddetli mücadelelere girmediklerini ifade etmiştir. Ayrıca partiler temel konulardaki fikir birliktelikleri nedeniyle mevcut devlet rejimini yıkmaya sosyal düzeni değiştirmeye, ya da popülist söylemlerle oy devşirme düşüncesine girmemişlerdir. Partilerin temel argümanlarını bağımsızlık ve eşitlik üzerinden olmuştur. Halk hakimiyeti üzerinden fikirlerini Anayasaya aktarmak isteyen parti "Federal" ismini alırken, kendisini hürriyetin temsilcisi olarak lanse eden parti ise "Cumhuriyetçi" ismini almıştır.⁵⁵

Federalistlerin elitçi tutumlarına karşı, Cumhuriyetçilerin halkla iç içe geçmesi Cumhuriyetçilerin 1800 seçimlerini kazanarak iktidara gelmelerine ve Thomas Jefferson'un başkanlığı almasına netice vermiş ve Amerikan modern parti hayatının temelleri atılmıştır. Cumhuriyetçilerin seçimleri alması sonrasında seçimi kaybeden

⁵⁴ Ergun Özbudun, **age**, 29-30

⁵⁵ Alexis de Tocqueville, **age**, s.39

Federalistler başarısızlığın sonucunda parti olarak bölünmüş ve azınlıkta kalmışlardır bunun neticesinde de parti kendisini lağvetmiştir. Daha sonra Demokrat Parti ismini alacak olan Cumhuriyetçiler seçim başarılarını devam ettirmiştir.⁵⁶

ABD tipi başkanlık, 1787 kurucu meclisinin bilerek ve isteyerek yarattığı bir sistemdir. Amerikalılar İngiliz monarşisinde miras yolu ile gelen kutsal hükümdarın eşdeğerinde bir gücü kendi başlarına seçimle ve getirmeyi kurgulamıştır. Seçimle başa gelen hükümdarı parlamento ile aynı seviyeye oturarak karşısına da aynı güçte bir yargı koyarak eşit koşullarda bir kuvvetler ayrımı oluşturmuşlardır ABD sistemi kişisel iktidara dayanan bir monarşidir.⁵⁷ Başkanlık sistemindeki kuvvetler ayrılığı ilkesi, sadece yasama ve yürütme organlarının birbirinden ayrışması değil, bu organların üyelerinin de birbirinden ayrışması anlamına gelmektedir. Yani parlamento üyesinin yürütme organına üye olamayacağını ifade etmektedir.

ABD'nin siyasal yapısını belirleyen en önemli etken iki partili bir siyasal sistemdir. Tarihsel olarak ABD'nin toplumsal yapısının etkileri sonucunda Cumhuriyetçi ve Demokrat Parti üzerinden evrilen ABD partilerinin ideolojik kökenlerini liberal doktrin belirlemektedir. II. Dünya savaşı sonrasındaki ulus-devletlerin oluşumu süreçlerinde, modernleşmekte olan ülkelerde çok partili bir siyasal sistem kurulması ve liberal demokrasi modelinin gelişmesinde, ABD siyasal partileri ve yönetim sistemi bir rol model hüviyeti taşımışlardır.⁵⁸

Amerika Birleşik Devletleri federal bir siyasal görünüme sahiptir. Lijphart'a göre; iktidarın merkez ile yerel arasında paylaşımının güvence altına alınması, güçlü iki meclisli yapı, katı bir anayasa ve güçlü yargısal yorum da federal yapının karakteristik özellikleridir.⁵⁹ İki partili sistemler istikrarlı ve etkili bir hükümet yapısı olan tek partiden oluşan hükümetlerin kurulabilmesi için gereklilik arz etmektedir.⁶⁰ Başkanlık sisteminde

⁵⁶ Age, s.40

⁵⁷ Maurice Duverger, **Seçimle Gelen Krallar**, Çev: Necati Erkurt, Kelebek, İstanbul, 1986, s.88, 93

⁵⁸ Gökhan Göktürk, **age**, s.253

⁵⁹ Arend Lijphart, **Demokrasi Modelleri**, Çev:Güneş Ayas,Utku Umut Bulsun, İthaki Yayınları,İstanbul, 2014, s.18

⁶⁰ **age**, s.91

yürütme organının başında olan başkanın kanun tasarılarının yasalaşması için yasama organında desteğe ihtiyaç duymaktadır. Başkanlık hükümetleri yapı olarak tek partili hükümetlerle benzeşmektedir. Avrupa'da meclislerden geçen kanun tasarılarının onda dokuzu hükümet önerileri iken Amerika'da bu oran yüzde elli civarındadır. Başkan'ın elinde kanunları etme veto yetkisi varken, meclise bir konuda kanun kabul ettirme gücü ise yoktur.⁶¹ Kongrenin elinde de başkanı yavaşlatma etkisi olmasına rağmen bir işi yaptırma gücü yoktur. Bu da Amerikan sisteminde kilitlenme diye tabir edilen durumu ortaya çıkartmaktadır.

Başkanlık sistemindeki kuvvetler ayrılığı ilkesi, sadece yasama ve yürütme organlarının birbirinden ayrışması değil, bu organların üyelerinin de birbirinden ayrışması anlamına gelmektedir. Yani parlamento üyesinin yürütme organına üye olamayacağını ifade etmektedir. Güçler ayrımının Avrupa'daki anlamı ile ABD'deki anlamı aynı değildir. Avrupa'da bu anlam krala karşı parlamento üstünlüğünü savunan bir hal almışken, ABD'de bir organın diğerine üstünlük sağlamaması anlamına gelmektedir, sistemde ne başkan kongreye ne de kongre başkana üstünlük kuramamaktadır.⁶²

ABD'de yürütmenin yasama üstündeki baskı araçları çok zayıftır. Başkanın istediği kanunları çıkartma olanağı da kısıtlıdır. Bütçe, vergi, borçlanma gibi konularda kanun çıkartmak her zaman yıpratıcı bir hal almaktadır. Avrupa'daki parlamenter rejimlerde ise başbakan, parti ve koalisyon üzerindeki etkisiyle istediği kanunu çıkartmakta sorun yaşamamaktadır. Meclisin başbakanın etkisi altında olması kanunların üstünlüğünü etkilememekte, hukuksal üstünlük ise meclisi daha bağımsız bir konuma getirmemektedir.⁶³

Amerikan Kongresi diğer Avrupa ülkelerindeki parlamentolardan daha etkili bir şekilde denetim yetkisini kullanmakta olup, bunun nedeni sistemde parti disiplininin bulunmamasıdır. Bu durum ise başkana bağlı bir çoğunluğun oluşmasını engellemektedir. ABD'de Kongrenin; başkanı görevden alma yetkisine sahip olmamasına

⁶¹ Maurice Duverger, *age*, s.95

⁶² *Age*, s. 75

⁶³ *Age*, s. 80

ilaveten de gensoru gibi yetkilerinin de bulunmaması bakımından Avrupa'daki denklemlerden daha yetkisizdir. Ancak Kongre, sahip olduğu yetkilerini kullanması bakımından daha bağımsız hareket edebilmektedir. Bu bakımından da diğerk Avrupa parlamentolarıyla benzeşmemektedir. Bunun da temel sebebi parti disiplinin zayıflığıdır.⁶⁴

Meclis, Amerika'da çıkar gruplarının ve ufak grupların kontrolüne girmiştir. Bu durum da disiplinsizliğe, mecliste hiziplerin oluşmasına ve karar alma süreçlerinin yavaş olmasına netice vermektedir. Duverger bu durumu Kongrenin bir yanda bağımsızlığı artarken bir yandan da karar almakta zorlanan bir yapıya sahip olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. ABD'de seçilenler gevşek bir disipline sahiptir, başkanlık seçimi için seçilen büyük seçmenler de her zaman adına seçildiği başkana oy vermek zorunda değildir. Bazen seçilen büyük seçmenlerin diğerk adaylara oy verdiği durumlar da görölmüştür.⁶⁵ Bu durum başkanlık seçim sonuçları üzerinde çok farklılık göstermese de ABD'nin disiplinsiz yapısını göstermesi açısından önemlidir. Amerikan Kongresi tek başına halkı temsil etmemektedir. Çünkü Başkan da meşruiyetini doğrudan halktan almaktadır ABD'nin kurulmasından itibaren yasama ve yürütme eşit meşruiyet hakkına sahiptir.

Amerika'da parti disiplinsizliği özellikle çoğunluğu elinde tutan parti açısından olumsuz bir durum teşkil etmektedir. Belirli bir siyasal programı gerçekleştirme durumunda olmayan azınlık partisi için disiplinsizlik çoğunluk partisi kadar ihtiyaç değildir. Diğerk yandan başkan elindeki programı hayata geçirebilmek için temsilciler meclisi ve senatoda kendisiyle görüş birliğine sahip ve asgari seviyede de olsa disiplinli olarak hareket eden parti çoğunluğuna ihtiyaç duymaktadır.⁶⁶ Disiplinsiz yapı başkan için hem bir avantaj hem de bir dezavantajdır şöyle ki; Başkanın partisinin meclis çoğunluğunu elde etmesi durumunda kongre üyelerine söz geçirememesinden ötürü istediği kolaylıkla kanunları çıkartamayacağı için dezavantajlı, çoğunluğu kaybettiğinde ise meclis üyelerinin başkanı kitleme konusunda fikir birliğine varması çok kolay olmadığı için de

⁶⁴ Age, s.81

⁶⁵ Age, s.42

⁶⁶ Ergun Özbudun, **Batı Demokrasilerinde ...**, s.35

avantajlı konumdadır.⁶⁷ Ancak burada şunu vurgulamak elzemdir ki üyelerin disiplinsiz olması demek; üyelerin Başkanla aynı partiden olsalar da mutlaka zıddı yönde oy kullanacağı anlamına gelmemektedir. Keza aynı durum muhalefet için de geçerlidir muhalefet partisinin üyelerinin disiplinsiz olması bu üyelerin başkanla aynı doğrultuda görüş sergileyeceği anlamına gelmemektedir. Burada vurgulanmak istenen şey, üyelerin ne yönde oy kullanacağını üyelerin kendi bireysel inisiyatiflerince belirleneceği gerçeğidir.

Amerikan siyasal sisteminde Demokratlar ve Cumhuriyetçiler olmak üzere iki partili bir yapı mevcuttur. Demokrat Parti geleneksel olarak örgütlü emeği, azınlıkları ve ilerici reformları destekler. Ulusal olarak, genellikle ekonomiye daha fazla hükümet müdahalesini ve vatandaşların özel hayatlarının daha az hükümet tarafından düzenlenmesini destekleyen liberal bir siyaset felsefesini benimser. Ayrıca, yaşlılara, yoksullara, işsizlere ve çocuklara yardım sağlayan sosyal refah yardımlarını finanse etmek için genellikle daha yüksek vergileri (özellikle zenginler için) destekler. Cumhuriyetçi Parti ise ekonominin sınırlı hükümet düzenlemesini, daha düşük vergileri ve daha muhafazakâr (geleneksel) sosyal politikaları desteklemektedir. Büyük kent merkezlerinin Demokrat Parti'yi destekleme olasılığı daha yüksektir. Oysa kırsal alanlar, küçük şehirler ve banliyö bölgeleri daha çok Cumhuriyetçilere oy verme eğilimindedir⁶⁸. Cumhuriyetçilerin baskın şekilde seçimleri kazandığı bölgeler kırmızı eyaletler olarak adlandırılırken Demokratların baskın şekilde seçimleri kazandığı eyaletler mavi eyaletler olarak adlandırılmaktadır. Amerikan partileri, adayları sınıflandıran seçim kampanyalarını düzenleyen ve çalışanlarını ödüllendiren seçim araçları konumuna gelmişlerdir. Başkanlık seçimi kampanyaları biter bitmez partiler kendi kabuklarına çekilir ve güncel siyasete müdahale etmemektedirler.

Amerikan sisteminde birçok mevki (eyalet valiliği, senatörlük, temsilciler meclisi üyeliği vb.) için seçim yapılmaktadır ancak Amerikan halkı için en önemli seçimler Amerikan

⁶⁷ Maurice Duverger, *age*, s.96

⁶⁸ **United States Political Parties**, Britannica, <https://www.britannica.com/place/United-States/Political-parties>, (E.T. 12.05.2023)

başkanlık seçimleridir. Amerikan başkanlık seçimleri için iki parti de adaylarını parti mensuplarının oylarıyla ön seçimler aracılığıyla belirlemektedir. Amerikan partileri ön seçimlerde aday tespitini sağlayan bir seçim aracı hüviyetindedir. Bu partiler ne ideolojik bir gruptur ne de sınıfsal bir yapıyı temsil ederler, farklı dünya görüşlerine ve sosyal statülere sahip insanları bir araya getiren, genellikle çıkar ortaklığı şeklinde bir araya gelmiş kişilerden oluşan özellikle de ganimet sisteminin getirilerini paylaşmak için toplanmış insan topluluklarıdır. Üyelerin tek ortak noktaları ise çıkar birlikteliğidir.

ABD yasamasını oluşturan, senato ve temsilciler meclisi Lijphart'ın kategorizasyonuna göre "güçlü iki meclisli" yapı olarak nitelenmektedir. Güçlü meclisten kasıt, iki meclisin de eşit yetkilere sahip olması ve herhangi birisinin göstermelik olmaması durumudur. Diğer yandan iki meclisin de doğrudan halk tarafından seçilmesi yine iki meclisin de gücünü arttıran özelliklerdir. Son olarak meclisler arasındaki uyumsuzluk da güçlü iki meclisli yapıyı ortaya çıkartan unsurlardandır. Uyumsuzluk olarak nitelenen şey; iki meclisten birinin nüfusa göre, diğerrinin ise eyaletleri eşit şekilde temsil etmesidir.

Amerikan siyasetinde bir senatörün veya temsilcinin meclisteki verdiği oylardan veya davranışlarından ötürü bir disiplin cezası alması pek karşılaşılabilecek bir durum değildir. Özellikle de Cumhuriyetçi partinin disiplin konusunda yaptırımlarıyla nadiren karşılaşılmaktadır. Demokrat partide ise disiplin cezaları Cumhuriyetçilere kıyasla daha çok uygulanmaktadır.⁶⁹ Ancak iki partinin de disiplin uygulamalarının seyrekliği ve uygulanan cezaların yumuşaklığı, Amerikan Kongresi'nde parti disiplininin ne kadar zayıf olduğu hakkında fikir verebilmektedir.

Amerika'da parti üyeleri düzeyinde disiplinden teorik olarak dahi bahsetmek imkansızdır. Amerikan partilerinin Avrupa'daki partiler gibi kayıtlı ve aidatlı bir üyelik sistemine sahip olmadığı bilinmektedir. Amerikan sisteminde parti üyesi diye sınıflandırılan kişiler, Avrupa'daki parti seçmeni ve taraftarı ile aynı sınıfa karşılık gelmektedir. Ancak özellikle ilgi çeken nokta şudur; partiye kayıtlı olmayan, aidat ödemeyen, parti toplantılarına katılmayan ve parti disiplinine tabi olmayan bu seçmen

⁶⁹ Ergun Özbudun, *age*, s. 28

kitlesi, sistemde ön seçimlerde oy verme gibi bir stratejik görev ifa etmektedir. Seçimlerde partiyi temsil edecek adayları belirlemeye yarayan ön seçimler, açık ve kapalı şekilde yapılmaktadır. Açık oylamada bir seçmen partilerden hangisini tercih ettiğini belirtmeden istediği partinin aday tespitine katılabilmektedir. Kapalı yoklama sisteminde ise seçmen ön seçimine katılmak istediği partiye bağlı olduğunu açıklamaktadır. Bu seçmenler, ön seçimine katılmak istediği partinin seçmen listesine kaydolar ya da o partinin adaylarını geçmişte desteklediğini ve gelecekte de destekleyeceğini bildiren bir beyanda bulunurlar. Fakat bu yapılanların hukuki bir bağlayıcılığı söz konusu değildir. Bir seçmen ön seçimine katıldığı partiye seçimlerde oy vermek zorunda değildir, hatta alenen karşı partiyi de destekleyebilmektedir. Bu durumda bile partinin seçmen üzerinde hiçbir yaptırım gücü yoktur.⁷⁰

Amerika’da partilerin en güçlü ve en tutarlı hareket ettikleri zaman Amerikan başkanlık seçimlerinden önceki kampanya dönemidir. Başkanın kendi partisinden olması ihtimali parti örgütlerini bir hedef ve ortak gaye etrafında birleştirmektedir. Özellikle taşrada adaylar kendi partisindeki başkan adayının seçmen üzerindeki etkisini kendi lehlerine çevirmek için seçim öncesi çalışmalarda gayret göstermektedirler.⁷¹ Amerikan partilerinin liderlerinin kim olduğu bulunup bulunmadığını bilmek güçtür. Başkan kendi partisinin lideri olarak kabul edilmektedir. Amerikan başkanı güçlü bir konuma sahiptir ama bu güç parti meclisinin gücünden kaynaklanan bir siyasi güç değildir. Başkanın gücü anayasanın başkana sunduğu imtiyazlardan gelmektedir.⁷²

Amerikan partileri yukarıdan aşağıya doğru talimatların işlediği bir kurum değil bölgesel güçlerin ittifakları hüviyetindedir. Amerikan partileri merkezîyetçi yapının en ucunda yer alan ademimerkezîyetçi düşünce yapısına sahiplerdir. Ayrıca bu partiler maddi çıkar temeline dayanmakta güçlerini, kayırma/ganimet sisteminden almaktadırlar. Amerikan eyalet ve belediyelerinde ganimet dağıtımı yoluyla partiye bağlı partizanlar grubu ortaya çıkmıştır ve üyeler bu sayede parti adına çalışmaya güdülenmektedirler. Amerika’nın

⁷⁰ Age, s.33-34

⁷¹ Age, s.34

⁷² Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.68

1950’lerde şehirleşmenin ve hızlı göç akımının sonucu ortaya çıkan sosyal bozulma sonucu partilerin vatandaşlara yapmış oldukları yardımlarla ve göstermiş oldukları imkanlarla partiye bağlılığın artmasına netice vermiş ve ganimet sisteminin temellerini atmıştır.⁷³

Federal yapıya sahip Amerikan siyasetinde, yöresel menfaat gruplarının, federe devlet mekanizmasını ele geçirmek veya etkilemek suretiyle siyasal sistemde önemli bir güç kazanmaları partilerin ulusal alanda birleştirici ve tutarlı siyasetler izlemelerini zora sokmaktadır. Federal sistemde iktidarın merkezle yerel arasında bölünmüş olması, parti merkezinin iktidarını zora sokmakta ve parti içi hiziplere imkân vererek birbiriyle uyumsuz iktidar merkezlerinin doğmasının önünü açmaktadır.⁷⁴

1.1.4.1.2. Kanada

Kanada, Birleşik Krallık ülkesidir. Bu nedenle yönetsel yapısı İngiliz siyasal sistemiyle benzerlikler göstermektedir. Kanada’da dört siyasi parti avam kamarasında temsil edilmektedir. Bunlar Liberaller, Muhafazakârlar, Quebec Bloğu ve Yeni Demokratik Parti’dir. Ayrıca Yeşiller Partisi’nin 3 temsilci ile avam kamarasında olmasına karşın 12 olan “tanınma” sayısına erişilemediği için, parti kimliği altında mecliste yer alamamaktadırlar.⁷⁵

Kanada siyaseti ve siyasi partileri 'ılımlı' olarak tanımlanmaktadır. Kanadalı siyasi partileri İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’ndeki siyasi partiler gibi liberal değerlere sahip orta sınıf bir ülkedir. Sağ ya da sol radikal partilerin fiilen var olmadığı bu sistemde mevcut partiler en yüksek oyu alma amacını gütmektedirler. Yarışan siyasi partilerin arasındaki farklılıkların sınırlı olması ve partilerin konumunun net olmamasına sebebiyet vermektedir. Partileri birbirlerinden farklı kılan şey olaylara bakış açıları ve tarihsel

⁷³ Age, s.69-79

⁷⁴Ergun Özbudun, **Batı Demokrasilerinde ...**, s.136

⁷⁵**Members of Parliament**, Parliament of Canada, <https://www.ourcommons.ca/Members/en/party-standings> (E.T. 01.06.2023)

meselerlerdir. Bu durum 1867'de ülke kurulduğundan beri Kanada siyasetine hâkim olan iki parti olan Muhafazakârlar ve Liberalleri karşılaştırırken çok belirgindir.

Muhafazakârlar, İngiliz Muhafazakâr Partisi'nin eşdeğeri olarak Kanada'da ortaya  kmıştır. Bu parti İngiliz kraliyetine sadık ve İngiltere ile olan bağlantılarını sürdürmektedirler. Partinin kurucu Sir John A. Macdonald yönetimindeki parti, muhalif liberallerden bazılarını bünyesine katarak ve ülkenin denizlerdeki gelişimini ve kıtalararası demiryollarının inşasını vurgulayan bir “Ulusal Politika”yla etki alanını genişletmiş, sanayi ve ticaretin güçlendirilmesiyle Quebec ve Ontario  ift ileri Muhafazakâr Parti’yi büyük işletmelerin partisi olarak konumlandırmışlardır. Muhafazakâr Parti’nin 1917 ile 1957 yılları arasında Quebec bölgesinden sandalye  kartamaması, söz konusu yıllar arasında beş yıl hariç iktidara gelememesine neden olmuştur.

Liberal Parti İngiltere’de olduğu gibi Kanada’da da bir reform partisidir ve küçük ölçekli çiftçilerin, “Rougers” olarak bilinen ve daha radikal gelişimci Fransız-Kanadalıların bir araya geldikleri partidir. Parti kurulduğundan beri daha eşitlikçi, proletaryacı ve milliyetçi olma eğilimine sahiptir.

Quebecli bir Katolik Fransız-Kanadalı olan Wilfrid Laurier'in partinin liderliğine gelişiyle, parti güçlü bir şekilde iki etnik yapılı hale gelmiştir. Parti 1896'da g   kazanarak 1911'e kadar iktidarı elinde tutmayı başardı. Birinci Dünya Savaşı ve zorunlu askerlik meselesi partiyi ikiye bölmüştür. Fransız-Kanadalıların çoğu ve Laurier askere alınmaya karşı çıkarken, Anglo-Saksonların  oğu Laurier'in yönettiği partiden ayrılarak ve Muhafazakârlar tarafından yönetilen bir savaş h k metine dahil olmuşlardır.⁷⁶

Diğer yandan ülke liberal bir bakış açısına sahip olduğu için ne aşırı sağ ne de aşırı sol bir partiye ev sahipliği yapmıştır. Kurulmuş olan partiler de başarı sağlayamamış ve hükümet kuramamışlardır. Kanada uçlarda irili ufaklı partilere ev sahipliği yapmış ancak bu partiler

⁷⁶ Paul W. Fox, “Politics And Parties in Canada”, **India Quarterly**, Vol. 15, No. 4, pp. 361-366, s. 361

bölgesel ve belli kitlelerin ihtiyaçlarını dile getiren sözcüler olmaktan öteye gidememişlerdir.⁷⁷

Kanada 10 farkı bölgeye ayrılmıştır. Bölgelerin yönetiminde merkezden farklı partiler olabilmektedir. Eyaletlerin her daim yönetimleri aynı kalmamakta, Liberaller ve Muhafazakârlar arasında el değiştirebilmektedir. Fakat yerelde başarılı olmak isteyen partilerin genel stratejisi merkezi hükümetin vergilendirme konularında muhalefet etmek üzerine kuruludur. Hatta birçok düşünür hükümete asıl muhalefetin meclisin içinden değil yerelden geldiğini ifade etmektedir. Kanada’da partilerin siyasal çizgilerini belirlemek çok güç olabilmektedir. Bazı dönemlerde muhafazakârlar liberallerden daha ilerlemeci olabilmektedir. Bu nedenle de partilerin arasında aşırılık söz konusu değildir. Kanada’da gerek iktidara gelen parti, gerekse de eyaletlerde yönetimi ele geçiren parti uzun süre koltuğu koruma eğilimindedir. Bu da Kanada seçmenlerinin ılımlı yapısını gösteren durumlardan biridir.⁷⁸

1993 yılında şimdiki adı Kanada İttifakı olan Reform partisi ve Quebec Bloğu isimli iki partinin Kanada’nın siyasal sistemine dahil olmaları parti yapılarında bir değişikliğe sebebiyet vermiştir. Parti üyeleri yeni sistemde karar alma süreçlerine doğrudan katılmasının önüne açmıştır. Bu partiler, kendilerini diğer ulusal partilerinden ayırarak doğrudan üye alan siyasi partiler haline geldiler. Yeni sistem sayesinde üyelerin parti liderinin seçiminde doğrudan etkili olduğu yeni bir yapı benimsediler.⁷⁹

Kanada’da parti üyeliği için çok fazla kısıtlama söz konusu değildir. Yaşı 18’den küçük olanlar da ülke vatandaşı olmayanlar da partilere üye olabilmektedir. Üyelik konusunda yoğun bir kısıt olmamasına ve düşük üyelik aidatlarına (ortalama 10 dolar gibi) rağmen üye olma konusunda Kanada halkı istekli değildir. Parti üyeliğinin seçmenlere sağladığı en büyük fayda, üyelerin parti tartışmalarına katılarak fikirlerini orda ifade etmesi değildir. Yapılan çalışmalarda üyelerin partinin seçimlerdeki adaylarının

⁷⁷ Age, s.364

⁷⁸ Age, s.365-366

⁷⁹ Lisa Young ve William Cross, Incentives to Membership in Canadian Political Parties, *Political Research Quarterly*, 55(3), 2002, pp.547-570 s.548

belirlenmesindeki etkinliği ve liderlik seçimlerinde üyelere oy kullanma hakkı verilmesi üyeler için en büyük motivasyon kaynağıdır.⁸⁰ Seçim zamanlarında üyelerin partiye katılmayı kabul etmesi diğer zamanlarda üyeliğe girmemesi ya da üyeliği bırakması nedeniyle Kanada’da siyasi partilerin üye sayılarının seçim yıllarında artışa geçtiği, seçim olmayan yıllarda ise sabit kaldığı ortaya çıkmıştır.⁸¹

Kanada’da 1993 yılına kadar siyaseti domine eden Liberal ve Muhafazakâr Parti için “*brokerage*” parti tanımı kullanılmıştır.⁸² Brokerage parti tanımı; kendisini hiçbir ideolojiye göre konumlamayan ve en yüksek sayıda insanın arzularını karşılayan politikalar sunmak için rekabet eden partileri nitelemek için kullanılmaktadır.⁸³ Bu partilere ideolojisiz partiler denmektedir. Ancak daha sonra sisteme dahil olan NDP, Qubec Bloğu ve Kanada İttifakı kendilerini ideolojileri olan partiler olarak tanımladılar ve “*Brokerage*” ideolojisiz parti modelini reddettiler. Hem NDP hem de CA, üyelerine parti politikalarına katkı sağlama ve bunun sonucunda da kamu politikasını etkileme fırsatı veren kurallar benimsemişlerdir.⁸⁴

Kanada da dahil olmak üzere, Westminster tipi parlamenter sistemlerde yapısal olarak güç siyasi partilerin ofislerinde toplanmaktadır, ayrıca medya parti liderlerine odaklandığından seçimle gelen temsilcileri ikincil aktörler haline getirirler. Kanada’daki Avam Kamarası üyeleri siyasi partilerin kontrolleri altındadır. Disiplin Kanada siyasetinin neredeyse her yerine nüfuz etmiştir.⁸⁵

Westminster sistemlerinde bazı parlamento üyeleri kabine üyesi iken bazıları kabinde görev almamaktadırlar, kabinde görev alan üyeler özel üyeler olarak adlandırılmaktadırlar. Bu üyelerin kanun yapıcı olarak belli görevleri mevcuttur. Bu görevler yasa tasarıları veya önerilerini tartışıp, bunlar hakkında oy kullanarak kanuna dönüşmesini sağlamak ya da reddetmek; “*Question Period*” olarak geçen, soru

⁸⁰ Age, s.551

⁸¹ Kenneth Carty. **Canadian Political Parties in the Constituencies**, Dundorn, Toronto 1991 s. 38

⁸² Lisa Young ve William Cross, **age**, s.553

⁸³ **TERMIUM Plus**, Government of Canada, <https://www.btb.termiumplus.gc.ca/tpv2alpha/alpha-eng.html?lang=eng&i=&index=enw&srchtxt= BROKERAGE%20PARTY>, (E.T. 01.06.2023)

⁸⁴ Lisa Young and William Cross, **age**, s. 553

⁸⁵ Alex Marland, , **Whipped Party Discipline in Canada**, UBC Press, Toronto. 2020 s. 3

dönemlerinde bilgi almak için, yazılı sorularla belge talep ederek hükümeti denetlemek; vergilerin toplanması ve harcanması konusundaki önerileri incelemektir. Diğer yandan Avam Kamarası'nın seçilmiş temsilcilerin konumunu kamarada oturdukları yerlerden anlayabiliriz. Mecliste ön sıralar kabine üyelerine ayrılırken, arka sırada kabine üyesi olmayan daha az etkili sayılan seçilmiş temsilciler oturmaktadır. Bu kişilere “*backbencher*” yani arkada oturan denmektedir.⁸⁶

Kanada dünyanın en liberal ülkesi olarak kabul edilmektedir ancak bazı siyaset bilimciler Kanada'yı Westminster sistemini uygulayan ülkeler arasında en katı parti disiplinine sahip ülke olarak tanımlamaktadır. Bu konuda mevcut araştırmalar, Kanada siyasetinin bu yönünü ortaya çıkartmaktadır. Örneğin “Globe and Mail” yayınlamış olduğu bir makalede, temsilcilerin vermiş oldukları oyların neredeyse tamamının parti liderlerinin diktesinde verildiğini ifade etmektedir. İleri parlamenter demokrasiye sahip ülkelerde Kanada kadar sıkı bir parti disiplinine sahip ülkenin olmadığını dile getiren araştırmacılar mevcuttur. Buna delil olarak da Kanada partilerinden birçok üyenin çok basit şekilde uzaklaştırıldığını ifade ederek temsilcilerin özgürce hareket etmesinin zor olduğunu belirtilmektedirler.⁸⁷

2020 yılında Kanada'da yapılan bir araştırma parti disiplininin ne kadar sıkı olduğunu ortaya koymuştur, Globe and Mail'in raporuna göre Kanada'da vekillerin %99,6'sı partilerinin görüşleri doğrultusunda oy kullanmaktadır. Bunun da çok yoğun şekilde partizanlığa ve kutuplaşmaya yol açtığı ifade edilmektedir.⁸⁸

Bu noktada parti liderinin eli çok güçlüdür. Çünkü parti lideri veya yönetimi, adayları ve komiteleri kontrol etmektedir. Soru dönemi denilen dönemlerde soru soracak kişileri ve meclis tartışmalarında kimin konuşacağını kontrol etmektedir. Bu kontrol mekanizması

⁸⁶ Age, s.4

⁸⁷ Is Canada's party discipline..., The Globe and Mail, <https://www.theglobeandmail.com/news/politics/is-canadas-party-discipline-the-strictest-in-the-world-experts-say-yes/article8313261/> (E.T. 01.07.2023)

⁸⁸ Report finds MPs vote..., The Globe and Mail, <https://www.theglobeandmail.com/politics/article-report-finds-mps-vote-with-own-party-996-per-cent-of-the-time-warns/> (E.T. 01.07.2023)

yerinde durduğu sürece temsilcilerin bağımsız bir şekilde hareket etme imkânı kalmayacaktır.⁸⁹

Temsilcilerin bağımsız şekilde hareket edememesi sağlıklı partizanlık olarak tanımlanan, diğer parti mensuplarına karşı bir kutuplaşma ve düşmanlık ile kendi parti üyeleri içinde de tek tipliliği körüklemektedir. Bu nedenle siyasi parti yöneticileri, üyelerine hesap vermek yerine parti toplantılarını, bir denetleme mekanizmasına dönüşmüşlerdir.⁹⁰

Örneğin, 1990 yılında Mal ve Hizmet Vergisini (GST) uygulamak için yapılan Parlamento oylaması sırasında, muhafazakâr milletvekilleri David Kilgour, Alex Kindy ve Pat Nowlan, seçmenleri istemediği için kanunun aleyhinde oy kullanmışlar, bu tutumlarından ötürü de dönemin Başbakanı Brian Mulroney bu temsilcileri gruptan ihraç etmiştir. Yaklaşık beş yıl sonra Liberal Başbakan Jean Chrétien, Liberallerin söz verdiği gibi GST'yi yürürlükte tutan yeni bütçeye karşı oy kullandığı için, Milletvekili John Nunziata'yı Liberal gruptan ihraç etmiştir. 2012'de NDP lideri Nicole Turmel, silahlanmaya ilişkin bir kanun teklifini ortadan kaldırmak için muhafazakâr bir yasa tasarısını destekledikleri için milletvekilleri Bruce Heyer ve John Rafferty'yi disipline göndermiştir. Yukarıda sayılan örneklerden de anlaşılacağı üzere Kanada'da tüm partilerin liderleri temsilcilerin vermesi gereken oyları belirler ve bireysel olarak hareket eden tüm temsilcilerin üzerine “whip”leri gönderir.⁹¹

Parti yöneticilerinin bu kontrolünü ortadan kaldırmak için bazı düzenlemeler önerilmiştir. Bunların ilki “Soru Dönemi”nde soru soracak kişilerin liste halinde gelmesinin engellenmesi ve konuşmacıların soru soracak kişileri seçmesi, Avam Kamarası Komitelerine atanma gerçekleşikten sonra sınırlı değişikliğe müsaade

⁸⁹ **Is Canada's party discipline... age.** (E.T. 01.07.2023)

⁹⁰ **Report finds MPs vote..., age,** (E.T. 01.07.2023)

⁹¹ **Canada's rigid party rules are undemocratic,** The Hamilton Spectator, <https://www.thespec.com/opinion/contributors/2021/02/04/canadas-rigid-party-rules-are-undemocratic.html> (E.T. 01.07.2023)

edilmesi, son olarak da parti liderinin seçim dönemlerinde seçmenlerin belirlemiş oldukları adayları veto edememesi olarak gösterilmektedir.⁹²

Hükûmeti yönetmek üzere oluşturulan kabinenin, seçilmiş meclisin güvenine sahip olması gerektiği ilkesi, parlamenter sistemin en önemli özelliğidir. Güven oylaması ile parti disiplini arasındaki çok sıkı bir ilişki vardır.⁹³

Özel üyelerin hakları ve ayrıcalıkları, hükümet temsilcilerine daha fazla kontrol imkânı verildikçe aşınmıştır. 1906'dan itibaren, özel üyelerin Avam Kamarası'nda önerge sunma yetkisi kısıtlanmış bu üyelerin konuşma süreleri sınırlanmıştır.⁹⁴

Kanada'nın Westminster tipi parlamenter sistemi uygulanmasının bir sonucu olarak meclis üyelerinin kendi partilerine muhalif bir tutum sergilemeleri söz konusu değildir. Özellikle bütçe oylamasında hükümetin parlamento çoğunluğunun desteğini alması gerekmektedir. Bu oylamalar parlamenter sistemlerde güven oylaması olarak da kabul edilmektedir. Bütçenin kabul edilmemesi veya güven oylamasının kaybedilmesi sonucunda Başbakan, Genel Vali'den seçimlerin yenilenmesini talep etmektedir. Aynı durum eyalet meclisleri için de geçerlidir. Bu yüzden parti disiplini özellikle iktidar partisi için çok büyük önem taşımaktadır.⁹⁵

Kanada'da dar bölge seçim sistemi uygulamaktadır. Dar bölge seçim sisteminin partileri ılımanlaştırıcı ve disiplini sınırlandırıcı bir işlevinin olduğu yönündeki yaygın kanı ve inanış mevcuttur. Fakat Kanada'da bu kadar güçlü bir parti disiplinin olmasının nedeni seçim bölgesinde kimin aday olacağını belirleyen son sözün parti liderine ait olmasıdır.⁹⁶ Seçim çevrelerinden ve yerel parti yöneticilerinden gelen aday önerileri parti liderince veto edilebilmesi ve liderin belirleyeceği kişinin aday olması, Kanada'da siyasal parti sistemini disiplinin en sert olduğu ülkelerden biri haline getirmiştir.

⁹² **Is Canada's party discipline...** age. (E.T. 01.07.2023)

⁹³ Alex Marland, **age**, s.13

⁹⁴ **Age** s.14-15

⁹⁵ **Age** s.15-16

⁹⁶ **Age**, s.16-17

Kanada uygulanan ön başvuru ve aday belirleme süreci parti yönetiminin kendi ile çelişmeyecek ve kendisine itiraz etmeyecek adayları bulmasına imkân sunmaktadır. Bu sayede belirlenen adaylar, parti başkanlığının hiyerarşisi ile çekişmeye girmemektedirler. Buna örnek olarak Yeşiller Partisi gösterilebilir. Kanada Yeşiller Partisi tabanın partide temsil edilmesini teşvik etmektedir. Teorik olarak bu parti vekillerin istediği gibi oy kullanmasının önünü açık bırakmaktadır. Ancak uygulamada ise durum biraz farklıdır. Çünkü parti kendi inanç ve değerleriyle uyuşmayan adayların elenmesini sağlar ve böylece adaylar arasında uyum yakalanmış olur.⁹⁷ Bu durum Kamarada, kendi içerisinde homojen, farklılıklara prim vermeyen partilerin oluşmasına netice vermektedir. Yeni seçilen vekillerde bu homojen yapıya dahil olabilmek ve partinin rengine bürünebilmek için hareket etmekte, seçmenlerin görüş ve düşünceleri parti oligarşisinin isteklerinin arkasında kalmaktadır.

Trudeau liderliğindeki Liberal Parti, parti liderine daha fazla yetkiler veren yeni uygulamalar ortaya koymuştur. Fakat 2015 yılında ise parti disiplinini kısıtlama sözü vermiştir, buna göre “Backbencher”lara daha fazla özgürlük verilmesi planlanmaktaydı ancak parti çalışma prensiplerinde ince ayarlar yaparak partinin disiplininde değişikliğe gitmemiştir. Fakat Kanada’da halk, bazı ahlaki konularda hassastır bu nedenle üyelerin bu konularda oy kullanması hususunda kısıtlamaya gitmemektedir. Örneğin; ifade, düşünce ve inanç özgürlüğü ve eşitlik hakları toplumun hassas olduğu noktalardır. Bu tartışmalar toplumu parçalama riskine sahiptir. Bu noktada idam, kürtaj, ötenazi ve eşcinsel evlilikler toplumun hassas noktaları olduğu için, partiler bu konularda vekilleri serbest bırakma eğilimindedirler. Partiler ortak hareket etmek için grup kararı alamamaktadırlar.⁹⁸

NDP (Yeni Demokrat Parti) parti disiplinini kurumsal hale getiren ve kendi iç tüzüğünde bahseden tek büyük partidir. NDP sosyal demokrasiyi parti ideolojisi haline getirmiş ve vekillerini de partinin resmi ideolojisi doğrultusunda oy kullanmaya yönlendirmiştir. Son olarak küçük partiler, Quebec Bloğu ve Yeşiller partisi daha özgürlükçü şekilde hareket

⁹⁷ Alex Marland, **age**, s.17

⁹⁸ **Age**, s.19-20

etmektedirler ancak oylama konularının, partilerin ideolojileri ile çelişmemesi beklenmektedir. Bu partiler kendi siyasal ideolojileriyle çakışmadığı sürece, genel oylama konularında üyelerini serbest bırakmaktadırlar.⁹⁹

1.1.4.2. *Kıta Avrupası'nda Siyasi Partiler*

1.1.4.2.1. *Almanya*

Almanya'da meclis iki şekilde oluşmaktadır. Bunlardan ilki dar bölge sistemiyle doğrudan seçilen vekiller diğeri de eyaletler düzeyinde nispi temsil usulüyle seçilen vekillerdir. Almanya'da aday belirleme süreçleri temelde yerelde işlemektedir. Adaylar yerel örgütlerin desteklerini aldıkları oranda aday olma şanslarına sahiptirler. Ulusal parti liderlerinin desteklerine ihtiyaç duymamaktadırlar. Doğrudan vekillik olarak adlandırılan bu bölgelerde vekil olmak için nihai karar bölgesel parti organları ve delegeler vermektedirler. Ülke genelinde ise durum biraz farklı işlemektedir. Eyaletlerde parti aday listeleri eyalet düzeyinde parti kongrelerinde gizli oy ile netleşmektedir. Ancak liste sırası parti örgütlerinin liderleri arasında müzakereler sonucu ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁰ Alman Seçim Kanunu milletvekillerinin delegelerce tespit edilmesini ön görmektedir. Partilerin elinde aday belirlemede seçim hakları olsa da, partiler yetkiyi mahalli düzeyde oluşan delege kongrelerine bırakmışlardır ve yerelde alınan kararlara müdahale etmemektedirler.¹⁰¹

Almanya'da partilere verilen mali yardımı en çok denetleyen ve konu eden ülkelerin başında gelmektedir. Alman Anayasa mahkemesi partilerin mali yardımları konusunda birçok karar almıştır. Bunlardan birisi de partilerin devletten aldığı yardımların neticesinde devletin bir örgütü halini almasını engelleyici bir takım tedbirler alması

⁹⁹ Age, s.21-22

¹⁰⁰ Werner J. Patzelt, "Party Cohesion and Party Discipline in German Parliaments", **The Journal of Legislative Studies**, 9(4), 2003, pp.102-115, s.112-113

¹⁰¹ Tefik Sönmez Küçük, **Parti içi Demokrasi**, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2014, s.176

yönünde olmuştur. Bu noktada devletin verdiği mali yardımın partinin kendi öz gelirlerini aşmaması yönünde bir prensip kararı almıştır.¹⁰²

Alman parti grupları yüksek bir tutarlılığa sahiptir. Partili vekiller geleneksel olarak grup kararlarına saygı göstererek uyum sağlamakta, uymak istemediği karar olduğunda, en fazla kararın görüşüldüğü meclis oturumuna katılmayarak ya da çekimser oy kullanarak karara karşı gelmektedir.¹⁰³ Alman siyasi partileri Parlamento çalışmalarında grup disiplini etkin bir şekilde uygulanmaktadır. Parti grupları sadece uygulayacakları siyasetin temel özelliklerini tespit etmekle sınırlı kalmamakta, meclis gündemini tek tek konuşarak mecliste takınılacak tutumu ve ileri sürülecek gerekçeleri belirlemektedir. Hristiyan Demokrat Parti (CDU) milletvekillerinin hürriyetleri parti yönetmeliği nedeniyle sınırlıdır.¹⁰⁴ Sosyal Demokrat Parti (SPD) ise üyelerinin parlamento davranışlarını belirlemede CDU'dan daha fazla kontrolcüdür. Alman meclisi Bundestag'da söz almak isteyen bir vekil, önce ilgili komisyondaki parti sözcüsüne ve grup sözcüsüne haber vermek zorundadır. Mecliste sorulacak sorular önceden grup sözcüsü tarafından meclise getirilmektedir.

CDU'nun en yüksek tutarlılık gösterdiği oylamalar dış politika ile ilgili olan oylamalardır. Bu konuda parti yönetimi yüksek bir hassasiyet göstererek grup kararlarına uyulması konusunda dikkatli davranmaktadır.¹⁰⁵ Almanya'da eyalet düzeyinde on altı, ulusal parlamento olan Bundestag ile birlikte on yedi parlamento bulunmaktadır. Ancak buna rağmen, bunların hiçbirinde üyelerin oy verme davranışlarına ilişkin sistematik bir kayıt tutulmamaktadır. Bunların istisnası yoklama oylamalarıdır ki, bunlar sıklıkla gerçekleşmemektedir. Diğer tüm durumlarda resmi kayıtlar sadece bir tasarı ya da teklifin onaylandığını ya da reddedildiğini belirtmektedir. Kabine tasarıları ve önergeleri çoğunlukla kabineyi destekleyen partilerin oylarıyla elde edilirken, muhalefet tasarıları ve önergeleri genellikle hükümet kanadı tarafından reddedilir. Yoklama oylamaları dışında, muhaliflerin isimleri hiçbir zaman kaydedilmez. Sadece milletvekillerinin genel

¹⁰² Age, s. 238

¹⁰³ Ergun Özbudun, **Batı Demokrasilerinde ...**, s.75

¹⁰⁴ Age, s.74

¹⁰⁵ Age, s.77

kurulda karşı oylar hakkında açıklama yaptıkları durumlarda kayıt yapılmaktadır. Milletvekillerinin bireysel oy verme davranışları Almanya’da çok ilgi konusu değildir.¹⁰⁶

Parti disiplini ve disiplin mekanizmaları, tartışmalı bir konuda karar alınmasına ihtiyaç olduğunda parti ortak biçiminde harekete geçilmesi gerektiğinde devreye girmektedir. Parlamento grubu ve organları içerisinde çok az sayıda meşru muhalefet veya çatışma söz konusudur. Ancak söz konusu muhalefet ve çatışmalar geniş halk kitlelerince fark edilmemektedir. Kabinayı destekleyen parti gruplarının üyeleri hiçbir zaman kabineye veya kabineyi destekleyen çoğunluğa kürsüde oy kaybettirecek hareketlere girmemeye dikkat etmek zorundadırlar. Alman halkı için de parti disiplin önem arz etmektedir. Anketlerde Alman halkı parti tutarlığı ve parti disiplini ile ön plana çıkan partilere daha fazla oy vermeye meyilli olduğu görülmektedir. Bu yüzden de “ne kadar çok parti disiplini o kadar çok oy” sloganı ortaya çıkmıştır. Partiler bu durumun farkındadırlar ve parlamento gruplarında açığa çıkan bir uyum veya disiplin zafiyetinin halktan tepki toplayacağına farkında olarak görevlerine devam etmektedirler.¹⁰⁷

Hükümet ile muhalefet arasındaki sınırın ötesinde oy kullanmak, parlamentodaki partilerin liderleri ve yürütme kurullarının belirli bir tasarı veya teklif için karşı oy vermeyi açıkça kabul etmişlerse kabul edilebilir ki bu durum da nadiren gerçekleşmektedir. Muhalefet partileriyle yapılan müzakereler sonucunda koalisyon üyesi siyasi azınlıkların pazarlık gücü giderek azalmaktadır. Muhalefet partilerini iktidar lehine oy vermesini niteleyen çapraz oylama durumunda, küçük partilerin vereceği oylar kolayca muhalefet partilerinin oylarıyla ikame edilebilecektir. Küçük koalisyon ortakları pazarlık güçlerini kaybetmek istemediklerinden ötürü çapraz oya sıcak bakmamaktadırlar. Bu nedenden ötürü de koalisyon sözleşmesinde çapraz oy olasılığını açıkça dışlayan maddelerin yer alması konusunda giderek daha fazla ısrarcı olmuşlardır. Sonuçta, parti disiplinine yönelik talep bizzat milletvekilleri tarafından gelmektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Werner J. Patzelt, *age*, s.102

¹⁰⁷ *Age*, s.103-111

¹⁰⁸ *Age*, s.106

Parlamentodaki parti grubunun büyüklüğüyle orantılı olarak, parti grup liderlerinin haricinde üyelerin de dahil olduğu çoğunlukla gayri resmi olan üç tane daha örgüt yapısı vardır. Söz konusu bölgesel gruplar, aynı bölgeden milletvekillerini bir araya getirmektedir. Sosyolojik gruplar, genellikle bir parti grubunun milletvekillerini bir araya getiren gayri resmi birliklerdir. Bu 'gayri resmi gruplar' parti içi karar alma süreçlerinde çok önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu gruplar parlamentodaki parti grubunun 'siyasi altyapısı' olarak hizmet ederler. Bir milletvekili parti grubuyla siyasi nedenlerle kriz yaşadığında, bu gayri resmi topluluk onu ekibin bir parçası olarak hissettiren ve tutan önemli referans gruplarıdır. Alman parti gruplarında tüm liderlik pozisyonları, her yasama döneminde iki kez gizli oylama ile güven tazelemektedir. Daha sonra, liderlerden verimli ve etkili bir çalışma organize etmeleri beklenirken, emirlere hakimiyetleri sürekli olarak test edilmektedir.¹⁰⁹

Parti içi demokrasi konusu Alman anayasasında bir prensip olarak geçmektedir. Federal Alman Anayasasının Siyasi Partileri içeren 21. maddesi Siyasi partilerin iç düzenlerinin demokratik ilkelere uygun olması gerektiğini ifade etmiştir. İlave olarak Avrupa'da partilerin kanuni olarak uyacağı kriterler ilk olarak Almanya'da belirlenmiştir. Alman siyasi partiler kanunun 2. Maddesine göre partiler şu şekilde tanımlanmıştır.

“Partiler, devamlı veya uzun bir süre federal düzeyde ya da eyalette siyasal iradenin oluşumuna etki etmeyi ve halkın Alman Federal Meclisi’nde veya eyalet meclislerinde temsil edilmesini amaçlayan ve içinde bulundukları gerçek ilişkilerin genel görünümü özellikle örgütlerinin kapsamı ve sağlamlığı, üyelerinin sayısı ve kamusal alandaki görünümleri açısından bu amacın ciddiyeti konusunda yeterli garantiyi sunan kişilerin oluşturduğu teşekküllerdir.”

Bunun haricinde Alman siyasi partiler kanunu “parti” olarak tanımlanamayacak olan kuruluşları da belirtmiştir. Kanuna göre altı yıl boyunca federal meclis ya da eyalet meclisi seçimlerine kendi seçim önerileriyle katılmayan kuruluş parti vasfını kaybedeceği belirtilmiştir. Keza yine aynı şekilde üye ya da yöneticilerin çoğunluğunun yabancı ülke

¹⁰⁹ Age, s.108-110

vatandaşı olması veyahut parti merkezinin Almanya’da olmaması da kuruluşun parti olarak nitelenmesini engellemektedir.¹¹⁰

1.1.4.2.2. Fransa

Fransa'da 3. ve 4. Cumhuriyet’te iktidarlar sürekli değıştiklerinden, bürokratların sisteme hâkim olduğu, uyumsuz ve değışken bir yapıya sahip yönetim sistemi, 1958 değışikliği ile partilerin disiplinin arttığı, hükümetlerin kolay devrilemediği bir yapıya evrilmiştir.¹¹¹ De Gaulle’ün askeri kişiliğini de göz önünde bulundurmak ve arkasına almış olduğu askeri desteğin de dönemin konjonktürü için anlamını kavramak gerekmektedir. Fransa sağ aşırı bölünmüş ve disiplinsiz bir yapıya sahipken De Gaulle bölünen toplulukları katı bir disiplin altında toplamayı başarmıştır.¹¹² Charles de Gaulle'ün cumhurbaşkanlığı oldukça merkeziyetçiydi ve bakanlara çok az özerklik tanınmıştır. Mitterrand da bir dereceye kadar de Gaulle'ün izinden gitmiş, ancak hükümet iki dönem boyunca daha kolektif bir yapıya bürünmüştür.¹¹³

5. Cumhuriyetle birlikte Fransa, meclis karşında zayıf olan hükümete güç vererek dengeyi sağlama yoluna gitmiş. 1962 yılında yapılan seçimle birlikte Fransa meclisine fikir birliği içerisinde bulunan disiplinli çoğunluk sokarak yeni bir yönetim sürecini adım atmışlardır. Duverger, Fransa Cumhurbaşkanı’nı; çoğunluğa sahip, disiplinli bir meclise hükmeden, başbakanı memuru gibi idare eden, görevleri temsili olmayan bir lider olarak tanımlamaktadır.¹¹⁴

Fransız siyasal partileri içerisinde gerçek anlamda örgütlenmiş siyasi partiler, disiplinli yapıya sahiplerdir. Ancak Fransız partilerinin genelinin esnek bir disiplin yapısına sahip olmalarının nedeni, tam anlamıyla örgütlü bir yapıya sahip olmamalarından, 3. ve 4.

¹¹⁰ Tevfik Sönmez Küçük, *age*, s.44-45

¹¹¹ Maurice Duverger, *Seçimle Gelen Krallar*, s.160-161

¹¹² *Age*, s.24

¹¹³ Gianluca Passarelli, “The government in two semi-presidential systems: France and Portugal in a comparative perspective”, *French Politics*, 8(4) 2010, pp. 405-428, s.403

¹¹⁴ Maurice Duverger, *age*, s.174

Cumhuriyette sağ ve merkez partilerinin vekillerce oluşturulan parlamento içi bir siyasi yapıya sahip olup ülke çapında ciddi bir örgüte sahip olmamalarıdır.¹¹⁵

Fransa'da partilerin koyduğu kurallara uymayan vekiller yani disiplinsiz davrananlar parti tarafından ihraç edilmektedir. Partilerden ihraç edilen vekiller tekrar aynı bölgelerden aday olsalar bile seçimleri kazanmakta zorlanmaktadırlar. Bu nedenle milletvekilleri kendilerini mecburi bir disiplin altında hissetmektedirler. Bu durum ise çoğunluğa sahip parti liderine yasama ve yürütme gücünü kullanabilme imkânı vermektedir.¹¹⁶

Fransa'da meclisin gücü İngiltere ile kıyaslandığında, İngiltere'nin sahip olduğu parlamento egemenliği Fransa'da tam olarak söz konusu değildir. Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi Fransa'da cumhurbaşkanının parlamento ile aynı yönde hareket etmesine netice vermektedir.

1.1.4.2.3. İtalya

İtalya parlamenter sistem ile yönetilen kıta Avrupası ülkelerindendir. İtalya özellikle çok partili meclis yapısı ve istikrarsız kısa ömürlü hükümetleri ile dikkat çekmektedir. İtalya'da Birinci Cumhuriyet süresince komünist ve anti-komünist blok arasında iki kutuplu bir siyasal yapının olması yeni siyasi alternatiflerin oluşmasına engel olmuştur. İtalya'da siyasi istikrarsızlık ve parçalanma, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonrası daha da artmış, savaştan itibaren kırktan fazla hükümetin kurulduğu İtalya'da, seçim sistemleri değişiklikleri sonrası aynı partiler ve liderler birbirini takip eden hükümetlerde görev almıştır.¹¹⁷

1990'lara kadar Hristiyan Demokrat Parti ile Komünist Parti arasında bölünen iki partili yapı, 1992'de İtalya'da siyasal ve toplumsal yapıda önemli etkilere neden olan "Tangentopoli Skandalı" sonrasında değişmeye başlamıştır. Yolsuzluk olayları sonrası gelen istifalar, 1993'de Berlusconi ve Kuzey Ligi'nin seçim rekabetine dâhil olması ve

¹¹⁵ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.154

¹¹⁶ Maurice Duverger, **age**, s.187

¹¹⁷ Kaan Akman, "Seçim Sistemi Değişiklikleri ve Siyasi Parti İttifaklarının Siyasal Sisteme Etkileri: İtalya Örneği", **Gaziantep University Journal Of Social Sciences**, 19(4), 2020 ss.1610-1625, s.1614

seçim sisteminde gerçekleşen değişikliklerle İtalya’da siyasal sistem yeniden şekillenmiştir. Devamında İtalya’da Birinci Cumhuriyet’in sona erip, İkinci Cumhuriyet’in başladığı kabul edilmektedir. İkinci Cumhuriyet diye nitelenen 1993 sonrası dönemde, halkın siyasal partilere güveni ve seçimlere katılım oranı giderek azalmış, yaşanan siyasal kriz yeni krizlerin başlangıcı olmuştur. Partilerin belli çıkar gruplarını temsil etme yönündeki eğilimleri, parlamentoda yer alan partilerin sayısının artmasına netice vermiştir. İtalya’da siyasal sistemin çok partili bir yapıya evrilmesine netice vermiştir.¹¹⁸

Söz konusu krizler partilerin sarsılmasına netice vermiştir. Bir tarafta Avrupa Entegrasyon süreci politik kurumlar üzerinde ciddi bütçe kısıtlamaları öngörürken, “rüşvet şehri” olarak adlandırılan Tangentopoli soruşturmaları devlet makamlarının gten düşmesiyle sonuçlanmıştır.¹¹⁹

Sartori söz konusu dönemdeki İtalya’yı partiler devletinin bir rneği olarak ifade edip, İtalya’daki partileri ülkedeki tüm ekonomik dokuya yayılan ve kanser haline gelen bir yapı olarak nitelemektedir.¹²⁰

Seçim sisteminde sürekli biçimde yapılan dönüşümler, bir partinin hükümeti tek başına kurabilmesini imkansız hale getirmiş ve koalisyon hükümetlerini teşvik etmiştir. İtalya’da 1996 ve 2006 seçimlerinde merkez sol koalisyon; 2001 ve 2008 seçimlerinde ise merkez sağ koalisyon etrafında siyasal tercihler şekillenmiştir. Siyasal sistem çok partiden müteşekkil olmasına rağmen iki kutuplu bir yapıya dönüşmüştür. Bu değişim siyasal partilerin zayıflamasına liderlerin rolünü ise daha fazla arttırarak gerek seçimleri gerekse de siyasal süreçlerin kişiselleşmesine netice vermiştir. Netice itibariyle partilerin bölünmüşlüğü de hükümet ortaklarının karar almalarını zorlaştırmıştır.¹²¹

Hükümet kurulması ve bozulması açısından bakıldığında, Avrupa’daki parlamenter demokrasilerde partiler disiplinli biçimde olarak tasnif edilmektedir. Aynı hükümet

¹¹⁸ Age, s.1614

¹¹⁹ Sergio Fabbrini, “The Transformation of Italian Democracy”, **Bulletin of Italian Politics**, 1(1), 2009, ss. 29-47, s. 36

¹²⁰ Giovanni Sartori, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, ev: Ergun zbudun, Yetkin, Ankara, 1997, s.243

¹²¹ Sergio Fabbrini, **age**, s. 36-37

partisinden milletvekillerinin önemli yasama güven ve/veya güvenoyu önergelerinde farklı şekillerde oy kullanması anlamında, hükümetin "yarısı içinde, yarısı dışında" olan çok az parti örneği vardır.¹²²

İtalya'da partilerin atomize olması ve çoğalması meclis çoğunluğunun bir parti ya da ittifak tarafından elde edilmesini zorlaştırmaktadır. Bu durumda istikrarsız hükümetlerin oluşmasına sebep olmakta ve erken seçimlerin önünü açmaktadır. Ancak erken seçim ihtimalinin her zaman olumlu bir sonuç ortaya çıkartacağı kesin değildir. Sartori¹²³ bu konuda 1968 ile 1987 yılları arasındaki sürede gerçekleştirilen beş erken seçimin ülkede hiçbir şeyi değiştirmediğini ifade etmektedir.

İtalya'da bir istikrar sağlanamadığından ötürü yakın dönemde birçok defa seçim sisteminde değişikliğe gidilmiştir. Ülkede uygulanan nispi temsil sisteminin çökmesi sonucunda çoğunluk sağlayacak bir seçim sistemi ihtiyacı, 1994 ile 2013 arasında görev yapan koalisyonların etkisizliği, dar bölge çoğunluk sistemlerinin merkezde yer alan partilerce destek görememesi sayılmaktadır.¹²⁴

Son değişiklik 2015 yılında yapılmış, Italicum 2.0 denilen yeni sistem yürürlüğe girmiştir. Bu sisteme göre en fazla 6 üyeli daraltılmış bölge sistemi uygulanarak, ülke yüz seçim bölgesine bölünmüştür. Bölgelerde %3 seçim barajı uygulanmakta olup çoğunluğu elde eden partiye ek sandalye verilmesi planlanmış, nispi temsile dayanan iki turlu bir yapı getirilmiştir. Sistem uygulanırken seçmenlere iki tercihli oy hakkı verilmiştir. Bir partinin seçim çevresinde çoğunluğu elde etmesi durumunda listenin ilk sırasındaki aday doğrudan seçilirken diğer adaylar tercih durumlarına göre seçilmekteydi. Diğer yanda toplamda %40'ı geçen partiye Temsilciler meclisindeki sandalyelerin %54üne karşılık gelen 340 sandalye doğrudan verilecek, diğer partilere aldıkları oy oranınca dağıtımı yapılması ön görülmüş, olup ikinci tur yapılmaması planlanmıştır. Eğer partiler %40'ı

¹²² Daniela Giannetti ve Michael Laver, Party Cohesion, Party Factions And Legislative Party Discipline in Italy, **Intra-Party Politics and Coalition Governments**, 2008, s.3
https://www.researchgate.net/publication/228951709_Party_cohesion_party_factions_and_legislative_party_discipline_in_Italy (E.T. 01.06.2023)

¹²³ Giovanni Sartori, **age**, s.205.

¹²⁴ Ömer Faruk Gençkaya ve Ceren Şençelebi, "İtalya'da Seçim Sistemleri, Seçim Koalisyonları ve Seçimler: 1993-2018", **Yasama Dergisi**, Satı:43, 2021, ss. 11-60, s.37

geçemezse ikinci tur oylamasına en yüksek oyu olan iki parti ikinci tura kalmaktadır. Burada en yüksek oyu alan parti sandalyelerin çoğunluğunu kazanmaktadır.¹²⁵

Ancak İtalyan Anayasa Mahkemesi Italicum 2.0'ı çoğunluk sağlayamazsa seçimin ikinci tura kalması kuralının orantısızlığa sebep olacağı gerekçesiyle iptal etmiştir. Bunun sonucunda da meclis tekrar bir seçim yasası yaparak sisteme son halini vermiştir. Parlamentonun her iki kanadında da sandalye sayısının % 37'si basit çoğunluk sistemiyle, % 63'ü ise nispi temsil sistemine göre belirlenecektir. Partilere meclis için ulusal düzeyde %3 seçim barajı getirilmiştir.¹²⁶

İtalya'daki bu karmaşık yapı ülkede bir türlü yerleşmeyen hükümet istikrarının bir sonucudur. Sayılarla bu istikrarsızlığa göz gezdirecek olunursa, 2000 yılından itibaren İtalya'da on iki farklı başbakan görev yapmıştır. Söz konusu yirmi üç yılın sekiz yıldan fazlası Silvio Berlusconi tarafından görev yürütülmüştür. Ülke neredeyse her sene değişen hükümetlerle karşı karşıya kalmıştır.

1.1.4.3. *Birleşik Krallık'ta Siyasi Partiler*

İngiltere'de siyasi parti, İngiltere'de oy hakkının genişletilmesi ile modern siyasi partilerin ortaya çıkması arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Bugünkü muhafazakâr ve liberal partilerin ataları olan Whigler ve Troylar 17. yüzyılın sonunda ortaya çıksa da 1832 yılına kadar İngiltere'de asgari anlamda partiler mevcut değildir.¹²⁷

1830 yılında Britanya da yaşayan yirmi dört milyon nüfusun sadece dört yüz altmış beş bini oy hakkına sahipti. Ayrıca hızlı nüfus hareketleri eski seçim çevreleri arasında eşitsizliklere neden olmaktaydı.¹²⁸ Bu ve benzeri tutarsızlıklar kurumsal bir parti örgütlenmesinin ortaya çıkışını imkânsız hale getirmiştir. Whig ve Troy gruplarının parlamento dışı hiçbir örgütü olmadığı gibi parlamento içerisinde oldukça ilkel bir yapıya sahiplerdir. Grupların en büyük özelliği bugün hala İngiltere meclisindeki parti

¹²⁵ Cengiz Arıkan ve Onur Altınsu, "Yönetimde İstikrar Arayışı Ekseninde İtalya'nın Seçim Sistemi Reformları", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(2),2018, ss.607-630, s.624-625.

¹²⁶ Cengiz Arıkan ve Onur Altınsu, *age*, s.626.

¹²⁷ Ergun Özbudun, *Siyasal Partiler*, s.30

¹²⁸ *Age*, s.30

gruplarında bulunan “whip” (kamçı)lerdir. Whipler özellikle hükümetin talepleri doğrultusunda oy kullanan vekilleri takip ederek onlara ödül ve para dağıtan kişilerdir. Aynı şekilde muhalefet partisi de whiplerin aracılığıyla vekillerin grup istekleri doğrultusunda oy kullanıp kullanmadığını denetlemekteydi. İki tarafın whiplerinin de asıl amacı parti liderlerinin talepleri doğrultusunda vekillerin hareket etmesini sağlamaktır.¹²⁹ Whip kavramı bugün hala Avam Kamarası’nda parti gruplarının disiplini ve düzenini sağlayan kişiler için kullanılmaktadır.

İngiltere’de siyasal partilerin gelişimi 1830 yılından itibaren farklı bir döngüye girmiştir. 1832 Reform Kanunu sayesinde seçmen sayısı belli bir oranda artmıştır, bu da şehirlerde seçim propagandası yapılmasını sağlayarak ilaveten seçmen kütükleri oluşturulmuş bunun sonucunda da siyasi partilerin örgütlenmesini mecburi hale getirmiştir. İngiltere’de modern parti, 1832 Reformu’ndan sonra Liberaller tarafından tercih edilen yerel kayıt kuruluşlarının örgütlenmesiyle gerçek anlamda başlamıştır.¹³⁰ Seçmenlerin kütüklere kaydolması seçmenin kendi isteğine bırakılmış, partiler kendi seçmenlerini kütüğe kaydettirmek için topyekûn bir çabaya girmiştir. Bunun neticesinde de parti örgütleri teşkilatlanmış ve bugünkü hallerinin ilk biçimlerini almışlardır.¹³¹

1867 yılındaki Reform Kanunu ile seçmen sayısını daha da artmıştır böylece yerel örgütlerin önemi daha da ön plana çıkmaya başlamıştır. Liberal Parti, yerel örgütler kurarak bu örgütlere aday belirleme, seçilen vekillerin meclisteki tutumlarını denetleme ve partinin politikalarının belirlenmesinde söz sahibi olma gibi yetki ve imkanlar sunmuştur. Liberal Parti’de başlayan bu hareket Muhafazakâr Parti’ye de sıçramış, ilk dönem İngiliz partilerini bugünkü örgütlü yapılarını dönüştürmüştür.

İngiltere’de disiplinsiz davranan Muhafazakâr Parti milletvekilleri için en büyük tehdit, partinin parlamento gruplarından ziyade, vekillerin kendi seçim bölgelerindeki parti örgütlerinden gelmektedir.¹³² Bu da dar bölge seçim sistemi sayesinde gerek parti

¹²⁹ Age, s.31

¹³⁰ Joseph La Palombara ve Myron Weiner, age s. 6

¹³¹ Ergun Özbudun, age, s.34

¹³² Ergun Özbudun, Batı Demokrasilerinde ..., s.59

örgütünün gerekse de seçmenin vekili denetlemesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle de vekil, seçilmeden önce vadettiği veya partisine ait programlara uyma konusunda üzerlerinde baskı hissetmektedirler.

Örgütlerin vekiller üzerindeki baskısına örnek olarak, 1956 yılında Süveyş'te Muhafazakâr Parti iktidarınca yapılan askeri müdahaleye muhalif olan Muhafazakâr vekillerden 8'i mecliste gerçekleştirilen oylamaya katılmayarak oy kullanmamışlar ve müdahaleyi onaylamadıklarını kamuoyuna açık bir şekilde deklare etmişlerdir. Bu davranışı sergileyen vekillere Muhafazakâr partinin örgüt üyeleri tepki göstermiş ve vekillerin siyasi hayatı örgütün baskısı ile sona ermiştir. Bu vekillerden bazıları kendi seçim bölgelerinden aday gösterilmemiş aday olanlar da daha sonra adaylıktan vazgeçmiştir. İngiltere'de Muhafazakâr Parti'de disiplinin İşçi Partisi kadar sert olmadığı ve Muhafazakâr milletvekillerinin parlamentoda İşçi Partisi vekillerinden daha serbest bırakıldığı ifade edilmektedir. Jennings *"Muhafazakâr Parti'ye oranla İşçi Partisi'nde daha az hürriyet, daha çok demokrasi mevcuttur"* demektedir. Muhafazakâr Parti'de grup disiplini milletvekillerinin grupta kolektif olarak aldıkları kararlara değil, sadece parti liderinin direktiflerine uymaları anlamına gelmektedir. Muhafazakâr Parti'de parti siyasetinin tayini, daima lidere ait bir ayrıcalıktır.¹³³ İşçi partisinde disiplin problemi, Muhafazakâr Parti'dekinden daha ayrıntılı şekilde düzenlenmiş olduğu gibi, disiplin yaptırımlarının sayısı Muhafazakâr Parti'ye oranla hissedilebilir derecede daha çok göze çarpmaktadır.¹³⁴

Whiplerin meclisteki fonksiyonu sadece milletvekillerinin oy kullanma şekillerini denetleyerek parti programına ve liderin talimatlarına uydurmak değil, vekillerin görüş ve düşüncelerini de parti liderine ve kabine üyelerine ulaştırma görevini de ifa etmektedirler. Whiplerin çalışma şekli korkutma ve zorlamadan ziyade ikna

¹³³ Age, s.60-61

¹³⁴ Age, s.66

biçimindedir.¹³⁵ İngiliz partilerinde meclis gruplarının parti örgütlerinden bağımsız olmalarına rağmen, bu partiler kuvvetli bir disiplin yapısı oluşturabilmişlerdir.¹³⁶

İngiltere’de Başbakan tarafından teklif edilen tasarılar parlamentoda çoğunluğunca onaylanır, kanunlaşmasına karşı çıktığı öneriler ise mecliste reddedilir. Bu nedenle İngiliz Parlamentosu yürütme karşısında bir denge unsuru olmaktan çok yürütmenin bir aracı haline gelmiştir.

1.1.4.4. *Asya Siyasi Partileri*

1.1.4.4.1. Çin

Çin Halk Cumhuriyeti, Sosyalist cumhuriyet olarak varlığını sürdüren ve 1921’de kurulan ve 1949’dan bugüne iktidar tekeline bulunduran Çin Komünist Partisince yönetilen bir ülkedir. İktidarın 70 yıldır Çin Komünist Partisi’nin elinde olması, Çin’de siyasal sistemin tek parti rejimine dayandığı değerlendirmelerine yol açmıştır.¹³⁷ Çin Komünist partisi “one rulling party” / tek parti iktidarı olarak sınıflandırılması gerekmektedir. Ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti’ni Çin Komünist Partisi’nin yönettiği “parti devleti” olarak tasnif etmek doğru olacaktır. Çin Komünist Partisine Anayasa’da da değinilerek “Çin Komünist Partisinin önderliğinde çok partili işbirliği ve siyasi danışma” olarak adlandırdığı bir siyasal yapı söz konusudur. Keza yine Çin anayasası defaat kere sistemin Çin Komünist Partisi liderliğinde yürütüldüğü ifade edilmektedir ve sistemin temel direği Çin Komünist Partisidir.

1949’da Çin Halk Cumhuriyetinin kurulmasından ve sisteme hakim olmasından önce Çin Komünist Partisi, Guomindang (Çin Milliyetçi Partisi) ile bir dönem birlikte ülkedeki iç savaşı yönetmiş, akabinde hakim güç olan Guomindang ile tekrar çatışmaya girmiş, yabancı güçlerin II. Dünya Savaşında Çin’i işgal etmesi sırasında tekrar birlikte mücadele vermişler, nihayetinde savaş sonrasında Guomindang ile girdikleri mücadeleyi 1949’da

¹³⁵ Age, s.63

¹³⁶ Age, s.110

¹³⁷ Seriya Sezen, “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Siyasal Sistemi: Sürekliliği Koruyarak Değişmek”, **APAM Çin Çalışmaları – I**, APAM, Ankara, 2021, s.2

kazanarak yeni kurulan devletin resmi partisi konumuna gelmiştir. Devrim olduğunda üye sayısı 1,2 milyona ulaşmıştır.¹³⁸ Parti şu an itibariyle yaklaşık 70 milyon üyeye sahiptir.¹³⁹

Çin Komünist Partisi (ÇKP), Çin Halk Cumhuriyeti'nin en önemli politik yapısı olmakla birlikte, ÇKP Kongresi ise, parti politikalarının belirlendiği, liderlerin seçildiği ve ulusal önceliklerin tanımlandığı en yüksek parti organıdır. Her beş yılda bir düzenlenen kongre partinin en önemli toplantısı olarak kabul edilmektedir. İlki 1921 yılında Şanghay'da düzenlenen kongreden bu yana, Çin'in politik yol haritasının belirlenmesinde belirleyici bir role sahip olmuştur. Her kongre, partinin gelecek vizyonunu belirlemekle birlikte, Çin'in gelişiminde bir kilometre taşı olmakla hüviyetindedir. ÇKP Kongreleri, Çin'in siyasi ve ekonomik yönünü belirlemede hayati bir rol üstlenmektedir. Kongrede, partinin lider kadrosunun seçiminin yapılmasının yanında partinin kendi anayasası da değişikliğe uğrayabilmektedir. İlaveten, parti genel sekreterinin raporu ülkenin genel politik ve ekonomik yönünü belirlemektedir. Bu, ÇKP'nin ve Çin'in gelecek stratejilerinin şekillendirilmesinde hayati bir öneme sahiptir.¹⁴⁰

Sistem içerisinde yer alan diğer partilerle birlikte Çin Komünist Partisi liderliğinde Çin Halk Siyasi Danışma Konferansını kurulmuştur ve siyasal konuların siyasi partilere bakan boyutu ile bu komisyon bir danışmanlık görevi yapmaktadır.¹⁴¹ Gerek siyasi partilerin gerekse de toplumun temsilcilerinin danışma ve denetim işlevlerini gerçekleştirdikleri yer Danışma Konferansıdır.

Çin'de partiler üç kanaldan yönetime katılmaktadırlar. Bunlardan ilki Danışma Konferansı, ikincisi Ulusal Halk Kongresidir. Siyasi partiler Ulusal Halk Kongresi seçimlerine katılmakta meclise vekil sokabilmektedirler. Üçüncü yöntem ise yönetsel pozisyonda görev alarak doğrudan uygulamaya dahil olmayanlar 1957 yılındaki kültür

¹³⁸ Seriy Sezen, *age*, s.4

¹³⁹ Micheal G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, 2014, s.526

¹⁴⁰ Yağız Bedirhan Avanoğlu, "Parti Kongresinden Sonra Çin", *International Journal Of Social And Economic Studies*, 4(1), 2023, pp. 122-129, s.123,

¹⁴¹ Seriy Sezen, *age*, s.3

devriminde kadar diğer partiler resmi organlarda bakan bürokrat valilik gibi makamlarda görev almışlardır.¹⁴²

Çin Halk Cumhuriyeti'nde 1949'da başlayan ve Guomindang'lara karşı Çin Komünist Partisi'nin zaferi ile sonuçlanan iç savaşın akabinde yeni bir ittifak kurulmuş başat aktörün Çin Komünist Partisi olduğu koalisyon yönetimi kurulmuştur. Bu koalisyonda komünist olmayan üyeler geri planda kalmakla birlikte yine de ittifak içerisinde görev almışlardır. Koalisyonda temel güç Çin Komünist Partisi'ne aittir. Söz konusu koalisyonun kurulduğu dönemde partinin dört buçuk milyon resmi üyeye sahip olması ve iç savaşta yapmış olduğu liderliğin bir sonucudur.¹⁴³ Yine Çin Komünist Partisi'nin devlet içerisindeki konumunu anlayabilmek adına Çin Halk Cumhuriyeti'nin bayrağı olarak adlandırılan Kırmızı Bayrak'ın sol üst köşesinde yer alan sarı beş yıldızdan en büyük olan ve diğer dört küçük yıldızın yanında durduğu sarı büyük yıldız Çin Komünist Partisi'ni simgelemektedir.

Çin'de yer alan diğer siyasi partiler Çin Komünist Partisi'nin iktidar için yarışacağı rakipleri değildir. Bu partiler birer mesleki örgüt gibi hareket etmektedir ve kitlesel bir tabana sahip değildir. Çin'de ne ÇKP içerisinde hiziplere ne de diğer partilerin ÇKP'ye rakip olmasına müsaade edilmemektedir.¹⁴⁴ Çin'de gerçekleşen diktatörlük yapısı bir tek adam diktatörlüğü değil, partinin yönetici elitinin diktatörlüğüdür.¹⁴⁵ Parti liderinin ne kadar süre görev yapacağı net olmamakla birlikte ancak genel teamül 1980'lerden beri iki dönemle sınırlı olmuştur. Ancak mevcut lider Xi Jinping 2023'deki kongrede yeniden seçilerek 3. Dönemine adım atmıştır.¹⁴⁶ Bu da Xi Jinping'in parti içerisindeki gücünü giderek arttırdığının bir göstergesidir. Çin Halk Cumhuriyeti, rejimin ve ÇKP iktidarının devamı için muhalefet partisi yasağının devamını zorunlu görmektedir. ÇKP bu nedenle, bir yanda hem parti içi demokrasiyi geliştirmeye yönelik adımlar atarken, diğer yandan ÇKP dışındaki muhalif olmayan kesimlerin örgütlerini yeniden canlandırarak, ÇKP'nin

¹⁴² Age, s.23

¹⁴³ Age, s.10

¹⁴⁴ Micheal G. Roskin, age, s.519

¹⁴⁵ Roskin, age, s.519

¹⁴⁶ Yağız Bedirhan Avanoğlu, age, s.125

liderliğine dayalı çoğul bir siyasal sistemin varlığını korumaya çalışmaktadır. Bu yöntem aynı zamanda, belli ölçüde ÇKP'nin meşruiyetini sürdürmeye de katkı sağlamıştır.¹⁴⁷

1980 sonrasında tarihi ittifakı yeniden canlandırarak dört hedefin gerçekleşmesini merkeze koymuştur. Bunlardan ilki toplumun ekonomik kalkınmaya katılımını sağlamaktır. İkincisi SSCB'nin çöküşüyle oluşan rejim çöküş kaygısının sonucunda gelen demokratikleşme taleplerini karşılamaktır. Üçüncüsü çok partili işbirliği ve siyasi danışma mekanizmasının geliştirilerek toplumun talep ve beklentilerinin takip edilmesini sağlamak, son olarak da halk kitlelerine iktidar içerisinde danışma, denetim, kongrelerde temsil gibi bürokratik görevler vererek halkın iktidarı sorgulamasını önlemektir.¹⁴⁸

Sonuç olarak Çin bir parti devletidir ve devletin kurucu unsuru Çin Komünist Partisidir. Tüm totaliter rejimlerde uygulandığı gibi Çin'de de ÇKP haricinde bir partinin yönetime ortak olmasına ve iktidar yarışına girmesine müsaade edilmemektedir. Muhalefet belli sınırlar içerisinde kalmak kaydıyla parti içerisinde yapılmaktadır. Muhalefetin parti dışına çıkılarak yeni bir organizasyon altında yapılması yasaklanmıştır.

1.1.4.4.2. Hindistan

Hindistan 1947 yılında bağımsızlığını kazanmış 1950 Anayasası ile birlikte Hindistan Cumhuriyetine dönüşmüştür. Commonwealth üyesi olan Hindistan yönetim biçimi olarak İngiltere'den yoğun bir etkileşim içerisine girmiştir ancak Hindistan anayasası İngiltere'nin aksine yazılı ve Dünyanın en uzun anayasalarından birisi hüviyetindedir. Ülke farklı etnik ve dini kimliklere ev sahipliği yapması nedeniyle güçlü bir yerel yönetim yapısına sahiptir.¹⁴⁹ Ülkede yirmi sekiz eyalet ve sekiz tane birlik bölgesi mevcuttur.

Hindistan parti sistemi, bugünkü rekabetçi çok partili sistem görüntüsünü alana kadar çeşitli merhalelerden geçmiştir. Hindistan başlangıçta, çoğunlukçu demokrasi modeli

¹⁴⁷ Seriy Sezen, **age**, s. 26

¹⁴⁸ **Age**, s.26

¹⁴⁹ Ozan Örmeci, **Siyasal Sistemler: Hindistan**, http://politikaakademisi.org/2014/12/15/siyasal-sistemler-hindistan/#_ftnref18 (E.T. 01.08.2023)

olarak sıklıkla kullanılan bir Westminster demokrasi modelini benimsemiş bir ülke olarak nitelenmiştir. Daha sonraki dönemde partilerin parçalanması sonucu Hindistan'ın 1967 yılı itibariyle hakim parti sistemine sahip olduğu Sartori tarafından nitelenmiştir.¹⁵⁰

1967 yılı itibariyle Hindistan Kongre Partisinin hakim parti olarak sınıflandırılmasında Lok Sabha olarak adlandırılan parlamentonun alt kanadında o dönemlerde yapılan tüm seçimleri kazanarak diğer partilere üstünlük kurması yatmaktadır.¹⁵¹ Söz konusu dönemde Hindistan'da muhalefet partilerinin iktidara alternatif konuma gelememelerinden ötürü yapmış oldukları eleştiri ve muhalefet hareketleri sınırlı kalmış ve Kongre Partisinin hakim pozisyonunu sürdürmesine netice vermiştir. Kongre Partisi toplumun farklı kesimlerini temsil edebilme yetisi sayesinde uzunca bir dönem iktidarda kalabilmiştir.

Hindistan Kongre partisi 1951'den 1991'e kadar süren 40 yıllık süreçte 1977 ve 1989'da olmak üzere sadece iki defa iktidarı kaybetmiştir. 1989 seçimlerinde de birinci parti olarak çıkmasına rağmen muhalefette kalmıştır.¹⁵² Bu uzun soluklu seçim başarısı Hindistan Kongre Partisinin hakim parti olarak nitelenmesine sebep olmuştur. Partinin bu uzun soluklu iktidar yolculuğu partinin kurumsallaşmasına imkan sağlamıştır. Partinin hakim parti konumunda olması doğal olarak partiyi merkezi ve disiplinli bir parti konumuna getirmiştir. Partide “demokratik merkezileşme” ve “yüksek komut” gibi yaklaşımlar disiplinli konumunun sağlamlaşmasına netice vermiştir. Partinin örgütsel tutarlılığı üst seviyede olup parti lideri ve siyasal ideolojisi ile örgütler uyum içerisinde hareket ederek disiplinli yapısını korumuştur.¹⁵³

2019'dan itibaren iktidarda devam eden kısa adı BJP (Bharatiya Janata Party) olan Hindistan Halk Partisi 1998'den itibaren toplamda on yılın haricinde tüm dönemlerde iktidar partisi olmuş ve Kongre partisinin hakimiyetini kırmıştır. Parti gücünü tabandan almaktadır. Partinin on sekiz milyon üyesi mevcut olmakla birlikte bu sayıca yoğun üyeyi

¹⁵⁰ Giovanni Sartori, **Parties and Party Systems**, s.110

¹⁵¹ Hayati Ünlü, **Hindistan'da Hâkim Parti Sisteminin Değişimi: Kurumsalcı Bir Analiz**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2019, s.470

¹⁵² <https://www.indiavotes.com/>

¹⁵³ Hayati Ünlü, **age**, s.127

de harekete geçirmekte etkili bir parti örgütüne sahiptir. Disiplinli ve merkezi olarak güçlü bir örgüt yapısına sahip olan BJR ülkenin siyasal olarak en küçük yönetim birimi olan “pançayat”lara kadar örgütlenme başarısı göstermişlerdir. Günümüzde parti lideri ve başbakan farklı kişiler olmasına rağmen, parti içerisinde oturmuş örgütlü yapı dolayısıyla disiplin sorunları ile karşılaşmamaktadır.¹⁵⁴ Ancak gerçekte lider Narendra Modi’dir.

Sonuç itibariyle Hindistan’ı İngiltere’den ve kraliyetten bağımsız düşünmek imkansızdır. Eski bir Birleşik Krallık sömürgesi ve Dominyonu olan Hindistan, birçok açıdan İngiltere’den etkilenmiştir. Hindistan’ın siyasal görünümü de İngiltere’nin etkisi altında kalmıştır. Gerek siyasi partilerinin çalışma biçimleri gerek seçim sistemleri İngiltere ile paralellik göstermektedir. İngiltere’de olduğu gibi Hindistan’da da tek turlu dar bölge çoğunluk sistemi uygulanmaktadır.¹⁵⁵ 1990’lardan itibaren Hindistan’da çok partili bir yapı oluşmuş koalisyon hükümetleri de çok sayıda partinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur.

1.2. Parti Sistemleri

Oy hakkının ilk kez genişletilmesinin akabinde, hiziplerin ve meclis grupları parti biçimine gelirken. Parti sistemi yapılanması ancak oy hakkı ve diğer koşullar 'kritik bir kitleye' ulaştığında ve toplumun önemli bir kesimini kapsadığında ortaya çıkmıştır.¹⁵⁶

Siyasi partiler gördükleri işlevlerin çeşitliliğinin yanında, partiler arasında ve partilerin kendi içlerinde karşılıklı ilişkileri siyasal sistemlerin uygulamadaki çalışma biçimlerinin yapılandırılmasında önemli bir konum ifa ettiği için hayati bir konuma sahiptir. Partilerin gerek kendi içinde gerekse de partiler arasında geliştirdikleri ilişki ağına parti sistemi denmektedir. Parti sistemi türleri arasında ayırım yapmanın en yaygın yolu, iktidar için yarışan parti sayılarına bakmaktır.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Hayati Ünlü, *age*, s.220-221

¹⁵⁵ Meltem Doğan, “Çokkültürlü Bir Toplumda İstikrarlı Demokrasi Örneği: Hindistan Parlamenter Sistemi”, *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Parlamenter Sistem*, TBMM Yayınları, Ankara, 2015, s.151.

¹⁵⁶ Giovanni Sartori, *Karşılaştırmalı...*, s.20

¹⁵⁷ Andrew Heywood, *age*, s.350.

Parti sistemleri deyince kabul gören en geniş tasnif, Duverger tarafından, ülkede etkin olan siyasi partilerin sayısı üzerinden yapılan ayırmadır. Duverger parti sistemlerini; tek parti, iki parti ve çok parti sistemleri olarak tasnif etmektedir. İlaveten sayı esası üzerinden ayrıma giderek partisiz demokrasiler ve hâkim parti sistemleri de bu sayısal ayrıma eklenmiştir.¹⁵⁸

Sistem içinde yer alan partilerden hangilerinin sistemdeki parti sayılarına dahil edileceğini, hangilerinin sayılmayacağını anlayabilmek için Sartori¹⁵⁹ iki adet ölçüt belirlemiştir. Bunlardan ilki; partilerden birisi hiçbir koalisyona veya ittifaka üye değilse ve o partiye koalisyon için ihtiyaç duyulmuyorsa o parti, parti sayısı belirlenirken sayıya dahil edilmezler. İngiltere ve ABD'deki partiler buna örnek olarak gösterilebilir. Diğer yandan bir parti büyüklüğüne bakılmaksızın belli bir dönem boyunca veya bir süreliğine ittifakların veya koalisyonların içerisinde yer alacak etkinliğe ve önemliliğe sahip ise o partinin sayılması gerekmektedir. İkinci kriter ise eğer bir partinin sistem içerisindeki varlığı partilerin birbiri ile olan mücadelesini ve koalisyonların çizgisini etkileyebiliyorsa o partinin sayılması gerekmektedir. Sartori kısaca bu iki kriteri partilerin koalisyon ortaklığı potansiyeline sahip olması ve diğer partilere siyasi anlamda şantaj potansiyeline sahip olması olarak tanımlamaktadır. Bu iki güce de sahip olmayan partilerin sistemde sayılmasına gerek yoktur.

Parti sistemlerini tasnif etmede kullanılan sayısal ölçüt çoğunlukla kabul gören bir sistemdir. Ancak Sartori politik sistemler düzeyinde bir ayrıma giderek, parti sistemlerini yarışmacı ve yarışmacı olmayan sistemler olarak ikiye bölerek tanımlama yoluna gitmiştir. Bu tasnife göre yarışmacı sistemler kendi içerisinde, kutuplaşmış çoğulcu ve ılımlı çoğulcu olarak ikiye ayrılmaktadır. İlimli çoğulcu sistemleri iki parti sistemi ve hâkim parti sistemi tipolojilerinden oluşmaktadır. Yarışmacı olmayan sistemler ise tek parti sistemi veya hegemonyacı parti sistemi tiplerini içermektedir.¹⁶⁰ Türkiye siyaseti üzerinden bakılırsa, 1923-1950 arasında CHP tek parti konumunda yer almaktadır.

¹⁵⁸ William Roberts Clark, Matt Golder ve Sona Nadenichek Golder, **Principles of Comparative Politics**, 2013, s.611

¹⁵⁹ Giovanni Sartori **age**, s.51

¹⁶⁰ Ali Yaşar Sarıbay, **age**, s.29

Hâkim parti olarak bakıldığında ise 1950, 1960, 1965, 1973 dönemleri bu sınıfa girmektedir. 2002 itibariyle AK Parti iktidarı da bu sisteme eklenebilir.

Sartori'nin hegemonyacı parti diye adlandırdığı parti tipi, hâkim parti sistemine benzemektedir. Bu tipolojide birden fazla parti bulunmasına rağmen iktidarın el değiştirmesi ihtimali ne olasılık olarak, ne de fiilen söz konusu değildir. Bir başka deyişle birden fazla parti bulunmasına rağmen, ne partiler arası gerçek bir yarışmadan ne de iktidarın el değiştirmesinden söz etmek mümkündür. Sarıbay'a göre hâkim partinin bulunduğu sistemler belli bir süreklilik sonrasında ve şartların uygun olması durumunda hegemonyacı sisteme dönmesi ihtimali ile karşılaşabilmektedir.¹⁶¹

1.2.1. Tek Parti Sistemleri

Bir ülkede tek partinin varlığından bahsedebilmek için partinin bir sınıfa veya gruba indirgenmiş olması ve partinin kendisinin ayırt edici bir ideolojiye de sahip olması gerekmektedir. Sartori tek parti sistemlerini hâkim parti, hegemonyacı parti ve gerçek tek parti olmak üzere üçe ayırmaktadır. Ancak bu kısımda sadece gerçek tek parti incelenecek olup, hakim partiler ve hegemonyacı partiler ayrı birer başlık altında incelenecektir

Birçok tek partili sistemlerin hayatta olmasının en önemli bir gerekçesi, ulusal bütünleşmenin tesisi için gerekli olarak görülmelerinden kaynaklanmaktadır. Tek partili otoriter devletlerde hükümetler genellikle aşiret, din ve bölge partilerinin bastırılmasını, bu partilerin varlığının ülkenin toprak bütünlüğü üzerinde tehdit oluşturacağı gerekçesiyle meşrulaştırmaktadır. Tek parti sistemlerinde parti ulusal sadakat duygusunun gelişmesini kolaylaştırmak için ulusal sembolleri kullanma eğilimindedir.¹⁶²

Tek parti sistemini uygulayan ülkelerde bazen biçim olarak tek partili bir yapı mevcut gibi görünse de esasen ortada tek parti değil partisiz bir rejim söz konusu olabilmektedir. Bir ülkenin yönetici sınıfı yönetime parti üzerinden değil de kabile, dinsel örgüt gibi toplumu

¹⁶¹ Age, s.32

¹⁶² Myron Weiner ve Joseph La Palombara, age, s.414-115

oluşturan geleneksel kurumlardan faydalanarak geliyorsa bu sistemde partiden söz edilemez. Afrika'daki az gelişmiş ülkelerde buna benzer bir sistem uygulanmaktadır. SSCB'deki komünist parti ve Almanya'daki Nazi partisi tam anlamıyla bir tek parti rejimidir. Yine 1950'lere kadar CHP'nin Türkiye'de oynadığı rol tek parti sistemine tam olarak uyum sağlamaktadır.¹⁶³

Sistem içerisinde birden çok partinin mevcut olması o ülkede tek partinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Ülkenin üst yönetim kadrolarının belirlenmesi, kamusal siyasetin belirlenmesi tamamen bir partinin etrafında yapılıyorsa ve bu süreçlerde diğer partilerin rolleri söz konusu değil ise bu sistemde tek parti sistemi sayılmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak 1950 yılına kadar CHP her dönemde tek parti olarak siyasal yaşama devam etmemiştir. Ancak kurulan ve kapanan partilerin siyasal alanda varlık gösterememesi, yukarıda sayılan konularda CHP'ye makas değiştirememesi ve iktidar partisinin politikalarını değiştirecek baskıyı oluşturamaması CHP'yi tek parti yapmış, bu dönemin de tek parti dönemi olarak nitelenmesine netice vermiştir.

Hem hukuken hem de fiilen tek partinin mevcut olduğu başka hiçbir partiye de izin verilmediği gerçek tek parti sistemleri mevcuttur. Söz konusu tek partiler de Sartori'ye göre; totaliter, otoriter ve pragmatik olmak üzere ideolojik yoğunluklarına göre üçe ayrılmaktadır. Burada en çok dikkat çekilmesi gereken nokta tek partinin yapısının ülkenin yapısını doğrudan etkilediğidir. Söz konusu parti totaliter bir yapıya sahipse ülke de totaliter bir ülke olmaktadır. Totaliter tek parti; partinin dolayısıyla da devletin toplum üzerindeki hem fiziksel hem de ideolojik baskısının en üst düzeyde, toplumun kaynaklarını kendi amaçları doğrultusunda kullanmadaki etkisinin de en yüksek olduğu tipolojidir.¹⁶⁴ Pragmatik tek parti ideolojik unsurun ve baskı unsurunun zayıf olduğu sistemlerdir. Otoriter tek parti ise bu ikisi arasında kalan sistemdir ki amaç ideolojik unsurlar etrafında toplumu bir araya getirip şekillendirmek değil, toplumu iktidar

¹⁶³ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.113

¹⁶⁴ **Age**, s.115-116

mekanizmasına itaat eder hale getirmektir. Bu yapıda ideoloji mevcut değildir, mobilizasyon ise yüksektir.

Rus Sosyalist Partisi'nin parti içi yönetim şekli olan merkeziyetçi bürokratik oligarşi modeli 2. Enternasyonal vasıtasıyla tüm komünist partilere dayatılmıştır. Daha sonrasında da bu partilerin yönetim şekli devlet yönetim şekillerinin belirleyicisi olmuş ve parti ile devlet özdeşleşmiş hale gelmiştir. Bunun sonucunda da tek parti sistemi kurulmuştur.¹⁶⁵

SSCB parti içinden olmadan yükselmenin mümkün olmadığı bir yapıdır. Lenin'in ölümünden sonra devletin başına parti sekreteri olan Stalin geçmiştir. Hatta Kızıl Ordu'nun kurucusu ve başkomutanı olan Troçki (Trotsky)'ye rağmen kazanmıştır. Bu da siyasal devşirme sisteminde partinin rolünü göstermektedir. Yine Kuruşçev'in düşürülmesi parti içi muhalefetin mücadeleleri sonucu olmuştur. Görüldüğü üzere gerçek bir tek parti yapısında, parti yükselmenin yegâne yoludur.¹⁶⁶

1.2.2. Çift Parti Sistemleri

İki Parti sistemi, bir ülkede birden çok partinin mevcut olduğu ancak iktidar değişiminin iki parti arasında gerçekleşiyor olduğu sistemdir. Bu sistemde ikiden fazla parti mevcut olabildiği gibi sadece iki parti de mevcut olabilir.

Sartori'ye göre iki parti sisteminin üç özelliği vardır.¹⁶⁷ Bunlardan ilki, iki partinin sisteme hâkim olup diğer partileri sürekli bir biçimde geride bırakması; ikincisi meclis çoğunluğunun bu iki parti arasında el değiştirmesi ve böylece iktidar yarışının bu iki parti arasında geçmesi; üçüncüsü de bu iki partiden herhangi birinin iktidara geldiğinde tek başına iktidara gelerek görevini yerine getirebilmesidir.

İki partili sistemlerde partiler aşırı uçlarda olmayı tercih etmemektedir. Bunun nedeni de diğer partilerin yüzer geçer seçmenlerinin oylarını almaktır. Partiler merkeze yakın

¹⁶⁵ İmre Sipahi ve Toker Dereli, Giriş, **Siyasi Partiler**, (Robert Micheals) Bilgi, İstanbul, 2021, s.19

¹⁶⁶ Ergun Özbudun, **age**, s.125-126

¹⁶⁷ Giovanni Sartori, **age** s.57

söylemleri sayesinde diğer partilerin seçmenlerinden oy alma imkânı bulabilmektedirler. İki partili sistemlerde partilerin her daim iktidara gelme imkânı mevcuttur. Bu nedenle de yeni iktidar partisi, diğer partinin iktidarında yaptığı faaliyetleri yok saymamaktadır. Buda partilerin demagojik popülist vaatlerden uzak kalmasını, gerçekçi vaatlerle politika üretmesine netice vermektedir. Ayrıca bu sistemde partiler iktidara geldiklerinde tek başına oldukları için başarı ve başarısızlığı net bir şekilde görülmektedir. Bu sayede de başarısızlığın sorumluluğunun koalisyon ortaklarına atılamadığını görmekteyiz.¹⁶⁸

Birden çok partinin mevcut olduğu sistemlerde, partilerin koalisyon veya siyasal pazarlık gücü mevcutsa bu partiler sistem içerisinde etkin partiler arasında sayılmaktadır. Bu noktadan yola çıkıldığında İngiltere ve ABD'nin 2 parti sistemine sahip olduğu görülmektedir. Yine Türkiye'de 1950-1960 arası dönem iki partili bir dönemdir.

ABD'de iki partinin haricinde başka partiler de mevcut olup, bazı dönemlerde hatırı sayılır oylar kazanmışlardır. Ancak bunlar geçici olmuş ve protesto oyu olarak verilmiştir. Bu partiler de daha sonra etkinliklerini kaybetmişlerdir. ABD partilerinin ideolojik olarak esnek yapısı farklı görüş ve düşünceleri içine almaya müsait olduğundan bu partileri de içine almış, iki partili yapı bozulmamıştır.

İki parti sistemi partilerin seçmen önünde sorumluluğunu en iyi şekilde ortaya koyan sistemdir. Partiler iktidarı tek başlarına yüklendiğinden seçmenler iktidar partisinin başarı veya başarısızlığının hesabını doğrudan partiden sorabilmektedir. Dolayısıyla iktidar partisi yaptığı veya yapmadığı hizmetlerinin karşılığında doğrudan cezalandırıp ödüllendirebilirler.¹⁶⁹

İki parti sistemlerinde partiler rahatlıkla seçilenler üzerinde hakimiyet kurabilmektedir. Bu sistemler parti yöneticilerinin ve liderlerinin seçilenler üzerinde var olan hâkimiyetini kuvvetlendirir; parti tarafından aday gösterilmek, seçilmek kadar önemlidir. Partiler nispi temsil sisteminde olduğu gibi, milletvekillerini seçtirir ya da seçilmelerine engel olur. Ancak bu durumun istisnası ABD'de uygulanan önseçim sistemidir. Önseçim sistemi,

¹⁶⁸ Maurice Duverger, **Siyasal Rejimler**, s.131-132

¹⁶⁹ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.132

seçim komitelerinin adaylar üzerinde kurabilecekleri baskıyı sınırlandırmak ve adaylara belli ölçüde bir bağımsızlık kazandırmak amacıyla kabul edilmiştir.¹⁷⁰

1.2.3. Çok Partili Sistemler

İki partili sistemlerde yürütmenin gücünü destek olan en büyük unsur parti disiplini. Aynı parti disiplini çok partinin bulunduğu rejimlerde bir istikrarsızlık ve bölünme nedenidir. Çok partili bir siyasal yapıya sahip olan bir ülkede partilerin meclis çoğunluğunu elde ederek iktidara sahip olmaları düşük bir olasılıktır. Bu durum koalisyon hükümetlerinin sisteme hâkim olmasına netice vermektedir. Koalisyon partilerinin hükümet yeleri görünüşte kabinenin liderine bağlı olsalar da asıl talimatları partili liderinden almaktadırlar. Bu durum koalisyonların birlikte hareket etme imkanını zayıflatmakta ve ömürlerini kısaltmaktadır. Duverger bu durumu, koalisyon ortaklarının aldıkları bakanlıklara yerleştirdiği parti programını yaptığı bir derebeylik sistemine benzetmektedir.¹⁷¹

Siyasal partilerin fonksiyonlarından birisi de toplumdaki bölünme ve çatışmaları yansıtmak ve ifade etmektir. Partilere ve parti sistemlerine yön veren bölünme ve çatışmalar, genel ve kültürel bölünmelerden oluşan çatışmalar olmuştur. Sınıfsal çatışmalar endüstrinin gelişmesi ve işçi sınıfının doğması ile oluşmuştur. Özellikle Avrupa'da eski partilere yeni çatışmalardan doğan partiler eklemlenerek batının siyasal parti yapısının bugünkü görünümü ortaya çıkmıştır.¹⁷² Toplumdaki atışma hatları ve sorun boyutları birbiri ile çakışmıyorsa bu sorun boyutlarının her birinin ifadesi için, toplumda bir partiye ihtiyaç duyulabilir.¹⁷³

Lijphart'a göre yedi farklı sorun boyutu mevcuttur. Bunlardan ilki ve tüm demokratik parti sistemlerinde de görülen sosyo-ekonomik boyuttur. İkindisi dindar ve seküler toplumsal gruplar arasında süre gelen mücadeleyi betimleyen dinsel boyuttur. oğulcu

¹⁷⁰ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.254

¹⁷¹ Maurice Duverger, **Siyasal Rejimler**, s.47

¹⁷² Ergun zbudun, **age**, s.56

¹⁷³ Arend Lijphart, **Demokrasi Modelleri**, ev:Güneş Ayas,Utku Umut Bulsun, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014, s.107

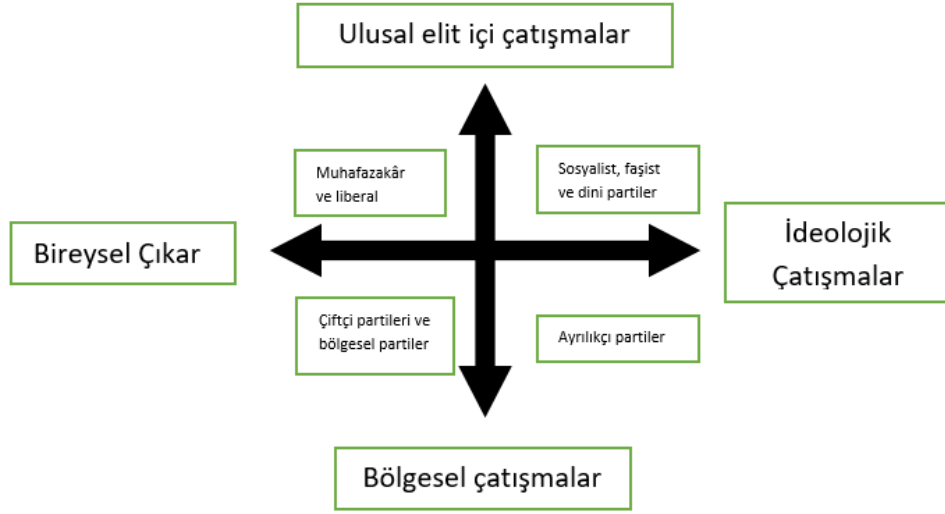
toplumlarda ortaya çıkan kültürel-etnik boyut, bölgeler arasındaki çıkarlara göre belli ülkelerde kurumsallaşan kentsel-kırsal sorun boyutları mevcuttur. Diğer taraftan rejime destek amacıyla kurulan partiler komünist rejimlerin de ortadan kalkmasıyla giderek azalmaktadır. Ülkelerin dış politikadaki tutumları da yine birçok partinin siyasette yer almasına netice vermiştir. Örneğin AB ve NATO üyeliği gibi konularda toplumun tutumlarına göre partiler söz konu ortaya çıkmıştır. Son sorun boyutu postmetaryalist sorun boyutlarıdır.¹⁷⁴ Bu sorun boyutları toplumun içerisinde yer aldıkça ve sosyolojik taban buldukça parti sayılarında bu doğrultuda artış söz konusu olmaktadır.

Çoğulcu parti sistemleri büyük ölçüde kendi toplumlarındaki bölünmeleri yansıtmaktadırlar. Bir toplumdaki bölünme çizgilerinin diğer bir deyişle sorun boyutlarının sayısı parti sistemleri arasında yakın bir ilişki vardır. Sorunun boyutlarının birden fazla olması ise zorunlu olarak çok parti sistemine yol açmaktadır.¹⁷⁵ Bu noktada Yerel ve Fonksiyonel Eksen olmak üzere iki ayrı eksenin birbiriyle üst üste gelmesi ile dört bölge bir koordinat düzlemi oluşmaktadır.¹⁷⁶ Dikeyine olan Yerel Eksenin bir ucunda “ulusal elit içi çatışmalar” mevcutken diğer ucunda “bölgesel çatışmalar” mevcuttur. Dikeyine olan yatay eksen ise Fonksiyonel Eksendir; bu eksenin bir ucunda “bireysel çıkar çatışmaları”, diğer ucunda da “ideolojik çatışmalar” mevcuttur.

¹⁷⁴ Age, s.108

¹⁷⁵ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.3

¹⁷⁶ Age, s.37- 38

Şekil 1: Ali Yaşar Sarıbay, **Siyasal Partiler Sosyolojisi**, s.21

Eksenin 1. Bölgesi'nde ulusal devletin milliyetçi bütünleşme çabalarına karşı azınlıkların kendilerini korumak istedikleri için kurulmuş partiler vardır. Burada üst kültür ile alt kültürün bir çatışması mevcuttur. 2. bölgede ulusal elitin iç çatışmaları mevcuttur. Bu noktada çatışmanın ana konusu devlet sisteminin kim tarafından yönetileceği çatışmasıdır. Bu aşamada Türkiye'deki siyasal mücadele, genel itibariyle ulusal elit içindeki çatışmaların iz düşümüdür. AK Parti ile CHP arasındaki siyasal mücadele bu noktada devreye girmektedir. Yeni burjuva, eski kurucu Aristokrasi tarafından merkeze sokulmamıştır. İktidarı güçlü bir halk desteği ile kazanan yeni burjuva, eski aristokrasinin bu tavrından dolayı tekrar "merkez"i kaptırmak istememektedir. Bu nedenle siyasal çatışma bu bölgede devam etmektedir. 3. bölgede fonksiyonel eksenin özgül çıkar çatışmaları ön plandadır, burada amaç bireysel çıkarlardır. Partilerde gerek seçmenlerin gerekse yöneticilerinin bireysel çıkarları üzerinden siyaset oluşturmaktadırlar. 4. bölgede ise ideolojik çatışmaların olduğu bir ayrım söz konusudur. Bu noktada dost-düşman ayrımı biz-onlar kavramları ön plana çıkmaktadır.

Bir çatışma sadece yerel ve sadece fonksiyonel bir özellik taşımaz. Bu çatışmaların her iki bölünme türünü de taşımaktadır. Bir siyasal grup ya da parti; bir yöreyi veya bir kültürü merkezine alıyorsa, seçmenler o merkeze göre oy kullanıyorsa, burada yöresel bir

çatışma söz konusudur. Seçmenlerin oy verme kriteri, bir sosyal sınıfın çıkarları ise ve oy verenler benzer bir sosyoekonomik sınıfla birlikte hareket ediyorsa, orada fonksiyonel çatışmadan söz edilebilir.

Türkiye'de çatışma noktası, yani sosyal bölünme, yöneticilerin bulunduğu merkez ile yönetilenlerin bulunduğu kenar arasında olmuştur. Osmanlı sivil ve askeri bürokrasi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönem sivil ve askeri bürokrasi, İttihat ve Terakki ve CHP ile merkeze konumlanmıştır. DP Anadolu'da yaşayan çevrenin merkezi ele geçirme hamlesi olarak okunmaktadır.¹⁷⁷

Sosyal modernleşme, yerel ve bölgesel çatışmaların yerini fonksiyonel çatışmalara bırakması ile gerçekleşir. Modern Batı ülkelerinde partiler de fonksiyonel çatışma ekseninde etrafında kurulmaktadır. Fakat sosyal modernleşmeye rağmen yerel eksenli çatışma devam edebilmektedir. Örneğin Kanada'da Quebec, Türkiye'de HDP, İngiltere'de İrlanda partileri gibi yerel çatışma merkezli partiler mevcudiyetlerini korumaktadırlar.¹⁷⁸

Özellikle adayların ekonomi, işsizlik, enflasyon konusundaki vaatlerinin ve başarılarının adayların seçilmesini veya seçildiği koltukta kalmasına katkı sağlaması, fonksiyonel çatışmanın modern toplumlar için ana odak noktası olduğunu göstermektedir. Türkiye'de de partilerin iktidar gelişleri vatandaşa vaat ettikleri, iktidarda kalıcılıkları da vatandaşa sundukları ekonomik gelişme ile doğru orantılıdır.

Batı demokrasilerinde bireyin sosyoekonomik sınıfı ile siyasal davranışları arasında kuvvetli bir ilişki söz konusudur. İşçi sınıfları sol partilere, orta ve yüksek sosyoekonomik sınıfa sahip kişiler ise sağ partilere oy verme eğilimindedirler.¹⁷⁹

Sartori'ye göre çok parti sistemleri ılımlı ve kutuplaşmış çok parti sistemleri olarak ikiye ayrılmıştır. Beşten az siyasi partinin bulunduğu sistem sınırlı çok parti, beşten fazla siyasi partinin bulunduğu sistem aşırı kutuplaşmış çok parti sistemidir. ılımlı çok parti sistemi; aşırı kutuplaşmamıştır, partiler arası ideolojik mesafe büyük değildir, sorunlar üzerinde

¹⁷⁷ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.41

¹⁷⁸ **Age**, s.41-42

¹⁷⁹ **Age**, s.44

yaklaşık bir görüş birliği mevcuttur, sistem dışı partilerin gücü göz ardı edilebilecek seviyededir. Partiler iki parti sistemi gibi iki kutup etrafında toplanmıştır ve sistem çift kutupludur. Bu nedenle iktidar bu iki kutup arasında el değiştirmektedir.¹⁸⁰ Türkiye’de sistem son yapılan seçim sistemi değişikliğiyle beraber ittifaklar devreye girdikten sonra iki partili bir yapıyı anımsatmaktadır. Bu nedenle de ılımlı çok parti sistemine yakın durmaktadır.

Aşırı çok parti sisteminde temel sorunlar üzerinden oydaşma zayıftır. Parti sistemi aşırı kutuplaşmıştır. Sistemin ucunda radikal ya da sistem dışı partiler bulunmaktadır. Bu uçlardan en az biri parlamento içinde önemli bir güce sahiptir. Sistem en az üç ya da daha fazla kutupludur. Bu kutuplu yapıda merkez partileri genelde iktidar ortaklarıdır ve yıkılan hükümetler genellikle benzer partilerin etrafında tekrar kurulmaktadır. Örneğin Türkiye 1990 sonrasında iktidarda benzer niteliklere ve çizgilere sahip partiler bulunmaktadır. Bu sistemde partiler oylarını konsolide etmek ve diğer partilere oy kaybetmemek için merkezden uzaklaşma eğilimindedir. Çünkü parti merkezde durdukça ve ılımlı bir politika izledikçe seçimde kendi çizgisine yakın bir partiye oy kaybetme ihtimali her zaman mevcuttur. Çok partili yapıların mevcut olduğu sistemlerde oy kazanmak zor, oy kaybetmek seçenek çok fazla olduğu için kolaydır. Bu nedenledir ki partiler ayrıştırıcı bir dil kullanarak diğer partilerle minimum ortak noktanın var olduğu izlenimini vermek zorunda hissederler.

Aşırı çok parti sisteminin bir diğer sakıncası da partilerin yapısal dönüşümlere imkan veren cesaretli ve tutarlı bir politikayı ortaya koyma imkanının neredeyse yoksun olmalarıdır. Bu tip sistemlerde hükümet meclis çoğunluğunu elde etmek için farklı eğilimlerden partilerin bir araya gelmesiyle kurulur. Örneğin 1999-2002’de MHP, DSP ve ANAP’ın kurduğu AnaSol-M Hükümeti; birisi solda, birisi sağda, birisi ortada üç partinin bir araya gelmesiyle kurulmuştur.

Aşırı çok partili yapı dünyada farklı ülkelerde deneyimlenmiştir. Weimar Almanya’sı, İspanyol Cumhuriyeti, Dördüncü Fransız Cumhuriyeti, İsrail ve II. Dünya Savaşı sonrası

¹⁸⁰ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.133-134

İtalya gibi 1960-1980 ve 1990-2002 arası Türkiye de bu duruma birer örnektir. Ancak bu örneklerde dikkati çekilmesi gereken nokta şudur ki; Weimar Almanya'sı Nazilerin iktidara gelmesiyle son bulmuş, İspanyol Cumhuriyeti iç savaşla yıkılmış, Dördüncü Cumhuriyet bir askeri müdahale ile Beşinci Cumhuriyete dönüşmüştür. Türkiye'de de 1960-1980 arası çok partili yapı askeri darbe ile nihayete ermiş; 1990 ile 2002 arasındaki kaotik dönem de AK Parti'nin hâkim parti olarak meclisi domine etmesiyle son bulmuştur. Bu sayılan ülkeler arasında sadece Türkiye'nin bu tip bir dönemi demokratik yollarla aşması aşırı kutuplu çok partili yapıların ülkelerin siyasi istikrarları için nasıl tehditkâr bir yapı oluşturduğunu ön plana çıkartmaktadır. Aşırı kutuplu ve çok partili yapıların ömürleri çok uzun olamamakla beraber siyasi kaoslara sebebiyet verme eğilimindedirler. Bu ülkelerden sadece İtalya ve İsrail şu ana kadar bu tip bir siyasal yapı ile devam etmiştir. Ancak bu ülkeler siyasi bir gelişim başarısı gösterememişler, siyasal krizler, hükümet değişiklikleri, sıklıkla tekrarlanan seçimlerle karşı karşıya kalmıştır.

1.2.4. Hâkim Parti ve Hegemonyacı Parti Sistemleri

Hâkim parti sistemi; birden çok partinin bulunduğu, yasal, adil, eşit seçimlerin yapıldığı, tüm bunlara rağmen bir partinin uzunca bir süre seçim kazandığı, iktidarın seçimlerde el değiştirmesinin teoride mümkün olmasına rağmen pratikte çok da mümkün görülmediği sistemlerdir.

Hâkim parti sistemlerinde bütün tek parti sistemlerinden daha efektif bir yönetim sağlanması söz konusudur. Ancak bu sistemlerde diğer partilerin yönetime ortak olma ve mevcut iktidar partisinin elinden yönetimi alma ihtimali düşük olduğu düşünüldüğünden iktidar değişimi ihtimalinin mevcut iktidar üzerindeki baskısı giderek azalır ve hâkim parti giderek hatalar yaparak daha kötü bir yönetim sergileme ihtimaliyle karşı karşıya kalır.¹⁸¹

Duverger¹⁸² hâkim partiyi diğer partilerden büyük ve uzunca bir süre rakiplerini hayli geride bırakan parti olarak tanımlamaktadır. Hâkim parti, kamuoyunun, partinin

¹⁸¹ Giovanni Sartori, *Karşılaştırmalı...*, s.146

¹⁸² Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, s.324-325

hakimiyetini kabul ettiği, diğer partilerin de o üstün konumu kabullendiği partidir. Bu parti aynı zamanda dönemine ideolojisi ve fikirleriyle ismini vermiştir. Bu tanıma göre Hindistan Kongre Partisi, Japonya Liberal Demokrat Partisi, Türkiye’de ise 1950-1960 yılları arası DP, 1982 sonrası Anavatan Partisi, 2002’den sonra AK Parti de “hâkim parti” olarak kabul edilmelidir.

Hegemonyacı parti sistemi; iktidarı kazanmak için partiler arasında mücadelenin olmadığı, iktidar partisi dışındaki partilere de mevcut düzenin bir parçası ve uydusu olması durumunda izin verildiği sistemdir. Bu nedenle de bu sistemde iktidarda olan partinin iktidarı kaybetmesi söz konusu değildir. Hegemonyacı parti sisteminde etkin bir muhalefetten söz edilememektedir. İktidar partisinin izin verdiği oranda diğer partiler sistemin içerisinde var olabilmektedir. İktidar partisi bu sayede sistemin içine düştüğü meşruiyet krizini gidermek için halktan destek bulmaya çalışmaktadır.

Hegemonyacı parti sistemi, hâkim parti sistemiyle benzeşmektedir. İki sistemde de çok partili yapı mevcut olmasına rağmen, hegemonyacı parti sisteminde iktidarın el değiştirmesinin ne fiilen ne de ihtimal olarak mümkün görülmemektedir. Sistemde birden fazla parti bulunmasına rağmen ne partiler arası gerçek bir yarışmadan ne de iktidarın el değiştirmesinden söz etmek mümkündür. Hakim parti sisteminde, Sartori’nin tanımıyla, var olan yarışmacı yapı, hegemonyacı parti sisteminde söz konusu değildir. Hakim parti sisteminde iktidar partisi bir çok parti arasından başarılı vaatleri veya uyguladıkları başarılı politikalar sayesinde sıyrılarak ön plana çıkmaktadır. Hegemonyacı parti sisteminde ise partinin başarılı olmasına gerek yoktur, diğer partiler hegemonya kuran partinin türevleri veya destekçileri hüviyetinde oldukları için seçimi kazanma çabasına girmemektedirler. 1945 öncesi CHP döneminde çok partili hayata geçiş denemeleri esnasında kurulup sonrasında kapanan siyasal partiler bu anlatıyı ifade eden en iyi örneklerdir. Bu noktada Sarıbay’ın¹⁸³ dikkat çektiği husus şudur ki; hâkim partiler belli bir süreklilikte devam ettikten sonra, yarışmacı partilerin zaman içerisinde eriyip

¹⁸³ Ali Yaşar Sarıbay, *age*, s.32.

güç kaybederek sistemden çekilmesi ihtimali mevcuttur. Bu nedenle de bu sistemler hegemonyacı tipe dönüşme ihtimaliyle karşı karşıya kalmaktadırlar.

1.3. Parti Tipleri

Parti sistemleri; partilerin yönetim sistemleri içerisindeki yerini, konumunu ve gücünü belirlemede önemli bir ayırım olarak ifade edilmektedir. Parti tipleri ve tipolojileri ise partilerin iç yapılarına, çalışma ve örgütlenme şekillerine, özellikle de çalışmanın konusu olan partilerin disiplin yapılarına odaklanan ayırım çeşididir. Bir partinin parti tipolojilerinden hangisiyle uyumlu olduğunun belirlenmesi o partinin genel hatlarıyla anlaşılmasında yardımcı olacaktır.

Partilerin tipolojisini, partilerin işlevlerinin yönü ve yoğunluğu ile parti üyeliklerinin oluşum şekli belirlemektedir. Parti sosyo-psikolojik bir grup ve seçimlerde belirli tutumlara sahip kişilerin bir araya geldiği bir kuruluş olarak nitelenmektedir. Başka bir açıdan da kişiler arası ilişkiler ağını içeren birlik veya organizasyon şeklinde de tanımlanmıştır.¹⁸⁴

Siyasi partilerin seçimleri iktisadi bir bakış açısıyla yürütmesi, siyasi partiyi bir iktisadi teşebbüs, seçmeni müşteri ve kazanılan oyun da kâr gibi görülmesini beraberinde getirmiştir. Halk kitleleri, siyasi malın pazarlanacağı tüketiciler olarak görülmeye başlanmıştır. Bu bakış açısı üç parti tipinin doğmasına sebep olmuştur. Bunlar; herkesi kapsayan parti (catch all party), şirket partisi ve kartel parti. Herkesi kapsayan partilerin siyasal ideolojisi, örgüt yapısı açısından katı ve güçlü değildir. Ancak bu partiler, güçlü ve profesyonel bir yönetim kadrosu tarafından yönetilmektedirler. Esas amaç farklı çıkar gruplarının ve toplum kesimlerinin partiye ulaşmalarını sağlamak olduğundan toplumun bütününe hitap etmeyi amaçlayan ve merkeze oturan bir parti görünümüne sahiplerdir.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Age, s.26.

¹⁸⁵ Age, s.27.

Şirket partisi, parti liderinin aynı zamanda şirket sahibi olduğu ve siyasi etkisini, şirketinin sağladığı etkileşim sayesinde elde etmeye yönelik parti tipidir. Bu parti tipinde, liderin kamuoyuna verdiği kişisel unsurlar sayesinde seçmenlerin desteğinin sağlanması esas amaçtır. Liderin seçim çalışmaları ve parti, partinin siyasi gönüllüler grubu tarafından değil dışarıdan sağlanan teknik bir ekip tarafından yönetilmektedir.¹⁸⁶ Bu tip partilere ve liderlere Türkiye’de Genç Parti ve Cem Uzan, ABD’de de Donald Trump örnek olarak gösterilebilir.

Kartel tipi parti, siyasetin amacının siyasal patronaj olduğu düşüncesiyle partiler arası paylaşım savaşının yoğunlaşmasının simgesidir. Bu parti kendisine destek verenleri devletin ekonomik ayrıcalıklarından yararlandırıan, statü ve devlet makamlarını partililere dağıtan parti tipidir. Bu tip partilerin devlet içerisindeki gücü arttıkça toplumdaki nüfuzu da o ölçüde genişlemektedir. Bu durumun neticesinde toplum kesimleri, siyasi patronajın imkanlarından yararlanmak için kartel partiye dahil olurlar. Kartel partinin hâkim olduğu sistemlerde sadece çıkar çatışmasına indirgenmiş tek boyutlu bir siyaset yapmak temel strateji haline gelmektedir. Kartel parti tipinin bu yapısı, siyasal rekabeti ve eşitliği bozucu bir etki göstermektedir. Bu durum demokratik rejimin işleyişini aksatabileceği gibi parti içi demokrasiyi zayıflatma ve ortadan kaldırma riskini içermektedir.¹⁸⁷

Diğer bir tipoloji de Neumann’ın¹⁸⁸ tasnifidir ki partileri bireysel temsil ve kitlesel/sosyal bütünleşme partileri olarak iki tipe ayırmıştır. Sosyal bütünleşme partileri, işlevsel olarak bireysel temsil partilerinden daha kapsamlı, totaliter partilerden daha dar hedeflere ve işleve sahip partilerdir.

Modern partiler feodal toplumun yapısını değiştirerek bireysel hak ve özgürlükleri önemseyen, mutlak monarşiyi anayasalarla sınırlayan bir fikir dünyasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Özgürleşen birey toplumla tekrar bir araya gelme ve birlikte toplumsal

¹⁸⁶ Age, s.28.

¹⁸⁷ Age, s.29

¹⁸⁸ Sigmund Neumann, “Toward A Theory Of Political Parties”, **World Politics**, 6(4), 1954, pp.549-563 s.560

yaşamın zorluklarının üstesinden gelebilmek için bütünleşme gayreti içerisine girmiştir. Gerek sanayileşmenin getirdiği toplumsal gelir adaletsizliği gerek köyden sanayileşmiş şehirlere göç eden halkın yeni yerleşim yerlerinde yaşadıkları sorunlar ve karşı karşıya kaldıkları adaletsizlikler; gerek çıkan topyekûn savaşlar gerekse de toplumsal bozulma yeni bir düzen arayışını ortaya çıkarmıştır. Bu noktada toplumsal bütünleşme partileri meydana çıkmıştır.¹⁸⁹ Modern partiler toplum içerisinde daha fazla yer işgal etmeye başlamış ve güçlerini giderek geliştirmişlerdir. Bunun sonucu olarak da partiler kendilerini bağamlarından kopararak toplumun geneline tahakküm etme gayreti içerisine girmişlerdir. Neumann’a göre çağdaş toplumun bireysel temsil partileri tarafından temsil edilmesi gerekmektedir. Ancak toplum, toplumsal bütünleşme partilerini meydana çıkartarak tersine bir evrim gerçekleştirmiştir.¹⁹⁰

1.3.1. Kadro ve Kitle Partileri

Siyasal sistemler ve siyasi partiler üzerine yapılmış en geniş çalışmalardan biri Duverger’in çalışmalarıdır. Eserlerinde yapmış olduğu ayrımlar neredeyse bütün siyaset bilimciler tarafından geniş bir kabul görmekte, tasniflerine ve ayrımlarına mutlaka atıf yapılmaktadır. Parti tipleri denince de ilk akla gelen tasnif Duverger tarafından yapılan “kadro ve kitle partisi” ayrımıdır.

Kitlelerin bütünüyle siyasal yaşama katılmasının mümkün olmadığı dönemlerde kadro partileri ve bu partilerin elitleri, toplumun dar bir kısmını oluşturan seçmenlerin yönlendirilmesinde yeterli gelmekteydi. Ancak modernleşmenin ilerleyen seviyelerinde, kitlelerin siyasal hayata katılma yönündeki istekleri sonrasında ortaya çıkan siyasal katılımın genişlemesiyle, kadro partileri kitleleri örgütlemeye yetersiz kalmışlardır. Bu yetersizliğin sonrasın kadro partileri yerlerini süreç içerisinde tedrici bir biçimde kitle partilerine bırakmışlardır. Kitle partileri örgütlü yapısı sayesinde toplumu siyasi olarak yönlendirmiş toplumun siyasal katılımı hususunda katkı sağlamıştır. Bu dönem parti örgütlerinin en güçlü olduğu dönemdir. Türkiye’de de parti örgütlerinin bu kadar güçlü

¹⁸⁹ Age, s.561

¹⁹⁰ Age, s.560

olması, Türkiye siyasetinin siyasal ve sosyal modernleşmeyi tamamlayamamış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Partiler tiplerine göre tasnif edilirken kadro ve kitle partileri olmak üzere iki farklı parti tipi yaygın kabul görmüştür. Kitle partileri yirminci yüzyılın siyasal bir olgusudur ve günümüz koşullarında farklı şekilleri ile karşılaşılmaktadır. Bu tipolojinin bugünkü karşılığı hareket partileridir. Bu partilerin ortaya çıkışı; İslami hareket, milliyetçi hareket, devrimci hareket, feminist hareket gibi bir harekete dayanmaktadır.¹⁹¹

Parti örgütündeki kişilerin, yani üyelerin, hareketlerinin ve yetkilerinin yazılı kurallar veya gelenekler yoluyla ne kadar belirlendiği, partinin örgütlülüğünün derecesini ve yoğunluğunu belirlemektedir. Örgüt üyelerinin tüm hareketlerinin ve işlemlerinin sıkı sıkıya bir kurala bağlı olduğu parti örgütleri, yoğun veya yüksek örgütlü partilerdir. Bir parti çok sayıda üyeyi sıkı bir ilişki içerisinde bir araya getiriyorsa yoğun bir örgütlü yapıya sahiptir denilmektedir. Dünyadaki partiler giderek daha yoğun bir örgütlenmeye gitme eğilimindedir. Duverger¹⁹² partileri, üyelerinin durumu ve örgütlenme biçimi açısından kadro ve kitle partileri olarak iki ayırmıştır.

Kadro partileri, bir grup elitin girişimi ve üyeliği ile kurulmuştur. Üye olabilmek için belli bir servet, aile, prestij gibi özelliklere sahip olunmasının gerektiği partilerdir. Kadro partilerinin üye ve bağışçı sayısı azdır. Parti ile seçmen kitlesi arasında örgütlü bir yapı yoktur. Ancak üye sayısını azlığı ile seçmen sayısı arasında da bir orantılılık söz konusu değildir. Bu partilerin üye sayısının artması oylarının artacağı anlamına gelmemektedir.

Özbudun'a göre seçim kazanma amacını gerçekleştirmek için kadro partileri esasen yeterlidir, çünkü iletişim araçları günümüzde çok yoğun bir şekilde yayılmıştır. Seçmenleri ikna etmek için çok yoğun bir örgüt çalışmasına da ihtiyaç yoktur. Partilerin kampanyalarında da örgüt üyelerinin çok küçük bir kısmı görev almaktadır.¹⁹³

¹⁹¹ Ali Yaşar Sarıbay, *age*, s.27.

¹⁹² Maurice Duverger, *age*, s.78-87

¹⁹³ Ergun Özbudun, *Siyasal Partiler*, s.64

Kitle partileri, sosyalist partilerin siyasal hayatta yer bulmasıyla ortaya çıkmıştır. Sosyalist partilerin ana kuruluş gayesi seçim kazanmak değildir. İdeolojilerini siyasal sistem aracılığıyla topluma kabul ettirmektir. Bu nedenle seçim kazanmak ve iktidarı elde etmek sosyalist partiler için amaç değil sadece araçtır.¹⁹⁴ Kitle partileri bu amaçlar çerçevesinde üyeler elde ederek parti üyelerinin sayısını arttırmak ve işçi sınıfının siyasal boyutta eğiterek bu topluluk içerisinde ülkenin yönetimini gerçekleştirebilecek bir siyasal elit çıkartma amacına sahiptir.¹⁹⁵

Kadro ve kitle partileri arasındaki ayrım, üye sayıları ve partilerin büyüklük farkları değildir. Bu iki parti tipi arasında yapısal farklılıklar da mevcuttur. Bir taraftan üye sayısını arttırmak, diğer taraftan mali açıdan partinin mali giderlerinin karşılanmasındaki yöntem farklılıkları iki parti tipi arasında derin farkları oluşturmaktadır. Kitle partilerinde seçim giderlerinin ve parti harcamalarının az sayıda iş insanı ve finansörlerce karşılanması usulü söz konusu değildir. Bunun yerine üyelerden alınan düşük miktartlı aidatlar sayesinde parti giderlerinin karşılanması durumu vardır. Teoride¹⁹⁶ kitle partileri bu uygulamaları sayesinde birkaç büyük finansörün emrine girmeden, parti üyeleri tarafından tabana ve daha geniş halk kitlelerine yayarak partinin politikalarını belirlemede özgürce hareket etme imkânı bulmaktadırlar. İlaveten teorik olarak kitle partileri yönetimlerinde görev alan dar bir zümreye hitap etmek ve onların şahsi çıkarlarını korumak yerine geniş halk kitlelerine hitap ederek onların âli menfaatlerini ön plana çıkartma çabasındadırlar. Bu kitleler partinin siyasal düşünceleriyle kendi düşüncelerini ortak gören, hatta bir kısmı bu düşüncelerin yayılması için aktif mücadelenin içerisine giren kişilerdir.¹⁹⁷

Ancak kadro partilerinde, kitle partilerinde olduğu gibi bir durum söz konusu değildir. Kadro partilerinde partinin seçim ve idari giderleri gibi mali ihtiyaçları birkaç finansör

¹⁹⁴ Age, s.64

¹⁹⁵ Maurice Duverger, age, s.79

¹⁹⁶ Bu noktada teoride denmesinin sebebi; kitle partilerinde parti politikalarının tabandan gelen talepler doğrultusunda oluşturulduğu yönündeki Duverger'e ait düşünce, Micheals'ın örgütlü yapılardaki oligarşik düzen sebebiyle partilerin bu düzenin kontrolüne girdiği ve kitlelerin de bu durumdan memnuniyet duyduğu yönündeki düşünceleri ile çelişmektedir. Bu noktada Duverger'in bu iyimser yaklaşımına katılmak mümkün değildir. Çünkü kitle partileri gibi üye sayıları milyonları bulan teşkilatlar çok güçlü ve disiplinli yapıları sayesinde çoğu zaman anti demokratik olmayan uygulamalar ile yönetilme eğilimindedirler.

¹⁹⁷ Maurice Duverger, age, s.107

tarafından karşılanmaktadır. Kadro partilerinde üye sayıları kısıtlıdır, buna rağmen kadro partilerinin üye sayılarını arttırmak gibi bir ihtiyaçları ve çabaları yoktur. Kadro partileri vekil seçimlerinin yapıldığı seçim bölgelerinde veya başkanlık seçimi gibi ülkenin tamamını kapsayan seçimlerde, seçkin ve nüfuzlu kişileri partiye davet etmek suretiyle seçimi kazanmayı planlamaktadırlar. Kadro partilerinde halkı etkileyebilecek ve oyları yönlendirebilecek saygın kişiler, seçim çalışmalarına teknik anlamda destek verecek teknisyenler ve kampanyaları finanse edebilecek mali destekçiler yer almaktadır. Kadro partilerinin üyeleri ve adayları kendi teknik bilgi birikimleri veya bölgelerindeki özgül ağırlıkları sayesinde kadro partisinde yer aldıkları için işleri kendi fikirleri doğrultusunda yapma eğilimindedirler ve bu nedenle de geniş bir hareket kabiliyetine sahiplerdir. Kadro partilerinin ademimerkeziyetçi ve disiplinsiz olmasının nedenlerinin başında en çok bu tip bir üye portföyüne sahip olmaları gelmektedir.

Duverger tarafından yapılan kadro ve kitle partisi ayırımına Andrew Heywood, güncelden yola çıkarak farklı bir tanım getirmiştir. Heywood'a göre şu an kadro partileri komünist partilerde olduğu gibi yüksek adanmışlığı olan, ideolojik disipline sahip profesyonel parti üyelerinden oluşan partileri tanımlamaktadır. Heywood'a göre kadro partilerinin en belirgin özelliği; kitlelere ideolojik liderlik yapabilecek kapasiteye ve yetişmişlik düzeyine sahip, yarı askeri disiplinli seçkin üyelere oluşmasıdır. Bu kategorizasyona göre Sovyetler Birliği Komünist Partisi, Alman Nazi Partisi, İtalyan Faşist Partisi ve belli bakımlardan da Hindistan Kongre Partisi kadro partileridir.¹⁹⁸ Fakat bu tanım Duverger'in esnek ve başına buyruk üyelere sahip, teknik bilgi birikimleri ile partiyi aday olduğu bölgede ileri taşıyan kişilerden oluşan kadro partisi tasnifi ile çelişmektedir. Bu noktada Heywood'un bu tanımını kabul etmek ve kadro partisini bu şekilde tanımlamak hatalı olacaktır. Heywood'un gözden kaçırdığını düşündüğümüz nokta gerek Sovyetler Birliği'nde gerek Nazi Almanyası'nda, gerekse de Faşist İtalya'da ismi geçen partiler devlet partileridir ve bu partiler daha sonra detaylı bir şekilde değinileceği üzere totaliter partilerdir. Totaliter partilerin devlet partisi olarak kabul gördüğü ve Hegemonyacı parti sınıfında olduğu ülkelerde kişiliği ve serveti ile partinin önüne geçecek bir seçkinler

¹⁹⁸ Andrew Heywood, *age*, s.336.

sınıfının oluşumu söz konusu değildir. Böyle bir grubun, topluluğun veya bir kişinin varlığı totaliter devletin temel yapısı ile başlı başına çelişmektedir. Parti ve devlet bu yapıdaki bir zümrenin varlığına izin vermemektedir. Heywood'un saydığı partilerin yönetici kadrosu, rejimin görevlendirdiği ve rejimin başındaki kişinin belirlemiş olduğu yönetim kadrosudur. Totaliter devletlerde kadro partisinin varlığı söz konusu bile değildir. Bu nedenle de bu partileri ve bu kişileri, kadro partisi ve onun üyeleri olarak kabul etmek makul görünmemektedir.

Standart kadro partisi olarak Amerikan partileri kabul edilmektedir ama saf kadro partisi olarak sayılabilecek partilerin sayısı yok denebilecek kadar azdır. Çünkü kadro partileri, kitle partilerinin seçimlerde elde ettikleri başarıların akabinde kitle partilerine doğru bir evrim yaşamışlardır. Duverger'in Türkiye için verdiği örnek de dikkat çekicidir. 1946 yılında kurulan DP'yi kadro partisi olarak kabul etmekle beraber parti yönetiminin *"Dört milyon üyeye sahibiz"* sözünü kabul etmemekte, yönetimin seçmenle üye arasında ayrımı birbirine karıştırdığını ifade etmektedir. Duverger'in tanımına bakıldığında, partilerin kitle partisi olup olmadığını anlamak için üyelerin ne kadarının kayıtlı olduğu ve partiye aidat ödediği bizler için gerçek birer göstergedir. Duverger'e göre parti üyesi, partiye karşı bir taahhütte bulunan ve partiye olan üyeliği karşılığında düzenli bir aidat ödeyen kişidir.¹⁹⁹

Giannetti ve Laver²⁰⁰ siyasi partiyi tanımlarken üyelik şekline vurgu yapmışlardır. Onlara göre bir siyasi kulüp olan siyasi partiye üye olabilmek için belli şartların yerine gelmesi gerekmektedir. Bunlar üyeliğin parti tarafından açıkça kabul edilmesi, üyeliğin gönüllülük esasına dayanması, yasalarca üyeliğin zorunlu tutulmaması ve üyenin istediği zaman üyelikten ayrılması veya parti tüzüğüne ihraç edilebilmesi şart koşmuştur. Diğer yandan parti tüzüğünün üyeleri ilgilendiren belli şartları mevcuttur. Üyelerin partiye kabul veya partiden ihraç şekli belirgin olmalı, üyelerin kategorizasyonu belirlenmeli,

¹⁹⁹ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.108

²⁰⁰ Daniela Giannetti ve Michael Laver, **age**, s. 12

partinin genel politikaları, üyelik yükümlölükleri ve bireysel üyelere uygulanacak ödöl ve cezalar da dahil olmak üzere alınan kararların alış biçimi tüzükte yazılı olmalıdır²⁰¹.

Bu noktada ABD partilerinin neden kadro partisi olduğuna gelinecek olunursa bu partilerin üyelerinin ön seçimlerde oy kullanmasından ötürü şekil itibariyle kitle partilerini andırmaktadır. Ancak partilerin seçimlerin sonrasında faaliyetlerinin olmaması, kitle partilerinin sahip olduğu ocak, hücre, milis gibi alt teşkilatlarının veya benzeri oluşumlarının bulunmayışı ve de bir parti faaliyeti göstermemeleri bakımından kitle partilerinden ayırmaktadır. ABD partilerinde bulunan tescil sistemi üyelik beyannamesi gibi gözükmeaktadır. Esasında ise sadece aday tespiti işlemlerinde oy kullanma imkânı veren formaliteden bir tescil sistemidir ve bu beyannameyi imzalayan üyeler doğrudan parti üyesi olmuş olmazlar, bu formu imzaladıkları için bir hukuki yaptırımın içerisinde kendilerini bulmamaktadırlar.²⁰² Ayrıca bu partinin üyesi olarak kabul edilen adayların hiçbir mali destek ve aidat ödeme zorunluluğu yoktur. Bu sayılan nedenlerden ötürü, Amerikan partileri kadro partisi olarak kabul edilmektedir.²⁰³

Kitle partilerinin gelişimi genel oy ilkesinin kabul edilmesiyle başlar, ancak kitle partileri mevcut hallerine genel oy uygulamasına geçildikten sonra hemen gelmemiştir. Siyasi partiler bir evrim ve kabullenme süreci geçirmişlerdir. Kadro partileri kitleleri partiye çekerek hem partinin gücünü arttırmak hem de partiyi yöneten seçkinlerin iktidarlarına bir meşruiyet kazandırmayı amaçlamışlardır. Ayrıca kitlelerin siyasal ve mali güçlerinden yararlanmak partilerin amaçları arasındadır. 1. Dünya Savaşı öncesinde Sosyalist partilerin yönettiği geniş halk kitleleri ve bu kitleler üzerinden elde ettiği mali güç çok geniş miktarlara erişmiştir. 1. Dünya Savaşı öncesi dönemde Alman Sosyal Demokrat Partisi bir milyon üyeye ve iki milyon marklık bir bütçeye ulaşmıştır.²⁰⁴

Bir yandan bir halk sınıfına hitap eden parti, o sınıfın siyasal alandaki temsilcisi olduğundan o sınıfın üyeleri doğrudan partiye üye olmayı bir ödev olarak görmektedir.

²⁰¹ Age, s.13

²⁰² Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, 116

²⁰³ Age, 109

²⁰⁴ Age, 110

Ayrıca sosyoekonomik anlamda zayıf işçi sınıfları, finansal güce sahip burjuva partilerinin vesayetinden kurtulmak için sayı çokluğundan ve birlikte hareket edebilme yetenekleri sayesinde teşkilatlanmaların gücünden faydalanmışlardır. Partiler ayakta kalabilmek için sayıca geniş kitlelere ulaşan üyelere düşük meblağlı aidatlar yükleyerek burjuva partilerinin finansal güçlerine ulaşmışlardır. Böylece hem geniş miktarda resmi üyeye sahip olan, hem de üyelerine yükledikleri sorumlulukları teker teker yerine getirilen kitle partileri doğmuştur.

Sağ burjuva, mali ve siyasal anlamda halk kitlelerinin parti içerisinde yer almalarına ihtiyaç duymamıştır. Dar ve elit bir grubun varlığı hem bu partilerin mali sorunlarını çözmekte, hem de bu grup siyasal gücü elinde bulundurduklarından kitlelerin yokluğunu sorun olarak görülmemiştir. Sosyalist partilerin kitle partileri aracılığıyla elde etmiş oldukları halk desteğini gören burjuva partileri, kitle partileri oluşturma girişimlerinde başarı elde edememişlerdir. Nasyonal Sosyalist parti ile sağ burjuva, kitle partisi kurmayı başarabilmiş ve milis yapılanması sayesinde sol kitle partileri ile aynı büyüklüğe gelmişlerdir. Kitle partilerinin ulaştığı üye sayılarının ve bu rakamların büyüklüğünün anlaşılması için aşağıdaki örnekler gayet aydınlatıcıdır. İngiliz işçi partisi 1955 yılında altı milyon üyeye, Alman Nazi Partisi 800bin üyeye, Fransız Komünist Partisi 1945'te bir milyon, İtalyan komünist partisi 1950'de iki milyon üyeye ulaşmıştır.²⁰⁵ Micheals²⁰⁶'e göre işçiler içinde bulundukları sosyoekonomik zayıflığı, işçi sınıfının sayısal üstünlüğüyle kapatmaktadırlar. İşçi sınıfı karşılaştıkları zorlukları örgütlenerek aşmakta, mücadeleyi bu sayede kazanmaktadırlar.²⁰⁷

Kadro partilerinde partinin gücünü belirleyen şey, seçmenlerden aldıkları oylardır. Partinin başarılı veya başarısız oluşunda en büyük kriter seçmenlerden aldıkları oylardaki değişim ve dalgalanmadır. Kitle partilerinde ise partinin büyüklüğü ve gücünü belirleyen şey üye sayılarıdır. Ancak üye ile seçmeni birbirine karıştırmamak gerekmektedir. Çünkü bir kişinin üye sayılabilmesi için partiye girişini tescil etmesi ve bu üyelik karşılığında

²⁰⁵ Age, 114

²⁰⁶ Robert Micheals, *Siyasi Partiler*, s.19-20

²⁰⁷ Ergun Özbudun, *Batı Demokrasilerinde...*, s.157

belirlenmiş olan aidatları ödemesi gerekmektedir. Duverger 1950'ye kadar partiler üzerinde yapmış olduğu çalışmada üye sayısının artışı ile oy oranının artışı arasında bir korelasyon bulamamıştır.²⁰⁸ Seçmen tabiri siyasi partiler için açık ve net bir kavramdır. Taraftar ise seçmenle parti üyesi arasında bir konumdur. Taraftar seçmen gibi oyunu kullanmakla birlikte, partiye olan gönül bağını açık bir destekle dışa vurmakta ve partinin miting, gösteri vb programlarına katılım gösterebilmektedirler. Taraftarların oylarının rengi, dışarıdan gözlemleyen biri için net bir şekilde belirgindir. Taraftarların karşılıklı iletişimi parti içerisinde en temel iletişimi ve bağları oluşturmaktadır.²⁰⁹

Kitle partilerinde toplumu partinin etrafında toparlayacak ve topluma yol gösterecek liderlere ihtiyaç vardır. Hatta kitle partilerinin lider ihtiyacı kadro partilerinin lider ihtiyacından daha belirgindir. Çünkü halk kitleleri onları bir hedefe doğru yönelten ve götüren bir lider olmadan birlikte hareket edemezler. Duverger'e²¹⁰ göre halkın içinden çıkmış olan ve alaylı olarak tabir edilen liderler, aristokrasinin veya burjuvanın arasından çıkan liderlerden daha otoriter olma eğilimindedir. Alaylı liderler, yöneticisi olduğu toplulukla aynı statüden geldiği için, üstünlüğünü elinde tutmuş olduğu otorite aracılığıyla kurma içgüdüsüne sahiptir; aristokrasinin ve burjuvanın içinden gelen liderler ise üstünlüğü doğuştan gelen kendi hakları olarak görmekle beraber, gerek servet, gerekse de eğitim seviyeleri açısından yönetilenlerden üstün olduklarını düşünürler. Bu nedenle de bu tip liderlerin otoriter bir tutum gösterme eğilimleri düşüktür. Alaylı lider otoriter bir yapı sergilemezse, liderliği kaybettiğinde yönettiği halk ile aynı seviyeye düşeceğini düşünmektedir. Alaylı liderlerin hem otoriter bir eğilime sahip olmaları hem de servet biriktirme çabaları bu psikolojik alt yapıdan kaynaklanmaktadır. Duverger bu psikolojinin aşağılık ya da eşitlik kompleksinden geldiğini savunmaktadır.

Otoriter kişilikler; hiyerarşik ve disiplinli örgüt yapılarını teşvik etmekle birlikte, bu eğilime sahip işçi sınıfların temsilcisi olan örgütlerin, orta sınıfın üyelerince kurulan örgütlerden daha fazla disiplinli olması beklenmektedir. Bu durum aynı zamanda iki grup

²⁰⁸ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.149

²⁰⁹ **age**, s.151

²¹⁰ **age**, s.171

üyeleri arasındaki sosyo-kültürel farkların sonucudur. Otoriter kişiliklerle sosyoekonomik olarak gelişmemiş sınıflarda daha çok karşılaşılmaktadır. Sosyoekonomik olarak alt gelir gruplarında; eğitim ve siyasal katılımın düşüklüğü, ekonomik sıkıntılar ve otoriter çocuk yetiştirme usulleri ve düşük sosyal statünün neden olduğu önemsizlik duygusu gibi çeşitli psikolojik etkenler otoriter kişilik tiplerine neden olmaktadır. Otoriter kişilik tiplerine olan eğilimin kuvvetli olduğu sosyal gruplardaki liderlik otoritesinin de kuvvetli olacağı ve grup kurallarına sert bir bağlılık beklemesi doğal karşılanmaktadır.²¹¹ İlave olarak sosyoekonomik olarak gelişmemiş toplumlarda siyasal bağlılıklar, geleneksel kurumlara karşı duyulan saygı ve itaatten kaynaklanır. Almanya’da birinci dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan ekonomik sorunlar ve bunun yarattığı kriz işsizliği körüklemiştir. İşsizliğin artışı ile Alman Nasyonal Sosyalist Partisi’nin oylarını arttırmıştır. Krizin derinleşmesi partiyi iktidara taşımış ve ekonomik gelişmeler partinin salt güce sahip olmasına fırsat tanımıştır.

1.3.2. Temsilci ve Bütünleştirici Partiler

Liberal temsil teorisinin ferdiyetçilik ve parlamentoculuk gibi iki temel ilkesi mevcuttur. Liberal ferdiyetçilik; siyasal temsilin birimleri olarak siyasal grupların yerine bireylerin olması gerektiğini savunur. Liberal felsefeye göre; siyasette eylemin kaynağı rasyonel ve bağımsız bireylerdir. Liberal ferdiyetçilik, liberal düşüncenin siyasal parti ve baskı gruplarına karşı olmasının temel nedenidir. Parlamentoculuk ise ferdiyetçi bakış açısının bir sonucudur. İdeal seçmeni bağımsız ve rasyonel olarak tanımlayan liberal teori, bu seçmeni temsil eden vekilin de rasyonel ve bağımsız olması gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle de parlamento, toplumun bazı ayrıcalıklı gruplarının menfaatlerini temsil eden yerler değil, bağımsız vekillerin rasyonel oyları sonucu toplum menfaatini arayan kamuya hizmet verecek kurumlardır.²¹²

Radikal temsil teorisi hem ferdiyetçiliğe getirdiği farklı yorum hem de liberal teorisinin parlamentoculuk anlayışını reddetmesi bakımından liberal teoriden ayrılmaktadır.

²¹¹ Ergun Özbudun, **Batı Demokrasilerinde ...**, s.159

²¹² **Age**, s.167-168

Radikal teoriye göre iktidarın kaynağı halktır. Halk; rasyonel ve bağımsız bireylerden oluşan toplumu değil, tek ve üstün bir irade olan milli irade etrafında birleşen ve onun yolunda yürüyen toplumu ifade etmektedir. Halk iradesi, bireylerin menfaatinin üstünde olan ve toplumun menfaatleriyle çakışması mümkün olmayan, yanılmaz ve bölünmez bir iradedir.²¹³

Radikal teorinin halk iradesine yapmış olduğu bu vurgu liberal teorinin parlamentoculuk ilkesini de reddetmesine sebebiyet vermiştir. Radikal teoriye göre ideal hükümet şekli; vatandaşların stratejik ve önemli kararları doğrudan alabilecekleri demokrasidir. Bu karar alma mekanizmasının gerçekleşmesi her daim mümkün olmadığından, bir demokrasinin değeri onun doğrudan demokrasiye yakınlığı ile ölçülmektedir. Hükümet etme esnasında karşılaşılabilecek olası kusurları azaltmak için, temsil mekanizması halkı devlete yakınlığa odaklanmalı ve temsilciler belli sıklıklarla halka hesap vermelidir.²¹⁴

Liberal teori gibi Radikal teori de siyasi partileri meşrulaştıran bir görüşe sahip değildir ve ikisi de parti disiplinini zayıflatıcı görüşlere sahiptir. İkisi de halkın temsilcisi olarak siyasal sosyal grupları değil bağımsız ve rasyonel fertleri kabul etmektedir.

Amerikan kongresi de liberal teorinin parlamentoculuk ilkesi etrafında şekillenmiştir. Kongre üyelerinin kendi hür vicdanları ve fikirlerine göre hareket etmeleri ve kararların rasyonel oy verme eğilimleriyle alınması bu teorinin pratiğe dönüşmüş halidir.²¹⁵ Ancak Amerikan meclislerinde bireylerin kendi başlarına hareket etmeleri vekillerin her zaman rasyonel kararlar alması anlamına gelmemektedir. Tek başına kalan fertlerin dış baskılara açık hale gelmesi olasıdır. Bu nedendir ki, Amerika'da lobicilik çok yaygın bir hal almıştır.

Amerikan yönetim sisteminde sadece liberal teorinin değil radikal teorinin de etkilerini görmekteyiz. Yargıçlar ve üst düzey kamu görevlilerinin seçimiyle gelmesi, Temsilciler

²¹³ Age, s.169

²¹⁴ Age, s.169-170

²¹⁵ Age, s.172

Meclisi ve eyalet yöneticilerinin kısa görev süreleri belirlenmesi, liste usulünün yasaklanması ve ön seçim sistemi radikal temsil teorisinin Amerikan sistemi üzerindeki etkileridir. Bir aday belirleme mücadelesi olan “ön seçim”leri partilerin iç işi olmaktan çıkartıp, seçmenlerin dahil olduğu bir yarış haline getiren Amerikan sisteminde radikal teorisinin etkisi bariz şekilde görülmektedir. Bu sistem sayesinde radikal teori halka olan inancını ortaya koyarken, partilere olan mesafesinin de net bir şekilde görülmesini sağlamaktadır.²¹⁶ Liberal görüşe sahip partiler, parti disiplininin en yoğun olduğu ülkelerde de disiplinsiz yapıları ile meydana çıkmaktadırlar. Liberal ve radikal teori hiçbir şekilde parti disiplinine imkan veren bir temel sağlamamaktadır.²¹⁷

Parti disiplinine teorik temel sağlayan görüş Kolektivist Temsil teorisidir. Bu teorisinin iki temel ilkesi; parti hükümeti ve fonksiyonel temsildir. Fonksiyonel temsil ilkesi, temsil görevinin fertler tarafından değil, sosyal gruplarca gerçekleştirilmesi gerektiğini savunur. Bu ilkeye göre toplum, hepsi kendine özgü bir konumu olan ve toplumun geneli için önemli bir görev ifa eden sosyal gruplar ve tabakalardan meydana gelmektedir. Bu gruplar sadece fikir birlikteliği değil aynı zamanda menfaat birlikteliği oluşturmaktadır. Bu grupların toplumun geneli için fayda içermesi ve bir görevi ifa etmesinin yanında, ifa ettiği görev bakımından gruba ait bilgi ve uzmanlığın toplumun geri kalanından daha fazla olması, bu grupların devlet tarafından muhatap alınmasını gerektirmektedir. Kolektivist Temsil teorisinin ikinci unsuru olan parti hükümeti ilkesinin teorik temeli şu şekildedir: Bu teoriye göre parlamento, devletin temel siyasal kararlarının oluşturulması ve alınması için oluşturulmuş bir kurum değildir. Bu kararlar halk tarafından seçilmiş olan siyasi partiler ve onun üyelerince alınmaktadır. Seçmenler de yetkiyi vekillere değil, baştan oluşturulmuş bir programa bağlı kalması için siyasi partilere vermektedir. Bu teoriye göre vekil bağımsız bir birey değil, seçmenin parti programını uygulaması için görev verdiği partinin bir delegesi hüviyetindedir.²¹⁸

²¹⁶ Ergun Özbudun, **Batı Demokrasilerinde ...**, s.173

²¹⁷ **Age**, s.174

²¹⁸ **Age**, s.175

Bu teori yapısı gereği parti tutarlılığını ön plana çıkartmaktadır. Bu tutarlılığın hayata geçebilmesi için de parti disiplinine meşruiyet sağlamaktadır. Aynı teori, devletin piyasaya ve sosyal yaşantıya müdahale etmesini meşrulaştırmaktadır. Kolektivist teorinin müdahaleci yapısı her açıdan liberal teori ile zıtlıklar içermektedir. Liberal teorinin sınırlı devlet anlayışı nedeniyle partiler disiplinli bir yapıya ihtiyaç duymazken kolektivist teorinin müdahaleci düşünce yapısı partilerin üyeleri üzerinde oluşturdukları baskıya ve disipline zemin hazırlamaktadır. Kolektivist teorinin ilklerinin baskın olduğu sistemlerde partiler, geliştirmiş oldukları siyasal projeleri hayata geçirebilmek ve devamını sağlayabilmek için güçlü bir disipline ihtiyaç duymaktadır.²¹⁹

Bir toplumun siyasal kültürünün oluşumunda partilerin davranışlarının etkisi çok büyüktür. Kolektivist temsil teorisinden ilham alarak kendisini yapılandıran partiler disiplinli partilerdir. Liberal ve Radikal temsil teorileri de disiplinsiz partilerin oluşumunu sağlamıştır. Bir ülkede parti disiplininin varlığı ve yokluğu o ülkede hangi siyasal temsil teorisinin hâkim olduğu ile de doğrudan ilişkilidir. Güçlü parti disiplini ancak o toplumda disiplini meşrulaştıran bir değer sisteminin varlığı ile mümkün olabilmektedir.²²⁰ Diğer yandan Türk parti hayatının yanı sıra, parti disiplininin de temeli 2. Meşrutiyet dönemine dayanmaktadır. Türk siyasal hayatında ilk kapsamlı parti olarak kabul edilebilecek olan İttihat ve Terakki'nin varlığı ve kendisini disiplinli bir şekilde örgütlemiş olmasıyla birlikte nispeten başarılı bir görünüm sergilemesi, günümüz siyasal partilerinin de disiplinli bir örgütlenme yapısına sahip olmasına netice vermiştir. Bireysel temsil partileri salt seçim kazanarak iktidarı elde etmek amacıyla örgütlenen ve bireylerin maddi menfaatlerini güden partilerdir. Bireysel temsil partileri sınırlı bir katılıma sahip sınırlı bir siyasal alanı bulunan toplumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu partilerin amacı seçimlerde oy verme davranışlarını yönlendirmektir. Seçim dönemleri haricinde aktif bir parti organizasyonuna sahip değildirler. Modern kitle hareketleri ile bu partiler uyum gösterememekte, sadece bireysel temsilcileri seçen organizasyonlar olarak kendilerini konumlandırmaktadırlar.

²¹⁹ Age, s.176

²²⁰ Age, s.182

Bütünleşme partileri ise yeni bir tipoloji olarak sonradan ortaya çıkmıştır. Amacı sadece partiye üye aidatı ödeyen üyeleri bir araya getirmek değil, toplumsal yaşantıyı etki altına alarak ve bir ideoloji kapsamında toplumu dönüştürmektir. Sosyal bütünleşme partileri ise kendi sosyal ortamlarından uzaklaşarak yalnızlaşan insan topluluklarını toplumla bütünleştirme amacı gütmektedir. Bu tip partiler kamusal alanla sınırlı kalmayarak üyelerinin bireysel alanına müdahale etme hakkını kendilerinde görebilmektedirler. Bütünleşme partileri gerek ideolojileri gerekse de örgüt yapıları bakımından fikrîsel anlamda özdeş ama geniş bir tabana sahip olmak istemektedirler. Bu partinin ilk örnekleri daha önce de değinildiği üzere sosyalist partilerdir. Bu tip partilerin üyeleri parti tarafından tamamen kuşatılmış sosyal bir çevreye sahiptir ve bu tip partilerden ayrılarak başka partiye geçmek çok olası bir durum değildir. O nedenle de partiler üyelerine ve seçmen davranışlarına güven duymaktadırlar. Neumann'a göre bu tip partiler arası dalgalanma %10 civarındadır. Bu da seçmenlerin partilerine aidiyetlerinin oranını göstermesi açısından önemlidir.²²¹ Ancak bu partiler totaliter partilerden farklı olarak ideolojik tabanın unsurlarının dışında yer alan halk kitlelerini de hedeflere dahil ederek toplumun tüm kesimlerini kapsamayı amaçlamaktadırlar.²²² Bu yüzden de totaliter partilerin kendinden olmayan görüşleri dışlama ve yok sayma eğilimleri bu partilerde yoktur. Bu partilerde hedef, tabanlarını ikna yoluyla ile genişletmektir. Neumann sosyal bütünleşme partilerini de demokratik bütünleşme ve otoriter bütünleşme partileri olarak ikiye ayırmaktadır. Otoriter bütünleşme partisi olarak adlandırabilecek olan tam entegrasyon partisi; sosyal bütünleşme partisinden daha fazla bağlılık isteyen, her şeyi kapsayan, vatandaşın kayıtsız bir şekilde itaatini ve teslimini isteyen partidir. Bu partiler seçmenlerine kendi partilerinden ve onun belirlediği politikalardan daha farklı bir seçenek sunmamaktadır. Parti iktidarın koalisjonsuz tek başına ele geçirilmesini isteyip her türlü uzlaşmayı reddetmektedir. Bu da demokrasinin ilerleyişine bir sekte oluşturmaktadır.²²³ Bütünleştirici partilerde yoğun bir katılım ve üye sayısına rağmen bu üyelerin içinde aktif bir şekilde partinin içerisinde görev alan ve

²²¹ Sigmund Neumann, *age*, s.562

²²² Ali Yaşar Sarıbay, *age*, s.33; Sançar Sefer Süer, "Catch All" Siyasi Partiler, *TBB Dergisi*, 96, 2011s. 53

²²³ Sigmund Neumann, *age*, s.588

partiyi yönlendiren kişi sayısı çok düşüktür. Bu küçük oligarşik grup, partinin bütününe yönlendirme eğilimi üzerine hareket etmektedir.

Parti üyelerinin parti faaliyetlerine katılımı partilerin niteliğini etkilemektedir. Duverger'in sınırlı ve totaliter;²²⁴ Neumann'ın da bireysel temsil ve sosyal/toplumsal bütünleşme partileri olarak ayırma gitmeleri, parti örgütlerinin üyeleri üzerindeki etkisiyle ilişkilidir.

Neumann'ın bireysel temsil partileri olarak adlandırdığı partilerin temel amacı, siyasal bir kazanım elde etmek, siyasal iktidarı ele geçirmektir. Bu partiler seçim çalışmaları, parlamento ve hükümet çalışmaları gibi siyasal amaçlar çerçevesinde faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Üyelerin amacı da parti gibi siyasal hedeflere ulaşmaktır. Partiye üye olmak, üyelerin sadece siyasi hayatlarını ve siyasal tercihlerini etkilemektedir, gündelik yaşantıda siyasal partilerin bir rolü yoktur. Bu yüzden de parti üye için gündelik yaşantıda ikincil bir rol oynamaktadır. Partinin oluşturmuş olduğu ya da partililerce kurulmuş olan sosyal kurumların, meslek örgütlerinin ve derneklerin bu üyeler üzerinde etkisi zayıftır. Zaten bireysel temsil partilerinin de üyeleri üzerinde mutlak bir hakimiyet kurmak gibi bir amacı yoktur. Bireysel temsil partileri üyelerine gerek hayatlarında gerekse de düşüncelerinde özgürlük sağlamaktadır. Partinin amacı oy devşirecek bir siyasal görüş oluşturmaktır. Bu yüzden de parti siyasal ideolojileri önemsememekte, oy kazanmayı hedefleyen politikalar üretmeyi amaçlamaktadır.²²⁵

Topyekûn bütünleşme partilerinde ise partinin amacı ve üyelerinden beklentileri, sadece siyasal konularda ortak bir düşünceye sahip olmak değildir. Parti, üyelerinin bütün siyasal, sosyal ve kişisel yaşantılarında söz sahibi olma eğilimindedir. Bu tip partiler, üyelerinin partiye ve parti faaliyetlerine devamlı ve yoğun bir katılımını beklemekte, kurmuş olduğu yan örgütler aracılığıyla üyeyi çevrelemektedir. Üyeden, diğer parti gruplarındakinden daha fazla aidiyet beklemektedir. Yan örgütler sayesinde parti, sadece üyenin düşünce dünyasını şekillendirmekle kalmaz, düşünce dünyasını bizzat yaşatacak ortamları kurmayı hedeflemektedir. Böylece kamusal alan ile özel alan birbirine

²²⁴ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.131-148

²²⁵ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, 73

girmekte, kamusal alanı şekillendiren parti, kişinin özel alanını da şekillendirmeye başlamaktadır. Kamusal alana hâkim olan siyasal otorite, yani parti, aynı zamanda kişinin özel alanının da hakimi haline gelmektedir.²²⁶

Eğer bir siyasi partinin görüş ve ideolojileri siyasal bir fikir içeriyor ancak yaşamın diğer alanları hakkında kapsayıcı bir ideolojiye sahip değilse, söz konusu parti totaliter parti olarak sınıflandırılmaz. Totaliter düşünce yapıları evrenin bütününe açıklama iddiasında bulunan, kendi içinde tutarlı dünya görüşleridir. Siyasi partiler de bu ideolojilerin kurumsallaştığı ve somutlaştığı yerlerdir. Yine siyasi partiler, totaliter düşüncelerin kamusal alanda hakim olabilmesi için gerekli olan en önemli araçtır. Bu nedenle de parti üyelerinden sadece partiye üye olmaları beklenmez, partinin ideolojisini ve dünya görüşünü bütünüyle kabul etmeleri, bu düşünceler etrafında hayatlarını şekillendirmeleri beklenir. Totaliter partilerin üyelerinin bu denli partiye bağlı olmaları, hayatlarının merkezine partiyi koymaları, totaliter partiye diğer parti tipolojilerinde bulunmayan büyük bir güç ve parti örgütüne de hareket kabiliyeti kazandırmaktadır.²²⁷

Totaliter partiler kendilerine ait bir görüşü olan toplumdaki yalıtılmış bir sosyal çevreye sahip dış etkilere kapalı kendi değer yargıları bulunan kapalı bir toplum haline gelmektedir.²²⁸ Bu da partinin ideolojinin ve liderinin eleştirilmesini eksiklerin tartışmaya açılmasını engellemektedir.

Demokratik bütünleşme partileri, salt bir siyasal örgüt, seçim amaçlı bir organizasyon değil; belirli bir sınıfın etnik grubun veya dinsel cemaatin görüş ve düşüncelerini siyasal hayatta gerçekleştirmek için oluşturdukları bir siyasal harekettir. Bu partilerin üyeleri, partiyi sadece oylarıyla destekleyen kişiler değil, “dava”ya kendisini adanmış militanlardır. Bu partilerin totaliter partilerden farkı, düşünce yapıları ve görüşleri totaliter partiler kadar sert ve kapsayıcı değildir ancak yine de bireysel temsil partilerinden daha sert ve daha kapsayıcı bir yapı söz konusudur. Bu partilerin ideolojilerinin farkı, siyasal yaşamın

²²⁶ **age**, s.74

²²⁷ **age**, s.75

²²⁸ **age**, s.75

gereksinimleri karşısında, kendi ideolojilerinden belli ölçüde taviz verebilmeleridir.²²⁹ Türkiye siyasetinde dini bir ideolojiye ve muhafazakâr çizgiye sahip partilerin modern görünmek maksadıyla başı açık bir kadını aday olarak göstermesi ya da sol tandanslı bir partinin muhafazakâr kitlelere hitap edecek bir söylem geliştirmesi bu tip partilerin tipik hareketleridir.

Parti tiplerinin gelişiminde kronolojik olarak bakıldığında “bireysel temsil” partileri ilk ortaya çıkan parti tipleridir. Sosyal bütünleşme partileri ise sanayi inkılabıyla başlayan toplumsal dönüşüm sonrasında batı ülkelerinin maruz kaldığı siyasal ve sosyal bunalımın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa’da yaşanan sosyal çözülmeye tepki olarak bireyler kendilerini topluma kabul ettirebilmenin yolunu sosyal bütünleşme partilerinde bulmuşlardır.²³⁰ Sosyal değişimin hızlı, sonuçlarının ve etkilerinin sarsıntılı olduğu, geleneksel kurumların çöküşe geçtiği ve kurumlara olan güvenin zedelendiği toplumlarda bütünleşme partileri ağırlıklı olarak görülmeye başlanmaktadır.

Kronolojik olarak son ortaya çıkan parti tipi ise 20. yy.ın başlarında ortaya çıkan, komünist ve faşist olmak üzere iki tipi bulunan, totaliter partilerdir.²³¹ Gerek faşist partilerin gerekse de komünist partilerin iktidara gelişi, kurtarıcı oldukları ümidi üzerinedir. Almanya’da Nazi partisinin Rusya’da Komünist partinin iktidara gelişi bu toplumsal çalkantı ve sosyoekonomik çöküntünün bir tezahürüdür.

Juan Linz bir devletin totaliter olarak isimlendirilebilmesi için, zorunlu belli şartların olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan birincisi ideolojidir, ikincisi ise tek parti ve mobilize edici örgütlerdir. Üçüncüsü ise iktidarın hesap verme sorumluluğu olmayan bir kişi veya bir kitlede toplanmış olmasıdır.²³² Bu şartların tamamının bir arada bulunması durumunda sistem totaliter olarak sınıflandırılabilir. Bu noktada siyasi partiler çok kritik bir rol oynamaktadır. Totaliter sistemde siyasi parti, totaliter ideolojiyi yansıtmayı, iktidarın merkezileşmesindeki payı ve kitlelerin mobilizasyonunda ifa ettiği görevler

²²⁹ **age**, s.76

²³⁰ **age**, s.77

²³¹ **age**, s.77

²³² Juan Linz, **Otoriter ve Totaliter Rejimler**, Çev: Ergun Özbudun,(2. Baskı) Liberte,Ankara 2018, s.37

bakımından benzersizdir. Totaliter partinin örgütlenme yapısı kendinden önce gelen demokratik ve anti demokratik örgütlerden tamamen farklı ve benzersizdir.²³³

1.3.3. Anayasal ve Devrimci Partiler

Anayasal partiler kendi dışındaki partilerin hak ve yetkilerini göz ardı etmemekte, koyulmuş olan yasal kurallar ve kısıtlamalar çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu partiler iktidara sahip olduklarında da iktidar partisi ile devletin bağımsız kurum ve kuruluşları arasında net ve keskin bir ayrım olduğunu kabullenmektedirler. Bu partiler ayrıca seçimlerin rekabetçi yönüne saygı duymaktadır. Bu partiler seçimle iktidara gelinebildiği gibi seçimle de koltuklarını kaybedeceklerini kabullenmektedirler.²³⁴

Devrimci partiler ister sağ görüşlü isterse sol görüşlü olsun, sistem ve anayasa karşıtı partilerdir. Bu partiler değişik taktiklerle anayasal düzeni ele geçirmeyi amaçlamaktadırlar. Bu tip partiler aşırılıkçı veya anti demokratik olarak tasnif edilerek Almanya gibi ülkelerde yasaklanmaktadır. Bu partilerin yönetimi elde etmesi durumunda kendilerinin haricindeki partileri baskılama çabasına girmektedirler.²³⁵

Devrimci partiler devlet içinde devlettir. Farklı bir toplumsal düzeni getirmek için mevcut devletin içerisine yerleşerek içten içe devleti yok etmeyi amaçlamaktadır. Bu partilerin amacı, düşledikleri veya idealize ettikleri devlet düzenini getirmek için sosyalist örgütlerden yararlanmaktır. Devrimci partiler bu nedenle sürekli olarak güçlü bir örgüt yapısına ve bürokrasi mekanizmasını genişletmeye ihtiyaç duymaktadırlar.²³⁶

1.3.4. Sol ve Sağ Partiler

Siyasal partilerin etkinliğini anlayabilmek için ideolojileri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ancak partilerin ve parti liderlerinin resmiyette görünen güçleri ile gerçekte ellerinde mevcut olan güçleri arasında fark vardır. Neumann bu durumu buz dağının görünen yüzü gibi sadece küçük bir kısmının görüldüğünü söylemektedir. Bu

²³³ age, s.53

²³⁴ Andres Heywood, age, s.338

²³⁵ age, s.339

²³⁶ Robert Micheals, age, s.245

görünen küçük kısım bile ideolojilerden beslenen partilerin uluslararası bir etkinliğe sahip olduğunu göstermeye yettiğini ifade etmektedir.²³⁷

İdeolojileri incelemek de partilerin bulundukları konumları ve hareket tarzlarını anlamak için yeterli olmayacaktır. Neumann'a²³⁸ göre partinin resmi programını ve tüzüğünü incelemek yeterli gelmeyecek parti davranışlarını ve olaylar karşısındaki tutumlarını gözlemlemek partileri anlamak adına verimli olacaktır. Partilerin gerçek tutumları ile temsil ettikleri siyasal ideolojiler arasında farklılıklar oluşabilmektedir. Bu da siyasi gerek Türkiye siyasetinde gerek dünya siyasetinde partilerin pragmatist hareketlere kalkışmalarının bir sonucu olarak düşünülmelidir. Bu noktada Türkiyede sağ soldur solda sağdır tezini Neumann dünya siyaseti için de tekrarlamaktadır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde ideolojilerin daha geri planda kaldığı net bir biçimde gözlemlenmekte. Sağ ve sol politikalar içi içe girmektedir.

Partilerin arasındaki ayrımı belirleyen en önemli etkenlerden birisi de ideolojik yönelimlere göre yapılan ayrımdır. Bu ayrım partileri sağ ve sol olarak ikiye ayırmaktadır. Sol kanat olarak sınıflanan partiler, kendilerini toplumsal reform ya da kökten bir iktisadi dönüşüm talepleri üzerinden tanımlamaktadırlar. Sol partiler genel itibariyle sosyoekonomik olarak gelişmemiş ve dezavantajlı olan gruplar tarafından desteklenmektedir. Bu partilerin kökenleri işçi hareketlerine ve sendikal hak arama mücadelesine dayanmaktadır. Sağ partiler ise genellikle mevcut sosyal ve siyasal düzeni savunmaktadır. Bu partiler genel itibariyle ticaretle uğraşan orta sınıf tarafından desteklenmektedir. Sağ görüş genel itibariyle muhafazakarlık ve milliyetçilik kavramları ile ilişkilendirilirken, sol görüş ise Marksist düşünce ve sosyal demokrasi gibi kavramları kendisi ile ilişkilendirmiştir.

Sağ ve solu birbirinden ayıran en büyük özellik ekonomik faaliyetlere yaklaşımlarıdır. Sağ görüş serbest teşebbüs ilkesi üzerinden yola çıkarak üretim faktörleri üzerinde devlet müdahalesine karşı olan ve sistemin kendi kendisine dengeye geleceğini ön gören

²³⁷ Sigmund Neumann, **age**, s.554

²³⁸ **age**, s.554

kapitalist bir ekonomik düzenden yana tutum sergilemektedir. Sol görüş ise söz konusu üretim faktörleri üzerinde devlet aygıtıyla müdahalede bulunarak sosyoekonomik olarak dezavantajlı toplumsal kesimlerin refahını yükseltme amacını gütmüştür. Partilerin sağ ve sol yelpazede konum belirlenmesi ise işçi hareketlerinin siyasal düzlemde kendilerine önce sendikalar, sonrasında ise siyasal partiler aracılığıyla yer bulmasıyla olmuştur.

Ancak Giddens'e göre, sağ ve sol kavramları değişen politik ve sosyolojik süreçle birlikte farklı anlamlara gelmeye başlamıştır. Ona göre sağ, geçmişte muhafazakarlıkla doğrudan ilişkili iken bugün sağ neoliberalizm ile ilişkilendirilmektedir. Muhafazakarlık ile ilişkilendirilmeye devam ederken, neoliberalizm muhafazakâr bir tutum sergilememekte, radikal bir değişim süreci yürütme gayreti içerisinde dir.²³⁹ Kendisini devrimci, ilerlemeci ve değişimci olarak tanımlayan sol; SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte eskiye özlem duyan, eskiden anekdotlar paylaşan, muhafazakâr ve geleneksel bir hale dönüşmüştür.²⁴⁰ Karmaşıklaşan bu ideolojik yapı, siyasi partileri ve onların siyaset etme şekillerini de değiştirmiştir. Partilerin artık birbirine benzemeye başladığı postmodern dönemde sağ ve sol partiler arasında ayırım giderek daralmıştır.

Partiler içerisinde otorite biçim değiştirmekte ve bu değişim iki aşamalı bir evrim şeklinde kendisini göstermektedir. İlk aşamada, kişisel liderlikten kurumsal liderliğe tedrici bir geçiş sağlanmıştır. İkinci aşamada ise başa bir dönüş görülmekte ve otorite, kurumsal yapısını korumakla beraber, yeniden kişisel bir hal almıştır.²⁴¹ Sosyalist partiler söylem olarak iktidarın kişiselleşmesi eğilimiyle mücadele etmektedir. Sosyalist partiler, iktidarın kişiselleşmesi eğilimini kendi yapıları içerisinde mümkün olduğu kadar sınırlandırmak istemişlerdir. Bütün yönetim organlarının kolektif nitelikte oluşu, yukarıda tasvir edilen görev bölümünü pekiştirmiştir; kural olarak, «liderler» ve «başkanlar» değil, sadece komiteler, bürolar ve bunların kararlarını uygulamakla ödevli sekreterler vardır. İlk Komünist partiler de aynı uygulamayı devam ettirmişlerdir. Bu partilerin kurulduğu ve siyasette sahne almayı başladığı dönemlerde, Rusya'da lider

²³⁹ Anthony Giddens, **Sağ ve Solun Ötesinde**, Çev: Müge Sözen, Sabir Yücesoy, Metis, İstanbul, 2009, s.16

²⁴⁰ **Age**, s.56

²⁴¹ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.241

kültü yoktur. Lenin'in kendisi karizmatik bir lider olmasına rağmen bizzat Lenin, kendi otoritesini sınırlı tutmuş ve kişisel iktidarının genişlemesini önlemeye çalışmıştır. Rus Komünist partisinin faaliyetleri, kolektif yapısını korumuş, komitelerde gerçek anlamda tartışmalar yürümüş, kararlar ortaklaşa alınmıştır.²⁴²

Aşırı sağda konumlanmış faşist partiler; liderlik konusundaki kurumsallaşma eğilimini tersine çevirmiş, lider kültürünü geliştirmiştir. Liderliği bir makam değil, şahıs olarak ön plana çıkartan ilk partiler, faşist partilerdir. Faşist partiler ilk defa, kitlelerin geçmişten beri süre gelen kişisel iktidar yönündeki doğal eğilimlerini kontrol altında tutmamış, bu eğilimi parti tutarlığını güçlendirmek ve parti örgütünü sağlam temellere oturtmak amacıyla kullanmışlardır. Bu partiler için otorite, seçimden değil liderden; liderin otoritesi ise onun kendi kişiliğinden ve bireysel niteliklerinden kaynaklanmaktadır.²⁴³

Bu sürecin devamında komünist partiler de aşırı sağ partileri izleyerek, eski politikalarından vazgeçmişlerdir. Rus Komünist partisinin geçirdiği bu dönüşüm, SSCB'deki iktidarda da dönüşüme sebep olmuştur. Çünkü her ulusal komünist parti, kendi örgütünü Rusya'daki Komünist Parti'ye benzetmiştir. Rusya'da Stalin kültürünün gelişimi, Fransa'da, Almanya'da, İtalya'da ve dünyanın bütün komünist partilerinde iktidarın kişiselleşmesi eğilimlerinin gelişmesinin önünü açmıştır.²⁴⁴

1.3.5. Ana Akım ve Popülist Partiler

Ana akım parti, geleneksel veya gelenekçi partiler olarak da tanımlanmaktadır. Bu partiler anayasal statükoyu kabul edip koruyan, yerleşik siyasal düzen içerisinde hareket eden partilerdir. Dünyadaki büyük partilerin çoğunluğu ana akım parti olarak kabul edilmektedir. Bu partiler çoğunlukla siyasal gücü kazanmak ve elde tutmak üzere odaklandıkları için bir "catch all party"ye dönüşmüşlerdir ve bu partilerin liderleri de işletme bilimi tabiriyle bir "girişimci" gibi hareket etmektedirler. Ana akım partiler genel itibariyle kendilerini daha fazla seçmene ulaşabileceklerine inandıkları merkeze

²⁴² age, s.244

²⁴³ age, s.244-245

²⁴⁴ age, s.245

konumlamışlardır. Bu partiler konjonktürel duruma göre bazen merkezin solunda bazen de merkezin sağında oy potansiyeline göre yerlerini almışlardır.²⁴⁵ Ancak ana akım partiler konumlandıkları yeri kolay kolay değiştirme eğilimine girmemektedirler.

Popülist partiler siyasi ve ahlaki otoritenin tek meşru kaynağı olarak “halk”ı görmektedirler. Bu nedenle de geleneksel düşünceye sahip politikacıların bulunduğu ana akım odaklı merkezin siyaset yapış tarzına meydan okuyan bir tutum içerisindeyler. Dünya çapındaki popülist partiler çoğunlukla merkez sağda konumlanmışlardır ancak küreselleşmenin etkisiyle dışlanmış ve dezavantajlı konuma gelmiş olan halk kitlelerini de gündemine almışlardır. Kadın hakları, azınlık hakları, sosyoekonomik olarak gelişmemiş halk kitleleri, popülist partilerin odak noktalarındandır. Heywood’a göre popülist partiler geleneksel siyasetin temel taşlarını yerinden oynatma arzusu içerisindeyler. Örneğin denge ve denetim mekanizması, yargı bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğü gibi yürütme organı tarafından yönlendirilebilecek kurumları ve mekanizmalara muhalif bir tavır takınmaktadırlar.

1.4. Partiler ve Devlet Yönetimi

Siyasi partilerin ana gayesi, devletin kontrolünü meşru bir şekilde ele alarak kendi belirlemiş oldukları politikalar ile devlet aygıtını yönetmektir. Bu nedenle de partiler incelenirken partilerin yalnızca kendi örgütsel yapılarını, diğer partiler arasındaki konumunu ya da seçmenlerle olan ilişkilerini incelemek partileri anlamaya çalışırken eksik kalabilmektedir.

Partilerin en büyük gayesi olan devleti yönetme arzusunun fiiliyata döküldüğü ve partinin amacına ulaşarak yeni bir düzleme taşındığı nokta bu kısımdır. Parti ile devletin ilişkisini anlamak ve tasnif etmek, hem partiyi anlamak hem de devletin siyasi yapısını anlamak açısından elzemdir.

Siyaset tarihi, partileri tanımayan rejimlerden, önce partileri tanıyan rejimlere daha sonra da partilerle özdeş hale gelen rejimlere doğru bir evrim geçirmiştir. Demokratik

²⁴⁵ Andrew Heywood, **Politics**, (Fifth Edition), Macmillan, Hampshire, 2019, s.436

düşüncenin gelişmesiyle siyasi partilerin hukuki bir düzende tanınmaları sağlanmış, siyasi partilerin varlığı ve çalışmaları anayasal güvenceye kavuşmuştur. Böylece partilerin oyunun dışında tutulduğu ve güvenilmediği liberal devletten partiler devletine geçilmiş, halk partiler vasıtasıyla temsil edilme imkânı bulmuştur.

Partiler, devletle olan ilişkilerine ve devlet aygıtının yönetimi sırasında üstlendikleri rollere göre belli tasniflere tabi tutulmuşlardır. Her biri dünyada örnekleri bulunan bu tasnifler, farklı dönemlerde aynı ülkede görülebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında dört farklı şekilde tasnif edilen parti devlet ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki sorumlu parti hükümeti, diğeri yönetmeyen parti, üçüncüsü devlet partileri, sonuncusu ise parti devletidir.

Micheals'e göre siyasi partileri kurumsallaştıran ve yapısal değişikliklere uğramasına sebep olan önemli faktörlerden birisi de parti ile devlet arasındaki ilişkidir. Devletlerin merkezileşmiş güçlerini ele geçirmek isteyen modern dönem işçi partileri, devletin geniş bürokratik yapılanmasının ancak aynı genişlikte bürokratik bir örgüt aracılığıyla kontrol altına alınabileceği düşüncesiyle örgütlerini genişleterek devlet aygıtını elde etme çabasına girmişlerdir. Devletin otoriter yapısını ve disiplin ilkelerini aynen benimseyen işçi partileri küçük bir devlete benzemiş, bu yapıdan yola çıkarak devleti yönetme iddiasına girmişlerdir.²⁴⁶ İlerleyen süreçte de bu parti tipi, ideolojisinden bağımsız olarak merkezi şekilde geniş örgüt yapısına sahip tüm siyasi partilerin örnek aldığı ve kullandığı bir yapı haline gelmiştir.

1.4.1. Sorumlu Parti Hükümeti

²⁴⁶ Robert Michaels, *age*, s.245

Hükümet politikalarının saptanmasında en büyük söz sahibinin partiler olması gerektiğini savunan görüşe “sorumlu parti hükümeti” denmektedir. Bu modelin ana unsurları; iki parti sistemi, yeterli parti programları, parti tutarlılığı ve parti disiplini²⁴⁷.

Seçimler belirli bir siyasi partiye baştan belirlemiş olduğu bir programı uygulaması için yetki verme işlemidir. Bu programın uygulanabilmesi için kurumsallaşmış ve örgütlenmiş partilere ihtiyaç vardır. Bu sistemde partinin örgütlenmesinin gücü ve disiplinli bir partinin varlığı seçim programının hayata geçmesini sağlamaktadır. Bu sistemde parti disiplinin varlığı, seçmenlere vaat edilen programın mecliste uygulayabilecek bir temsilci kitlesinin partinin emrinde olması anlamına gelmektedir. Sorumlu parti hükümeti doktrinini savunanlara göre bu sistem, halkın yönetime en etkin şekilde müdahale ettiği ve katılımcı olduğu, hükümetin halk karşısında sorumluluğunun en iyi açığa çıktığı sistemdir. Ayrıca bu sistem, partilere, iktidarı elde ettikleri zaman tutarlı ve uzun vadeli politikalar belirleme, belirledikleri politikaları da icraata dökme imkânı vermektedir.²⁴⁸

Bu modele yönelik getirilen en büyük eleştiri; sistemin iki partili bir yapıya sebebiyet vermesi ve bu iki partinin toplumun bütün çatışma ve problemlerini dile getirmede eksik kalacağı, toplumu kapsayacak ve yeterince temsil edecek çok sesliliğe engel olduğu yönündedir.²⁴⁹

Bu model üzerinden gidildiğinde, Türkiye sorumlu hükümeti, yukarıda sayılan tüm şartları taşımasına rağmen, sadece iki partili yapıya sahip değildir. Sistemde iki partili yapının olması şartı göz ardı edilirse, Türkiye sorumlu parti hükümeti örneklerinden birisidir. Türkiye’de partilerin siyasi başarıları onları iktidarda tutarken başarısızlıkları partilerin siyasi geleceklerini etkilemektedir. Çünkü bu sistemlerde yönetimin başarısızlığı ve mesuliyeti doğrudan partilere fatura edilirken partilerin başarısı da siyasilerin ve partilerinin geleceklerini olumlu anlamda doğrudan etkilemektedir. Örnek olarak 2001 ekonomik krizinin yaratmış olduğu ekonomik buhranın sonucunda, DSP ve

²⁴⁷ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.147

²⁴⁸ **Age**, s.148

²⁴⁹ **Age**, s.149

ANAP'ın bir sonraki seçimde siyaset sahnesinden silinmesi bu duruma en önemli örneklerden biridir.

Sorumlu parti hükümeti modelinde, devlet organları arasında ortaya çıkan ilişkiler, anayasa teorilerinde kurgulanan sistemin dışında çok farklı bir şekle bürünmektedir. Bu modelde yetkiler çoğunluk partisinin liderinin elinde toplanmakta, disiplinli parti yapısı nedeniyle de kuvvetler ayrılığının bir parçası olan yasama - yürütme ayrılığı yerini kuvvetler birliğine bırakmaktadır. Bu da anayasalarda teoride mevcut olan kuvvetler ayrımının fiili olarak gerçekleşmemesine sebebiyet vermektedir. Diğer yandan da hükümetin güvensizlik oyu ile düşürülmesinin pratikte gerçekleşmemesine sebebiyet vermektedir. Ortaya çıkan bu fiili durumun sonucu olarak da muhalefet partisi hükümeti düşürmek için girişimlerde bulunmak yerine, halkı etkileyerek bir sonraki seçimi kazanma çabasına girmektedir. Bu noktada parlamento, denetleme mekanizması olmaktan çıkmış, muhalefete hükümeti eleştirme kürsüsü sunan bir açık oturum programına dönüşmüştür.

Sorumlu parti hükümeti düşüncesinde, parti ile yürütmenin yani hükümetin kaynaşması ve özdeşleşmesi üst düzeyde olup iktidar partisinin devlet yönetimindeki rolü ise en yüksek seviyededir.²⁵⁰ Kanun tasarıları çoğunlukla hükümetlerden geldiği için meclis çoğunluğuna sahip hükümetin istediği kanun teklifinin yasalaştırılamaması imkânsız denebilecek seviyededir. Bu nedenle meclisin çoğunluğuna sahip partinin, kendi liderinin başında olduğu yürütmeyi denetlemesi imkansızdır.

“Çoğunluk partisinin lideri hükümetin ve meclisin en önemli özelliklerini üzerinde toplamaktadır. Hükümetin bütün gücü ve imkanları, halktan parti programı ve partinin doktrini sayesinde oy alan parti liderinin elindedir. Kanun tasarıları parti liderince belirlenmiş olan organlarca oluşturulur, meclis çoğunluğunca da kabul edilir. Yani muhalefetin bu süreçte eleştirmekten başka elinden hiçbir şey gelmemektedir.”²⁵¹

²⁵⁰ Age, s.149

²⁵¹ Ergun Özbudun, age, s.149; Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.412

Parlamento ile hükümet, tek parti ve onun lideri tarafından harekete geçirilen iki makineye benzemektedir. Dışarıdan bakılınca tek parti rejimine benzer bir yapı mevcut olmasına rağmen, tek parti rejimlerinden farklı olarak iktidarı bir sonraki seçimde elde etme imkanına sahip bir muhalefet partisi mevcuttur. Ancak kuvvetlerin tek elde toplanması açısından ortada bir fark söz konusu değildir. İki sistemde de yasama ve yürütme gücü tek elde toplanmakta, kuvvetler ayrımı ortadan kalkmaktadır.²⁵²

Bu sistemde hükümetin gücü ve otoritesinin bu kadar yüksek olmasının nedeni, anayasanın ona tevdi ettiği görev ve yetkiler değil, hükümetin meclis çoğunluğuna sahip olan lider tarafından yönetiliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan sorumlu parti hükümetinde, çoğunluk partisinin yeterince tutarlı ve disiplinli olmaması durumunda çalışamayacağını görmekteyiz. Bu sistemde iktidar partisine müntesip bir milletvekili, oy kullanırken sadece bir hükümet politikasını değil, kendi partisinin geleceğini de oylamış olur. Yani çoğunluk partisi üyesinin iktidar aleyhine vereceği oy, bir politikaya itiraz değil kendi partisinin geleceğini oylaması anlamını taşımaktadır.²⁵³

Parlamente sistem, sorumlu parti doktrinin fiiliyata dönmüş halidir. Bu teoriden yola çıkarak Türkiye'deki siyasal sisteme bakıldığında, geçmişteki parlamente sistem araçları ile Cumhurbaşkanlığı yönetim sisteminin aksayan yönlerine geçici bir çözüm getirilmeye çalışılmaktadır.

1.4.2. Yönetmeyen Parti

ABD partilerine yönetmeyen parti denmesinin nedeni, Amerikan partilerinin siyasal sistem içerisinde hükümet politikasının belirlenmesinde başat aktör olmamasından kaynaklanmaktadır. Devletin yönetimindeki yetki, sorumluluk ve rolü parti hükümetinin oynadığı rolden çok daha kısıtlıdır.²⁵⁴

²⁵² Maurice Duverger, *age*, s.142

²⁵³ Ergun Özbudun, *Siyasal Partiler*, s.152-153

²⁵⁴ *Age*, s.156

Bu sistemde Başkanın iktidarda devam edip etmemesinde meclisin söz sahibi olmayışı, çoğunluğa sahip partinin vekillerinin disiplinli bir şekilde hareket etmesi ihtiyacını doğurmamaktadır. Aynı durum muhalefet partisi üyeleri için de geçerlidir. Muhalefet üyeleri, başkanın görevinin sonlanmayacağını bildiğinden yasaları ve diğer oylamaları yaparken kaygı duymadan oy kullanırlar. Bu sistemde disiplinli partilerin mevcudiyeti mümkündür ama sistem için gerekli değildir.²⁵⁵

Yönetmeyen parti sisteminde en büyük rol Başkan'dadır. Başkanın elinde ki en büyük gücü ve aynı zamanda güçsüzlüğü, meclisteki disiplinsiz muhalefet ve partidaşlarıdır. Ancak Başkan, popülerliği sayesinde halkı siyasal tartışmaların içine çekerek meclisi yönlendirebilme etkisine sahiptir. Bu sistemde çıkar grupları merkezi bir parti grubuyla muhatap olmazlar, iktidar veya muhalefet partilerinin meclisteki üyeleriyle bireysel ilişki içerisine girerler. Bu nedenle de kendilerini ili taraftan da destek görebilmek adına partiler üstü bir yere konumlandırılırlar.²⁵⁶

1.4.3. Devlet Partileri ve Parti Devleti

Devlet partisi ve parti devleti kavramları birbirine benzetmekle beraber birbirinden farklı siyasal yapıları nitelemektedir. Devlet partisi kavramı daha totaliter bir anlam ifade etmektedir. Devletin kendi siyasal ideolojisine göre oluşturduğu bir siyasi partinin etrafında, siyaseti şekillendirme ve siyaset yürütme çabası mevcuttur. Devlet partisinin bulunduğu sistemde siyaset tavandan tabana doğru yayılmaktadır.

Gerek devlet partilerinin olduğu gerekse de parti devletinin olduğu sistem, esasında bir tek partili rejimdir. İki sistemde de iktidar yarışmacı değildir, normal yollarla iki partinin de iktidarının sonlandırılması neredeyse mümkün değildir. Duverger'e göre tek partili gözüken sistemler esasında partisiz rejimler olarak da nitelenebilmektedir.

Bu tip sistemler tek parti mi yoksa partisiz bir sistem mi anlamak için partinin "örgütsel özerklik" sahibi olması beklenmektedir. Partinin bir, sınıfa, elite ve gruba

²⁵⁵ Age, s.157

²⁵⁶ Age, s.159

indirgenememesi gerekmektedir. Eğer parti, bir sosyal grubun iktidarının maskelenmesi ise partili değil partisiz bir rejimden söz etmek mümkündür. Partinin örgütsel özerkliğinin bulunduğu bir diğer göstergesi de kendisini diğer sosyal gruplardan ayırt edecek bir ideoloji ve fikir birlikteliğine sahip olmasıdır. Son gösterge ise partinin kendisine ait bir siyasal devşirme sistemine sahip olup olmadığıdır. Eğer siyasal yöneticiler devlet kademelerine parti yönetim mekanizmasıyla değil de tarikat liderliği, kabile reisliği, aşiret ağalığı gibi geleneksel statüleri dolayısıyla geliyorsa bur da bir tek parti sisteminden bahsetmek olanaksızdır. Örneğin Afrika'daki geçmiş dönem tek parti örnekleri incelediği zaman rejimler genellikle partisiz sistemlerden oluşmuştur. Çünkü bu sistemlerde devlet mekanizmalarında yöneticilik yapabilmek için kabile liderliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Keza aynı durum Mısır örneği için de geçerlidir. Mısır'daki Arap Sosyalist Birliği askeri bürokrasinin temsilciliğinden öteye gidemeyerek siyasal bir parti örgütsel özelliğine sahip olamamıştır.²⁵⁷

Devlet partilerinde sistem iktidarın el değiştirmesine müsaade etmez, kontrollü bir muhalefet söz konusudur. Muhalefet, devlet partisinin meşruiyetini sağlamak adına vardır ve diğer siyasi partilere devlet partisi tarafından tolerans gösterilmektedir. Görünüşte çok partili hayat söz konusu olabilir ancak bu durum teoriyle sınırlı olup yarışmacı bir sistem söz konusu değildir. Bu tutumdaki nihai amaç halkın hoşnutsuzluğunun ve taleplerinin diğer araçlar aracılığıyla dile getirilerek giderilmesi, böylece rejime emniyet supabı olması durumudur.²⁵⁸

Parti devleti, genellikle bir siyasi partinin diğer partilere kıyasla daha güçlü bir konumda bulunduğu ve devletin tüm kademelerine yayılan bir kontrol ve etki ağına sahip olduğu sistemdir. Parti devletinde siyasi parti; devletin yasama, yürütme ve yargı güçleri üzerinde büyük bir kontrol ve etkiye sahiptir. Parti, devletin karar alma süreçlerini, politikalarını ve uygulamalarını belirler ve devletin kaynaklarını siyasi amaçları doğrultusunda kullanabilir.

²⁵⁷ Age, s.112-113

²⁵⁸ Age, s.115

Parti devleti; siyasi partilerin, devletin ve hükümetin ayrışmadığı, siyasi rekabetin kısıtlandığı, muhalefetin baskılandığı ve siyasi çeşitliliğin sınırlı olduğu bir sistemdir. Parti devleti; demokrasi, hukukun üstünlüğü, hesap verebilirlik, şeffaflık ve siyasi katılım gibi temel demokratik ilkelerle çatışmaktadır.

Parti devleti kavramı, bir siyasi partinin devlet üzerinde yoğun bir etkisinin olduğu, siyasi gücün parti liderliği ve parti bürokrasisi tarafından merkezi olarak kontrol edildiği ve parti politikalarının devlet politikalarıyla neredeyse özdeşleştiği bir yapıdır.

Parti devletlerinde, gücü elinde bulunduran parti; hükümetin yönetiminde güçlü bir kontrol sağlar, devletin kararlarını ve politikalarını belirler, yargıyı ve diğer devlet kurumlarını etkiler ve geniş bir yetki alanına sahiptir. Parti devletlerinde, muhalefetin meşruiyeti tartışmaya açılır ya da uydu partilerle muhalefetin etkisi sınırlanabilir, siyasi rekabet azalabilir ve demokratik denge ve denetim mekanizmaları zayıflayabilir.

Parti devleti anlayışı parti ile devlet arasındaki evrimsel süreçten bir sapmadır. Bu tip rejimlerde parti, millet iradesinin tek ve meşru temsilcisi kabul edilmekte olup söz konusu parti de devletin bir organı olarak kabul edilmektedir. Bir başka ifadeyle parti ve devlet birbirinin aynadaki yansımaları şeklinde tasvir edilmektedir. Bu girift yapı nedeniyle de parti devletten devlet de partiden ayrıştırılamaz hale gelmiştir.²⁵⁹

Bu konuda bir analiz yapılması gerekirse; parti devleti, bir siyasi partinin demokratik ya da anti demokratik mücadeleler sonucunda önce hâkim parti haline, sonrasında da tek parti haline gelmesi ve tüm aygıtlarına kadar devletin kontrolünü ele geçirmesi durumudur. Bu merhalede eğer söz konusu parti veya parti lideri bir siyasal ideolojiye sahipse, hakimiyetinin süresine ve uzunluğuna bağlı olarak devleti bu ideoloji doğrultusunda yeniden organize etme çabasına girmektedir. Bu organize etme çabasının başarılı olması durumunda parti devletin resmi partisine dönüşüp artık bir devlet partisi halini alacaktır. Devletin totaliter yapısı yıkılana kadar parti varlığını devlet şemsiyesi

²⁵⁹ Ali Yaşar Sarıbay, *age*, s.37-38.

altında devam ettirecektir. Süreç gerek Alman Nazi Partisi'nde gerekse de SSCB'nin Komünist Partisi'nde yaklaşık olarak bu düzende ilerlemiştir.

Eğer partinin ve parti liderinin siyasi bir ideolojisi söz konusu değilse; parti, devletin siyasi figürü olarak kalmaya devam eder ve parti otoriter bir yapı sergileyip muhalefeti baskılayarak yönetimini sürdürme eğilimi göstermektedir. Devlet aygıtını idare etmesine karşın parti, devleti yapısal ve biçimsel olarak şekillendirememiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

PARTİ DİSİPLİNİ VE YÖNETİM SİSTEMLERİNDEKİ YERİ

2.1. Parti Disiplini

Parti disiplini kavramı denince akla ilke gelen şey parti yöneticilerinin, partinin parlamentodaki vekilleri ve yerel örgütleri üzerinde kurdukları hakimiyet ve otorite olarak ifade edilmektedir.²⁶⁰

Gerek parlamentoda gerekse de parlamento dışı parti örgütlerindeki üyelerini; parti tüzüğü, parti programı ve almış oldukları kararlarla sıkı bir sorumluluk altına sokan partiler, disiplinli partilerdir.²⁶¹ Parti disiplini kavramının gerek teoride gerekse de fiili olarak yasama ve yürütme organları üzerinde, partiler aracılığıyla çok büyük bir etkisi söz konusudur. Sorumlu parti hükümetlerinden müteşekkil sistemlerde, partilerin disiplinli yapıları, kuvvetler ayrımı olgusunu hafifletmekte veya ortadan kaldırmaktadır. Parti disiplini nedeniyle yasama-yürütme ilişkileri bir parti içi mesele haline gelmekte, böylece kuvvetler birliği ortaya çıkmaktadır. Siyasi liderlik, yürütme organının başındaki başbakan/devlet başkanına verilerek hükümetin otoritesi ve siyasal gücü, parti disiplininin sağladığı siyasal zemin sayesinde kuvvetlenmektedir.²⁶²

Yasama organı içinde parti birliğini sağlamasının en klasik yolu parti disiplininin bir uzantısı olan grup disiplinini sağlamaktır. Parti kararlarına uyma ve parti yönetiminin direktifleri doğrultusunda oy kullanma davranışı sadece parti yönetiminin yaptırımlarından kaynaklanmaz. Parti disiplini bir dayatmanın sonucunda oluşabileceği gibi kendiliğinden de gelişebilir.

Parti disiplinin Sartori'ye göre dört farklı çeşidi mevcuttur: Birincisi; parti merkezlerince oluşturulan zorlama disiplin, ikincisi; kendiliğinden oluşan spontane disiplin, üçüncüsü; öz çıkarlardan oluşan rasyonel disiplin, dördüncüsü de diğer disiplinli partiler karşısında

²⁶⁰ İlter Turan, Parti Disiplini; Kapsam, Tarihçe Teşvik Eden Sebepler", *İstanbul İktisat Dergisi*, 13(1), 1952, 79-102, s.80

²⁶¹ Ergun Özbudun, *Batı Demokrasilerinde...*, s.46

²⁶² *age*, s.11

birliği korumak amacıyla oluşturulmuş olan buluşma ya da etkileşim yoluyla disiplindir.²⁶³ Elbette parlamentolarda gözlemlenen disiplinli yapı bu şekilde keskin hatlarla ayrılamamaktadır. Birçok partide bu dört unsurun iç içe geçtiği gözlemlenebilmektedir. Parlamenter sistemlerde disiplin hem rasyonel hem de zorlama olabilmektedir. Çok partiden müteşekkil parlamentolarda kutuplaşma yoğun olduğundan partilerin disiplinli yapıları tutarlı bir hal almaktadır. Karşısındaki partilerin disiplini ise bir tepki disiplini olan, etkileşim yoluyla disiplin denilen disiplin biçimine girmektedir.

Partiler, disiplini korumak için gerekli mekanizmalara ve güce ne kadar sahipse, onu kullanmaya duyacağı ihtiyaç o kadar azdır. Doğal olarak kendiliğinden gelişmiş gibi gözüken disiplinli yapıların birçoğu partinin elinde bulundurduğu disiplin mekanizmalarına maruz kalmamak adına oluşan bir durumdur.²⁶⁴ Diğer yandan parti disiplini parlamento dışındaki parti örgütlerinin milletvekilleri üzerinde baskı kurarak keyfi işlemler yapmasını engelleyen bir mekanizmadır. Parti örgütleri bu noktada parlamento üyesi olan milletvekillerinin bağımsız davranmalarını engelleyen, onları frenleyen ve dengeleyen bir mekanizma olarak görölmektedir. Parti liderleri, parti disiplininin kurumsal yapısı sayesinde hem partinin merkezi organlarını hem de yerel parti örgütlerini kontrolü altına alırlar. Bu sayede liderler, parti teşkilatlarını, merkezi yöneticiler ve parlamenterler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmaktadırlar.

Nihayetinde parti disiplini liderlerin partinin bütününe hâkim olması için olmazsa olmaz bir araçtır. Bu araç doğru bir seviyede kullanılırsa partilerin tutarlı, önceden belirlenmiş politikaları gerçekleştiren bir siyasal mekanizma olarak çalışmasına netice verir. Ancak disiplin yoğunlaştırılarak çok sesliliği engelleyen, liderin kararlarının koşulsuz ve şartsız onaylanmasını sağlayan, farklı sesleri kısan, muhaliflerin partiden dışlanmasını sağlayan bir sopa görevi ifa ederse, partiler demokrasinin çoğulcu çizgisinden çıkarak otoriter bir yönetimin parçası haline gelirler. Fikirlerin dar bir çerçeve etrafında, parti üst

²⁶³ Giovanni Sartori, **Karşılaştırmalı ...**, s.244

²⁶⁴ **Age**, s.245

yönetiminin ya da partinin dayandığı siyasi ideolojinin sınırları doğrultusunda şekillenen bir partide disiplin gibi görülen şey disiplin değil partinin totaliter yapısıdır.²⁶⁵

2.1.1. Parti Disiplinin Tanımı

Parti disiplini, bir partinin parlamentodaki üyelerinin herhangi bir siyasi meselede parti programına ve politikalarına aykırı davranmalarını önlemeye yönelik yaptırımın genel adıdır. Disiplin; parti üyelerinin ve partinin parlamenterlerinin kendi siyasal eğilimlerinden ötürü partinin genel politikalarıyla çelişmesini engelleme yoludur.²⁶⁶

Daha spesifik anlamda ise parti disiplini; parti yöneticilerinin, özellikle de parti liderinin, partili parlamenterler ve üyeler üzerinde otorite kurmaları veya mevcut otoritelerini koruması için oluşturulmuş mekanizmadır. Disiplinli parti; parti üyelerinin parti tüzük, program ve kararlarına sıkı sıkıya bağlı olduğu, partinin parlamenterlerinin de grup kararlarına uymak zorunda oldukları partidir. Parti gerek üyelerinden gerekse de parlamenterlerinden, parti politikalarına uyum sağlamalarını ve parti politikaları aleyhinde yorum yapmamalarını talep etmektedir. Partilerin ellerinde disiplinsiz üyelerin partiden ihraç edilmesine kadar giden birçok yaptırım mevcuttur.

Bir başka tanıma göre parti disiplini; üyelerin partinin tüzüğüne, siyasal ilkelerine, yönetimin aldığı kararlara, ideolojisine ve aynı zamanda da öğretisine uymaları olarak tanımlanabilmektedir. Ek olarak partinin kendisi için belirlediği amaçları ve hedefleri gerçekleştirebilmek adına birlik halinde ve aynı yönde çalışması şeklinde tanımlamak da mümkündür.²⁶⁷

Ayrıca disiplin, siyasetin vazgeçilmez unsurlarından birisi olan siyasi partilerin halkı temsil bağlamında önemlerinin yanı sıra süreklilik arz etmelerinin getirdiği zorunluluk ve siyasal iktidarı elde etmek amacıyla politika gütmeleri partinin üyelerinin uyulması gereken belli

²⁶⁵ Ali Fuat Gökçe, “Siyasi Partilerde Parti İçi Demokrasi ve Disiplin Algısı: Türkiye”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, 5(9), 2013, ss.65-79, s.72

²⁶⁶ Erdoğan Teziç, **age**, s.

²⁶⁷ Murat Yanık, **age**, s.63

kurallar manzumesinin oluşmasına netice vermiştir. Bu kurullar bütününün genel adına da parti disiplini adı verilmiştir.²⁶⁸ Sonuç itibariyle parti disiplini, siyasi partilerin yekvücut hareket etmesini sağlayan ve partinin insan gücünü bir potada eriterek parti lideri ve yönetiminin kontrolüne bırakan yapıdır.

Disiplin kavramı; tutarlılığın, emir-itaat ilişkisine dayanan özel bir biçimini veya bu bağlamda bir tutarlılığın sağlanması için kullanılan bir yaptırımlar sistemini ifade etmektedir. Tutarlılık hangi sebepten ötürü ortaya çıkarsa çıksın, bir sosyal grup içerisinde mevcut olan birlik ve beraberlik durumunu anlatmaktadır. Bu tanıma göre disiplin, tutarlılığın kaynaklarından biri olmakla beraber yegâne kaynağı değildir. Bir sosyal grubun tutarlılığı disiplin haricindeki sebeplerden ötürü de meydana gelebilmektedir. Parti tutarlılığı, grup üyelerinin bir meselede grup amaçlarına bağlı kalarak birlik halinde davranmalarıdır. Ancak bir partinin tutarlı olması disiplinli olduğu anlamına da gelmemektedir.²⁶⁹ Örneğin tutarlılık, grup üyeleri arasındaki görüş ve duygu birliğinden, yani dayanışma ve oydaşmadan da ileri gelebilir. Başka bir deyişle bir sosyal grup veya siyasi parti, disiplinli olmadan da tutarlılık gösterebilmektedir. Ancak tutarsız ve birlikten yoksun bir grup ya da parti aynı zamanda disiplinsiz bir kurum olarak kabul edilmesi gerekmektedir.²⁷⁰

Parti uyumu ya da tutarlılığı söz konusu olduğunda kast edilen partinin parlamenter üyelerinin parti politikaları doğrultusunda aynı amaç için tek bir şekilde ve aynı doğrultuda çalışmaları olarak adlandırılmaktadır. Buna örnek olarak mecliste parti grubu üyeleri dış politika konularında aynı yönde oy kullandıklarında dış politika konularında uyum göstermektedirler veya partinin resmi adayının tüm parti grubunca desteklendiğinde partinin uyum içerisinde olduğu söylenebilmekte ve bir parti tutarlılığından bahsedilebilmektedir.²⁷¹

²⁶⁸ Sezai Çağlayan ve Mustafa Çakır, Parti Disiplini ve Lider Sultasının Egemenliğin Kullanımı Üzerindeki Olumsuz Etkileri: Türkiye ve İngiltere Örnekleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme, **Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 9, 2014, s.26

²⁶⁹ Ali Yaşar Sarıbay, **age**, s.47

²⁷⁰ Ergun Özbudun, **age**, s.3

²⁷¹ Austin Ranney and Willmoore Kendall, **Democracy and the American Party System**, Harcourt, Brace and Company, New York, 1956 s.258

Uyum ve disiplin birbiri ile karıştırılmamalıdır. Ranney ve Kendall disiplin ile iki şey kastedildiğini ifade etmektedir. Bunlardan ilki parti üyelerinin liderin emirlerini düzenli olarak kabul etmesini ve bunlara göre hareket etmesini sağlayacak nitelikte bir askeri bir disiplin görünümündeki uyumun varlığıdır. İkincisi ise liderin, itaatsizlikte ısrar eden üyelere emirlerini kabul ettirmeye ve bu emirler doğrultusunda hareket etmelerini teşvik edecek yol ve araçlara sahip olduğu sistemin genel adıdır.²⁷²

Bir partinin disiplinli olması ve disiplinsiz üyelerini ihraç gibi müeyyidelerle cezalandırması partiyi anti demokratik bir hale getirmemektedir. Bir partinin disiplinli oluşu veya disiplinsizliği o partiyi demokratik veya otoriter olarak sınıflandırmak için yeterli birer kıtas değildir. İngiliz İşçi Partisi ve Kara Avrupası Sosyalist partileri gibi, disiplinli fakat ileri derecede demokratik partiler de mevcuttur. Katı disiplin uygulanan partiler demokratik olabilirler, ancak otoriter partilerin esnek bir disiplin uygulaması söz konusu değildir. Duverger demokratik partiyi; yöneticilerinin üyelerce serbestçe seçilebileceği, partinin programının kurallarla belirlenebildiği, farklı fikirlerin ortaya koyulmasına imkân sunulduğu partiler olarak tanımlamaktadır. Otoriter parti ise; partilerin üyelerinin merkez örgütüne seçildiği yereldeki parti organlarına merkezden atamayla bireylerin getirildiği, partinin merkezinde partinin genel karar ve yol haritasının belirlendiği, farklı düşüncelerin radikalliğini muhaliflerin disiplin kurallarıyla partilerden uzaklaştırıldığı partiler olarak ifade etmektedir.²⁷³

Disiplin ve tutarlılık aynı şeyler gibi gözükmesine rağmen esasında farklılıklar arz etmektedir. Parti tutarlılığı denildiğinde grup üyelerinin, grubun amaçlarını gerçekleştirebilmek için, birlik halinde ve aynı doğrultuda hareket etmeleri durumudur. Parti tutarlılığı siyasi partinin hedefe yürümesinde en önemli noktalardan biridir. Tutarlılık yasama tutarlılığı ve parti disiplini üzerinden ölçülebilmektedir. Parti disiplini, tutarlılığın sağlanması için kullanılan araç ve yöntemlerin genel adıdır. Ancak Özbudun'un²⁷⁴ ifade ettiği gibi disiplin, tutarlılık için önemlidir ancak disiplinin yokluğu partiyi tutarsızlık

²⁷² Austin Ranney and Willmoore Kendall, *age*, s.258

²⁷³ Maurice Duverger, *Siyasal Rejimler*, s.46

²⁷⁴ Ergun Özbudun, *siyasal partiler*, s.71

noktasına sürüklemey, görüş ve duygu birliğinin varlığı beraberinde parti tutarlılığını disiplininden daha yoğun bir şekilde sağlayabilmektedir. Parti disiplininin asıl amacı parti tutarlılığını sağlamaktır. Bir ideolojiye ve fikri birlikteliğe dayanarak hareket eden siyasi partiler, güçlü bir tutarlılığa sahip partilerdir. Bu partiler aynı zamanda disiplinli partilerdir.

Parti disiplini, yönetimin almış olduğu kararların parti üyeleri tarafından itirazsız biçimde kabul görmesi ve uygulanmasıyla ortaya tutarlı görünüm ve parti kararlarına muhalefet eden üyeleri itaate zorlayan, parti yönetiminin elinde bulunan yaptırım araçlarıdır.²⁷⁵

Parti disiplini, daha önce de belirtildiği gibi sadece partinin elindeki yaptırım araçlarından çekinerek parti üyelerinin her türlü parti talimatını koşulsuz yerine getirmesi anlamına geldiği düşünölmemelidir. Kişiler, partilerinin koymuş olduğu kuralları ve almış olduğu kararları bir aidiyet hissi ile de yerine getirebilmektedir. Kişinin kendisini partinin bir parçası olarak hissetmesiyle kişinin üzerinde parti disiplin mekanizmalarının caydırma araçları hiçbir tesir uyandırmamakta; kendisini partinin bir parçası olarak hisseden üye partinin emir ve talimatlarını yerine getirmekte zorluk yaşamamaktadır. Kişiyi partinin bir parçası olarak hissettirecek en önemli unsur parti içi demokrasinin etkin bir şekilde işlemesidir. Parti içi demokrasinin etkin şekilde işlediği siyasal partilerde üyeler kendilerini karar mekanizmalarında söz sahibi hissetmelerinden ötürü disiplinsiz tavırlardan uzak kalmaktadırlar. Bu nedenle de parti içi demokrasinin, parti disiplini kuvvetlendirme eğiliminden bahsedilmektedir.

Bir partinin üst kademe yöneticilerinin altları üzerinde bir emir komuta ilişkisi ve emredici bir tutum söz konusu olduğuunda disiplin söz konusudur. Parti yönetiminin bir konudaki görüş ve düşöncelerinin alt kadrolar tarafından benzer biçimde paylaşılması ve talimatlar konusunda aynı görüşe sahip olarak isteyerek bir davranış sergilemeleri disiplin uygulandığı anlamına gelmemektedir. Böyle bir durumda partinin disiplin mekanizması değil parti tutarlılığı devreye girmiş olmaktadır.²⁷⁶

²⁷⁵ Murat Yanık, **age**, s.61

²⁷⁶ İlter Turan, **age**, s.80

2.1.2. *Dünya’da ve Türkiye Siyasetinde Parti Disiplininin Gelişimi*

İlk belirtileri İngiltere’de görülen parti disiplini, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında ve yirminci yüzyıl başlarında sosyalist partiler tarafından daha da tutarlı ve ayrıntılı bir sistem haline getirilmiştir. Sosyalist partilerde disiplin, teoride kalmamış, fiiliyatta çeşitli araçlar kullanılarak gerçek bir etkinliğe dönüştürülmüştür.²⁷⁷

İngiltere’de bakanlar parlamento üyelerinin oylarını satın alarak meclis çoğunluklarına sahip olmuşlardır. Meclis üyelerinin, hükümetin istekleri doğrultusunda oy kullandıklarında mecliste karşılıklarını alacakları bir yapı kurulmuştur. Hükümet üyeleri de çoğunluk partisi üyelerinin meclisteki konuşma ve oylamalarını “patronaj sekreteri” aracılığıyla takip etmiş, mükafatların kimlere verileceğini belirlemeye çalışmışlar ve bu mükafattan yararlananların hükümetin istekleri doğrultusunda oy kullanıp kullanmadıklarını denetlemişlerdir. Bu görevliler zamanla “whip” adını almışlardır. Çoğunluk partisinde whipler aracılığıyla disiplinli bir yapı ortaya çıkmıştır. Çoğunluk partisinin elindeki disiplinli yapı ve bu disiplinli yapının çoğunluk partisine vermiş olduğu güç azınlık partisinin de dikkatini çekmiş; bunun sonucunda da azınlık partisi de kendisini yeniden yapılandırmasının ardından, partiler whipler aracılığıyla disiplinli bir parti yapısının oluşmasına netice vermiştir.²⁷⁸

Avrupa’da meclislerin gücü ve etkisi artarken genel oy kavramı da ülkelerde etkin hale geldikten sonra siyasal partiler daha profesyonel şekilde örgütlenmeye başlamışlardır. Halkın ilgisi siyasi liderlerin üzerine yönelmiş, bütün bu gelişmeler parlamentolarda parti disiplini geliştirmiştir. Örgütlerin elinde tuttuğu gücün farkında olan liderler, parti örgütlerini kontrol altında tutacak olan mekanizmalar oluşturarak iktidarlarını pekiştirmişler ve parti içinde iktidarlarına muhalif olan bireyleri disiplin mekanizmasını koruyan disiplin araçlarıyla susturma politikasını benimsemişlerdir. Bu durum da partilerde iktidarın merkezileşmesi sorununu gün yüzüne çıkartmıştır. Merkezileşen

²⁷⁷ Ergun Özbudun, **Batı Demokrasilerinde...**, s.49

²⁷⁸ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.19

iktidar, parti içi demokrasinin belli bir noktadan sonra işlememesine netice vermiştir. Bunun sonucu olarak farklı fikir ve görüşleri dışlayan ve partinin resmi ideolojisinin özellikle de liderinin fikirlerinden farklı fikirlere dışlayıcı bir tutum sergileyen parti tipolojileri belirginleşmeye başlamıştır.

Genel oy hakkı profesyonel politikacıların önderliğinde sürekli parti örgütlerinin kurulmasına yol açmış, parti örgütlerinin bürokratik bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda da örgütün amacı, partinin kurulmasındaki ideolojik amacın önüne geçmiştir. Bu nedenle de üyelerden ve seçilmişlerden örgüte tam bir sadakat ve disiplin beklenmiştir. Partilerin örgütsel amaçlarının benzer olması ve kendilerini bu amaç doğrultusunda örgütlemelerinden ötürü partiler tek tipleşmiştir.²⁷⁹

Parti örgütleri siyasetçilerin egemenlik aracı olarak ortaya çıkmış, parti örgütleri giderek bürokratikleşmiştir. Bu nedenle de partinin örgütsel amaçları ideolojik amaçlarının önüne geçmiştir. Parti örgütü, parti hayatının temelini oluşturmakta, örgütün gücü partideki bireylerin gücünü bastırmaktadır. Bu baskılayış, parti örgütleri arasında fikişel ayrılıkları geri plana iterek tek tipleşen partilerin oluşmasına netice vermiştir. Ostrogorski'nin bu görüşlerinden yola çıkarak Sarıbay; partilerin Türkiye'de de aynı şekilde örgütsel amaçları olan oy toplama ve destekçi kazanma hedeflerinin, ideolojik amaçları olan ülke meselelerine yapısal çözüm önerileri getirme hedeflerinin önüne geçtiğini savunmuştur.²⁸⁰ 1960 sonrasında parti liderlerinin değışmezliklerini sağlamak için onları muhtelif araçlarla donatan yasal kurumsal bir çerçeve ortaya çıkmıştır. Zaman içinde lider oligarşisi yerleşik bir hale dönüşmüş ve kurumsallaşmıştır.²⁸¹ Nihayetinde Türkiye siyaset tarihinde partililerin yapıları, liderlerin güçlerini ve egemenliklerine zayıflatmak bir yana giderek güçlendirmiş, liderlerin bireysel güçleri ve iradeleri karşısında parti içerisindeki farklı görüş ve düşüncelerin hareket alanları ve kendini ifade etme imkanları kısıtlanmıştır.²⁸²

²⁷⁹ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.7

²⁸⁰ Ali Yaşar Sarıbay, **age**, s.140

²⁸¹ İmre Sipahi ve Toker Dereli, **age**, s.24; İlter Turan **age**, s. 80

²⁸² İmre Sipahi ve Toker Dereli, **age**, s.24

Parti disiplininin söz konusu olduğu sistemlerde siyasal mücadele partiler arasında sürmektedir. ABD gibi disiplinsiz sistemlerde ise siyasal tartışmalar bölgesel ve çıkar grupları ekseninde cereyan etmektedir.²⁸³

2.1.3. Parti Disiplininin Nedenleri

Partiler iki nedenden ötürü disipline ihtiyaç duymaktadır: Bu nedenlerden ilki yasama faaliyetleri ile ilişkili, diğeri ise parti içi örgütsel çıkarlar ile ilgilidir. İlk olarak partiler seçmene verdikleri seçim taahhütlerini yerine getirmek için parlamentoda tutarlı bir birliktelik sağlayarak parti programını fiiliyata dökmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda da iktidara gelmesi durumunda, seçmenin partiye verdiği hükümet kurma görevini yerine getirebilmek için ihtiyaç duyulan güvenoyunun alınması, parlamento üyelerinin aynı doğrultuda oy vermesine bağlıdır. Bu iki durumda disiplin, partilerin ana kuruluş faaliyetlerinin yerine getirilebilmesi için gereklidir.

İkinci neden olan parti içi örgütsel çıkarlar ise; partinin yönetimi esnasında daha az sorunla karşılaşılması ve partinin lider kadrosunun kendi hedefleri doğrultusunda yönetmesini sağlamak için gereklidir. Seçimleri kazanmak amacıyla örgütlenmiş olan siyasi partiler, faaliyetlerini bir disiplin ve örgütsel düzen içerisinde yapmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Siyasi partilerde disipline önem verilmesi diğeri sosyal hareketlerde olduğu gibi, parti disiplini sayesinde grup adına elde edilecek olan somut faydalardır. Büyük toplulukların kendi talepleri ve çıkarları doğrultusunda etkili olabilmeleri için örgütlenmeleri, örgüt tarafından desteklenen ve örgüt adına hareket eden bir yönetici kadronun mevcudiyetini gerektirmektedir. Bu nedenle gruplar büyüdükçe grup içerisinde düzene duyulan ihtiyaç da giderek artmaktadır. Disiplin siyasi bir güç potansiyeli taşıırken, etkin bir yönetim sağlanabilmesi için bir sorumluluktur.²⁸⁴

²⁸³ İlter Turan, *age*, s.85

²⁸⁴ *Age*, s.83

Demokratik ilkeler; liderliğin bütün kademelerde demokratik teamüllere göre yapılmasını ve liderlerin seçimle gelmesini, bu seçimlerin belli sıklıklarla yenilenmesini ve yönetimin kolektif bir şekilde yapılmasını, sonucunda da daha özgürlükçü siyasi partilerin oluşmasını gerektirmektedir. Ancak bu durum partilerin rakipleriyle mücadelede zayıf kalmasına netice vermektedir. Bütün partiler demokratik kurallara hassasiyetle dikkat etmediğinden otoriter partiler ya da üyelerinin üzerinde güçlü bir disiplin oluşturan partilerin seçim sürecinde elde ettiği başarılar diğer partilerin dikkatini çekmektedir.

Otoriter, hatta totaliter bir partiye karşı mücadele eden bir muhalefet partisinin demokratik yollarla siyasi mücadelesini devam ettirmesi zor bir ihtimaldir. Partilerin anti demokratik yollara sapmadan daha otoriter bir tutuma sahip olması ve mücadele ederken muhalefet ettiği partinin disiplin ve güç yapısına benzemeye çalışması doğal bir tepkidir. Yani sistemin içerisinde otoriterleşme eğiliminde olan bir parti otoriter eğilimlerini diğer partilere de bulaştırmaktadır. Bu nedenle otoriterlik ve totaliterlik bulaşıcıdır diyebiliriz.

Diğer taraftan parti liderleri otoriter bir yönetim sergilemekten ekseriyetle rahatsızlık duymamaktadır. Çünkü parti liderleri otoriter bir yönetim sergileyerek liderliklerini güçlendirebilmekte, muhalifleri rahatlıkla tasfiye edebilmektedir. Parti üyeleri ve taraftarları da güçlü bir lider figürü karşısında partilerine bağlılık ve desteklerini arttırmaktadır. Bu da parti liderlerinin liderlik görevlerini daha uzun süre devam ettirmelerini sağlamaktadır. Türk siyasetini göz önünde bulundurursak liderlerin kendileri istemedikleri sürece parti liderliğini bıraktıkları çok nadir görülmektedir.

Ancak Duverger'e göre her parti kolaylıkla demokratik yapısından taviz vermemektedir. Partinin otoriter bir eğilime sahip olması için belli değişkenler söz konusudur. Bunlar parti üyeleri ve seçmenlerinin sosyoekonomik yapısı, demokrasi duygusunun parti içerisindeki yaygınlığı ve gücü, partinin doktrini ve partinin yaşıdır.²⁸⁵

²⁸⁵ Maurice Duverger, **age**, s.190

Duverger partinin demokratik olmayan şekilde yönetilmesinde ve disiplinin anti demokratik seviyeye kaymasında partilerin ve partililerin “otokrasi eğilimi”ne değinmektedir. Duverger’e göre bu eğilim açık ve kapalı olmak üzere iki biçimde tezahür etmektedir. Açık otokrasi, yönetimdeki kişinin yönetim yetkisini hiçbir seçime ihtiyaç duymadan kendi üzerine almasıdır. Bu durum genelde faşist partilerce yönetilen ülkelerde görülmektedir ve liderin meşrutiyetini tanrıdan aldığına inanılmaktadır. Bu durum betimlemek için iki tane doktrin mevcuttur. Bunlardan ilkinde göre lider, tanrı tarafından görevli olduğuna inanılan kişidir. İkinci doktrinde ise kaderin, liderin önünü açacak şartları oluşturduğuna inanılmaktadır. İkinci doktrine inanılan ülkelerde liderin parti ve üyeler üzerindeki etkinliği ve üstünlüğü ilki kadar değildir.²⁸⁶

Kapalı otokrasi ise demokratik bir yapıya sahip olan partilerce de kullanılmaktadır. Kapalı otokrasiyi maskelemek için iki farklı yöntem mevcuttur. Bunlar partilerin lider seçimlerinde hile karıştırması, diğeri de gerçek lider ile görünen liderin birbirinden ayrılmasıdır. Seçimlerin daha dar bir çerçevede gerçekleştiği, dışı kapalı partilerin gerçekleştirdiği parti yönetimi seçimlerinde, seçime hile karıştırılması daha kolay ve uygulanabilir bir durumdur. Genel seçimlere hile karıştırmak muhalefet partileri ve bağımsız gözlemciler vb. birçok kontrol faktörünün varlığından ötürü kolay değildir. Ancak partinin yönetim seçimlerine daha kolay bir şekilde hile karıştırılabilmektedir. Parti liderlerini doğrudan parti üyeleri değil, parti üyelerince seçilmiş olan delegeler seçmektedir. Parti üyeleriyle liderin seçildiği delegasyon arasına giren her delege kademesi parti üyeleriyle parti lideri arasındaki mesafeyi açmaktadır. Bir liderin doğrudan üyelerce seçilmesiyle, dar bir delege kadrosuyla seçilmesi aynı değildir. Giderek sayıları azalan parti merkez delegelerinin üzerinde baskı kurmak, lider ve siyasi hayatlarını liderin varlığına borçlu hisseden yönetim kadrosu için çok daha kolaydır.²⁸⁷ Bu nedenle parti liderlerinin ve yönetimlerinin delegeler olmadan doğrudan parti üyelerince seçilmesi sistemi, parti içi demokrasinin oluşumu ve parti liderlerinin parti üyelerince denetlenebilmesi açısından gereklilik arz etmektedir. Kendi partililerinin

²⁸⁶ Age, s.192

²⁸⁷ Age, s.197

oyunu alamayan ve delegelerle arasında bir patronaj bağı kuran siyasi parti liderlerinin, seçimlerde halkın genelinden oy toplayabilmesi imkansıza yakındır. Bu durum da özellikle Türkiye siyasi tarihinde, siyasi partilerde liderlerin başarı gösterememelerine rağmen değişimlerinin kendi arzuları olmadan imkânsız hale gelmesinin en temel nedenlerindendir.

Parti merkez seçimlerinde, görünüşte demokratik ancak gerçekte ise otokratik bir tayin ve zorlama durumu vardır. Partilerin gerçek liderleriyle görünüşteki liderleri arasında farklılıklar olabilmektedir. Örneğin Türkiye’de, AK Parti’de önce Abdullah Gül parti liderliği yapmış, Erdoğan’ın siyasi yasağının kaldırılmasının akabinde Erdoğan lehine liderlikten çekilmiştir. Sonrasında Erdoğan’ın Cumhurbaşkanı olmasıyla Ahmet Davutoğlu başkanlığı yürütmüştür. Yine Davutoğlu’na Erdoğan tarafından görevden el çektilmesinin akabinde yerine Binali Yıldırım geçmiştir. Bu gibi durumlarda görünen liderle gerçek lider aynı kişi değildir. Bu durum Duverger’in yukarıda bahsettiği kapalı otokrasinin bir örneğidir. Yine Türkiye siyasetinden devam edilecek olursa Saadet Partisi’nde de benzer bir durum gerçekleşmiştir. Saadet Partisi ilk kurulduğunda kurucu genel başkanlık görevini Recai Kutan gerçekleştirmekteydi. İlk kongrede Erbakan resmi olarak partinin genel başkanı seçilmiştir. Sonrasında Erbakan’ın siyasi yasağı nedeniyle genel başkanlığına son verilmiş yerine tekrar Recai Kutan vekaleten geçmiştir. 2008 yılında gerçekleştirilen 3. Kongrede ise Numan Kurtulmuş parti başkanlığı görevini devralmıştır. 2010 yılında ise Erbakan tekrardan partinin lideri olarak seçilmiş ve vefat edene kadar başkanlık görevini ifa etmiştir. Erbakan’ın parti başkanı olarak görünmediği dönemlerin tamamında da Erbakan’ın partinin gerçek lideri olduğu bilinmektedir. Ancak siyasi yasaklar ve geçmişten gelen parti kapatma davaları nedeniyle gerçek lider olan Erbakan ile görünürdeki lider olan kişiler farklılık arz etmektedir. Keza yine benzer bir durum, 2000 yılından beri Rusya’da iktidarı elinde tutan Putin ile Medvedev arasında yaşanmıştır. Rusya’da iki dönemden fazla devlet başkanı olunamaması engelini 2008’de Putin ve Başbakan Medvedev aralarında yer değiştirerek çözmüşlerdir. 2008’den itibaren Putin, parti başkanlığı ve başbakanlık görevini yürütürken Medvedev devlet başkanlığı görevini yürütmüştür. Putin bu süreçte gerçekte lideri olduğu partinin,

resmiyette de lideri olmuş ve başbakanlık yapmıştır. 2012’den itibaren parti başkanlığı Putin tarafından Medvedev’e geri verilmiştir.

Partilerde liderlik çoğunlukla oligarşıktır. Bunun sonucunda da bir yönetici sınıfı, dışarıya kapalı bir kast sistemi ve girilmesi imkânsız olan bir iç çevre mevcuttur. Bu durum kurumsallaşmasını tamamlamış partiler ve lider kadrolar için geçerlidir²⁸⁸. Normal demokrasilerde parlamento üyeleri parti yöneticilerinden, seçmenler de parti üyelerinden daha önemlidir çünkü parlamento üyeleri geniş bir seçmen kitlesi tarafından belirlenmektedir. Partili seçmenler de parti üyelerinden daha geniş bir topluluk oluşturmaktadır ve parti üyeleri de bu topluluğun içerisinde yer almaktadır²⁸⁹.

2.1.4. Parti Disiplinini Etkileyen Unsurlar

Siyasi partilerin yapıları devletlerinkiyle benzeşmektedir. Devletin yönetim mekanizmaları içerisinde yer alarak devletin gelirlerinden pay alan ve imkanlarından yararlanan, elde ettiği bu kazanımlar sayesinde de eskinin tabiriyle “müesses nizamın savunuculuğunu ve muhafızlığını yapan” bir kitle mevcuttur. Diğer yanda da devletin bürokratik kapılarını zorlamasına rağmen bu imkanlardan faydalanamamış, gelirlerden pay alamamış ve bu durumdan da rahatsız olarak devlet otoritesine karşı muhalefet bayrağını açmış bir başka kitle mevcuttur. Devlet kendi imkanlarından yararlanamayan, devletten pay alamayıp rahatsız olan muhalif kitleyi azaltmak amacıyla, devlet imkanlarından faydalanan kitleyi düzenli olarak genişletme ve yeni imtiyazlar sağlama düşüncesindedir. Aynı durum siyasi partiler için de geçerlidir. Elit sınıf çemberi aşırı dar olan, yani oligarşik yapısı çok az sayıda kişiden müteşekkil partiler, bir muhalefet rüzgârı karşısında süpürülme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle de modern siyasi partiler, devlet yapılarında olduğu gibi örgüt yapılarını geniş bir tabana oturtma ve en çok kişiyi partinin imkanlarından istifade ettirme eğilimi içerisinde. Bu durumun sonucunda da

²⁸⁸ Age, s.210

²⁸⁹ Age, s.248

güçlü bir bürokrasi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.²⁹⁰ Ortaya çıkan güçlü bürokrasi ihtiyacı güçlü bir örgütlemeyi gerektirmekte bu durumda özellikle parti disiplini tetiklemektedir. Parti liderleri, partinin bürokratik kadrolarını genişlettikçe kendilerine muhalif olanların sayılarını azaltmakta, destekçilerini artırmakta, böylece parti içerisinde disiplinli ve parti liderine itaat eden geniş bir oligarşik sınıf meydana getirmektedir.

Siyasi patronaj, nepotizm, sindirme, bölerek yönetme taktikleri parti liderlerinin örgüt içi iktidarlarını korumak üzere kullanmış olduğu araçların başında gelmiştir. Bunlar yetersiz kaldığında liderlerin bazıları anayasal düzenin dışına çıkmaya başlamış ve siyaseten etik dışı yöntemlere başvurmaktan çekinmemişlerdir. Parti içinde alt lider konumunda olanlar genel başkanlarının güçten düşmesini ve yerine geçmeyi beklemişler ya da siyasi ikbal ve bazı menfaatleri adına araçsal güdülerle mevcut yönetimi desteklemişlerdir.²⁹¹

Özbudun, parti disiplini etkileyen unsurlar arasında; partinin yapısını, siyasal sistemi, sosyal yapıyı ve siyasal kültürü saymıştır.²⁹² Bosuter de bu etkenlerin yanına partilerin kadro veya kitle partileri olmaları, partilerin ideolojileri, liderlerin kişilik yapılarını da saymıştır.²⁹³

Bu kısımda partinin disiplinli yapısını etkileyen unsurlar olarak; partinin lideri ve lider kadrosu, partinin yapısı (kuruluş biçimi, örgütlenme şekli), yönetim sistemi (siyasal rejim, seçim sistemi) incelenecektir. Ayrıca yönetim sistemi ile parti disiplini ilişkisi detaylı bir şekilde farklı bir bölüm olarak çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer almaktadır.

2.1.4.1. Liderlik

Partinin disiplin yapısını etkileyen unsurlardan birisi de liderin kişiliğidir. Liderin gelmiş olduğu sosyoekonomik sınıf, liderin akademik birikimi, liderin partinin başına geliş biçimi, liderin siyasal ideolojisi gibi birçok etken liderin partiyi yönetim biçimini doğrudan etkilemektedir.

²⁹⁰ Robert Micheals, *age*, s.126.

²⁹¹ İmre Sipahi ve Toker Dereli, *age*, s.24

²⁹² Ergun Özbudun, *Batı Demokrasilerinde ...*, s.107-180.

²⁹³ Kudret Bosuter, *Parti İçi Demokrasi*, Ulusal, Ankara, 1969, s.107.

Liderlik hitabet beceresine dayanmaktadır. Başarılı bir konuşma beceresi kitleleri kontrol eden bir mekanizma görevindedir. Demokrasinin farkı kitlelerin liderlerin taleplerini kendi rızalarıyla kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu kabulü de sağlayan şey liderlerin etkin hitabetleridir. Konuşma ve kitleleri yönlendirme becerisi demokratik kurumların tam oturmadığı veya yeni yeni oturduğu toplumlarda daha ön plana çıkmaktadır.²⁹⁴ Hitabet ve etkili konuşma becerisi birçok siyasi liderin akademik birikimleri olmamasına rağmen önünü açmış, buna karşın akademik birikimini hitabetle destekleyemeyen siyasetçiler de siyaset sahnesinde başarılı olamamışlardır. Türkiye’den örnek verecek olursak Tansu Çiller ve Erdal İnönü akademik başarılarının yanında, köklü siyasi partileri miras olarak devralmış olmalarına rağmen siyasal olarak devamlılık gösterememişler ve siyasetten çekilmişleridir.

Ancak Micheals’ın liderliğin hitabet becerisine dayandığı ilgili görüşünden farklı olarak Bozkurt, liderde bulunması gereken on iki özellik saymış bunlardan sadece birisi olarak hitabeti ifade etmiştir. Zeka, liyakat, hitabet, özgüven, cesaret, istikrar gibi on iki “karizmatik liderlik” özelliğini üzerinde barındıramayan kişiyi lider değil yönetici olarak tanımlamaktadır.²⁹⁵ Yukarıda ismi geçen siyasetçilerin parti liderliğinde devamlılık gösterememesinin sebebi olarak sadece hitabet eksikliği değil bu on iki özellikten de eksiklerinin olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Siyasal kökleri olan, örgütlenmesini güçlü bir şekilde tamamlamış, kurumsallaşmasını yıllar önce bitirmiş ve bir siyasal hareketin ya da ideolojinin temsilcisi olan partilerde geleneğe bağlılık, istikbal arzusu ile birleşerek liderin ve liderlik makamının partinin köklü geçmişini temsil ettiği düşüncesini ortaya çıkartmaktadır. Liderlik partide mevcut olan güçlerin yansımasından ziyade geçmişten gelen birikimlerin aktarılmış bir mirası olarak görülmektedir. Partiyle, partinin tarihiyle ve hatta partinin mazisinde liderlik görevini gerçekleştiren karizmatik liderlerle özdeşleşmiş olan mevcut liderin sürekliliği partililerce arzulanan bir durum halini almaktadır. Başta demokratik yollarla partinin başına geçen lider, partililerin bu arzularından beslenerek, iktidarlarını kendileri vazgeçene kadar

²⁹⁴ Robert Michaels, **age**, s.50

²⁹⁵ İlyas Bozkurt, **Liderlik**, TESAM, Bursa, 2020, s.168

devam ettirme dürtüsüne girmektedirler. Liderlere bazen geçici bazen de ucu açık bir şekilde bırakılan yetkiler, zamanla liderin şahsından ayrılamaz ve değiştirilemez bir hakka dönüşür. Micheals'ın tabiriyle demokratik kurumların liderleri geçmiş, dönemin aristokratik liderlerinin sahip olmadığı kadar sağlam koltuklara sahip hale gelmişlerdir²⁹⁶ ve bu makamların ve yetkilerin tamamı yasalarla koruma altına alınmıştır.

Liderliğin oluşması ile uzun görev süreleri nedeniyle liderlik makamlarının bir kast sistemine dönüşmesi süreci başlamaktadır. Delegelerin seçilmesi ve seçilme şekli taşra teşkilatlarının belirlenmesi gibi süreçler, liderlerin inisiyatifinde çalışan yapılar olmalarından ötürü kitleler, partilerin yönetim süreçlerinde ya az söz sahibi olmakta ya da hiç söz sahibi olamamaktadırlar.

Liderlerin kitleden kopmalarıyla orantılı bir şekilde kendi taraflarında bir boşluğun doldurulması gerekmektedir. Liderler bu boşluğu seçimle ve partililere danışarak değil kendi başarılarına doldurmaya ve yeni makamlar oluşturarak parti ve partiye bağlı kurumlar üzerinde nüfuzlarını artırma gayreti içerisine girmektedirler. Bu nedenlerle liderler, çevresini kendi gibi düşünen kişilerle çevreleme ve kendini toplumdan ve kitleden soyutlama eğilimine gitmektedirler.²⁹⁷ Bozkurt bu durumu liderin etrafının “çinko duvarlarla”²⁹⁸ örülmesi olarak adlandırmaktadır.²⁹⁹ Etrafı çinko duvarlarla örülen lider artık tamamen kendi kitlesinden kopma ve gerçeklik algısının yitirilmesi ihtimaliyle karşı karşıya kalmaktadır.

Liderlerin otokrat bir yönetim sergilemelerine neden olan koşullardan birisi de liderlerin geldikleri sosyoekonomik sınıflardır. Micheals'a göre liderler sosyoekonomik olarak aşırı zayıf toplumsal kesimlerden geldiği sürece daha otoriter ve disiplinli olma eğilimindedir. Lider gelmiş olduğu düşük sosyoekonomik sınıftan ötürü kazanmış olduğu liderlik payesini ve onun imkanlarından kolay vazgeçmemek adına daha otokratik daha disiplinli

²⁹⁶ Robert Michaels, **age**, s.73-74

²⁹⁷ **age**, s.77

²⁹⁸ Bozkurt'a göre Çinko Duvar bir teşbihtir. Çinko; taş, tuğla ve çelikten daha fazla ses yalıtımı sağlayan bir maddedir. Çinko duvar liderin etrafını çevreleyip alt kadrolardan gelen bilgileri ve taleplerin lidere gitmesini engelleyen ve lideri tabandan soyutlayan kadroları temsil eder.

²⁹⁹ İlyas Bozkurt, **age**, s.336

bir yönetim sergilemekte, kendisine yapılan eleştirileri hoş görmeme ve muhalif hareketleri sert bir şekilde bastırma eğilimine gitmektedir. Çünkü mevcut konumunu ve kazanımlarını kaybetme korkusuna kapılan liderler gelmiş olduğu konuma geri dönmek istememektedir. Bu nedenle de tahammülsüz bir yönetim sergileme eğilimine sahiplerdir.³⁰⁰

İlave olarak liderlerin otoriter bir yönetim sergilemesine yol açan bir diğer faktör, liderin ani ve hızlı karar alabilmek için tüm kararları tek başına vermek istemesi ve istişare mekanizmalarını zayıflatmasıdır. Teşkilatların hem motor hem de fren mekanizmasını görevini ifa eden istişare mekanizmasını ortadan kaldıran liderin, teşkilatı artık freni patlayan bir kamyon misali uçurumdan yuvarlaması beklenmektedir. Liderlerin otoriterleşmesine engel olması açısından istişare mekanizmasının çalışması gerekmektedir. Lider bu mekanizma sayesinde görüşlerle karşılaşacaktır. Ayrıca toplantı üyeleri arasında doğru bir biçimde yetki ve sorumlulukların bölüşülmesi, liderin güç zehirlenmesi yaşamasını engelleyerek demokratik bir yönetim sergilemesi için otokontrol görevi görecektir.³⁰¹

İşçi sınıflarına ait partilerde ve sendika gibi topluluklarda liderlerin görevlerinde daha uzun süre kaldıkları görülmektedir. İşçi sınıfı gibi sosyoekonomik olarak zayıf kitlelere hitap eden partilerin liderleri kendi kitleleri üzerinde sınırsız sayılabilecek bir otoriteye sahiptir. Aynı durum sosyoekonomik olarak daha yüksek sosyal sınıflara liderlik yapan kişiler için geçerli değildir. Zayıf kitlelerin ellerinde liderlerini dönüştürecek ve liderlerinin dönüştüğü şeyi anlayacak bilgi birikimlerinin yetersizliği, bu liderlerin ellerini güçlendirmektedir.³⁰² Bu noktada liderlerin demokratik sınırlar içerisinde kalmasını sağlayan bir diğer şey de toplumsal gelişimdir.

Parti içerisindeki oligarşik iktidarın devredilebileceğini gösteren bir durum söz konusu değildir. Liderler kitlelerden bağımsızlaştıkça vazgeçilmezlikleri de artmaktadır. Liderlik makamlarının sağlamış olduğu nüfuz ve güç arttıkça kişilerin bu makamlara gelme isteği

³⁰⁰ Robert Michaels, **age**, s.203

³⁰¹ İlyas Bozkurt, **age**, s.330

³⁰² Robert Michaels, **age**, s.272

ve bu makamlarda bulunan kişilerin makamlarda kalma isteği ve azmi, makamda geçirilen süre ile doğru orantılı olarak giderek artmaktadır. Bu makamlarda bulunma arzusu ve isteği kurum içi muhalefetin gün geçtikçe aşınmasına netice vermektedir.³⁰³ Teoriye göre liderlerin görevlerinde kalması tamamen parti üyelerinin talebine ve iradesine bağlı olmasına rağmen bu durum pratikte çok farklı bir hal almış durumdadır. Bu durumun belli başlı nedenleri vardır. Öncelikle kitlelerin liderler olmadan harekete geçmesi çok zordur ancak kitlenin içerisinde bir lider adayının çıkması, arkasına kitleleri katarak liderliği eli geçirmesi ihtimali vardır. Yeni lider figürleri ortaya çıktıkça parti liderlerinin değişme ihtimali her daim mevcuttur. Bu nedenle mevcut liderler tabanı ve parti üyelerinin kontrolünü ellerinden kaçırmamak adına her zaman onlarla bir arada oldukları görünümü vermektedirler. Türkiye’de de tek bir partiyle sınırlı kalmayarak, siyasi partilerin neredeyse tamamında oligarşik liderlik tipolojisi ile karşılaşılmaktadır. Türkiye’deki partiler de ideolojilerinden bağımsız olarak neredeyse tüm parti liderleri, örgütleri ve örgüt üyeleri üzerinde hakimiyet kurmuşlardır.³⁰⁴

Partilerde mevcut liderler ile yeni lider adayları arasındaki iktidar mücadelesi, parti içi demokrasiyi ve beraberinde de ifade ve düşünce özgürlüğünü tehdit etmektedir. Partilerde iktidarı ellerinde bulunduran hali hazırdaki liderler, fikir ayrılığına düştükleri çalışma arkadaşlarının ifade özgürlüklerini denetim altında tutma eğilimindedirler. Görevdeki parti liderleri, teşkilatlarda düzenli olarak parti disiplini ve itaatin önemine vurgu yaparak kitlede bu nitelikleri oturtma gayretine girmektedirler. Diğer yandan disiplin ve itaat konusunda eksikleri olduğunu ve ileride yeni bir lider adayı olarak karşısına çıkacaklarını düşündükleri kişileri de yönetim ve kitle boyutunda engelleyerek sansür uygulama çabasında girmektedirler.³⁰⁵ Ayrıca parti liderleri partilerinin içerisinde yenilikçi bir hareket ortaya çıkmaya başlayıp bu hareketin bir muhalefete dönerek kendi koltuklarını tehdit eder bir duruma geleceğini anladıkları anda yenilikçi hareketi farklı rüşvetlerle kendi tarafına çekmeye çalışmaktadırlar. Lider ve kadrosu muhalif hareketin tamamını ya da kilit isimlerini siyasi rüşvetlerle kendi tarafına çekmezse, bu sefer parti

³⁰³ age, s.111

³⁰⁴ İmre Sipahi ve Toker Dereli, age, s.23

³⁰⁵ Robert Michaels, age, s.116

disiplin kurullarının partiden ihraca kadar giden yaptırımlarını bu grup üzerinde uygulamaya başlamaktadır. Partideki iktidar araçlarının kontrolünü ele geçiren grubun, bu gücü elinde tutmak için mümkün olan her şeyi yapması ihtimal dahilindedir.

Siyasi partilerde iç çember olarak adlandırılan yönetim kademeleri iki tip olarak oluşum göstermektedirler: Bunlardan birincisi Duverger'in "camarilla" olarak adlandırdığı güç birliği yaparak bir araya gelmiş ve güçlerini kaybetmemek için birlikte hareket eden küçük bir yönetici topluluğudur. İkincisi ise karizmatik ve otoriter bir lider etrafında kümelenmiş ve siyasi gelecekleri liderin buyruklarına bağlı "klan" olarak tanımlanan bir gruptur.³⁰⁶ Klan tipi parti örgütünde lider yöneticiler için oligarşik bir tutum sergilerken, yöneticiler de kendi altlarında görev yapan parti yöneticilerine karşı oligarşik bir tutum sergilemektedir. Duverger'in tanımladığı klan tipi yapılanma, parti örgütünün tamamına dağılmıştır denebilir. Çünkü lider gücünü altında görev yapan kişilere isteğine göre dağıtırken yetkiyi alan yönetici de kendi altında oluşan klan üyelerine yetkileri paylaşmaktadır. Bu tip partilerde ideolojik çatışmaların yerine güç savaşları ve rekabeti mevcuttur. Partinin başına en güçlü olan lider geçer ve etrafında oluşturduğu klanla birlikte yönetim görevini gerçekleştirir

Liderler partilerindeki disiplini koruyarak kitlelerin kendilerinin arkasından gelmesini garantilemek istemektedirler. Lider ve lidere muhalif gruplar, partiyi ve partinin gücünü ele geçirmek için giriştiği mücadelede demokrasi kavramını kullanmaktadırlar. Ancak amaç demokrasiden ziyade merkezde biriken gücü ele geçirmek ya da elde tutmaktır.³⁰⁷ Eski liderleri demokratik olmamakla suçlayan yeni liderler, mevcut yönetimi devirerek başa geldiklerinde, devirdikleri antidemokratik olmakla suçladıkları liderlere benzemektedirler. Bu durum hem siyasi partilerde, hem de devlet yönetiminde bu şekilde işlemektedir. Micheals'ın tabiriyle bugünün devrimcileri yarının gericileri haline gelmektedir.³⁰⁸ Partilerde gerçekleşen bu iç çatışmalar ve liderlik kavgaları fikirsel ve kurumsal tartışmalardan ziyade şahsi kavgalar ve makam elde etme amacıyla oluşan

³⁰⁶ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.211

³⁰⁷ Robert Michaels, **age**, s.121

³⁰⁸ **age**, s.125

bireyler arası mücadelelere dönmüş durumdadır. Bu çatışmaların üstü örgüt içerisinde kapatılır. Çünkü parti örgütlerinin asıl amacı partinin tabanını ve üye sayılarını genişletmektir. Bu tip bireysel tartışmalar örgütlerin gelişmesini engellemekte, üyeleri huzursuz etmekte ve partiyi bölünmenin eşiğine getirmektedir.³⁰⁹

Liderlerin uzun görev süreleri demokrasi adına bir tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle de demokratik çizgiden çıkmak istemeyen örgütler görev sürelerini sınırlandırarak nöbet değişimlerine gitmeyi öngörmüşlerdir. Liderin örgütte görev süresi arttıkça kitleler üzerindeki hâkimiyeti artarken geçen süre ile birlikte lider daha başına buyruk hareket etme gücünü kendinde bulmaktadır. Demokratik örgütlerde liderler seçimle geldikleri için ve görev başında geçirecekleri süre belirli olduğu için, bu süreye riayet eden örgütlerde liderlerin demokratik çizgilerden sapması çok rastlanan bir durum değildir. Bu nedenle demokratik teamüllerin uygulanması, örgütlerin özünü koruyabilmesi için olmazsa olmaz şartlardandır.³¹⁰

Parti teşkilatları yeni simalara ve parti içerisinde hızlı yükselen kişilere karşı mesafeli davranmaktadırlar. Parti örgütlerinin bakış açısına göre partide yönetici olabilmek için en alt kademeden başlayıp bütün basamakları tek tek tırmanmak gerektiği düşüncesi vardır. Bu nedenle de bazen partilerin gençleşmesinin önündeki en büyük engel parti teşkilatları olmaktadır. Parti teşkilatları için yaşça üstünlük diğer vasıfların önüne geçmekte ve tüm üyelerin kabullenmesini sağlayan tek nitelik olarak ön plana çıkmaktadır.³¹¹ Parti liderlerinin seçiminde yaşlı olan adayların kazanma eğilimi vardır. Duverger'in araştırmasına göre otokratik bir yönetime sahip komünist partilerde liderler yaşça daha gençken, daha demokratik yollarla liderlerini seçen sosyalist partilerde liderler daha yaşlı olma eğilimindedir.³¹² Türkiye'de ise bu ayrım partinin kuruluş durumuna göre değişiklik göstermektedir. Yeni kurulan partiler daha genç liderlerle yola çıkarken, eski ve kurumsallaşmış partiler daha yaşlı liderlerle siyaset yapma eğilimindedir. Örnek olarak AK Parti, MHP ve CHP'nin liderleri kendileriyle liderlik

³⁰⁹ Age, s.244

³¹⁰ Age, s.72

³¹¹ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.221

³¹² Age, s.222

yarışına girip kaybeden ve akabinde yeni kurulan DEVA, Gelecek Partisi, İYİ Parti, Memleket Partisi gibi parti liderlerinden daha yaşlıdır.

Otoriter bir yönetim sergileme eğilimli partiler Duverger'e göre daha çabuk gençleşme hareketini gerçekleştirme eğilimindedir.³¹³ Bu noktada parti liderinin seçim kazanmak ve halkın desteğini devam ettirmek için yenilenme hareketine ihtiyaç duyması söz konusudur. Bu yüzden de otoriter bir eğilime sahip partilerde makamlar liderin emir ve talimatları çevresinde geliştiği için gençleşme daha az direnişle karşılaşmaktadır. Demokratik partilerde ise değişim için ikna edilmesi gereken kişilerin fazlalığı, değişimi yavaşlatmaktadır. Değişime karşı en büyük direniş, değişim sırasında parti içerisindeki konumunu kaybetmekten çekinen orta seviyedeki liderlik kademelerinden gelmektedir.

Partilerin gençleşmesini alt yönetim kadrolarının ayak diremesi ve parti teşkilatlarının muhalefeti de engellemektedir. Bu değişim sadece üst yönetim kademelerinin emirlerinin koşulsuz şartsız şekilde geçtiği merkezîyetçi ve otoriter partilerde veya alt kademelerdeki bürokrasinin oturmadığı serbest partilerde kolaylıkla gerçekleşmektedir.³¹⁴ Diğer yandan Türkiye'de ise bu tip gençleştirme ve değişim hareketleri genelde seçim başarısızlıklarının akabinde ya da parti lider değişimi sürecinde ortaya çıkmaktadır.

Micheals parti liderliğini "oligarşinin tunç kanunu" ile açıklamaktadır. Ona göre örgütün liderlik mevkilerinde bulunan üst düzey yöneticiler, örgüt üyeleri ve daha alt düzeydeki yöneticilerce kontrol edilemezler ve partiler oligarşik bir yapıya sahip olma eğilimindedirler. Micheals'a göre üç etken parti liderliğini pekiştirmekte ve lideri rakipsiz hale getirmektedir. Bunlar; teknik/yönetimsel, psikolojik ve entelektüel etkenlerdir. Teknik etken kitlelerin tek başına kendini yönetememesi, uzmanlaşmaya dayalı "uzman liderlik" olgusunun oluşmasına netice vermiştir. Eğer bu yapı oluşmazsa parti diğer rakipleri arasında dağılarak yok olma eğilimine girmektedir.³¹⁵ Diğer yandan psikolojik etken olarak liderlerin üstün görülmesi ve kitlelerce liderliğin liderin hakkı olduğu inancı

³¹³ Age, s.224

³¹⁴ Age, s.230

³¹⁵ Robert Micheals, age, 27-49; Ergun Özbudun, Siyasal Partiler, s.9

varken; entelektüel açıdan ise kitleleri yöneten kişilerin, kitlelerden daha bilgili, donanımlı ve kültürlü olduğu kabulü söz konusudur.³¹⁶ Özbudun'a göre Micheals'ın saydığı bu üç özellik, hangi parti tipi olursa olsun liderin ve yönetimin değişmesinin zorlaşmasına, mali gücün liderin elinde toplanmasına, parti içi demokrasinin yerini oligarşik bir yapının almasına netice verdiğini ifade etmektedir.³¹⁷

Micheals'ın oligarşinin tunç kanunu teorisi, örgütün gelişimi ile örgüt yöneticilerinin güçlenmesinin doğru orantılı olduğu fikri üzerine kurulmuştur. Örgütler hedeflerine ulaşabilmek adına bürokratik, rasyonel ve hareketleri bilinebilir bir örgüt düzenine sahip olmak zorundadırlar. Ancak artan bürokrasi, gücün tepedeki yöneticilerde toplanmasına ve tabandaki üyelerin etkisinin azalmasına netice vermektedir. Örgütün büyüyerek bürokratik bir sistem kurması beraberinde uzmanlaşmayı ve profesyonelleşmeyi getirmektedir. Bu da örgüt yöneticilerinin kitlelerden uzaklaşmasına netice vermektedir. Örgütlerin işleyişindeki karmaşıklık arttıkça tabanın karar alma sürecine dahil olmaları giderek imkânsız bir hal almaktadır. Bu nedenle de taban örgütlerin teknik işleyişinden bilgi ve imkân olarak uzaklaşmaktadır. Bu durumu Micheals, kitlelerin ehliyetsizliği olarak tanımlamaktadır. Tek işi örgüt çalışmalarına katılmak olmayan tabandaki kitleler kendi gündelik telaşlarıyla uğraşmaktan, örgüt faaliyetlerine katılmamakta ve örgütün sorunlarına çözüm getirmekte sorumsuz bir tavır göstermektedirler. Bu duruma da Micheals kitlelerin kayıtsızlığı ismini vermektedir.³¹⁸

Micheals'ın genel olarak dikkat çekmek istediği konu, demokratik amaçlar için demokratik araçlarla yola çıkan kitleler ve bu kitlelerin yöneticilerinin zamanla amaçlarından koparak iktidarda kalmayı ve yönetici elitliğin sağlamış olduğu imtiyazları korumaya odaklanmalarıdır. Söz konusu yönetici elit bu kazanımları koruyabilmek adına demokrasiden taviz vermekte, anti demokratik yollara saparak oligarşik bir yönetim modelini, önce kendi kitlesine daha sonra da iktidarlarının sınırları doğrultusunda tüm kitlelere hatta tüm ülkeye yaymaktadır.

³¹⁶ Robert Micheals, *age*, 86-96; Ergun Özbudun, *Siyasal Partiler*, s.91

³¹⁷ Ergun Özbudun, *age*, s.9

³¹⁸ İmre Sipahi ve Toker Dereli, *age*, s.15

Siyasi partilerde de devletlerde olduğu gibi yasama, yürütme ve yargı görevini gerçekleştiren organlar mevcuttur. Genel kongre yasama, yönetim kurulları yürütme, disiplin kurulları da yargı vazifesini yerlerine getirmektedir. Devletlerde olduğu gibi siyasi partilerin içerisinde de kuvvetlerin tek elde toplanması, yönetim süreçlerinin demokratik bir şekilde işlemesine engel olmaktadır. Partinin yasama, yürütme ve yargı organlarının parti başkanının kontrolünde olması, başkana partiyi kendi ideolojileri, görüşleri ve düşünceleri doğrultusunda yönetme gücü ve imkânı vermektedir. Bu noktada farklı düşüncelerin ve lidere muhalif görüşte olan kişilerin parti içerisinde varlıklarını devam ettirmesi imkânsız bir hal almaktadır. Bu kurulların üyeleri parti liderleri tarafından doğrudan seçildikleri için parti içerisinde liderin otoritesini zedeleyecek, lidere liderlik yarışında rakip olabilecek kişiler, doğrudan lider tarafından atanmış organlarca ihraca kadar gidecek yaptırımlara maruz kalacaklardır. Liderin bu gücünün farkında olan parti içerisindeki şahıslar ve hizipler liderle mücadeleye girmek yerine lidere daha yakın olabilmek, onun çevresinde yer alabilmek adına yoğun çaba içerisinde gireceklerdir.

Tüm bu durumlar incelendiğinde, “Türkiye’de ve demokratik gelişimi henüz tamamlanmamış ülkelerde siyasi parti liderlerinin neden her şeye rağmen partilerin başında kaldığı” sorusu cevap bulmaktadır. Parti liderleri hem elindeki güç sayesinde partililerce eleştirilemeyen, yapılan tüm hatalara rağmen dokunulamayan, kendisine gücünü niteleyen sıfatlar takılan, hata yaptığı söylenemeyen, kimsenin rakip olamadığı, rakip olsa dahi parti genel kurulunda yenilmeyen ulvi şahıslara dönüşmektedirler.³¹⁹

2.1.4.2. Partinin Yapısı

Parti disiplinini etkileyen unsurlardan birisi de partinin yapısıdır. Partinin yapısını, partinin kuruluş şekli ve partinin örgütlenme biçimi belirlemektedir.

Kuruluş biçimi açısından incelendiğinde siyasal partiler iki şekilde kurulmaktadır: Bunlardan ilki parlamento içinde doğan partiler, diğeri parlamento dışında doğan partilerdir. Parlamento içinde doğan partiler, meclis gruplarının seçim komitelerini

³¹⁹ İmre Sipahi ve Toker Dereli, **age**, s.28

oluşturmasıyla ilk nüveleri ortaya çıkmış ve bu iki unsurun devamlı bir iletişim haline girmesiyle örgütlü bir yapıya dönüşmüş, bunun sonucunda da partiler ortaya çıkmıştır.

Parlamento dışında kurulan partilerde ise parlamento dışında faaliyet gösteren örgütlü bir yapının siyasal partiye dönüşmesi veya parti kurması sonucunda ortaya çıkmıştır. Parlamento dışında kurulan partilerde partiyi kuran ve oluşturan kurucu örgütün yapısı ve disiplin derecesi partinin disiplini ile doğrudan ilişkilidir. Örneğin işçi partileri, komünist partilerden daha az merkezîyetçi iken; kapitalist grupların oluşturduğu partiler, işçi partilerinden daha az merkezîyetçidir.³²⁰ Ya da bir diğer örnek olarak askeri üye ağırlıklı olan ve gizli bir şekilde kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti akabinde, İttihat ve Terakki Partisi'ne dönüşmüştür. Gizli bir teşkilat olarak sürdürdüğü askeri disiplini, siyasî faaliyetlerinde de devam ettirmiştir. Tüm bu kurum ve kuruluşların etkisiyle hayata geçen partiler, daha merkezîyetçi ve disiplinli olma eğilimine sahiptir. Çünkü bu tip partiler parlamento dışında örgütsel yapılarını oluşturmuş olup belli bir ideoloji ve düşünce kavramı çerçevesinde kendisini var ederken, parti teşkilatları daha sonra aynı zamanda kurucu örgütün de üyeleri olan partililer tarafından oluşturulmaktadır. Parlamento dışında kurulan partilerde sistem, merkezden yerele doğru kurulduğundan, merkez kendi gücünden taviz vermeyecek şekilde merkezîyetçi bir anlayışla teşkilatlanmalarını yapma eğilimindedir. Ancak seçim bölgesinden ve parlamento çevresinden doğan partiler ise yöresel komiteler aracılığıyla aşağıdan teşkilatlanmalarını gerçekleştirerek kuruldukları için daha ademimerkezîyetçi ve disiplin konusunda daha esnek bir yapıya sahiptir.

Parlamento dışında bir örgütlü yapı tarafından kurulan partilerin merkezîyetçi yapıları, onları daha tutarlı ve disiplinli bir örgütlenmeye sahip olmaya itmektedir. Çünkü parlamento dışı örgütün oluşturduğu parti, parti teşkilatlarını da oluştururken örgütün yardım ve desteğini almakta ve tutarlılık daha önce var olan örgütün temel ideolojisi ile desteklenmektedir.

³²⁰ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.29

Parlamento içinde ve seçim bölgesinde doğan partilerde, partinin kuruluşunda ve yönetiminde hâkim olanlar parlamenterlerdir. Parlamenterler partinin yönetimini oluşturan kurullara parti grubu içerisinde üyeler vererek meclis grubu üzerinde bir baskının oluşmasını engellemektedirler. Vekiller kendi üzerlerinde bir otoriteyi kabul etmeyeceklerinden parti daha az disiplinli bir görünüme sahip olmaktadır. Parlamento dışı kurulan partilerde ise partiler, bir örgütün veya topluluğun çabasıyla kuruldukları için parti yönetimleri her zaman söz konusu örgütün etkisi ve kontrolü altındadır. Partinin yönetim kurullarında parlamento grubunun etkisi yoktur ve kurucu örgütler vekilleri etki altına alabilmek için partinin yönetim kurulları aracılığıyla bir otorite kurma gayreti içerisindeyler. Bu örgütler vekillere fazla güvenmedikleri için onları denetim altında tutacak denetim mekanizmalarıyla partiyi donatmaya önem vermişlerdir.

Partilerin kuruluş şeklinin yanında partinin örgütlenme biçimi de partinin disiplin derecesini etkilemektedir. Siyasi partileri yapısal açıdan en detaylı biçimde inceleyen siyaset bilimcilerden olan Duverger partilerin yönetim yapılarının birbirlerinden farklı olmasına rağmen hepsinin komite, ocak, hücre ve milis yapılanmalarından birini baz alacak şekilde teşkilatlandığını belirtmektedir.³²¹ Burada göz önünde bulundurulması gereken nokta; komite, ocak, hücre ve milis yapıları genel itibarıyla modern dönem partilerini nitelese ve günümüz partileri de farklı isimler altında olsa da bu örgütlenme biçimlerinden ilham alarak kendi teşkilatlanmalarını gerçekleştirmektedirler. Bu nedenle partilerin örgütlenme biçimleri hakkındaki Duverger'in bu tespitleri bugün de geçerliliğini korumaktadır.

Parti örgüt biçimlerinden ilki olan komite; az sayıda üyeden oluşan ve üye sayısını artırmak için uğraşmayan, dışı kapalı bir gruptur. Komiteler güçlerini seçkinlerden oluşan üye yapılarından almaktadırlar. Yani komitenin gücü niceliğinde değil, üyelerinin niteliğindedir. Komitelerin amaçları partilerin sorumlu olduğu bölgelerde seçim kampanyası düzenlemektir. Seçimlerin akabinde komiteler kendi kendilerine faaliyetlerini azaltmaktadırlar.³²² Komiteler genel oy sistemine geçmeden önceki

³²¹ Age, s.52

³²² Age, s.53

dönemlerdeki partilerin geleneksel yapılarıdır. Seçmen kitlesinin darlığı, komitenin de dar ve seçkin bir grup tarafından oluşturulmasına sebebiyet vermiştir. Amerikan partileri hala geleneksel komite yapısına göre teşkilatlarını idame ettirmektedir.

Bir diğer örgütlenme şekli olan “ocak” komitenin daha merkeziyetçi olan biçimidir. Ocakların ve ocak üyelerinin komite gibi kendilerine has özgül bir ağırlığı yoktur, bütünü oluşturan parçalardan biri hüviyetindedirler. Bu nedenle de ocaklar daha merkeziyetçi ve disiplinli partilerin örgütlenme biçimi iken, komiteler daha disiplinsiz ve ademi merkeziyetçi partilerde bulunmaktadır. Komite kapalı bir yapıya sahipken ve dışarıdan sadece atamayla üye alırken, ocağa üye olmak ise belli kurallara tabi olmakla birlikte tamamen isteğe bağlıdır ve şartları yerine getirip üye olmak isteyen herkes ocak üyesi olabilmektedir. Komite bir seçkinler örgütü iken ocak kitlelere hitap eden, sadece seçim zamanları çalışmayan, her zaman seçmenlerle ve üyelerle iletişim içerisinde olan bir kuruluştur. Ocaklar güçlü bir örgüt yapısına sahiptir ve ocaklarda oturmuş bir hiyerarşik yapı mevcut olup, ocak içinde iş bölümü belirgindir.

Ocak sosyalist partiler tarafından oluşturulmuş bir yapıdır. Salt siyasal temele ve dolaysız üye sistemine sahip sosyalist partiler ocak sistemine göre teşkilatlarını kurmuşlar, faaliyetlerine ocaklar üzerinden devam etmişlerdir. Sosyalist partilerin kitleleri teşkilatlandırma, siyasal eğitim verme ve halk içerisinde bir elit çıkarma düşüncesine en iyi uyan teşkilatlanma biçimi ocaklar olmuştur. Komiteler burjuvanın siyasal organı iken ocaklar toplumun siyasete katılma ve siyasal görünürlüğünü sağlama araçları olmuşlardır. Ocakların siyasal hayattaki başarısı sosyalist partilerin etkinliğini ve nüfuzunu artırmıştır. Ancak kitlelerin tümünde sosyalist ideolojiye doğru bir yönelim olmadığından merkez sağ partiler, ocak teşkilatlarının başarısını görüp yapısal olarak dönüşüme gitmişlerdir.³²³ Bu nedenle de merkez sağ ve liberal partilerin temel unsuru olan komiteler yerlerini ocaklara bırakmıştır. Sosyalist partilerin disiplinli bir yapıya sahip olmasına netice veren ocaklar böylece liberal ve merkez sağ partilerin temel teşkilat

³²³ Age, s.61

yapılarını oluşturmaya başlamışlar ve disiplinli parti yapıları böylece sosyalist partilerden sağa doğru kaymaya başlayarak genel hale gelmiştir.

Ocakların partilerin temel unsuru haline gelmesiyle, “genel oy” unsurunun yaygın hale gelmesi demokratikleşme yolunda benzer bir süreç oluşturmuştur. Bu iki gelişme sayesinde halk kitleleri hem siyasette seçmen rolü üstlenmişler, hem de siyasetin bir parçası olarak siyaset yapan konuma gelmişlerdir.³²⁴

Bir diğer örgütlenme biçimi olan “hücre” mesleki bir temele dayanan, aynı iş yerinde çalışan kişilerin bir araya gelmesi sonucu oluşmuş gizli ya da açık örgütlü parti teşkilatlarıdır. Hücreler ocak ve komitelerden daha az üyeye sahip yapılardır. Hücre üyeleri aynı iş yerlerinde olmalarından ötürü daima bir araya gelmekte ve süreklilik arz eden güçlü bir dayanışmaya sahip yapılar oluşturmaktadırlar. Hücre üyelerinin sıkı dayanışması ve devamlı bir araya gelmesi, onlara güçlü yeraltı faaliyeti imkânı sunmaktadır. 1917 Rus Devrimi sırasında hücre yapıları, işçileri örgütlemedeki başarılarıyla ön plana çıkmış ve Rus Sosyal Demokrat Partisi’nin temelini teşkil etmişlerdir. Komünist Parti’nin kuruluşuyla beraber kitlelerin eğitimi ve örgütlenmesinde güçlü pay sahibi olan hücreler, partinin temel organı haline gelmiştir.³²⁵ Ocaklar sosyalist partilerin bir uzantısı olmakla birlikte, hücreler komünist partilerin teşkilatlanma merkezini oluşturmuşlardır. Ancak ocaklar sosyalist partilerden diğer tipteki partilere ihraç edilirken, hücreler komünist ve bazı faşist partilerin teşkilatlanmalarıyla sınırlı kalmışlardır.³²⁶

Partilerin son örgütlenme biçimi “milis” tipi örgütlenmedir. Milis yapısı üyeleri askeri esaslara göre örgütlenen, askerlerle benzer disipline ve eğitime sahip, askerler gibi üniforma benzeri işaretler taşıyan, askeri geçitler yapan ve düşmanlarına karşı silahlı mücadele eden partiye ve partinin ideolojisine ait bir ordudur. Ancak milis üyeleri resmi bir asker veya polis unvanına sahip değildirler. Bu örgüt yapılarına özellikle faşist

³²⁴ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.63

³²⁵ **Age**, s.68

³²⁶ **Age**, s.69

partilerde rastlanmaktadır. Nazi Partisi'nin örgüt yapısını bu milis yapıları oluşturmaktadır.³²⁷

Milis ve hücre yapıları gerek konumları gerekse de parçası oldukları siyasi partilerin ideolojileri dolayısıyla disiplinli partilerin değişmez unsurları olmuşlardır. Partilerin otoriter ve totaliter bir biçime sahip olmasında bu örgüt yapılarının büyük bir etkisi olmuştur. Bu partiler liderlerin emrinde hareket ederek teşkilatların yön değiştirmesini engellemiş, meclis gruplarının başına buyruk hareket ederek partinin yönetimine boyun eğmemesine engel olmuşlardır. Komite tipi örgütlenme yapısına sahip partilerde, zayıf bağlar nedeniyle disiplinsiz bir yapı mevcuttur. Ocak sisteminin hâkim olduğu partilerde ise kuvvetli bir bağlantı yapısı mevcut olduğundan disiplinli bir yapı oluşmasına netice vermiştir. Hücre ve milis sistemine sahip partilerde çok sıkı bir bağ olmakla birlikte bu bağ aşırı güçlü bir disiplin yapısının oluşmasına netice vermektedir. Zaten bu bağa sahip partiler totaliter partiler olarak tasnif edilmektedir.³²⁸ Ulusal parti liderlerinin örgüt baskısını bir disiplin aracı şeklinde kullanmaları, parti içi iktidarın merkezde olduğu kurumsallaşmış partilerde mümkündür. Ademimerkeziyetçi partilerde yöresel örgütlerin vekiller üzerinde etkisinin varlığı partinin merkezi disiplinini artırıcı değil zayıflatıcı bir etki oluşturmaktadır.³²⁹

Bu noktada Duverger;³³⁰ kuvvetli bağlara sahip, yani ocak, hücre ve milis tipi örgütlenmeler karmaşık örgüt yapılarına sahipken komitelerce oluşmuş olan zayıf bağlarla kurulmuş partilerin basit örgüt yapılarına denk düştüğünü ifade etmektedir

Karmaşık örgütlerde görev tanımlamaları yapılmış, parti organları geliştirilmiş ve organlar arasında güçlü bir bağ kurularak iletişim sağlanmış ancak bir organın diğerinin alanına müdahale etmesini engelleyecek “kuvvetler ayrımı” sistemi kurulmuştur. Bu sistemde yasama yetkisi Kongreye veya Genel Konseye, yürütme yetkisi Yönetim Kuruluna veya merkez komiteye, yargı yetkisi de disiplin kurulu veya aynı amaçla

³²⁷ Age, s.75-77

³²⁸ Age, s.87

³²⁹ Ergun Özbudun, **Batı Demokrasilerinde...**, s.110

³³⁰ Maurice Duverger, **age**, s.87

kurulmuş başka bir organa verilmektedir. Bu partilerde dikey örgütlenme mevcut olup, dikey örgütlenme sisteminde üstün alt ile ilişkisi vardır. Yatay örgütlenmede ise iki eşit seviyedeki kurumun birbiri ile olan ilişkisi ve bağı ifade edilmektedir. Dikey örgütlenmenin olduğu sistemlerde yatay bağlara izin verilmez, yatayına eşit seviyede olan örgütler sadece dikey örgütün talimatları ile birbirleriyle iletişime geçebilirler. Hücre ve milis tipi örgütlenmeler bu kurala sıkı şekilde uymuşlardır.

Partilerin dikey bağları sıkı şekilde korumaları partinin disiplin yapısının bir işaretidir. Dikey bağ, yani dikey örgütlenmenin hâkim olduğu ve bu örgütlenme biçiminden taviz vermeyen partiler, disiplinli partilerdir. Bu örgütlenme yapıları sadece komünist partilerce kullanılmamış aynı zamanda birbirlerinin mefhum muhalifi olan faşist partilerce de kullanılmıştır.

Kişilerin siyasi partilerle kurmuş oldukları katılma bağları güçlenme eğilimine girerek dinsel bir rol almaya başlamıştır. Dinsel aidiyet kavramının modern dönemde ivme kaybetmesiyle, siyasal alanın bir nevi dinleri olarak kabul edilen ideolojilere yönelimin başlaması eş zamanlı olmuştur. Bu dönemden itibaren parti bağları giderek daha belirgin bir rol almış ve sıkı aidiyetler kurulmaya başlanmıştır. Bu bağların mahiyeti partilerin disiplin durumlarını belirginleştirmektedir. Zayıf bağlara sahip, ademimerkeziyetçi eski tip komite partilerinde üye sayıları azdır ve parti ile olan bağları çok sıkı olmayıp disiplinsiz bir yapıya sahiplerdir. Hücre ve milis sistemiyle örgütlenen, merkeziyetçi bir yapıya sahip, üyeleriyle örgütleri arasında kuvvetli bağlar oluşturmuş, fanatik taraftarlarca desteklenen ve askeri disiplin benzeri disiplinli bir parti yapısına sahip siyasal parti oluşumu ile karşılaşmaktadır. Son olarak ocak sistemine göre yapılan partiler ise faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için yeterli miktarda üye kitlesine sahip, disiplin olarak da ne tamamen disiplinsiz, ne de totaliter bir disipline sahip parti yapılarına denk düşmektedir.³³¹

Parti içerisinde iktidarın ne ölçülerde dağıldığına bakarak partinin merkeziyetçi mi yoksa ademimerkeziyetçi mi olduğunu anlayabiliriz. Partinin merkeziyeti şu noktalardan

³³¹ Age, s.105

incelenerek belirlenebilir: Astların merkezin direktiflerine tabi olma derecesi, örgüt alt kademe yöneticilerinin merkezce seçilmeleri ve merkezi disipline tabi olmaları, örgüt gelirlerinin merkezde toplanması ve merkezin talepleri doğrultusunda harcanması, örgüt işlemlerinin merkezce kayıt altına alınması, alt kademelerin kendi alanları ile ilgili merkeze danışmaları, üyelerin lider kadroları ile kendilerini özdeşleştirmeleri ve aidiyetini onlara karşı hissetmeleri örgütün merkezi bir yapıya sahip olduğunun göstergesidir.³³²

Merkeziyet açısından incelendiğinde en güçlü partiler komünist ve faşist partilerdir. Bu partiler karar alındıktan sonra parti merkezinin kararlarına sıkı bir şekilde uymaktadırlar. Bu partilerde bütün önemli yetkiler merkezde toplanmış, finansman merkezileşmiş, partinin disiplini ve ilkeleri bütün örgüte yayılmıştır. Örgüt üyeleri arasındaki tutum ve davranışların uyumunu ifade eden tutarlılık, sosyal bir grup olan siyasal partiler için olmazsa olmazdır. Parti örgütlerinin etkinliği, aktif üyelerin birbirleriyle olan tutum ve davranışından uyumu ile orantılıdır.³³³

Oy disiplini, parlamenterlerin partiye olan bağlılığını sağlayan bir araçtan ziyade bu bağlılığın bir sonucudur. Milletvekilleri, tekrar seçilme ve maddi gelir kaygısı gibi nedenlerle partiye bağlı olduklarından ötürü, gruplarının direktiflerini itirazsız kabul ederler. Oy disiplini, kolektif nitelikte olup her milletvekili, alınan grup kararına uygun oy kullanmak zorundadır. Fakat parti grubu da her zaman bağımsız bir şekilde istediği kararları alamamaktadır. Parti grupları kongre tarafından ve yönetim organlarıncı çizilen genel parti politikasına uymak zorundadır. Böylece parlamento grubu ve parti grubunu oluşturan parlamenterler, organ olarak parti karşısında bağımlı durumdadır.³³⁴ Vekiller grup kararlarına uymak zorundadır. Gruplar da kararlarını yönetimin belirlediği politikalar doğrultusunda dolaylı olarak ya da yönetimin talimatlarıyla doğrudan almaktadır.

³³² Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.67

³³³ **Age**, s.69-70

³³⁴ Maurice Duverger, **age**, s.262

Milletvekilinin partiye bağımlılığının en açık belirtisi oy disiplindir. Bütün önemli oylamalarda grup kararı alınmakta olup grup kararlarına uymak olmazsa olmaz kuraldır. Bu kurala uymayan bir parlamento üyesi, ihraç tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Devamlı şekilde parti çalışmaları ile iştigal eden güçlü yerel parti örgütlerinin varlığı seçmenlerde şahsa değil partiye oy verme eğilimi doğurmaktadır. Bu da vekillerin seçilmek için parti örgütünden destek almasına ve vekillerin partinin belirlediği politikalardan ayrılmamalarına netice verir. Güçlü bir parti desteğine ihtiyaç duymadan seçimi kazanan vekil, oyları kendi kişisel gayretiyle kazandığı için kendisini parti yönetimine ve parti teşkilatına karşı daha bağımsız ve özgür hissedecektir. Parti örgütlerinin mali gücü ve seçim çalışmalarını finanse etmeleri de parti disiplinini etkileyen önemli unsurlardan biridir. Seçim çalışmasının kaynağını kendisi oluşturan bir vekilin partiyle olan ilişkisi ile tüm kampanya giderleri partinin merkez kasasından ve parti örgütünden finanse edilen vekillerin partiye ve örgüte karşı tutumları bir olmamaktadır.

Parti disiplininin varlığını etkileyen diğer etmen ise parti hizipleridir. Parti hizipleri parti içi görüş ayrılıkları ve gruplaşmalar olarak tanımlanabilir. Parti içerisinde hizipleşme söz konusuysa ve bu hizipleşme yoğun ise parti disiplinsiz bir partidir. Eğer parti içerisinde hizipleşme minimum düzeyde ise parti disiplinli olarak adlandırılmaktadır.

Demokratik şekilde işleyen parti gruplarında bir kanun hakkında grup üyelerinin grup içerisindeki reyleri önem arz etmektedir. Tartışmalı konularda yapılan oylamalarda her defasında her aynı kişiler parti grubunun çoğunluğunca alınan karara karşı çıkıyorlarsa, bu durum parti içerisinde bir hizbin varlığına işaret etmektedir. Bir hizip söz konusu olduğunda, bu oluşum parti içinde bir kanaat oluşturarak parti politikalarını kendi görüşleri ekseninde oluşturmaya çalışabileceği gibi, yeni bir siyasi hareketin de fitilini ateşleyebilmektedir. Hiziplerin hangi yolu izleyeceği belli şartlara bağlıdır. Bunlar hizibin parti grubu üzerinde ne kadar etki sahibi olabileceği, partinin resmi görüşü ile hizibin

görüşleri arasındaki uçurumun derinliği, hizibin partiden kopması durumunda başarılı bir siyasi hareket olarak devam edip edemeyeceği ile ilişkilidir.³³⁵

2.1.5. Parti Disiplininin Sonuçları

Duverger, dünyadaki anayasaların göstermelik olduğunu, anayasalarda tanımlanan rejimle uygulanan rejim arasında bir benzerlik olmadığını iddia etmektedir.³³⁶ İşte bu noktada kurgulanan sistemi rayından çıkartarak uygulanan sisteme dönüştüren şey siyasi partilerin tutumu ve yönetim şeklidir. Meclisler, seçmen kitlelerin yönetime ve yönetilme şekline yönelik taleplerinin devlete aktarılma yeri, devlet yönetiminin de halkın karşısında meşruiyet kazanma araçlarıdır. Bu nedenle demokratik olmayan yönetimlerde de kendilerine demokratik bir görünüm kazandırmak amacıyla meclisler ihdas etmişlerdir. Kuvvetler ayrımında yasama yürütme ve yargı birbirinden ayrılmıştır. Ancak siyasi partilerin varlığı ve bu partilerin giderek güç kazanması, kazandığı gücü çoğunlukla liderlerinin eline vermesi ile yasama ve yürütme birçok yönetim sisteminde birbirinden ayıramaz hale gelmiştir. Bu da yürütmeyi denetlemesi, bazen de düşürmesi imkânı verilen meclislerin, yürütmenin kontrolüne girmesine netice vererek anayasalarda kurgulanan yönetim sisteminin planlandığı gibi çalışmasına engel olmaktadır. Sistemi dönüştüren şey siyasi partilerin varlığı değil partilerin disiplin dereceleri, yani ellerindeki gücü liderlerine verme eğilimleridir.

Duverger, parlamentarizmi eskiden yeniye doğru ilerleyen bir yönetim şekli olarak tanımlamaktadır. Eskiden yeniye geçiş partilerin gelişmesine bağlıdır. Partiler gelişip daha disiplinli bir konuma geldiğinde yönetim yapısı da bu doğrultuda değişmiştir.³³⁷ Bir sistemin içerisinde disiplinli partilerin varlığı veya yokluğu sistemin çalışmasını gözle görülür şekilde etkilemektedir.

³³⁵ İlter Turan, *age*, s.87

³³⁶ Maurice Duverger, *Siyasal Rejimler*, s.10

³³⁷ Maurice Duverger, *Seçimle Gelen Krallar*, s.106-107

Partinin disiplinli olması, partilerde demokrasiyi engelleyen bir unsur değildir. Ancak parti disiplini, parti yönetimini, özellikle de parti liderini eleştirmeden ve denetimden korumak amacıyla kullanılan disiplinin demokratik olması söz konusu değildir.³³⁸

Siyasi gruplar ikiye ayrılır: Bir tarafta kendi mülklerini ve servetlerini koruyan burjuvalar, diğer tarafta o mülklere el koymak için yönetimi ele geçirmek isteyen mülksüzler. Aynı durum siyaset için de geçerlidir. Bir tarafta yöneten azınlık kitle, diğer tarafta yönetilen ancak yönetme arzusunda olan ve iktidarı ele geçirmek için mücadele eden kitle vardır.³³⁹

Demokratik partilerde oligarşinin asıl nedeni liderliğin teknik olarak vazgeçilmez olmasından kaynaklanmaktadır. Partideki işlevlerin örgüt büyüdükçe birbirinden ayrılmasıyla liderlerin kitlelerden kopması birbirini tamamlamaktadır. Liderler, ilk başta partiye karşılıksız bir şekilde hizmet eden kitleleri partide tutan kişilerdir. Ancak kısa bir süre sonra bu kişiler, profesyonel liderler haline gelip liderliği pekiştirip istikrara kavuştukça azlolunamaz bir konuma erişirler.³⁴⁰

Örgütlerde oligarşi örgütün kendisini sağlamlaştırmak amacıyla disiplinli bir hale gelip faaliyetlerine devam edebilmesi için ortaya çıkan teknik ve taktiksel ihtiyaçlara dayanmaktadır. Seçilmişlerin seçmenler, vekillerin vekalet verenler, delegelerin delege edenler, yöneticilerin yönetilenler üzerinde kurmuş oldukları hakimiyeti sağlayan örgütlerin kendileridir. Örgütten bahsetmek oligarşi den bahsetmek demektir.³⁴¹

Her parti örgütü, demokratik temeller üzerine kurulmuş bir oligarşik iktidarı temsil etmektedir. Seçmenler ve seçilmişler arasında devam eden yönetim sürecinde, seçilmiş liderlerin, seçen kitleler üzerinde sınırsız yetkileri olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Örgütün oligarşik yapısı demokratik kurumları zapt etmekte, daha sonra yok etmektedir. Micheals'ın tabiriyle mevcut durum, idealize edilmiş düzeni yok etmektedir.³⁴² Tarihsel

³³⁸ Ali Yaşar Sarıbay, *age*, s.141

³³⁹ Robert Michaels, *age*, s.261

³⁴⁰ *Age*, s.267

³⁴¹ *Age*, s.268

³⁴² *Age*, s.268

olarak incelendiğinde oligarşiyi ortadan kaldırmak adına yapılan tüm çabalar sonuçsuz kalmıştır. Liderlerin kontrol altına alınması amacıyla çıkartılan kanunlar karşısında liderlerin güçleri sınırlandırılmamıştır. Bu noktada demokrasi oligarşiyi ortadan kaldırmaya da yayılmasını yavaşlatan bir ilaç hüviyeti görmektedir.³⁴³

Türkiye siyasetinde genel başkanlık veya il başkanlığı için tek adayın çıkması veya parti merkezince tek adayın işaret edilmesi durumu çok yaygındır. Bu bir seçimden çok ilgili parti teşkilatının partinin merkezine biat tazelemesi ve parti merkezinin görüşlerini onaylama oylamasıdır. Genel merkez olağan ya da olağanüstü kongreleri ise ya parti içi muhalefeti temizleme seçimleri ya da parti lideri için bir gövde gösterisi ve propaganda programı hüviyetindedir.

2.1.6. Disiplin Yapılarına Göre Siyasi Partiler

Partilerin sayısının yanında, partiler arası kuvvet dağılımı, partiler arasındaki ideolojik mesafe ve nihayet partilerin içyapıları da siyasal sistemlerin incelenmesinde mutlaka göz önünde tutulması gereken koşullardır. Partilerin yapısal özellikleri arasında parti disiplininin siyasal rejimlerin işleyişi üzerinde birinci derecede etkili olduğundan şüphe edilemez. Bu nedenle partilerin yapısı siyasal sistemi, siyasal sistemin yapısı da partileri anlamakta yardımcı olmaktadır.

Partiler disiplin derecelerine göre kendi aralarında tasnif edilmektedir. Bu partiler disiplinsiz partiler/sınırlı partiler ve disiplinli partiler olarak kendi aralarında tasnif edilmektedir. Disiplinsiz partiler aynı zamanda sınırlı partilerdir. Bu tip partiler, bireyin yaşantısında ikinci derecede rol oynamaktadır. Kişinin dünya görüşü içerisinde siyasetin rolü ne kadarsa kişi için parti o kadar değerlidir ve hayatında o kadar yer kaplamaktadır. Ancak totaliter partilerde kişiler için parti, siyasetin rolünden bağımsız olarak birinci sıradadır. Partinin gündelik yaşantıda ikinci sıraya düşmesine kişi istese de parti müsaade etmemektedir. Bu nedenle totaliter partinin hâkim olduğu bir devlette parti ve partinin ideolojisi kişinin tüm değer yargılarının önünde gelmektedir. Bu nedenle de totaliter

³⁴³ Age, s.271

partiler türdeş ve aynı fikre bağlı insanları bir araya getirirken, sınırlı partilerde üyelerin türdeşliği söz konusu değildir. Sınırlı parti de üyelerinden ne birbirleriyle ne de partinin kendisiyle her konuda benzer fikre sahip olmalarını beklememektedir.

Totaliter partiler disiplin olarak diğer partilerle mukayese edilemeyecek seviyededirler. Bu nedenle totaliter partileri ayrı şekilde incelemek gerekmektedir. Diğer partilerle totaliter partiler arasındaki en büyük fark disiplinin uygulandığı alanın genişliği ve disiplinin yoğunluğudur. Disiplin alanı, partinin üyelerden istediği sadakatın kapsamıdır. Şöyle ki; eğer partinin üyelerden yapmasını ve yapmamasını istediği şeyler sınırlı ise ve geri kalan konular partinin ilgi alanına girmiyor ise partinin disiplin alanı sınırlı olarak tanımlanmaktadır. Ancak parti üyesinin neredeyse bütün hareket ve davranışları partinin disiplin merkezinin kontrolü altına girmiş ise partinin disiplin alanı geniş olarak nitelenmektedir.³⁴⁴

Sınırlı parti olarak adlandırılan partilerde disiplin alanı dar, totaliter partilerde ise disiplin alanı geniştir. Totaliter ideolojinin siyasal uzantısı ve görünen yüzü olan totaliter parti, kişilerin sadece siyasi davranışlarını belli bir kalıba sokma eğiliminde değildir; aynı zamanda parti üyelerinin dinsel, ekonomik, entelektüel, hatta aile yaşantıları kontrol altına alma gayreti içerisindedir.

Sınırlı partilerde disiplin araçları, parti siyasetinin ana konuları hakkında sistemli ve sürekli muhalefet eden üyeler hakkında uygulanmaktadır. Ancak totaliter partilerde, parti hiziplere ve fikir ayrılıklarına kesinlikle müsamaha göstermez, her türlü fikir ayrılığı disiplin soruşturması gerektirir. Aykırı fikirlere sahip olan parti üyesi ya partinin emir ve yasaklarına mutlak itaat sergileyip fikirlerinden vazgeçmek ya da partiden ayrılmak zorundadır. Totaliter partiler bazı dönemlerde üye ihraçlarına yani temizliğe gitmektedirler. Bu ihraçların amacı sadece ideolojik olarak parti ile uyuşmayan üyeleri değil, parti görevlerini yerine getirmede isteksiz ve başarısız olan üyeleri de partiden yollayarak hem disiplini sağlamak hem de partiye yeni bir enerji vermektir.³⁴⁵ Bu

³⁴⁴ Ergun Özbudun, **Batı Demokrasilerinde ...**, s.95

³⁴⁵ **Age**, s.96-97

temizlikte hedef tıpkı bir ağacı budar gibi, verimsiz ve kuru dalları keserek ağacı güçlendirir gibi partiyi güçlendirmektir. Komünist ve faşist partiler totaliter nitelikteyken, muhafazakâr ve liberal partiler sınırlı parti rolündedir.

Duverger partileri katı ve esnek partiler olarak da bir tasnif içerisine almaktadır. Katı partiler; üyeleri, parlamentodaki milletvekilleri ve bakanlar üzerinde sıkı bir disiplin uygulayan partiye denilmektedir. Bu disiplin yapısına sahip partilerin üyeleri, vekilleri ve bakanları parti kararlarını grup kararlarına uymakla mükelleftirler. Diğer yandan Duverger, üyelerine, özellikle de vekillerine bağımsızlık sağlayan partileri de esnek partiler olarak tanımlanmaktadır. Bu partilerde bakanlar ve vekiller düşünce yakınlıkları nedeniyle bir araya gelir ve oy verirken genellikle uyması gereken talimatlarla karşı karşıya değillerdir.³⁴⁶

Katı parti disiplini ile örgütlenmiş partilerin iktidarında partiler, doğal olarak da parti yöneticileri iktidarın tek hakimidirler. Bu partilerin yönetimini otoriter bir rejimden ayıran şey muhalefetin varlığıdır.³⁴⁷ Ancak bu noktada iktidar partisi ne kadar katı bir disiplin ile örgütlenmiş ise muhalefette o kadar disiplinli olmak zorundadır. Disiplinsiz bir muhalefetin, organize olmuş ve disiplinli bir iktidardan yönetimi devralması söz konusu olmamaktadır.

Parti içerisinde ortak bir düşünceye sahip ve birlikte hareket eden gruplara hizip denilmektedir. Özbudun'a göre parti içerisinde hizipler olabilmesi için hizip üyelerinin ortak bir görüşe sahip olmaları tek başına anlam ifade etmemektedir. Ortak görüşe sahip olan grubun birlikte hareket etmesi ve süreklilik arz eden bir yapıya sahip olmaları durumunda parti içi hiziplerinden bahsedebiliriz. Hiziplerin varlığı, parti merkezi otoritesini sarsan ve liderin gücünü zayıflatan bir olgudur. Merkezi partilerin en büyük özelliği olan, parti üyelerinin liderin şahsı etrafında toplanması ve yönetimin talimatları doğrultusunda hareket etmesi şartıyla çelişki göstermektedir.³⁴⁸

³⁴⁶ Maurice Duverger, **Siyasal Rejimler**, s.44

³⁴⁷ **Age**, s.45

³⁴⁸ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.72

Partilerin disiplinli olma halinin üç farklı görünümü vardır. Bunlardan ilki parlamento üyelerinin partiye hâkim olduğu durum ki bu disiplinsiz bir parti örneğidir. İkincisi parlamento üyeleriyle parti liderleri arasında nispi denge durumudur. Nihayet partinin parlamento üyeleri üzerindeki hâkim olduğu yapıdır ki disiplinli bir partinin genel görünümü bu şekildedir.³⁴⁹

Tüm bu sayılanların haricinde, genel etkenler, partinin disiplinli yapısını güçlendirebilecek ya da zayıflatabilecek bir durum ortaya koymaktadır. Örneğin; blok listeli nispi temsil, doğal olarak parlamento üyelerini, bu listeleri hazırlayan ve isim sırasını saptayan parti-içi liderlere bağımlı kılmaktadır.³⁵⁰ Bununla birlikte, karma liste ve basit çoğunluk sistemleri partilerin disiplin eğilimini zayıflatmaktadır.

Amerikan siyasal partileri, bir istisna meydana getirmektedirler: Kongre üyesi, yöresel parti örgütü olan “makine” denen yapının başında olduğu ve patron rolü oynadığı takdirde, partinin gerçek lideri olur. Bu durum Kongre üstünlüğü olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşılık “makine”, kongre üyesi olmayan bir patronun elindeyse, senatör ve temsilciler tamamen ona bağlı durumdadırlar; yani parti örgütü, kongre üyelerine hâkimdir.³⁵¹

Avrupa'da Başbakan veya Cumhurbaşkanı sosyalist partiler gibi örgütlü bir partinin lideri ya da yöneticisi ise yalnızca bürokratlardan oluşan bir yapı ile birlikte hareket etmemektedir. Aynı zamanda da geniş ve güçlü bir siyasal kadroya ve beraberinde de hatırı sayılır üye sayısına sahip sendikaların oluşturduğu siyasal bir yapının da yöneticiliğini yapmaktadır. Bu durum sayesinde arkasında teknokratlardan oluşan güçlü bir yapı mevcuttur.³⁵²

Liderler sadece bilgi birikimleriyle değil, kitleleri kontrol altına almayı sağlayan tüzük ve yönetmeliklerin sağlamış olduğu güç ve disiplinle kendilerini kitlelerden

³⁴⁹ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, 248

³⁵⁰ **Age**, s. 248

³⁵¹ **Age**, s.254

³⁵² Maurice Duverger, **Seçimle Gelen Krallar**, s.94

soyutlamaktadırlar.³⁵³ Liderler kendilerini zamanla kitlelerden soyutladıkça, halkın kolaylıkla erişemediği, hata yapmayan, yapılan hatadan dolayı da sorumluluğu diğer kadrolara atan, eleştirilemez, sorgulanamaz, insanüstü bir model ortaya çıkmaktadır.

Micheals'ın genel dikkat çekmek istediği konu, demokratik amaçlar için demokratik araçlarla yola çıkan kitleler ve bu kitlelerin yöneticileri, zamanla amaçlarından koparak iktidarda kalmayı ve yönetici elitliğin sağlamış olduğu imtiyazları korumaya odaklanmaktadır. Akabinde de söz konusu azınlık elde ettikleri kazanımları korumak adına demokrasiden taviz vermekte, anti demokratik uygulamalara yönelerek oligarşik yönetim modelini, önce kendi yöneticisi oldukları cemiyete, sonrasında da iktidarlarının sınırları doğrultusunda daha geniş kitlelere, hatta tüm ülkeye yaymaktadır.

2.1.6.1. Disiplinsiz Partiler

Ön seçimler parti oligarşisini zayıflatmak amacıyla kurgulanmış bir sistemdir. Bu nedenle de ön seçimlerin en iyi şekilde uygulandığı sistemlerde partiler daha az aktif yapılara sahiplerdir. Parti örgütünün gücü ve seçim çalışması için ayrılmış fonlara müdahalesi ve denetimi ne kadar yüksekse ön seçim süreci de partilerin merkez organlarının kontrolünde gerçekleşir ve değerini kaybederek parti merkezinin uydusu konumunda adayların çıkmasına netice verir. Adayın sadece kişisel serveti sayesinde kazanabilmesi çok kolay gözükken bir durum değildir. Çoğu zaman bir adayın ortaya çıkmasının arkasında sendikalar, dini gruplar, çıkar grupları vardır ve onların desteğini almaktadır. Tüm bunlar olsa bile bir kişinin parti dışında bir topluluğa bağlı olması, o kişiyi partiden bağımsız yapmaktadır.³⁵⁴

Parlamento üyeleri partiye hâkim hale geldiğinde, parlamento üyelerinin parti üzerindeki bu hakimiyetleri, partiye ademimerkeziyetçi bir yapı verir. Parlamento grubunun kendine özgü bir iradesi, ortak bir eylemi ve oy disiplini yoktur.³⁵⁵

³⁵³ Robert Michaels, *age*, s.202

³⁵⁴ Giovanni Sartori, *Karşılaştırmalı...*, s.29-31

³⁵⁵ Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, s.250

Herhangi bir sınırlı partinin üyesi olan kişi gündelik yaşantısında üyesi olduğu partinin siyasal düşüncelerinin etkisi altında değildir. Bu üye gündelik yaşantısını partinin isteklerine göre düzenlemek zorunda değildir. İş hayatında partinin propagandasını yapmaz veya iş arkadaşları tarafından partinin propagandasına maruz kalmaz. Parti de üyelerinden partiye yoğun bir bağlılık veya bir üyenin verebileceğinden fazla fedakârlık beklemez.

Son olarak Giannetti ve Laver parti disiplinsizliğini yapılandırılmış ve rastgele disiplinsizlik olarak ikiye ayırmaktadır. Rastgele disiplinsizlik; parti tüzüğüne genele uygulanamayan bireysel teşviklerinin sonucunda ortaya çıkan spontane biçimde gelişen ve tüzük ile şekillendirilmemiş olan ve kendiliğinden rastgele biçimde oluşan başına buyruk davranışları ifade etmektedir. Ayrıca bu disiplinsizlik türü disiplinli yapıyı teşvik eden ödül ve cezaların azalması ile insan doğasının bir sonucu olarak kendiliğinden doğal bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yapılandırılmış disiplinsizlik ise parti tarafından resmi biçimde zorunlu kılınan hareket ve söylem biçimlerinin dışında kalan davranışları betimlemektedir.³⁵⁶ Sonuç itibarıyla parti tüzüğüyle disiplin biçimleri sınırlı biçimde belirlenmiş üyelerin tüzüğün belirlemediği alanların dışında kalan tüm disiplinsiz davranışları yapılandırılmış disiplinsizlik sınıfına girmektedir.

2.1.6.2. Disiplinli Partiler

Modern dönem siyasi partilerini siyasal anlamda bir savaş örgütü olarak gören bakış açısına göre, savaş için en önemli unsur seferberlik becerisidir. Alman devrimci işçi hareketinin siyasal parti olarak örgütlenmesini sağlayan Ferdinand Lassalle, başkanlığını yaptığı partide diktatörlüğün pratikte vazgeçilmez olduğu kadar teoride de haklı olduğunu ileri sürmüştür. Tabanın lideri körü körüne takip etmesi, örgütün liderin elinde bir çekiç gibi olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu dönemde yolun başında olup faaliyetlerine yeni başlayan işçi hareketi, partinin burjuva partilerinden saygı görmesi için sıkı bir disipline ihtiyaç duymuştur. İhtiyaç olduğunda her konuyu tabana danışarak harekete geçmek çok büyük bir zaman kaybına yol açmakta, harekete geçebilmek için

³⁵⁶ Daniela Giannetti ve Michael Laver, *age*, s.16-17

demokratik bazı haklardan feragat etmek gerekmektedir. Her türlü konunun görüşüldüğü, her türlü fikrin parti üyelerinin tamamının görüşlerinin alınarak filizlendiği bir siyasi partinin varlığı teorik olarak mümkün olsa da pratikte mümkün değildir. Michaels bu durumu savaşı bir parti için hiyerarşik bir yapının zorunlu olduğunu ifade ederek açıklamaktadır.³⁵⁷ Bozkurt'un teorisi bu düşünceye taban tabana zıttır. Bozkurt, örgütü ihtiyaca göre şekillenen bir mekanizma olarak ifade etmektedir. Bozkurt'a göre ihtiyaca göre örgüt yapısı, örgütün yapısına göre de lidere ihtiyacı vardır.³⁵⁸ Savaşlar askeri teşkilatlanma isterken askeri teşkilatların örgüt yapısıyla siyasi teşkilatların örgüt yapısı birbiriyle aynı olamayacağını ifade etmektedir.³⁵⁹ Siyasi teşkilatlar kendini bir savaşın parçası haline getirme çabası içerisine girdiği noktada siyasi parti, siyasi parti olmaktan çıkıp bir savaşın içerisine milis kuvvetler yetiştiren bir yapıya evrilmektedir.

Disiplinli partiler, siyasal hedeflerini yerine getirebilmek amacıyla disiplinli bir yapıya evrilmişlerdir. Ancak siyasi partilerin kurgulamış oldukları disiplinli yapı partiden partiye, liderden lidere değişiklik göstermektedir. Disiplin yapılarının uygulama biçimleri açısından siyasi partiler arasında kabul gören net bir tasnif yapılmamıştır. Duverger partileri katı ve esnek disiplinli partiler olarak tasnif etmiştir;³⁶⁰ Ancak Duverger totaliter partilerin uyguladıkları disiplini de katı parti disiplini sınıfına almıştır, fakat bu ayırım yeterli gelmeyeceğinden ötürü çalışmanın bu kısmında disiplinli partiler yeniden tasnif edilerek, totaliter disiplinli, katı disiplinli ve esnek disiplinli partiler olarak üçe ayrılmıştır.

Totaliter partiler, demokratik bütünleşme partilerinden daha kuvvetli bir disipline sahiptir. Amerikan partileri, Fransız Radikal Sosyalist Partisi, Fransa'daki çeşitli küçük merkez ve sağ grupları gibi tipik ferdi temsil partilerinin gerçek bir disipline sahip değillerdir. İngiltere'de, Commonwealth ülkelerinde ve İskandinav partilerinin ferdi temsil partisi olarak kendilerini sınıflandırmaları kuvvetli bir parti disiplinine sahip

³⁵⁷ Robert Michaels, **age**, s.33

³⁵⁸ İlyas Bozkurt, **age**, s.55

³⁵⁹ **age**, s.73

³⁶⁰ Maurice Duverger, **Siyasal Rejimler**, s.44

olmalarına engel olmamıştır³⁶¹. Özbudun'un tespitinden yola çıkarak disiplinli partileri partilerin yapılarına göre yorumlamak ve kendi aralarında tasnif etmek daha doğru olacaktır. Yoksa disiplinli partileri bir genellemeyle katı ve esnek diye ayırmak yetersiz gelecektir.

Çalışmanın bu noktasında disiplinli parti türlerinde ayrıma gidilerek tasnif yapılmaya çalışılacaktır. Burada üç farklı disiplin türüne sahip parti yapısı ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki totaliter disiplinli partilerdir ki disiplini sadece siyasal hayatla sınırlı kalmamakta üyelerinin hem fikir dünyasını hem de yaşam alanını da kapsayan totaliter bir yapı ortaya koymaktadır.

İkinci parti yapısı katı disiplinli partilerdir ki bu parti tipleri parlamenterler üzerinde siyasal alanla kısıtlı olmak kaydıyla hareketlerini ve oy verme şekillerini belirleyen partilerdir. Söz konusu partiler siyasal süreçlerde üyelerinden ve parlamenterlerinden tam bir bağlılık beklemektedirler ve bu emir komuta zincirine uyum sağlamayan partililer hakkında disiplin süreçlerini işletmektedirler.

Partiler disiplin yapılarına göre sınıflandırdığında karşılaşılan son parti yapısı esnek disiplinli partilerdir. Esnek disiplinli partiler, her partinin kendi üyeleri ve parlamenterlerinden doğal olarak parti politikaları ile uyumlu şekilde hareket etmesini beklemektedir. Yine katı disiplinli partiler gibi disiplinli yapı sadece siyasal alan ile sınırlıdır. Ancak kişilerden oy kullanımlarında bir zorunluluk beklenmemekte ve zorlama yapılmamakta partinin genel görüş ve düşünceleriyle bir uyum içerisinde çalışılması parlamenterlerden ve üyelerden beklenmektedir.

2.1.6.2.1. Totaliter Disiplinli Partiler (İdeolojik Partiler)

Totaliter parti, siyasi partilerin ve demokrasinin tarihsel evriminde bir anomali ve geriye gidiştir. Bu geriye gidiş gerek toplumları gerekse de siyaseti kökten etkilediğinden ötürü

³⁶¹ Ergun Özbudun, **Batı Demokrasilerinde...**, s.129

totaliter partiyi, onun çalışma biçimini, örgüt yapısını ve örgütü motive eden yönleri açıklama gayretine girmek büyük faydalar sağlayacaktır. Yirminci yüzyılda totaliter partilerin doğuşu, parti disiplininin geldiği son aşamadır. Totaliter partiler disiplin kavramına yeni bir boyut getirmişlerdir. Bu partilerin uyguladığı disiplinin yoğunluğu ve kapsayıcılığı, partiyi toplumun temelini oluşturan en önemli unsur haline getirmiştir.³⁶² Kitlelerin siyasetin dışından tutulamayacağını veyahut dışarda tutulursa da kontrol altına alınamayacağı gerçeği ile karşılaşmaktadır. Bu nedenle de partiler toplumun siyasal kanalize araçları görevini ifa etmektedirler.³⁶³ Totaliter partinin yaygınlığı, mobilizasyonu ve partinin vatandaşların toplam yaşam deneyimi üzerindeki tekelci kontrolünü temsil etmektedir ve yine totaliter parti ideolojik anlamda güçlü bir partidir. Totaliter partinin gücünün özellikle ideolojilere dayanması, bu gücü üyeleri üzerinde kısıtlama, ihraç, tasfiye gibi yaptırımlarda kullanma eğilimini güçlendirmektedir.³⁶⁴

Totaliter partilerde parti yönetiminin haricinde ne bir güç odağına, ne bir “hizip”e, ne bölgeciliğe müsaade edilmektedir. Merkez çemberin dışındaki bütün üyeler parti doktrinine ve ideolojisine uyduğu sürece eşittir. Parti ile fikir ayrılığına düşen herkes partiden ayrılmak zorunda olup, parti yönetiminin görüş ve düşüncelerinin mutlak nitelikte olduğu bütün üyelerce bilinmekte ve kabul edilmektedir.

Totaliter partilerin üç temel niteliği mevcuttur. Bunlar türdeşlik, kapalılık ve kutsallıktır. Bu özellikler yukarıda sayılan sonuçların doğmasına netice vermektedir. Totaliter nitelikteki partilerde sadece parti yönetimi değil, partinin ideolojileri ve doktrinleri de sorgulanamamaktadır. Çünkü bütün toplumsal yapı ya da partinin oluşturmuş olduğu dışa kapalı “cemaat yapısı” partinin doktrinine göre şekillenmiştir. Doktrinin içerisinden bir bölümün kabul edilmemesi veya reddedilmesi, kurulan bütün yapının temelinden sarsılmasına netice vermektedir. Bu nedenle kişilerin doktrin konusunda eleştiride veya farklı bir görüşte olmasına müsaade edilmemektedir. Bu da partinin etkin olduğu alanda yaşamını idame ettiren kişilerin, ortak bir görüşe ve inanişaya sahip olmaları aynı şekilde

³⁶² Age, s.50

³⁶³ Giovanni Sartori, *Karşılaştırmalı ...*, s.37.

³⁶⁴ Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems*, s.197-198.

düşünceleri anlamına gelmektedir ki bu da türdeş bir topluluğun var olması demektir. Totaliter partilerin türdeş üyelere sahip olması ve üyelere talep ettiği ödevler ve görevler, partilerin üye seçiminde/kabulünde daha eleyici olmasını ve birer kapalı grup haline dönüşmesiyle sonuçlanmaktadır. Üyelerin arasına aynı görüşlere sahip kişilerin alınmaması halinde ise grubun ideolojisi düşünce biçimi yıpranacağı için teşkilat ve parti üyeliği ince eleyip sık dokunan bir süreç halini almaktadır.³⁶⁵

Totaliter parti toplumun her kademesine tam bir erişim, halka tam nüfuz etme ve halkı siyasallaştırma dürtüsüyle karakterize edilmektedir. Yaratmayı düşündüğü “yeni insan” ya da “yeni vatandaş” hedefiyle özel yaşamı da istila etmeye eğilimlidir. Totaliter sistemlerde kamusal alan özel alan ayrımı yoktur. Toplum eğer totaliter devletin ideolojisi doğrultusunda siyasal kurumlarca şekillendirilmişse totaliter bir yapıdan söz edebiliriz,³⁶⁶ bu siyasal kurumdan kasıt ise totaliter ideoloji doğrultusunda örgütlenmiş siyasal parti ve onun alt kollarıdır.

Totaliter partiler aynı zamanda bütünüyle kutsal kabul edilen partilerdir. Bütün olarak tasvir edilen alanın içerisine partinin ideolojisi, politikaları, kurumları, partinin yönetimi ve özellikle de lideri girmektedir. Bu nedenle de partiye katılım dinsel bir mahiyet almakta, beraberinde gelen parti ödevleri ibadet rolüne bürünmektedir.³⁶⁷ Diğer yandan totaliter partilere olan “imanın” güçlü olması, dinlerin güçlerini kaybettikleri döneme rast gelmektedir. Batı dinlerinin aydınlanmayla kabuklarına çekilmesi, bilim karşısında yenilgiye uğraması ve kamusal alandan uzaklaşmasıyla birlikte insanlara kâinatın geneline ışık tutacak ve normatif bir düzen sunacak yeni dinleri siyasal ideolojiler oldu. Bu ideolojilere inanışın görünen yüzü olan siyasi partiler, halk kitlelerinin bir araya gelmesinde büyük rol oynadılar.

Otoriter partilerin siyasal hayata girmesiyle, kitle partilerinin siyasal hayatta yer almaya başlaması eş zamanlıdır. Ancak partilerdeki otoriterleşme eğilimleri kitle partileri siyasal hayatta yer bulmadan önce de mevcuttur. Örneğin İngiliz siyasal hayatında “whip”lerin

³⁶⁵ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.174

³⁶⁶ Giovanni Sartori, **age**, s.200

³⁶⁷ Maurice Duverger, **age**, s.175

meclis üyelerinin üzerinde bir tahakküm kurmaları ve onları yönlendirmeleri daha komite partilerinin siyasal hayata hâkim olduğu dönemlerde de mevcuttur. Duverger'e göre iktidarın tahakküm yoğunluğu, tahakküm ettiği kitlenin büyüklüğüne göre değişim göstermektedir. Dar bir kitleye sahip gruplardaki iktidar yoğunluğu ile geniş kitlelerin iktidar yoğunlukları bir olmamaktadır. Küçük gruplar için iktidar yoksunluğu ve anarşizm bir sorun teşkil etmezken geniş kitleler için kuralızsızlık ve anarşizm kaosa sebebiyet vermektedir. Bu nedenle de geniş kitlelerin üye olduğu ve binlerce çalışanı, yüzbinlerce hatta bazen milyonlarca üyesi bulunan bir siyasi partinin, parti içerisinde güçlü bir iktidara sahip olması gayet anlaşılabilir olmaktadır.³⁶⁸

Yönettiği kitleleri kolayca idare ettirmek isteyen bu nedenle de üyelerinden tam bir itaat bekleyen parti liderleri de otoritelerini artırma eğilimine gitmişlerdir. Otoritenin artırılması eğiliminin iki nedeni olduğunu söyleyen Duverger,³⁶⁹ bunlardan ilkini iktidarın tadı olarak betimlerken ikincisini de etkin olma güdüsü olarak açıklamaktadır. İktidarın tadı olarak tanımlanan şey, elinde küçük bir güç bulunan muktedirin her zaman bunu artırma eğiliminde olmasıdır. Özellikle iktidarın bulaşıcı ve sarhoş edici tadı olarak niteleyebilecek olan otoriterizm, halkın arasından çıkmış liderlerde daha fazla gözükmektedir. İşçi sınıfına hitap eden liderlerde otoriterliğe meyil daha fazla iken aristokrasi kökenli liderler daha demokratik bir tutum sergileme eğilimine sahiptir. Aristokrasi ve burjuva kökenli liderler gerek soyluluk, gerek eğitim, gerekse de servet olarak kendilerini yönetilen kitlelerden daha üstün görme eğiliminde olduklarından iktidarlarını kaybettiklerinde halkın arasına dönme korkusuna sahip değillerdir. Ancak halkın arasından çıkmış ve işçi sınıfından gelmiş olan liderler, kendisini halktan farklı kılan şeyin sahip oldukları iktidar gücü olduğunu düşündüklerinden iktidarlarını koruyabilmek adına olabildiğince otoriter bir tutum sergilemektedirler. Duverger'in tespitine ek olarak aristokrasi veya burjuvazinin içerisinde gelen liderler ile halkın arasından gelen liderler mukayese edildiğinde, halkın arasından gelen liderlerin diğer lider tipolojisine göre daha fazla emek ve mücadele verdiği görülmektedir. Halkın arasından gelen liderler en alttan

³⁶⁸ Age, s.231-232

³⁶⁹ Age, s.234

mücadele yoluyla iktidara gelmişlerdir. Sosyoekonomik olarak üst gelir gurubundan gelen liderler ise gerek aristokrasi bağları, gerekse de soyları bakımından daha az zorluk ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu kişiler de halk tarafından doğal lider olarak görüldükleri için kendilerini halka kabullendirmek adına, halkın içinden gelen lider kadar çaba sarf etme zorunluluğuna sahip değildir. Liderin otoritesinin artırma eğilimine sahip olmasının nedenlerinden ikincisi olan etkin olma güdüsü ise siyasi partilerin disiplinli yapısının gücünden liderlerin yararlanma isteğidir. Parlamentoda lider direktifleri doğrultusundan oy kullanan bir siyasi partinin gücü, bireysel olarak hareket eden dağınık meclis gruplarından çok daha fazladır.

Totaliter ve sınırlı partilerde katılma farklı şekiller göstermektedir. Bir liberal veya radikal partinin üyesi ile totaliter nitelikteki komünist partinin üyeleri arasında, parti faaliyetlerine katılım ve partinin üye üzerindeki etkisi ve kontrolü arasında çok büyük farklar mevcuttur.

Totaliter partilerde üyenin faaliyetlerini örgütlemek, siyasal alanın dışına taşmak amacıyla parti tarafından bilinçli olarak yapılmaktadır. Burada amaç parti üyelerini, partinin ve parti yan örgütlerinin etrafında toparlayarak kişinin parti ile olan ilişkisini artırarak kişinin etrafında partiden bir duvar örmektir. Totaliter partilerin hâkim olduğu tek parti rejimlerinde, kişilerin çalıştığı zaman dışındaki zamanları, parti harici bir şeyle geçirmesi engellenmektedir. Partinin yardımcı kurumları, partinin resmi faaliyetlerine devamlılık göstermeyen, üyelerin boş kalan zamanlarını ve propaganda açığını doldurmakla görevlendirilmiştir.

Parti üyelerinin tüm vakitlerini doldurmak partiyi tek başına totaliter parti haline getirmez. Kişinin zamanının örgütlenmesine rağmen kişinin düşünce dünyasının ve ruh dünyasının örgütlenmesiyle ya da kontrol altına alınmasıyla parti totaliter bir konuma gelebilir. Partinin yardımcı örgütlerle amacı, sadece kişiyi partinin siyasal amaçlarında kullanmak ve partinin siyasetine itaat eden bir üye haline getirmekse bu parti otoriter bir nitelik taşıyabilir ama totaliter olamaz. Partinin totaliter sayılabilmesi için kişinin gündelik yaşantısını parti ile doldurduğu kadar düşünce yaşantısını da partinin ideolojisi

çerçevesinde yeniden şekillendirme misyonunu kendisine biçmelidir. Totaliter ideolojinin ve onun siyasal olan uzantısı olan partinin ve onun yönetim organı olan totaliter devletin, insanın var olduğu her alan için bir görüşü ve normatif düzen anlayışı vardır. Totaliter ideoloji; ekonomiden dine, sanattan bilime, siyasetten eğitime her alanda bir fikir bütününe sahiptir. Partinin yan örgütlerinin amacı, ideolojinin o örgütün alanındaki fikirlerinin uygulanmasında aracı olmasıdır. Böylece totaliter ideoloji tüm alanlarda uygulanabilirliğini gösterme amacı gütmektedir.³⁷⁰

Partilerin üye tiplerinden birisi olan militan kavramı, kitle partilerinde özel bir topluluğu ifade etmektedir. Militanlar parti içerisindeki en aktif parti üyeleridir. Militanlar parti faaliyetlerinin gerçekleşmesinde rol alan en temel gruptur. Militanların parti liderlerinden farkı, bu kişiler yönetici konumunda değil, çalışan ve fiili olarak sahada mücadele eden üye gruplarıdır. Bir partide kendine bağlı militan üyelerin varlığı, parti lideri için çok büyük bir güçtür.³⁷¹ Liderler parti teşkilatlarını militanların psikolojik baskısı ile istediği düzene sokabilmekte, meclis gruplarını militan üyelerinin desteğiyle kontrol altında tutmaktadırlar. Bu nedenle de parti disiplinin sağlanmasında, üyelerin partinin çizgisinde kalmasında ve liderin eleştirilemez hale gelmesinde militanların etkisi büyüktür. Örneğin Hitlerin kendisine bağlı SA ve SS'leri sadece parti dışında değil parti içinde de psikolojik bir baskı unsuru olmuştur. Üyelerin sayısı militanların sayısı ile kıyaslandığında üyelerin çok az kısmının militan statüsüne girdiğini görülmektedir. Militanların parti içerisindeki aktifliği onların üyeleri yönetmekten ziyade yönlendiren bir kitle olmasına netice verirken üyelerin de emir komuta içerisinde çalışması sonucunda, üyeler de seçmenleri yönlendirirler. Bu sayede parti içinde hiyerarşi oluşmuş ve oligarşik bir yapı kurulmuş olur.³⁷²

Siyasi partilerin demokratik alanda boy göstermesiyle birlikte, değişim parti liderlerinin otoritesinin artması ve kişisel otoriteye sahip olması şeklinde dönüşmüştür. Bunun sonucunda da güçlü ve kişiselleşmiş iktidar olgusu karşılaşılmaktadır. Demokratik

³⁷⁰ Age, s.169-171

³⁷¹ Age, s.160-161

³⁷² Age, s.167

dönüşümün, iktidarın zayıflaması ve kurumsal bir yapıya doğru evrilmesi beklenirken demokratik dönüşüm güçlü otoritelere ve kişilerin iktidarına imkan sağlamıştır.³⁷³

Sosyalist partilerin siyasal hayatta rol almaya başlamasıyla birlikte disiplin kurulları oluşturulmuştur. Siyasi partilerde, partinin yapısı ve itaatin parti açısından taşıdığı öneme bakılarak yargılama ve temyiz mekanizmaları kurulmuştur.³⁷⁴ Statü kaybı, geçici çıkarma, parti görevinden yasaklanma ve ihraç partilerin üyeleri üzerinde uyguladıkları maddi yaptırımlardır. Otoriter veya totaliter bir rejime sahip tek partili ülkelerde ihraç, ihraç edilen kişi için çok ağır bir cezadır. Bu cezanın etkileri sadece kişinin siyasal yaşamıyla sınırlı kalmamaktadır. Kişinin sosyal yaşamı, mesleki hayatı bu ihraç sonucunda tamir edilemeyecek derecede büyük yaralar almaktadır. Kişi bir nevi ideolojik aforozu uğramakta ve eski sosyal statüsü ile sosyal çevresini kaybetme riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Nihayetinde bu maddi yaptırım, beraberinde manevi yaptırımı da getirmektedir.

Siyasal partilerde parti liderine ve yönetime itaatin artması, partide hiziplerin azaldığını veya yok olduğunu, en azından şekli bir fikir birlikteliğinin ve türdeşliğin varlığını temsil etmektedir. Parti içi hiziplerin varlığı Duverger'e³⁷⁵ göre partide demokratik kurumların düzgün işlediği ve üyelerin özgürce fikirlerini ifade edebildiği anlamına da gelmemektedir. Bu durum daha çok yönetici elitler arasında bir fikir ayrışmasının yaşandığını işaret etmektedir. Hizipler kendi içerisinde otoriterdir. Her hizip kendi liderinin otoritesi altında parti disiplini gibi bir disiplin sistemi içerisinde örgütlenmiştir. Söz konusu bölünme, partilerin tabanından ziyade parti yönetimi ve çevresindekilerin etrafında oluşmaktadır. Bu kişilerin amacı, hiziplerin en güçlüsü olarak partilerin yönetimini elde etmektir. Hizipler, partinin yönetimine tepeden gelen birer muhalefet hareketleridir ve muhalefetlerin varlığı liderlerin hareket alanını kısıtlayıp parti liderlerinin birbiri ile olan mücadelesi sonucu hiziplerin başını çeken liderlerin, birbirlerinin otoritesini zayıflatan bir hal almaktadır. Diğer taraftan parti hiziplerinin

³⁷³ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.231

³⁷⁴ **Age**, s.236

³⁷⁵ **Age**, s.238

birbirinin gücünü sınırlaması, devletin içerisindeki kuvvetler ayrımına benzemektedir. Kuvvetlerin parti içerisinde birbirini zayıflatması bir denge oluşturur ve partiler bu denge çerçevesinde bir noktaya oturmaktadır.

Parti disiplininin gücü ve organize olmuş partilerin etkinliği, partileri üyelerini bir itaat mekanizması etrafında buluşturmaya zorlamıştır. Bunun sonucunda da fiili durum “bir fikri, ideolojiyi veya doktrini benimseyen vatandaşların bir araya geldiği grup” olmaktan çıkarak “bir disiplini benimseyerek birleşmiş vatandaşlar grubu” haline dönüşmüştür.³⁷⁶ Ancak bu noktada parti üst yönetimlerinin belirlediği bir program sonucu oluşturulmuş disiplinden ziyade, partinin liderinin komutlarından ve emirlerinden oluşturulmuş bir disiplin söz konusudur.

Partiler, itaat ve disiplin üzerine kurulması sonucunda, sosyolojik olarak partiler ordularla örgütsel olarak benzerlikler göstermişlerdir.³⁷⁷ Ordularda da örgütlerin gücü ve disiplin açısından sıklığı, farklı unsurlar ve farklı kültürlerden oluşan, birbirine benzemeyen kişileri bir arada tutma ve tek vücut gibi hareket etme imkanını sunmaktadır. Partiler de bu unsurlar sayesinde farklı coğrafyadan ve farklı kültürlerden gelen, farklı çıkar gruplarını temsil eden kişileri tek vücut olarak bir araya getirip tek sesli bir yapı oluşturma amacını gütmektedir. Alman NSDAP bu şekilde hareket ederek parti militanlarından bir ordu oluşturmuştur.

Totaliter ideolojinin iki alt tipi mevcuttur: Bunlar sağda faşizm, solda komünizmdir. Aynı şekilde bu ideolojilerin partileri de komünist ve faşist partiler olarak tanımlanmaktadır. Komünist ve faşist partilerin arasında birçok fark olmasına rağmen disiplin açısından bu partiler birbirlerine çok benzemektedir. Fakat faşist partilerde disiplin parti içerisinde çok daha fazla önem arz etmektedir. Faşist partiler üyelerini bir ideolojinin değil, bir itaat zincirinin etrafında toplamıştır. Bu partiler için ideolojiden ziyade emir komutaya uymak ve parti liderine itaat her şeyden önemlidir. Komünist partinin var olan ideolojik genişliği ve kendi içerisindeki tutarlılığı faşist partilerde mevcut değildir. Faşist partilerin ideolojik

³⁷⁶ Age, s.238

³⁷⁷ Age, s.239

ve felsefi eksikliği, parti içerisinde parti disiplini sayesinde giderilerek birlik ve bütünlük sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle de faşist partilerde disiplin parti topluluğunun temelini oluşturmaktadır.³⁷⁸

Komünist parti örgütünün yapısı Bolşevik-Menşevik çatışmasından galip çıkan Bolşeviklerin lideri Lenin'in fikirleri çerçevesinde oluşturulmuştur. Menşevikler; ademimerkeziyetçi, demokratik, geniş katılımlı kitle partisini savunurken; Lenin liderliğinde Bolşevikler, "profesyonel devrimci"lerden müteşekkil, sıkı bir şekilde disipline edilmiş, küçük ama çevik bir elit kadroya dayanan parti tasavvur etmişlerdir.³⁷⁹ Komünist partiler, totaliter bir yapıya sahip olduklarından tabiatları itibariyle parlamento temsilcileri üzerinde çok yoğun bir hakimiyete sahiplerdir. Partinin meclis grubu, parti merkezinin tam hakimiyeti altındadır. Grup yöneticilerinin seçilmesi, oylamalarda alacağı tavır ve konuşmalarında söyleyecekleri sözler dahi parti merkezince belirlenmektedir.³⁸⁰

Komünist partilerin disiplini sağlamak için kullandığı belli teknik araçlar mevcuttur. Bunların arasında seçilen kişileri tekrar aday göstermemek, adayları yerlisi olmadığı bölgelerden aday göstermek ve parti araştırma büroları sayesinde vekilleri kontrol etmek sayılmaktadır. Ancak komünist ve totaliter partilerde karşılaşılan disiplinli yapının oluşmasını bu araçların varlığı ile açıklamak yetersiz kalmaktadır. Bu araçlar, sınırlı partiler olarak adlandırılan partilerce de kullanılsa da totaliter bir görünüm ihtiva etmezler. Totaliter partilerin böyle bir yapıya sahip olmasının temel nedeni, parti örgütlerinin ve parti ideolojisinin totaliter bir zihniyet ihtiva etmesidir.³⁸¹

Totaliter partilerin disiplinli yapısının tek nedeni güçlü bir parti örgütüne sahip olmaları değil, partinin sahip olduğu totaliter ideolojinin kapsayıcı bir anlayışa sahip olmasından da kaynaklanmaktadır. Bütün evreni detaylı bir şekilde anlatma iddiasına sahip olan totaliter ideolojiler, parti üyelerine, ideolojinin bütün öğretilerini ve yaşam şeklini kabul

³⁷⁸ Ergun Özbudun, **Batı Demokrasilerinde ...**, s.97

³⁷⁹ **Age**, s.98

³⁸⁰ **Age**, s.101

³⁸¹ **Age**, s.102

etme zorunluluğu getirmektedir. Marksist ideolojinin devletin şeklinden ekonomiye, tarihten sosyolojiye, dini düşünceden felsefeye, canlıların oluşumundan aile yaşantısına kadar insanın olduğu her alanı açıklamaya girişmesi ve bu bakış açısına göre birbiriyle tutarlı, bölünmez bir düşünce yapısına sahip olduğu iddiası, komünist partinin üyelerine bu ideolojiyi tümüyle kabul etme ve ona göre hareket ederek yaşamını sürdürme sorumluluğu yüklemektedir.³⁸² Komünist partilere en büyük gücü veren bu güçlü ideolojik altyapıdır.

Totaliter örgüt ve totaliter ideoloji, sadece partiye sadakat duygusunu kuvvetlendirmemekte, aynı zamanda parti disiplini için büyük bir güç ve ortam sağlamaktadır. Totaliter partinin disiplin kurallarına uyulmaması sonucunda partiden ihraç edilmek, üye için sınırlı partilerden çıkarılmayla kıyaslanamayacak derecede ağır bir cezadır. Böyle bir ceza alan parti üyesi, bugüne kadar parti sayesinde oluşturmuş olduğu tüm inanç ve düşünce sistemini değiştirmek, dünya algısını yenilemek, partiden çıkarıldığı için dış dünyaya adapte olmak ve anlamaya çalışmak, tüm sosyal çevresini, dostluklarını ve hatta aile ilişkilerini yeniden düzenlemek zorundadır.³⁸³ Totaliter parti üyesi için partiden dışlanmak ya da kovulmak kişinin kimliğinin ölmüş ya da silinmiş gibi yok sayılması anlamına gelmektedir.

2.1.6.2.2. Katı Disiplinli Partiler (Oy Kısıtı Açısından Disiplinli)

Bağımsız vekiller hariç tüm siyasal sistemlerde vekiller, ister teşkilatlı olsun ister teşkilatsız olsun bir siyasi partinin üyesidirler ve tüm siyasi partiler iktidara gelmek ve orada kalmak isterler. Ayrıca siyasi partiler, yasama organının yetkisiyle belirlenecek bir görev ve atama varsa o görevi kendi uhdesine almak ve atamayı kendi üyelerinden yaptırmak isterler. Bu nedenle de parti adına mecliste oy kullanan parlamenterlerin, partinin işaret ettiği biçimde oylarını kullanmasını beklemektedirler.

³⁸² Age, s.123

³⁸³ Age, s.124

Katı Disiplinli Parti kavramı Duverger'e göre; meclisteki parlamenterler üzerinde sert bir baskı kuran ve parti gruplarında alınan kararların parlamenterlerce uygulanmasının zorunlu olduğu sistemdir.³⁸⁴

Katı parti disiplininin bu çalışmada kast edilen, parti liderinin ve parti yönetiminin partinin üyeleri üzerinde baskı kurma ve üyelere istedikleri yönde oy kullandırma yetisidir. Demokratik sistemlerde partiler ellerinde bulunan disiplin yetkilerini kullanmaları gerekmesine rağmen uygulanan disiplin partileri anti demokratik bir yapıya büründürmemektedir. Ancak yine Duverger'in değindiği gibi katı parti disiplini nedeniyle otoriterleşme eğilimi gösteren parti örgütlenmeleri söz konusu siyasal sistemde kişisel özgürlüklerin zayıflama eğilimine girdiğinin ilk işaretlerindendir.³⁸⁵

Daha önce de vurgulandığı üzere parlamenter sistemlerde partilerin güçlü bir disipline sahip olmaları sistemin yürüyebilmesi için olmazsa olmaz şartlardandır. Özellikle parlamenter rejimlerde partiler, parlamenterlerinin grup kararları doğrultusunda hareket etmeleri ve oy kullanmaları yönünde baskı yapmaktadır. Ayrıca parlamenterlerin grup kararlarının aksi yönünde beyanda bulunmaları veya oy kullanmaları neredeyse imkansızdır. Grup kararlarının zıddı yönde hareket eden parlamenterin ise partideki siyasi geleceği tehlike altına girmiştir.

Totaliter parti disiplini ile katı parti disiplini arasında üyelere ve parlamenterlerden uymaları beklenen kararların genişliği arasında fark vardır. Katı parti disiplini açısından bakıldığında parti üyelere grup kararlarının aksi yönde oy kullanmamalarını ve parti genel politikaları ile çelişen beyanatlarda bulunmamalarını beklemektedir. Bu nedenle de katı disiplinli parti kavramı için oy kısıtı açısından disiplinli parti olarak tanımlamak da doğru olacaktır. Parti yine disiplinli olarak tasnif edilmektedir ancak totaliter partilerde olduğu gibi üyelere ve parlamenterlerden tüm hayatını partinin kararları doğrultusunda belirlemesi beklenmemekte ayrıca da partinin siyasal ideolojisini sonuna

³⁸⁴ Maurice Duverger, Siyasal Rejimler, s.44

³⁸⁵ Age, s.47

kadar kabullenmesi istenmemektedir. Bu nedenle katı disiplinli partiler totaliter partilere kıyasla daha esnek bir disiplin ve yaptırım gücüne sahiptir.

Sartori parti disiplini marifetiyle parlamenterler üzerinde oluşturulan disiplin baskısını meclislerde oy kullanımı esnasında gerekli görmektedir.³⁸⁶ Ancak parlamenterlerin meclislerde ne şekilde oy kullanacaklarının partilerin yönetimince belirlenmesi demokratik bir olgu olarak kabullenilmemelidir. Siyasi partilerin her zaman halkın faydasına işler yapmadığı rasyonalitesinden yola çıkıldığında, parlamenterlerin bu tip kararları meclislerden sırf parti yönetimlerinin yönlendirmeleriyle geçirdikleri göz ardı edilememelidir. Parti liderlerinin ya da yönetimlerinin talepleri doğrultusunda hareket eden meclis üyelerinin demokratik bir biçimde karar verdiği söylenemez.³⁸⁷

2.1.6.2.3. Esnek Disiplinli Partiler (Parti Programına Uyum Açısından Disiplinli)

Esnek disiplinli partiler, disiplinli partiler arasında en yumuşak disipline sahip parti tipidir. Esnek partilerde disiplin totaliter partiler ve katı disiplinli partiler kadar hayati önem arz etmemektedir. Söz konusu disiplin yapısı bu çalışmada “ideal parti disiplini” olarak da vurgulanacak ve Türk siyaseti için de tavsiye edilecektir. Bu disiplin türünde partili üyelerden ve parlamenterlerden partinin genel programına uyumlu biçimde hareket etmesi beklenmektedir. Bu disiplin yapısında partinin programına uyum ve tutarlılık ön planda olup, partinin seçim beyannameleri ve parti programının gerçekleştirilmesi adına üyelerin belli bir doğrultuda çalışması beklenmektedir. Esnek disiplinli partiler seçmen talepleri doğrultusunda parti programına uyumlu bir hareket tarzı benimsemek zorundadır.

Bu disiplin yapısına sahip partiler, hem parti içi demokrasiyi çalıştırıp çok sesliliğe imkan veren ve lider sultasının önünü kapatan, ek olarak da farklı görüş ve düşünceleri

³⁸⁶ Giovanni Sartori, *Karşılaştırmalı ...*, s. 244

³⁸⁷ Fatih Bilgin, *Türkiye’de Siyasal Sistem Tartışmaları; Parlamenter Sistemin Sorunlarına Alternatif Olarak Yarı Başkanlık Sistemi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi 2016, s. 64

dışlamayan, aynı zamanda parti programının teşkilatlarca ve üyelerce içselleştirilerek hayata geçirilmeye çalışıldığı bir yapı olarak tarif edilebilir.

Siyasal partiler genel amaçlara sahip topluluklar olup amaçlarını gerçekleştirebilmek için bütüncül bir düşünce ve eylem planına sahiplerdir. Bu nedenle de genel amaçlara sahip partinin içinde özel amaçlara sahip kişilerin varlığı partinin içerisinde bir uyumsuzluğa ve dağınıklığa sebebiyet vermektedir. Bazı partiler partinin genel amaçlarından taviz vermemek için özel amaçlı uydu topluluklar kurarak parti etrafında yeni topluluklar oluşturmaktadır. Parti özel amaçlara çözüm olabilmesi için kurmuş oldukları yan kurum ve kuruluşlarla birlikte hem partinin dikkatinin farklı konulara dağılmasını engellemiş olmakta, hem de bu özel amacın gerçekleşmesi için hareket eden insanları partinin çevresinde toplamaktadır.³⁸⁸

Partilerde disiplinsiz üyeleri ihraç ederek partinin etkinliğini ve verimliliğini artırmaya çalışmak verimlilik sağlamamaktadır. Partilerde disiplin araçlarını kullanmak, başvurulması gereken en son çare olmalıdır. Partiyi bir arada tutan ve üyelerin partiye olan bağlılığını artıran şey, kınama ve ihraç gibi disiplin araçları değil, parti fikir ve amaç birlikteliğidir. Fikir birlikteliği arttıkça disiplin ikincil planda kalan bir uygulama hüviyetinde olacaktır. Sonuç itibarıyla partiler programlarını üyelerle birlikte oluşturulan ortak bir mutabakat üzerine kurmalılardır. Üyeler ve seçmenler parti politikalarının arkasında durduklarında örgüt daha verimli ve disiplinli bir hal alacaktır.³⁸⁹

2.2. Yönetim Sistemlerinin Parti Disiplini İle İlişkisi

Bir ülkenin yönetim sistemini oluşturan parçalar yasama, yürütme ve yargı organlarıdır. Bu organlar içerisinde siyasi partiler yasama ve yürütme organlarıyla doğrudan ilişki içerisinde ve bu organlar arasında etkinliği değişiklik gösterse de onların ayrılmaz parçalarından biridir. Yönetim sistemini oluşturan organların çalışma biçimi partinin

³⁸⁸ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.158

³⁸⁹ APSA The Need for Greater Party Responsibility, **The American Political Science Review**, 44(3), 1950, ss. 15-36, s.22

disiplin yapısını, partinin disiplin yapısı da yönetim organlarının görünümünü ve işleyişini doğrudan etkilemektedir.

Siyasi partilerin disiplin durumu, yasama organının işleyişini ve yürütme organının çalışma biçimini doğrudan etkilemektedir. Diğer taraftan bağımsız değişken olarak seçim sisteminin şekli ve biçimi, bağımlı değişken olan parti disiplinini etkilemektedir.

2.2.1. Yasama, Yürütme ve Seçim Sistemi İle Parti Disiplini İlişkisi

2.2.1.1. Parti Disiplininin Yasama Organının İşleyişi İle İlişkisi

Parti disiplininin uygulanmasının temel mantığı, yasama organı olan meclislerde partiyi temsil eden parlamenterlerin, seçmenlere vaat edilen parti programının dışına çıkmadan yasama faaliyetlerini yerine getirmesi düşüncesidir. Daha önce birçok defa değinildiği üzere siyasi partiler, seçmenlerine belli vaatler içeren parti programları sunmakta ve bu vaatler doğrultusunda seçmenlerden parti adına oy almaktadırlar.

Siyasi partilerin disiplin yapıları yasama organındaki işleyiş doğrudan etkilemektedir. Milletvekillerinin hakimiyetindeki partilerde parti disiplini zayıfken, parti örgütüyle milletvekillerinin rekabet ve denge halinde bulunduğu partilerde disiplin genelde kuvvetli, parti örgütlerinin milletvekiline hâkim olduğu partilerde ise disiplin aşırı kuvvetlidir.³⁹⁰ Disiplinsiz bir parti sisteminin olduğu yapılarda meclisler dağınık bir görüntü çizmektedir. Örneğin iki partili bir yapı da olsa disiplinsizlik durumunda (ABD'de olduğu gibi) çok partili dağınık bir yapı varmışçasına bir durum ortaya çıkmaktadır.³⁹¹

Disiplinli partilerden müteşekkil bir mecliste, parlamenterlerin görüş ve düşüncelerinin bir kanuna dönüşmesi zor bir olasılık olaraktır. Disiplinli partiler gerek iktidar partisi olsun gerekse muhalefet partisi olsun parlamenterlerin salt kendi görüş ve düşünceleriyle siyaset yapmasına müsaade etmemektedirler. Ayrıca burada dikkat çekilmesi gereken nokta, iktidardaki partinin disiplinli bir şekilde örgütlenmiş olması durumudur ki böyle bir ihtimal birçok meclisin kaderidir. Siyasi iktidarlar, genellikle meclis çoğunluğunu da

³⁹⁰ Maurice Duverger, *age*, s.182-202

³⁹¹ Maurice Duverger, *Seçimle Gelen Krallar*, s.60-61

elinde tutmaktadırlar. Bu çoğunluğun gücü sayesinde siyasi iktidarlar meclise hâkim olmaktadır. Yürütmeyi elinde tutan iktidar partisi, meclisi de kontrol etmeye başladıktan sonra yasama gücü ve yürütme gücü birbirine paralel hareket eden yapılar haline gelmektedirler. Yasamadan beklenen, yürütmeyi denetim ve frenleme görevi gerçekleştirilemez hale gelmektedir. Yasama organı ve üyeleri, yürütme organının yol arkadaşı gibi hareket ederken bir taraftan da yürütmenin adil ya da adaletsiz fark etmeksizin tüm uygulamalarına yasal zemin hazırlamak gibi bir görevi ifa eder hale gelmektedir. Bu da kuvvetler ayrımının kuvvetler birliğine dönüşmesine sebebiyet vermektedir.

Fakat Duverger, kuvvetler ayrımının artık yasama ile yürütme arasında olmadığını iddia etmektedir. Ona göre; meclis yürütmeyi denetleme görevini ifa etmez, kuvvetler ayrımının bir parçası olan meclisin denetim yetkisi, yasama organında azınlığa sahip muhalefet tarafından yapılmaya başlanmıştır.³⁹² Duverger'in bu anlatısı fiili durumun tespiti olarak doğru olmakla beraber normatif bir denetleme görevi olarak iddia etmek hatalı olacaktır. Bu fiili durum, Montesquieu tarafından literatüre kazandırılan "Kuvvetler Ayrılığı" ilkesinin özüyle zıt düşmektedir. Bu düşünce merkeze konularak meclislerin şu anki görünümünün kuvvetler ayrımı ilkesine ters olmadığını ve bu durumun kuvvetler birliğine sebebiyet vermediğinin iddia edilmesi durumunda "kuvvetler ayrımı" kavramını yeniden tanımlanması bir zorunluluk haline gelmektedir.

Yasama organının yürütmenin kontrolüne girmesini sağlayan en önemli hatta belki de tek unsur parti disiplini. Meclis çoğunluğunu sağlayarak ya da farklı sistemlerde halk tarafından doğrudan seçilerek iktidara gelen parti başkanı ya da onun desteklediği aday, mecliste çoğunluğu elde eden kendi partisinin vekillerine de parti disiplini sayesinde tahakküm kurmaktadır. Bu durumda parlamenterlerin parti başkanının istek ve taleplerine ayak diremesi ya da itiraz etmesi çok mümkün olmamaktadır. Partinin disiplin araçları sayesinde parti içi muhalefeti ekarte eden lider, yürütmenin gücüne ek olarak çoğunluğuna sahip olduğu meclis sayesinde yasama organı ile yürütme organını istediği

³⁹² Age, s.106

gibi yönlendirebilmektedir. Bu durumda lider kuvvetler birliğini sağlamış, ne yürütme içerisinde ne yasama organı içerisinde ne de kendi partisi içerisinde kendisinin arzuladığı yönetimi fiiliyata geçirmesine engel olacak güçte bir muhalefetle karşılaşmayacaktır. Liderlerin yönetme ve kanun koyma yetkilerinin diğer adıyla karar verme yetkilerinin elde tutulmasına, Duverger; Sovyet Anayasası'ndan esinlenerek “devlet yetkisi” ifadesini kullanmaktadır. Devlet yetkisi ifadesiyle yürütme organının elinde bulundurduğu güce yasama kuvvetinin de eklenmesi ile ortaya çıkan fiili durum tanımlanmaktadır.³⁹³

Çalışmanın bu kısmında şu ana kadar, iktidarda olan partinin aynı anda meclis çoğunluğuna sahip olması durumunda sıklıkla karşılaşılan durum ifade edilmiştir. Ancak bir de bu durumun mefhum muhalifi olan parti disiplininin bir diğer yönü karşı karşıya kalınmaktadır. Mecliste bir partinin çoğunluğa sahip olamaması halinde, meclisten bir kanunun çıkması ya da bir karar alınması, meclisteki dağınık durumda bulunan siyasi partilerin liderlerinin kendi aralarında anlaşmaları ile ancak sağlanabilmektedir.

Mecliste bir parti tarafından çoğunluğun sağlanamaması durumunda meclisten bir kararın çıkması başlı başına bir krize sebebiyet verebilmektedir. Mecliste dağınık durumdaki partilerin hiçbirisi, bir diğer partinin lideri, konu hakkında olumlu karar vermediği sürece bir kararı geçirememektedir. Bu durumlarda meclislerde parlamenterler, seçmenlerinin görüşlerini değil parti liderlerinin konu hakkındaki direktiflerini yerine getirmek zorundadırlar. Bir partinin yönetiminin hatta liderinin bir konu hakkında vermiş oldukları kararlar meclisi doğrudan etkilemektedir. Bu duruma bakıldığında vekillerin konu hakkındaki görüş ve düşüncelerinin hiçbir önemi yoktur. Seçimlerde kazandıkları sandalye kadar oy hakkına sahip parti liderleri ile karşılaşmaktadır. Parti disiplini nedeniyle parlamentolarda halkın görüşleri, düşünceleri ve talepleri değil; parti disiplinin kendisine verdiği yetkiler sayesinde parti içerisinde muhalefeti ve kendinden farklı düşünen kişileri susturmuş ya da susturamadığını partiden ihraç etmiş, tüm üyelerin desteğini arkasına alarak kendi belirlediği biçimde partisini yönlendiren parti liderleri hakim olmaktadır.

³⁹³ Age, s.188

2.2.1.2. Parti Disiplininin Yürütme Organının İşleyişi İle İlişkisi

Çalışmanın bu kısmında parti disiplininin yürütme organının çalışması üzerindeki etkileri incelenecek olup disiplinli ve disiplinsiz partilerden oluşan iktidarların görevlerini ifası esnasındaki farklılıklarına göz atmaya çalışılacaktır.

Tüm siyasi partiler iktidara gelmek, yürütme gücünü elde etmek veya iktidardaki partiye “koalisyon şantajı” yapacak güce erişmek için faaliyet göstermektedirler. Siyasi partiler faaliyetlerini yasama organı içerisinde gerçekleştirirler. Seçimlerde elde ettikleri sandalye oranınca partiler, sisteme göre ya iktidara gelirler ya da iktidar ortağı olurlar.

Partiler seçmenlerden ya önceden belirlemiş oldukları parti politikalarını yerine getirebilmek, ya savunmuş oldukları siyasal ideolojinin temsilcisi olmak ya da partinin kurulmasına neden olan “sorun boyutları”na çözüm getirebilmek amacıyla oy talep etmektedirler. Seçimler bitip yasama dönemi başladığında da seçmenler partilerden verdiklerin oyun karşılığında vaatlerini yerine getirmelerini beklemektedirler. Seçimlerin yenilenmesi dönemi başladığında tekrar halk ile bir araya gelen partiler, vaatlerini yerine getirebildikleri oranda seçmenden oy alabilmekte, vaatlerini yerine getiremeyen partiler ve onun liderleri seçimlerde başarısız sonuçlarla karşılaşmaktadırlar. Bu nedenle siyasi partiler, parlamento için aday göstereceği parlamenterlerden parti programına uyumlu olmasını beklemektedirler.

Parti programı ile ilgili olsun ya da olmasın yapılan icraatlar bir bütünün parçası olduğundan bu konuda içeriden gelecek bir muhalif hareket, partinin vaatlerini yerine getirememesi ve bir dahaki seçimlerde başarısızlıkla karşılaşması anlamına gelecektir. Seçimleri kazanan partilerin liderleri yürütme görevini yerine getirebilmek için partisnin belirlediği doğrultuda çalışmasını istemekte olup parti içerisinde farklı seslerin ve muhalif hareketlerin olmasını kabul etmezler. Çünkü parti içerisinden gelecek olan bir muhalif hareket veya beyanat, muhalefette bulunan rakip partilere içerden gelen bir destek hüviyetinde olacaktır. Bu da iktidar partisi yönetimince iktidarın zayıflatılması olarak görüleceği için hoş karşılanmayacaktır. Parti politikasının aksine oy kullanan vekil sadece siyasi bir hamle yapmış olmaz, siyasal olarak kendisini de iktidarın nimetlerinden

ve tekrar vekil seçilme imkanından yoksun bırakmış olur. Bu durum da vekillerin kişisel çıkarlarıyla çelişmektedir. Sonuç olarak; sorumlu parti hükümetinin bulunduğu sistemlerde iktidarda olan bir parti, yürütme vazifesini yerine getirebilmek için disiplinli bir parti yapısına sahip olma mecburiyetindedir.³⁹⁴ İlerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde açıklanacağı için bu kısma kısa bir ekleme yapmak gerekirse, parlamenterlerin parti ile uyumlu bir biçimde oy kullanması sorumlu parti hükümeti sınıflandırmasına tabi olmayan ABD gibi ülkelerde de çoğu zaman gereklilik arz etmektedir. Çünkü Başkan, arkasında partisinin desteğinin olmadığı zamanlarda meclisten veya senatodan kanun çıkartırken zorlanmaktadır. Birçok defa ABD’de borçlanma yetkisi talebi veya bütçeler parlamento kademelerinde veto edilmiş, Başkanlar siyaseten zor durumda kalmıştır.

Şu ana kadar konuya yürütme organının işleyişinde parti disiplinine neden ihtiyaç duyulduğu sorusu üzerinden bakıldı, konuyu iktidarların karşısında yer alan muhalefet partileri açısından da değerlendirmek gerekmektedir. Parti disiplini, iktidar partilerinin yürütme görevinde başarılı olabilmesi açısından gerekli olduğu kadar muhalefet partilerinin iktidara gelebilmeleri açısından da hayati bir önem taşımaktadır. Yürütme gücünü elinde tutan partiler, propagandalarını sadece parti olanakları ile değil devlet imkanları ile de yapmaktadırlar. Duverger’in de belirttiği devlet yetkisi/gücü karşısında, muhalefet partilerinin kendi imkanları çerçevesinde iktidar partileri ile başa çıkma ihtimali yoktur. Muhalefet partilerinin bir diğer handikabı, parlamenterlerin ya da parti üyelerinin iktidarların olanaklarından faydalanmak için saf değiştirmesi ihtimalidir. Özellikle iktidarın görev süresinin uzunluğu ya da artık “hâkim parti” konumuna gelmesi muhalefet için bu ihtimali her zaman canlı tutmaktadır.

Yukarıda sayılan nedenler sebebiyle muhalefet partileri de iktidar partileri kadar disiplinli bir örgüt yapısına ihtiyaç duymaktadır. İktidarın elindeki imkanlar karşısında muhalefet partisinin elindeki yegâne güç disiplinli bir örgüt yapısıdır. Disiplinli bir örgüt yapısı kuramayan muhalefet partileri iktidarlar karşısında varlık gösteremez, iktidarın yaptığını iddia ettiği yanlışları seçmene anlatamazlar. Devamlı biçimde partisinde parlamenter ve

³⁹⁴ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.154

üye kaybı yaşayan, partinin genel söylemleri ile üyelerinin söylemleri arasında uyumsuzluk olan muhalefet partisi, seçmenin gözünde ciddiye alınmaz bir konuma gelir. Buradan yola çıkarak da muhalefet partisinin devleti yönetmeye ehil olmadığı düşüncesi seçimde oluşacaktır.

Sonuç itibarıyla parti disiplini, yürütme görevini ifa eden siyasi partiler için olmazsa olmaz bir özelliktir. Parti disiplinine sahip olmayan bir partinin etkin bir yürütme görevi gerçekleştirmesi çok zordur. Keza aynı durum muhalefette bulunan siyasi partiler için de geçerlidir. Muhalefet partileri eğer disiplinli bir biçimde örgütlenemezse iktidar partilerinin elinde bulundurdukları “devlet gücü”nün karşı koyulamaz cazibesi karşısında partilerini bir arada tutamaz, muhalefet görevini yerine getiremezler.

Siyasi partilerin devlet organlarının karar alma sürecinde oynadıkları role, yönetme ya da hükümet etme fonksiyonu denmektedir.³⁹⁵

2.2.1.3. Parti Disiplininin Seçim Sistemi İle İlişkisi

Ülkede geçerli olan seçim sistemi parti yönetiminin, özellikle de parti liderinin parti üzerinde disiplin kurmasını sağlayan en önemli araçtır. Hatta seçim sistemi o derecede etkilidir ki lider, örgütlerin, partinin alt kademe yöneticilerinin ve parlamento adaylarının üzerinde disiplini sağlayabilmek için disiplin araçlarını kullanmaya gerek görmemektedir. Seçim sistemi, partide liderler oligarşisini ve yönetim kadrosunun oluşum şeklini doğrudan etkilemektedir. Partilerin parlamento seçimlerindeki adayları, parti yönetiminin hatta ve hatta doğrudan parti liderinin onayı olmaksızın belirlenemiyorsa; partilerin mevcut parlamento üyelerinin ya da gelecekte kendisine bu yönde hedef koyan parti üyelerinin kendi ikballeri ve siyasi menfaatleri için parti yönetimine, özellikle de parti liderinin onayına ve desteğine ihtiyaç duymaktadırlar.

Eğer adayların kişilikleri ve popülariteleriyle ön plana çıkarak yarışıp seçim kazanabildiği bir sistemde seçimler yapılıyorsa, parti lideri ve parti yönetiminin parlamento üyeleri üzerindeki etkisi olabildiğince zayıftır. Bu tip sistemlerde parlamento üyelerinin de parti

³⁹⁵ Age, s.147

yönetimi üzerinde etkisi oluşmaya başlar, içine girilmesi zor olarak nitelenen parti yönetimi ve çekirdek kadroda dışarıdan gelen parlamento üyeleri de yer almaya başlayabilmektedir. Yukarıda sayılan nedenlerden ötürü seçim sistemleri, partilerin disiplin yapısını bağımsız bir biçimde belirleyen en önemli unsurların başında gelmektedir.

Sarıbay,³⁹⁶ seçim sistemi, parti sistemi ve rejim arasında döngüsel bir ilişki söz konusu olduğunu, ülkede uygulanan seçim sisteminin o ülkedeki parti sistemini ve parti sisteminin de rejim tipini belirleyeceğini ifade etmektedir. Ayrıca O'na göre tersi bir süreç de söz konusudur; rejim tipi varlığını sürdürebilmek için belirli bir tipte bir parti sistemini gerektirdiğinden ve bunun da belli tipte bir seçim sistemiyle sağlanabileceğini vurgulamaktadır. Sonuç itibarıyla seçim sisteminin ülkedeki parti sistemini, doğal olarak da partilerin yapısını etkilediği aşikardır.

Partilerin yapısını etkileyen en önemli teknik etken seçim sistemidir. Seçim sistemi, parti sisteminin bir unsurudur. Seçim sistemi partilerden bağımsız olarak bir ülkedeki tüm partilerin yapılarını aynı yönde etkilemektedir. Seçim sisteminin, partilerin sayısı, kuvvetleri, ittifakları ve parlamentolarda temsili üzerindeki yadsınamaz etkileri vardır. Duverger'e³⁹⁷ göre *“parti sistemi ile seçim sistemi, birbirlerine çözülmez şekilde bağlı ve bazen çözümleme yoluyla bile ayrılmaları güç iki gerçekliktir”*. Sonuçları itibarıyla nispi temsil; disiplinli, bağımsız ve istikrarlı partilerden kurulu çok-parti sistemlerini teşvik ederken iki-turlu çoğunluk usulü; yumuşak/ılımlı ve istikrarlı partilerden oluşan çok-parti sistemini teşvik eder. Tek-turlu basit çoğunluk sistemi ise iktidarın birbirinden bağımsız ve büyük partiler arasında el değiştirdiği iki-parti sistemini teşvik etmektedir. Örnek vermek gerekirse; orantılı/nispi temsil Türkiye, İsrail ve İtalya'da; iki turlu çoğunluk Fransa'da; tek turlu çoğunluk İngiltere, ABD ve Kanada'da uygulanmaktadır.

Yukarıda açıklanan görüşlerden de anlaşılacağı üzere, seçimlerin yapılış biçimini belirleyen gerek çoğunluk sistemi gerek nispi temsil olarak adlandırılan orantılı temsil

³⁹⁶ Ali Yaşar Sarıbay, *age*, s.54

³⁹⁷ Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, s.274

sistemi, başlı başına farklı tipolojilerde parti sistemlerinin oluşmasına netice verirken, bu seçimlerin liste usulüyle veya tek isimli seçim çevrelerinde yapılmasının yanında farklı sayılarda ve turlarda yapılması partilerin disiplin yapılarını değiştirmektedir.

Seçimlerin bireysel nitelik taşıdığı ve seçim çevrelerinin parti etiketinden ziyade adayların kontrolündeki bölgeler olarak kurgulandığı tek-isim sisteminde, adaylar söz konusu bölgelerde çok kuvvetlidir ve parti komitelerinin bu adaylar konusunda bir yaptırım gücü yoktur. Eğer parti, söz konusu bölgeyi ve o bölgenin mecliste işgal ettiği sandalyeyi kaybetmek istemiyorsa, bu kişileri aday göstermesi karşı koyulamaz bir zorunluluktur. Ancak partiye aidiyetin ön planda olduğu bir seçim bölgesinde, başarının parti örgütünün desteğine bağlı olduğu liste usulünde, adayların partiye olan ihtiyacı çok daha kuvvetlidir.³⁹⁸ Bu nedenle Duverger de liste usulüyle gerçekleşen seçimler partilerin oligarşisini güçlendirme eğiliminde iken tek isimli seçim çevresinde gerçekleşen çoğunluk sistemlerinde, seçimler partinin oligarşik eğilimlerini kırmaktadır.³⁹⁹

Tek isimli seçim bölgelerinin parti disiplinini zayıflatma, liste usulünün ve nispi temsilin ise orantılı temsili kuvvetlendirme eğilimi olduğu bütün düşünürler tarafından kabul görmektedir. Ancak bu eğilim mutlak bir gerçeklik değildir. Aday listelerinin ve listelerde kendine yer bulan adayların listelerdeki sıralarının, ön seçim gibi unsurlarla partinin yerel örgütlerince belirlendiği ve parti merkezinin buna müdahale yetkisine sahip olmadığı veya müdahale etmeyi tercih etmediği ademimerkeziyetçi partilerde, seçimler partilerin merkezini değil yerel örgütlerinin gücünü artırma eğilimindedir. Yerel parti örgütlerinin vekiller üzerindeki baskınlığı ve yaptırım gücü merkezi bir disipline engel olmaktadır. Nispi temsil sisteminde parti disiplininin güçlenme eğilimi olmakla beraber, bu sisteme “tercihli oy” biçiminin eklenmesi de disiplinin zayıflamasına netice verebilmektedir. Ancak basit çoğunluk usulü İngiliz partilerinin güçlü bir parti disiplinine sahip olmasına engel olamamıştır. Fransa’da komünist ve sosyalist partiler, gerek Üçüncü Cumhuriyet’teki iki turlu dar bölge çoğunluk sisteminde gerekse de Dördüncü

³⁹⁸ Age, s.261

³⁹⁹ Age, s.210

Cumhuriyet'teki nispi temsil sisteminde kuvvetli bir disipline sahip olmuşlardır. Buradan da anlıyoruz ki parti kendisini disiplinli bir biçimde organize olmuş ise seçim sistemlerinin disiplini engelleyici etkisine maruz kalmayabilmektedir.⁴⁰⁰

Partilerde aday gösterme yetkisi kim ya da hangi organ tarafından kullanılıyorsa partide asıl güç ondadır. Bu bir şahıs ise şahıs, bir grup ise o grup, parti örgütleri ise parti örgütlerinin görüş ve talepleri doğrultusunda parti yönetilmekte ve güç onda toplanmaktadır. Adayların partinin yönetimince belirlenmesi yöntemi Türkiye'nin de aralarında bulunduğu birçok dünya ülkesinde uygulanmaktadır. Almanya'da seçim çevresindeki seçmenlerin veya seçmenlerin belirlediği delegelerin gizli oyla vekil adaylarını seçmesi öngörülürken, Türkiye'de aday belirleme konusu partinin kendi yetkisi olarak kabul edilerek partinin kendi iç işleyişine bırakılmıştır. Sadece ön seçim yapılması yönünde karar alınması durumundaki işleyiş kanun tarafından düzenlenmiştir. Ön seçim sistemini dünyada en istikrarlı biçimde uygulayan ülke ABD'dir Amerikan sisteminde aday tespiti parti yönetimine ya da parti üyelerine değil, partinin bütün seçmenlerine bırakılmıştır.⁴⁰¹ ABD'de ana hedef doğrudan demokrasiyi hayat geçirebilmek ve seçmenlere en yakın kişilerin parlamentoda temsil edilmesini sağlamaktır.

Ön seçim sistemi, bu sistemi uygulayan partilerdeki disiplinsizliğin temel nedenlerinden birisidir. Çünkü bu biçimle aday gösterilen kişi aday olma yetkisini doğrudan seçmenden aldığından dolayı ne partinin merkez teşkilatına ne de yerel teşkilatlarına seçilmek için derinden bir ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle seçilen vekil doğrudan meşruiyetini seçmenden almakta, bu nedenle de partinin talimatlarına uyma zorunluluğunu kendinde görmeyecektir. Kendi partisinin yönetimiyle sorun yaşaması ve yönetime itaatsizliği, seçmenler istediği sürece tekrar aynı bölgeden aday olmasına ve seçilmesine engel teşkil etmemektedir.

⁴⁰⁰ Ergun Özbudun, **Batı Demokrasilerinde ...**, s.131-133

⁴⁰¹ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.101

İngiliz partilerinin merkez organları aday belirleme konusunda geniş yetkilere sahip olmasına rağmen, partilerin aday belirleme sürecinde parti örgütleriyle uyumlu çalışma ve onların isteklerini çoğunlukla kabul etme yönünde hareket ederler. Özbudun, İngiltere'nin hem çoğunluk sistemiyle seçimlerini yapmasına hem de yerel teşkilatların aday belirlemede etkili olmasına rağmen İngiliz partilerinde disiplini koruyan temel nüansın, genel kanının aksine, İngiltere'de uygulanan dar bölge seçim sistemi olduğu görüşündedir. İdeolojik olarak birbirine yakın, merkezde konumlanan iki partinin aday gösterdiği bir bölgede farkı oluşturacak olan şey yerel örgütlerin aday ne kadar sahiplendiğidir. Adayı sahiplenen örgüt, adayın kazanması için mücadele etmektedir. Bu da adayın partinin kontrolünde hareket etmesine netice vermektedir.

Alman ulusal meclisi olan Bundestag'da ise üyeler iki farklı şekilde, seçimle belirlenmektedir. Üyelerin yarısı nispi temsil sistemiyle diğer yarısı tek isimli seçim çevrelerinden seçilmektedir. Nispi temsille seçilen bölgelerde eyalet parti örgütleri, tek isimli seçim çevrelerinde ise o seçim çevresinin parti örgütü aday göstermektedir. Eyaletlerde adaylar parti organlarınca doğrudan seçilirken tek isimli seçim çevrelerinde ise ya üyelerin katılacağı ön seçim ya da üyelerce belirlenecek delegelerle yapılacak seçimle belirlenme zorunluluğu mevcuttur.

Görüldüğü üzere dar bölge uygulanan sistemlerde parti örgütleri aday belirleme süreçlerinde daha etkinlerdir. Üyeleri üzerinde parti disiplini uygulayan İngiltere'de aday belirleme sürecinde, parti örgütlerine büyük özgürlükler tanımaktadır. Seçim çevresi genişledikçe yerel örgütlerin etkisi daralmakta, merkez örgütlerinin etkisi artmaktadır. Ancak örgütlerin seçim dönemlerindeki etkinliği partilerin merkeziyetçi ve disiplinli bir yapı oluşturmalarına engel teşkil etmemektedir. İngiltere ve Almanya örnekleri bunu doğrular nitelikte olup söz konusu ülkelerde partilerin yerel örgütleri parlamenterlerinden parti disiplinine uymaları, parti liderleriyle de iyi geçinmeleri konusunda baskı oluşturmaktadırlar.⁴⁰²

⁴⁰² Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.107

Duverger Kanunu⁴⁰³ olarak adlandırılan teori, seçimlerle parti sistemlerinin ne kadar içli dışlı olduğunu göstermektedir. Duverger “tek turlu çoğunluk sistemin iki partili sistemi teşvik etmesini gerçek bir sosyolojik kanuna en yakın teori” olarak tanımlamakta olup çoğunluk sistemini kullanan ülkeler iki partili bir yapıya, iki partili bir yapıya sahip olan ülkeler de çoğunluk sistemine sahiplerdir. Çoğunluk sisteminin iki partiyi teşvikini sağlayan iki etken vardır: Bunlar mekanik ve psikolojik etkenlerdir. Mekanik etken, tek turlu çoğunluk sisteminde üçüncü bir partinin eksik temsiline yani oy sayısının kazandığı sandalye ile arasında negatif uyumsuzluğa yol açmasına neden olur. Yani bu sistem iki partinin haricinde üçüncü bir partinin güç kazanmasını engellemektedir ya da güçlenen üçüncü parti, iki partiden birini saf dışı etmektedir. İngiltere seçimlerinde yakın dönemde orantısız temsil örnekleri sıkça görülmüş, orantısız biçimde temsil edilen parti bir sonraki seçimde saf dışı edilerek sistemden dışlanmıştır.

Duverger’in yukardaki tespitini destekler mahiyette, Liberal Demokrat Parti (Liberal Democrats), 2005 yılında %22 oy almış ancak mecliste %9,5’lik bir oranda temsil imkânı bulmuştur. 2010 yılında %23 oranında oy almış %8,8 ile temsil edilmiştir. 2015 yılında ise oy oranı %8’e düşmüş olup sadece %1 ile temsil edilmişlerdir. 2017 seçimlerinde %7,4’lük bir oy alarak yine %1,8 ile temsil edilmişlerdir. Son olarak 2019 seçimlerinde %11’lik oy oranı alarak tekrar %1 ile temsil edilmişlerdir. Keza kısa adı UKIP (UK Independence Party) olan Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi, 2010 seçimlerinde %3 oy almasına karşın hiç sandalye kazanamamış, 2015 seçimlerinde %12 oya karşın sadece 1 sandalye elde ederek eksik temsil edilmişlerdir. 2017 seçimlerinde ise Duverger’in belirttiği mekanik etken kendisini göstermiş ve tekrar oyları %1,8 oranına düşmüştür.

Psikolojik etken ise seçimi kazanmak için yarışan iki büyük partinin dışında kalan üçüncü partiye verilen oyların kaybolacağı düşüncesiyle bu partinin seçmelerinin kendine yakın olarak gördükleri partiye oy verme eğilimi içerisine girmeleridir ki bu durum da yine iki partililiği teşvik etmektedir. İlave olarak çoğunluk sistemlerinin söz konusu etkenleri, yerleşik iki parti sisteminin içerisine üçüncü bir partinin dahil olmasına engel olmaktadır.

⁴⁰³ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.233-244

Ayrıca çoğunluk sistemi uygulanmadan önce çok partili olan bir sistemi de sonrasında iki partili bir yapıya dönüştürme yönünde bir eğilime sahiptir.⁴⁰⁴ Bu noktada destekler mahiyette bir örnek yine olarak İngiltere verilebilmektedir. İngiltere’de Muhafazakâr Parti ve Demokrat Parti ikilisine İşçi Partisi eklenerek üçüncü parti halini almıştır ancak sistem üç partiyi içerisinde muhafaza etmeyerek Demokrat Parti’yi sistem dışına itmiş ve barındırmamıştır.

Özbudun’a göre çoğunluk sistemi iki parti sistemi yaratmaya yetmemektedir fakat iki partili yapıyı teşvik etmektedir. Çoğunluk usulünün bulunduğu ülkelerde iki partiden daha fazla partinin iktidar için yarıştığı bir yapı söz konusu olduğunda ya sistem değişmiş ya iki partili yapı tekrar kurulmuştur ya da üç partiden biri İngiltere’de olduğu gibi yavaş yavaş sahneden çekilmiştir. Bunun haricinde de üçüncü bir partinin sistemde, iktidar için yarışmasa da güçlü ve kalıcı bir biçimde var olabilmeleri, bölgesel siyaset veya azınlık siyaseti yapan küçük bölge partilerinin seçmenlerinin belli bölgelerde yoğunlaşmaları sonucunda mümkün olabilmektedir. Yine bu duruma İngiltere’de İskoç Ulusal Partisi güzel bir örnek olarak gösterilebilir. İskoç Ulusal Partisi, Birleşik Krallık içerisinde İskoç nüfusunun yoğunlukta yaşadığı İskoçya’daki seçmenlerinden oy almasından dolayı ülke genelinde oy oranı düşük olmasına rağmen fazla milletvekili çıkartmaktadır. İskoç ulusal partisi 2015 seçimlerinde ülke genelinde %4,7 oy almış ancak mecliste %8,6 ile temsil edilmiştir. Tekrar 2017 seçimlerinde ülke genelinde %3 oy alan parti mecliste %5,7 ile temsil edilmiştir. Keza yine 2019 seçimlerinde %3,9 oy almasına rağmen mecliste %7,4 ile temsil edilmiştir.⁴⁰⁵

İki turlu çoğunluk sistemi ise Duverger’e⁴⁰⁶ göre çok partili yapıyı teşvik etmektedir. Bu sistem eksik temsile fırsat vermediğinden ötürü çok partili bir yapıyı teşvik etmektedir. Farklı bölgelerde aynı görüşe sahip farklı partiler mevcut olup bu partiler ikinci tura kalmaları durumunda seçimleri kazanabilme imkanına sahip olan benzer görüşte ve çizgide partilerin adaylarına destek olmaktadır. Bu noktada seçim iki turlu olduğundan

⁴⁰⁴ Age, s.233-244

⁴⁰⁵ 2019 Election Results, BBC, <https://www.bbc.com/news/election/2019/results> (E.T. 15.06.2023)

⁴⁰⁶ Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, s.254-260

her parti eğer bir ittifakın parçası değilse ilk turda aday çıkartarak seçimlere girerler. Ayrıca partiler arası seçim ittifakları ikinci turda da mümkün olduğundan ikinci turda partiler kendilerine yakın görüşte olan adayları desteklemekte bir beis görmemektedirler.⁴⁰⁷ Bu nedenle meclise adaylarını sokmak için yeterli miktarda oyu alan tüm partiler mecliste temsil edilmekte olup çok partili bir meclis yapısı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca iki turlu sistemin bir diğer etkisi ise aşırı uçta kendilerini konumlayan sistem aleyhtarı partileri cezalandırıcı olmasıdır. Bu sistem Sartori'nin de ifade ettiği gibi partileri ılımanlaştırıcıdır. Partiler ikinci turda diğer partilerle ittifak yapma imkanlarına sahip olması nedeniyle, ılıman bir söylem tercih etmektedirler. Bu şekilde hareket etmeyerek kutuplaştırıcı bir dil kullanan partiler ise ilk turda %50'yi kazanamamaları halinde aldıkları oy ile orantısız bir sandalye sayısına sahip olarak eksik temsil edilme ihtimali ile karşılaşmaktadırlar. Diğer yandan nispi temsil sistemi de çok partili meclis yapısını teşvik etmektedir. Bu sistemde, eğer orantısız bir baraj söz konusu değilse, eksik temsil ile karşılaşılmamaktadır. Nispi temsilin en büyük özelliği partilerin aldığı oy miktarına yakın oranda sandalye ile parlamentoda temsil edilmelerine olanak sağlamasıdır. Bu sayede sistem çok sayıda partinin mecliste temsil edilmesine fırsat vermektedir.⁴⁰⁸

Güvenli olarak adlandırılabilir partilerin kazanmayı kesin gördükleri seçim çevrelerinde aday belirlenirken en iyi olan aday yerine tepeden inme adaylara yer verme eğilimi partilerde en üst seviyededir. Sartori tepeden inme yaklaşımının güvenli ve kazanılması kesin olan bölgelerde partiye mensubiyetini ve bağlılığını giderek azalttığını ifade etmektedir.⁴⁰⁹

Nispi temsil usulüyle seçimlerin yapıldığı sistemlerde aday listelerinin tercihlili oya imkân vermemesi durumunda, yani aday listeleri ve adayların sıralaması belirlendikten sonra değiştirilemediğinde partilerin adaylar üzerindeki denetimi ve kontrolü en yüksek

⁴⁰⁷ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.142

⁴⁰⁸ **Age**, s.144

⁴⁰⁹ Giovanni Sartori, **age**, s.32

noktadadır.⁴¹⁰ Bu da parti liderlerinin parlamenterler üzerinde hakimiyet kurmasına ve parti disiplinin adaylar üzerinde etkin olmasına netice vermektedir.

Tek isimli seçim çevrelerinin parti disiplinini zayıflatma eğilimi Özbudun’a göre sakıncalı bir durumdur. Partinin ismine ve örgütüne ihtiyaç duymadan kendi kişisel popülaritesi sunucu seçimlerde başarı elde eden milletvekilleri parti disiplinine uyma konusunda kayıtsız davranabilmektedirler. Parlamenter sistemde parti disiplininin zayıflatılması, sistemin işleyişi açısından sakıncalar ortaya çıkartmaktadır. Parti disiplini, sorumlu parti hükümetinin işleyebilmesi için gerekli bir şart olup iktidar partisinin seçmen karşısında hesap verebilmesini sağlayan araçlardan biridir.⁴¹¹

2.2.2. Yönetim Sistemlerinde Parti Disiplini

2.2.2.1. Parlamenter Sistemde Parti Disiplini

Parlamenter sistem; hükümetin ve hükümet üyelerinin parlamentonun içinden çıktığı, hükümetin görevini yapabilmek için meclisin onayına ihtiyaç duyduğu, hükümetlerin meclisin güvenoyu veya güvensizlik oyu ile görevlerine devam ettiği ya da edemediği bir yönetim sistemidir. Parlamenter sistemde en önemli konu meclis çoğunluğunun hükümetin kontrolünde olmasıdır ki parlamento çoğunluğuna sahip olmayıp hükümet ortağı olmayan diğer partiler tarafından güvenoyu verilen azınlık hükümetlerinin parlamenter sistemde görev süreleri uzun soluklu olmamaktadır.

Parlamenter demokrasinin hiçbir çeşidi disiplinli partilerden oluşan bir meclise sahip olmadığı sürece varlığını devam ettiremez. Amerika’da başkanlık sistemini ayakta tutan etkenlerden bir tanesi nasıl disiplinsiz partiler ise parlamenter sistemlerin olmazsa olmazı, Sartori’nin tabiriyle “zorunlu şartı”, disiplinli siyasi partilerdir. Disiplinsiz partilerden oluşan bir meclis yapısının söz konusu olması durumunda işlemeyen meclis hükümetleri ile karşılaşilmektedir.⁴¹² Parlamenter sistemle parti disiplini arasındaki korelasyon, sadece İngiltere ve Commonwealth ülkelerinde değil, bu sistemin

⁴¹⁰ Age, s.32

⁴¹¹ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.117

⁴¹² Giovanni Sartori, **age**, s.127

uygulandığı Kıta Avrupası ülkelerinde de görülmektedir.⁴¹³ Nihayetinde parlamenter rejimde hükümetin meclise getirdiği kanun teklifleri sıradan bir kanun teklifi değil, bir güvenoyu testidir. İktidar partisini kanun teklifinin mecliste reddedilmesi güvensizlik oyu olarak algılanmakta ve hükümeti istifaya zorlayan bir durumun içerisine sokmaktadır.⁴¹⁴

Parlamenter rejimlerde hükümetin görevine devam edebilmesi için parlamento çoğunluğunun desteğini alması gerekmektedir. Bu destek sadece güven oylaması ile sınırlı değildir, stratejik konularda hükümetlerin oylamayı kazanması veya kaybetmesi güvenoyu alıp almamaya eş değer tutulmaktadır. Bütçe vb. gibi stratejik konularda oylamayı kaybeden hükümetin istifa etmesi genel teamüller arasındadır. İktidar partisi veya partilerinin hükümetten ayrılması parti üyeleri için iktidarın nimetlerinden uzak kalmak gibi olumsuz bir netice vermektedir. Bu yüzden de parti üyelerinin oylamalarda ret veya kabul oyu vermeleri salt o konuyu kabul etmeleri veya etmemeleri değil, hükümetin geleceği hakkında kanaat belirtmeleri anlamına gelmektedir. Bu durum da partilerinin genel oy verme eğiliminin aleyhine hareket eden vekiller için iktidarın nimetlerinden uzaklaşma ihtimalini doğuracaktır.⁴¹⁵

Parlamenter sistemin etkin bir biçimde işleyebilmesi, sistem içerisinde parlamenterlerin kendi başlarına güç sahibi olmamalarına bağlıdır. Yani parlamenterlerin gücü, yürütme organınca ne kadar kırılmış ise ve parlamento yürütmenin kontrolüne ne kadar girmiş ise parlamenter sistem o kadar çalışmakta, yürütme o kadar istikrarlı ve etkin bir biçimde görevlerini yerine getirebilmektedir. Parlamentonun yürütmeye bağımlılığı oranında güçlü ve istikrarlı yürütme ve parlamenter sistem olgusu ile karşılaşılmaktadır.

Parlamenter sistemlerde seçimler, parti liderlerinin merkezinde geçmektedir. Seçmenler partiye oy vererek parti liderleri tarafından daha önceden belirlenmiş vekilleri seçmekte, vekiller de parti liderlerini iktidarı taşımaktadırlar. Parlamenter demokrasinin en büyük kusuru bu noktada devreye girmektedir: Bu kusur, parlamentoların, Başbakanı ve hükümetini denetleyerek güçler ayrımını yumuşak biçimde de olsa sağlamak yerine ona

⁴¹³ Ergun Özbudun, **Batı Demokrasilerinde ...**, s.143

⁴¹⁴ İlter Turan, **age**, s.97

⁴¹⁵ Ergun Özbudun, **age**, s.138

destek olan bir aparat haline dönüşmesidir. Başbakan hem yürütmenin hem de meclis çoğunluğunun lideri konumunda olduğundan geniş bir iktidar yetkisine sahiptir.⁴¹⁶ Parlamenter sistemlerde Başbakan'ın Meclisi feshedebilmesi ve meclisi seçime götürebilme yetkisine sahip olması parti disiplini ile ilişkilendirilmekle beraber fesih yetkisinin parti disiplini üzerinde yoğun bir etkisi söz konusu değildir. Çünkü bu uygulama parti lideri olan Başbakanların parti içerisindeki muhalefeti saf dışı bırakmak için kullandığı bir araç değil, muhalefet partilerinin en güçsüz veya Başbakan'ın kendisini en güçlü hissettiği anda kullandığı bir silahtır.⁴¹⁷ Parti başkanları parti içi muhalefeti genel seçimler yoluyla değil, parti kongreleri yoluyla saf dışı bırakmaktadırlar.

İlimli plüralist sistemlerde, alternatif parti hükümetleri yerine, alternatif koalisyonlar mevcuttur. Bir partinin yerine bir diğer partinin geldiği parti hükümetlerinin yerine, bir koalisyonun başka bir koalisyona yerini bıraktığı ve sistemdeki tüm partilerin bir şekilde hükümette yer alma imkanına sahip olduğu bir sistemdir. Aşırı plüralist sistemlerde ise merkezde bulunan partiler çoğunlukla hükümette yer alma imkanına sahiptirler. Çünkü uçlarda bulunan partilerin birbirleriyle ittifak yapma şansları bulunmamaktadır. Bu nedenle koalisyon ortağı olmaya en uygun partiler merkezde bulunan siyasi partilerdir.⁴¹⁸ Türkiye'de koalisyon dönemlerinde bu durum devamlı şekilde görülmüştür. ANAP, DYP, DP gibi partiler daima koalisyonlarda yer alma eğiliminde olmuşlardır. Bu partilerin tamamen disiplinsiz olduğu söylenemez ancak parti liderlerinin etrafında vekilleri kenetleyecek salt bir güce de sahip değillerdir.

Aşırı plüralist sistemlerde merkez partilerinin iktidarda kalıcı olmaları, merkez partilerinin vekilleri için disiplini zayıflatıcı bir unsurdur. İktidardaki merkez partisinin vekilleri, parti disiplinine uyulmaması sonucu hükümet düşse bile tekrar koalisyon ortağı olacağını bildiğinden daha rahat ve disiplinsiz davranma eğilimindedir. Bu partilerin ve bu parti vekillerinin durumu başkanlık sisteminde yer alan partilere ve vekillere benzeşmektedir. Başkanlık sistemi disiplinsiz partileri, iki parti veya ilimli çok parti

⁴¹⁶ Maurice Duverger, **Seçimle Gelen Krallar**, s.82

⁴¹⁷ Ergun Özbudun, **age**, s.140

⁴¹⁸ **Age**, s.146

sistemi ile birlikte bulunan parlamenter rejim ise disiplinli partileri teşvik etmektedir. Buna karşılık aşırı çok parti sistemi, merkez partilerinin disiplinini zayıflatma yolunda bir eğilim doğurmaktadır. Bu mukayese ile hükümet sistemiyle parti disiplini arasındaki ilişkinin çok kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹⁹

Meclis hükümeti sistemi parlamenter sistem ile benzeşmesine rağmen bir milletvekilleri cumhuriyetidir ve bunun ön güzel örneği Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'dir.⁴²⁰ Komünizm sonrası kurulan devletlerin büyük çoğunluğu meclis hükümeti şeklinde parlamenter rejimi uygulamıştır. Aynı durum Osmanlı Devleti sonrasında da TBMM hükümetleri için de uygulanmıştır. Meclis hükümetlerinde kabine, yasama organını yönlendiremez, iktidar dağılıp atomlaşmış, sorumluluklar kaybolmuştur. Parti disiplini ise söz konusu değildir. Başbakanlar ve kabineler hızlı ve kararlı şekilde hareket edemezken uzlaşmazlıklar da kolay çözülemezler. Ayrıca hükümetler disiplinsizdir ve tek sesli değildir. Parlamentolar neredeyse parlamenter sayısı kadar düşünce ve görüşe ev sahipliği yapmaktadır.

Parlamenter sistemin pratik uygulamalarına bakıldığında ülkelerin disiplinli parti yapısından hiçbir biçimde taviz vermediklerini görmekteyiz. Kanada siyasal partileri, zayıf disipline yol açabilecek bir sosyal ortamda siyasal yaşantılarını devam ettirmektedir. Etnik çeşitlilik, yöresel ilişkilerin gücü, federalizm, zayıf sınıf bilinci ve partilerin sınıfsal açıdan bir kutuplaşmaya sahip olmaması Kanada'nın siyasal ve sosyal ortamının özellikleridir. Ayrıca Kanada siyasal partilerinin; geniş kitlelere hitap edecek biçimde üye çoğunluğuna sahip olmaması ve partilerin kadro partisi hüviyetine sahip olmalarının yanında ülkenin de ademimerkeziyetçi yapısı, sosyolojik yapının partilerin disiplinli bir biçimde örgütlenmesine izin vermeyeceğini düşündürmektedir. Ancak tüm bunlara rağmen Kanada partilerinin güçlü bir disiplin yapısına sahip olmaları incelemeye değerdir. Kanada partileri tam bir kadro partisi sayılacak yapıdadırlar, bu nedenle de Amerikan partileri ile benzeşmektedirler. Fakat Kanada partileri tüm bu etkenlere rağmen disiplin açısından İngiltere'den bile daha disiplinli olarak kabul edilirler. Buna

⁴¹⁹ Age, s.146-147

⁴²⁰ Giovanni Sartori, age, s.148

sebeup olan tek faktör ise Kanada'nın Parlamenter rejime sahip olmasıdır. Diğer yandan Özbudun'a göre Türk siyasal sisteminin sosyal, siyasal ve ideolojik olarak disiplinli bir yapıya yatkın olmamasına rağmen ciddi bir tutarlılık ve disiplin göstermesinin nedenini de hâkim olan parlamenter sistemin kodlarında aramak gerekmektedir. Ayrıca partilerin iktidarda iken muhalefette olduklarından daha tutarlı ve disiplinli bir görünüm sergilemeleri bu görüşü destekler mahiyettedir.⁴²¹

Giannetti ve Laver⁴²² ise parti disiplini ile ilgili olarak; bir parti liderinin disiplinsiz bir partiye liderlik etmek istemesine ihtimal vermediklerini ifade etmişlerdir. Parlamenter sistem içerisinde bir lider sadece partinin herhangi bir siyasi konuda katı bir tutuma sahip olmadığını göstermek amacıyla partililerin disiplinsiz tavırlar sergilemesine tahammül etmektedir. Ancak diğer konularda yine disiplinli hareket etmek istemektedir. Söz konusu politikadaki disiplinsiz tutum da ikiliye göre disiplin olduğunun bir göstergesidir. Parti lideri için disiplinli üyeleri ödüllendirmek veya disiplinsiz üyeleri cezalandırmak bir külfet oluşturmamakta, disiplinli bir tutum sergilemek liderler için kazanç sağlamaktadır. Sonuç itibarıyla Giannetti ve Laver'e göre parlamenter sistemler için açıklanma ihtiyacı durulan şey disiplinli partilerin varlığı değil, nadiren görülen disiplinsiz partilerdir.

2.2.2.2. Başkanlık Sisteminde Parti Disiplini

Başkanlık sistemi olarak adlandırılan Amerikan yönetim sisteminin en önemli özelliği "check and balance" sistemini başarıyla uygulayabilmesidir. Sistemin başarısı, devletin gücünü ve iktidarın imkanlarını bölerek onu frenleyip dengede tutma becerisine sahip olmasında yatmaktadır. Bu şekilde güçleri atomize etmiş bir sistemin yürüyebilmesi için zayıf disiplinli ve başına buyruk hareket eden disiplinsiz parlamenterlere ihtiyaç vardır. Aksi durumda parlamentoyu kontrolünde tutan bir parti çoğunluğu sistemin işleyişine engel olabilmektedir.

⁴²¹ Ergun Özbudun, *age*, s.185-197, 239-248

⁴²² Daniela Giannetti ve Michael Laver, *age*, s. 15-16,

Genel kabule göre başkanlık sistemi partileri zayıflatıcı bir rol oynarken parlamenter sistem partilerin disiplinli bir hal almasını sağlamaktadır. Başkanlık rejiminde, Başkanın iktidarda devam etmesinin parlamenterlerin oy verme eğilimleriyle bir ilişkisi olmadığından vekiller de başkan da rahat biri şekilde hareket etmektedirler. Bu nedenle de vekiller çoğunlukla kendi istekleri veya seçmenlerinin talepleri doğrultusunda oy kullanmaktadırlar.⁴²³

Ademimerkeziyetçi devletlerde kurulu olan federalist yapı, partilere disiplinsiz bir yapı kurma imkanı sunmaktadır. Ayrıca dar bölge çoğunluk sisteminin de disiplin üzerinde net bir etkisi söz konusu değildir. Çünkü bu sistemi uygulayan Kanada ve İngiltere’de disiplinli siyasi partiler mevcuttur. Burada göz önünde bulundurulması gereken nokta, Amerikan partilerinin federal yapı, seçim sistemi gibi unsurlar nedeniyle disiplinsiz bir yapıya bürünmediğidir. Partilerin kendi iç dinamikleri nedeniyle ve yine partilerde disiplin kurma arzusu olmamasından, yani partilerin disiplinli bir siyasal yapıya göre kendilerini dizayn etmemelerinden ötürü Amerikan partileri disiplinsizdir denebilir. Özbudun’a göre de; Kanada ve Almanya’da da federal devlet sistemi olmasına rağmen disiplinli partilere sahipken Amerikan sisteminde federal yapı, partilerin disiplinsizliğini açıklamakta bir noktaya kadar yardımcı olmakta ama yetersiz kalmaktadır.⁴²⁴

Amerikan sistemi, kuvvetler ayrımını sistemin her mekanizmasına itinayla uygulamaktadır. Kuvvetler ayrımı sadece yasama, yürütme ve yargı organlarıyla sınırlı değildir. Öncelikle bu üç organın da merkezi olduğu gibi yerel uzantıları mevcuttur ve bu iz düşümlerin hiç birisi merkezi organa sınırlı biçimde bile olsa bağlı değildir. Merkezi organlar yereldeki iz düşümlerine ne hiyerarşik olarak ne de idari vesayet boyutunda bir bağlantı kurmamaktadırlar. Bu organların tamamı merkezi devleti doğrudan etkilemediği sürece faaliyetlerinde kendi bölgeleriyle sınırlı olmak kaydıyla özgürlerdir. Ayrıca merkezi örgütler de kendi içerisinde bir kuvvetler ayrımına sahiplerdir. Keza yürütme organı olan Başkanın gücü sadece merkezi hükümetle sınırlıdır. Eyaletlerin yetki alanlarına Başkan doğrudan müdahale edememektedir. Yine aynı durum yasama organı

⁴²³ Ergun Özbudun, **age**, s.138

⁴²⁴ **Age**, s.137

için de geçerlidir. Yasama organı senato ve temsilciler meclisi olarak ikiye bölünmüştür. Senato her eyaletten eşit sayıda senatör çıkarılacak biçimde kurgulanırken temsilciler meclisi nüfusa göre her seçim bölgesi eşit sayıda seçmene bölünecek şekilde dar bölge sistemiyle seçilen temsilcilerden oluşmaktadır. İşte bu noktada kısıtlı bir bölgede doğrudan halk tarafından seçilen temsilciler, partilerin de düzenli teşkilatları olmamalarından ötürü kendilerini daha özgür hissetmektedirler. Yine partiler kadro partisi olduğundan vekiller üzerinde baskı oluşturacak bir yapı veya yönetici kitlesi çok sınırlıdır. Bu da vekillerin, partilerinden daha bağımsız şekilde hareket ederek ve seçmenlerinin talepleri doğrultusunda pozisyon almalarına netice vermektedir.

Nihayetinde Amerikan başkanlık sistemi, geniş yetkilere sahip Başkanı frenleyecek bir mekanizmayı kurup güçlü bir yargı erki oluşturmayı başardığı için başkanlık sistemini dünyada en iyi biçimde uygulayan ülkedir. Sistemdeki güçler ayrılığının doğru biçimde uygulanması Başkanın bir diktatöre dönüşmesini engellemektedir. Ayrıca arkasına sorgusuz sualsiz bir parlamento desteğini alan başkanın bu desteği uzun süreli devam ettirmesi, seçimlerin iki yılda bir yapılmasından ötürü oldukça zordur. Tüm bunlara rağmen partili üyeleri kontrol altına alıp gücünü artırma olasılığı olan Başkanın önünde aşamayacağı en önemli engel olarak başkanlık görevinin iki dönemle sınırlı olması kuralı vardır. Başkanın görev süresinin iki dönemle sınırlı olması Amerikan sisteminde eskiden bir teamül olarak uygulanırken yapılan yasal düzenlemelerle bu durum yasal bir hal almıştır. Bu kural sayesinde Amerikan başkanları ne kadar güçlü olursa olsun iki dönemden fazla başkanlık yapması engellenmiş ve Başkanın bir tirana ya da diktatöre dönüşmesinin önü net bir biçimde kapanmıştır.

2.2.2.3. Yarı Başkanlık Sisteminde Parti Disiplini

Yarı Başkanlık sisteminin gerek ne olduğu gerekse de hangi ülkelerde uygulandığı konusunda net bir tanım ve tasnif yapılamamıştır. Birçok düşünür farklı ülkeler ve tanımlar yapmakla birlikte en net biçimde kabul gören tanım Duverger tarafından yapılan Cumhurbaşkanı'nın genel oyla seçildiği, geniş yetkilere sahip olduğu, sistemin

içerisinde göreve gelmeleri ve görevde kalmaları meclisin onayına bağlı bir başbakan ve kabinesinin varlığını şart koşan tanımdır. Diğer taraftan yakın dönem düşünürlerinden Elgie yarı başkanlık sistemini daha geniş bir tanım yaparak betimlemeye çalışmıştır. Ona göre yarı başkanlık sistemi doğrudan sabit bir süreliğine seçilen Başkan ile yasama organına karşı sorumlu Başbakan ve Başbakanlık kabinesinin olduğu sistemi yarı başkanlık sistemi olarak tanımlamıştır.⁴²⁵ Başkanlık sisteminde ana örnek nasıl ABD ise, yarı başkanlık için de Fransa örnek gösterilmektedir. Gerçek manada yarı başkanlık sistemi deneyimi Fransa'nın 5. Cumhuriyeti ile başlamaktadır ve birçok tanım Fransa'ya bakılarak yapılmakta, Fransa'daki uygulamadan çıkarım yapılarak sistem anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Yarı başkanlık sisteminde doğrudan halk tarafından seçilen Başkan/Cumhurbaşkanı'nın, parlamentoya karşı sorumluluğu olan Başbakan ve kabinesi ile birlikte çalışma zorunluluğu mevcuttur. Bu nedenle de Başbakan'ın tıpkı parlamenter sistemde olduğu gibi meclis çoğunluğunun desteğine sahip olması gerekmektedir. Yine aynı şekilde partinin disiplinli yapısı yürütmenin etkin çalışması için elzemdir. Yarı başkanlık sisteminde Cumhurbaşkanı yasama çoğunluğunun kendisini desteklemesine ya da uyumlu çalışma konusunda Başbakan'a ve hükümete bağımlıdır. Partilerin sistem içerisindeki konumu nedeniyle Cumhurbaşkanı'nı desteklememeleri ya da karşı çıkmaları Cumhurbaşkanı'nın görevini yerine getirmesi açısından sorun teşkil etmektedir.⁴²⁶ Cumhurbaşkanı'nın da halk tarafından doğrudan seçimle iş başına gelmesi Cumhurbaşkanı'na ek bir güç ve meşruiyet kazandırmasına rağmen Cumhurbaşkanı'nın etkin bir görev yürütebilmesi için yasama desteğine ihtiyaç duymaktadır.

Yarı Başkanlık sisteminde Başkan'ın veya Başbakan'ın gücünün seviyesi hükümetin organizasyonunu etkilemektedir.⁴²⁷ Burada yine ana faktör meclis çoğunluğudur. Hükümetin kurulması için Cumhurbaşkanı'nın meclis çoğunluğundan güvenoyu

⁴²⁵ Robert Elgie, "The Politics of Semi-Presidentialism", **Democratization**, 23(1), 2015, pp.49-70, s.62

⁴²⁶ Gianluca Passarelli, "The government in two semi-presidential systems: France and Portugal in a comparative perspective", **French Politics**, 8,(4) pp. 402–428, 2010. <https://doi.org/10.1057/fp.2010.21>

⁴²⁷ **Age**, s.403

alabilecek bir Başbakan ataması gerekmektedir. Genel itibariyle yarı başkanlık sistemlerinde Cumhurbaşkanı meclis çoğunluğuna sahip olan partinin lideri ya da adayı olduğundan Başbakan kolaylıkla güvenoyu almakta ve etkin bir hükümet yapısı ortaya çıkmaktadır. Ancak Cumhurbaşkanı ile meclis çoğunluğunun farklı partilerden olması durumunda ise birbiriyle uyum içinde çalışmak zorunda kalan Cumhurbaşkanı ve Başbakan ile karşılaşmaktadır. Bu duruma Fransız sisteminde Kohabitasyon, yani “birlikte yaşama” denilmektedir.

Kohabitasyon dönemleri özel dönemlerdir. Seçilmiş olan Cumhurbaşkanı meclis çoğunluğunu elde edemediğinde meclisten yetki alacak bir Başbakan atamak zorundadır. Bu dönemlerde Cumhurbaşkanlığı yetkileri resmi olarak azaltılmamıştır ancak devlet başkanı parlamento dengesi nedeniyle bu yetkileri kısıtlı bir şekilde kullanmak zorundadır. Cumhurbaşkanı’nın parlamentoyu, dolayısıyla hükümeti ve Başbakanı feshetme yetkisine sahip olmasına rağmen bu işlemin halkın nezdinde bir tepki çekmemesi, seçim yenilgisi veya halkın gözünden düşme riski olmaksızın kullanılması imkansıza yakındır.⁴²⁸ Yarı başkanlık sisteminin tanımında bahsedilen sarkaç hareketiyle bu noktada karşılaşılmaktadır. Kohabitasyon durumlarında yetki ve sorumluluk ibresi Başbakan’a doğru dönmüştür. Bu da hükümeti Cumhurbaşkanı’na karşı Başbakan’ın arkasında birleştirerek, Başbakan’ın bakanlar üzerindeki hiyerarşisini güçlendirmekte, aynı Başbakan meclis çoğunluğuna da liderlik etmektedir. Ancak Kohabitasyon dönemleri sona erdiğinde fiiliyatta lider tekrardan Başbakan değil, Cumhurbaşkanı olmaktadır.

Sonuç itibariyle yarı başkanlık sisteminde en kritik organ parlamentodur ve parlamento çoğunluğuna sahip olan siyasi parti, Cumhurbaşkanı’nı kendisi seçtirmese bile yönlendirecek güce sahip olabilmektedir. Sistem parlamentoda aynı parlamenter sistemde olduğu gibi parti disiplini doğrudan teşvik etmektedir. Ayrıca yarı başkanlık sistemini en net biçimde uygulayan Fransa, geçmiş dönemlerde disiplinsiz partiler nedeniyle krizlerle karşı karşıya kaldığı için, yeni sistemde partiler güçlü bir birliktelik

⁴²⁸ Age, s.411-412

sergilemek zorunda kalmışlardır. Diğer yandan aşırı çok partinin bulunduğu sistemlerde, merkez partilerinin disiplinli bir yapıya sahip olmaları zordur. Fransa'da gerçekleşen durum da bunun bir göstergesidir. Beşinci Cumhuriyet'te UNR'nin sağda tek başına çoğunluk sağlaması bu değiştirmiş ve parlamenter rejimdeki güçlü disiplinli yapı burada da kendini göstermiştir.⁴²⁹

2.3. Siyasi Partiler ve Parti Disiplinine Sosyolojik Bir Bakış

Batı demokrasilerinde siyaset ve siyasi partiler sınıfsal bölünmeler üzerinden devam etmektedir. Parti bölünmeleri de sınıfsal bölünmelerle paralellik göstermekte, seçmenlerin ait oldukları sınıfları ile oy verme davranışları arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Sınıf kutuplaşmasının aşırı düzeyde olduğu sistemlerde parti sayısı kutuplaşma ile doğru orantılı olarak fazladır. Sistem içerisinde yer alan her parti belli bir sınıfın temsilcisi konumundadır. Bu nedenle de bu sistemin içerisinde yer alan bir partinin üyeleri ve seçmenleri aynı sosyal sınıfın müntesipleridir. Az kutuplaşmış parti sistemleri ise kesin bir sınıf temeline dayanmayan partilerden kuruludur. Bu sistemlerde partiler, toplumun bütün sınıflarına ve sosyal gruplara hitap etmekte ve bütün grupların desteğini alabilmektedir. Sınıfsal ayrışma ve kutuplaşma ile partilerin disiplini arasında ilişkinin varlığı söz konusudur. Seçmen ve üye sayısı bakımından işçilere dayanan siyasal partiler, orta sınıfa hitap eden partilerden daha disiplinli olduklarına çalışma boyunca değinilmiştir. Bu durum; işçi sınıfının sendikalar aracılığıyla örgütlenme becerisinin yanında, hem işçilerin toplum içerisindeki sosyoekonomik durumu hem de işçi ve işçi liderlerinin psikolojik yapılarıyla açıklanmaktadır.⁴³⁰

Bir parti hükümetinin başarılı olabilmesi, seçilmeden önce belirlenmiş olan parti programına sadakatle uyması ve onu uygulayacak kadroların “mekanik” bir çoğunlukla

⁴²⁹ Ergun Özbudun, Siyasal Partiler, s.155

⁴³⁰ Ergun Özbudun, **Batı Demokrasilerinde ...**, s.149-156

desteklenmesine bağlıdır. Bu nedenle de hükümetin parti disiplinine sahip olması bir zorunluluk halini almaktadır.⁴³¹

2.3.1. Parti Disiplini Kavramına Tönnies'in Cemaat ve Cemiyet Ayrımı Üzerinden Bir Bakış

Tönnies'e göre sosyal gruplar "gemeinschaft" (cemaat) ve "gesellschaft" (cemiyet) olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Cemaat; kan bağı, aile bağı gibi bireysel unsurlara bağlı yakınlık temeline dayanan bir sosyal gruptur ve dayanışma merkezlidir. Cemaat, bireyin kendinden önce var olan sosyal gruplardır. Cemaat sonradan ortaya çıkartılan bir şey değildir, yoktan var olmamış, keşfedilmiştir. Cemaatlerde üyelik söz konusu değildir, doğrudan kişiden bağımsız bir mensubiyet mevcuttur. Cemaate dahil olmak bir irade gerektirmemektedir, kendinden oluşan doğal bir süreçtir kişi için seçimli değildir.⁴³² Cemaat tipi toplum yapısında demokrasi; bölge, mezhep, tarikat, feodalite, kabile, etnik grup veya ideoloji çatışmalarına sürüklenebilir. Cemaat düşüncesinde fikirler kişinin kendisinden ayrılamaz bir parça, kişinin ana kimliği gibi bir hüviyete sahiptir. Bu nedenden ötürü de toplumda rasyonel şekilde hareket edip sorunlarla mücadele ederek çözmek ve demokratik siyasi mekanizmayı işletmek mümkün değildir. Sürekli ve aşırı himayecilik ile kapalı biçimde hareket eden cemaatleşme, sosyal ve siyasi katılıma ve gelişmeye zarar vermektedir.⁴³³ Genellikle kırsal hayat tarzını niteleyen "cemaat" yapısında; "biz" duygusunun hâkim olduğu, kapalı ekonomik yapı, birincil ilişkiler ve homojen nüfus yapısı vardır.⁴³⁴

Cemiyet ise kişilerin seçimine ve özgür iradelerine dayanan sözleşme ve üyelik merkezli, girişi ve çıkışı olan, irade ile sonradan oluşturulmuş bir sosyal gruptur. Kişinin katılmak ya da katılmamak gibi bir zorunluluğu yoktur. Çıkar merkezli kurulmuş bir oluşumdur. Grup birlikteliğinin merkezinde bu çıkar uyumu söz konusudur.⁴³⁵ Kentsel hayat tarzını

⁴³¹ Age, s.177

⁴³² Age, s.178

⁴³³ Vehbi Bayhan, "Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm", **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, 26(1), 2002, ss.1-13, s.7

⁴³⁴ Vehbi Bayhan, Türkiye'de İç Göçler ve Anomik Kentleşme", **Türkiye Günlüğü**, Sayı:43, 1996, s.91

⁴³⁵ Maurice Duverger, **age**, s.179

niteleyen “cemiyet” yapısında, biz duygusu yerine bireysellik, farklılaşma ve artan iş bölümü, ikincil ilişkiler ve heterojen nüfus yapısı vardır. Kentleşme süreciyle cemaat yapısı yerini cemiyet yapısına bırakmaktadır.⁴³⁶

“Bund” kavramı, cemaatin de ötesinde tarikat olarak ifade edilmektedir. Bund diye tabir edilen kurumlara dahil olmak demek kişinin kendisini bu kuruma adanmasıdır. Siyasi partilere ya da bir derneğe üyelik sınırlı bir durumken adanma beraberinde totaliter bir yük getirmektedir. Totaliter partiler Bund olarak adlandırılan sınıflara girerken cemaat ve dernek/cemiyet ayrımı ise sınırlı partilere eş değerdir.⁴³⁷

Partiler ilk kurulduklarından cemiyet statüsüne sahiptirler. Çünkü parti doğrudan ve kendiliğinden oluşmuş sosyolojik bir topluluk değildir, insan eliyle kurulmuş ve bilinçli bir üyelik isteyen, karşılığında bir baskı ve zorlama olmayan topluluklardır. İlk ortaya çıkışlarında karşılıklı çıkar ilişkisi içerisinde oldukları ve gönüllülük esasıyla üye topladıklarından doğal bir sosyal grup olarak adlandırılmamaktadır. Kişinin çıkarının değişmesi sonucunda partisi de kolaylıkla değişebilmektedir ki bu cemaat yapısıyla taban tabana zıttır. Politikacılardaki parti değişiklikleri doğal ve sıradan sayılan hareketlerdir.

Partilerin cemiyetten cemaate doğru kaymasında iki tane faktör ile karşılaşmaktadır. Bunlardan ilki partilerin kurumsallaşması ve üyeliğin gelenek haline gelmesi, kurucuları için cemiyet olan parti onların çocukları için cemaat karakterine dönüşmüştür. Parti özü itibarıyla cemiyet yapısına sahip olmasına rağmen üyeliğin babadan oğula aktarılması, partiyi cemaat haline dönüştürmüştür. İkincisi ise sosyalist partilerin işçi sınıfının temsilcisi olmasından ötürü, sosyalist partiler doğrudan bir cemaat hüviyetindedir. Ancak sosyalist partilerin güçlenmesi rakip partilerin hitap ettiği sınıfı belirlemesine ve onlarla hareket etmesine netice vermesiyle cemiyet olarak doğan diğer partiler de sosyalist partilerin etkisiyle cemaat haline dönüşmüşlerdir.⁴³⁸

⁴³⁶ Vehbi Bayhan, **age**, s.91

⁴³⁷ Maurice Duverger, **age**, s.181

⁴³⁸ **Age**, s.186

Akabinde partilerin evriminde diğerk geçiş, cemaatten tarikata doğru olan dönüşümüdür. Nasyonal Sosyalist Parti'nin cemiyetten cemaate, akabinde ise tarikata dönüşmesi bu evrimin göstergesidir. nce bir dernek olarak kurulan parti hem üyelerinin oluşturduğu sınıf ve onların çocuklarıyla cemaat sınıfına geçmiş sonrasında iktidardayken dışarıdan ye alımını kapatıp partiyi kendi yetiştirdiği gençlikle yönetme çabasıyla kapalılık oluşturmuş ve parti artık gerek inanç gerek kutsallık boyutuyla tarikata dönüşmüş olarak kabul edilmektedir.

Bazı partiler, çıkar ve iradenin hâkim olduğu tarikat tutkusunun ve cemaat geleneğinin bulunmadığı cemiyet statüsündedirler. Partilerin, Amerikan partilerinde olduğu gibi, siyasal mücadelelerde makam ve maddi çıkar sağlaması sonucu, birçok ye partiyi cemiyet/dernek olarak görerek girer. Bu kitlelerin asıl beklentisi ıkardır. Bu noktada katılmanın mahiyeti, üyeden üyeye değişmektedir. Ya da seçmenin partiye bakışı ile üyenin partiye bakışı ve parti ile bağlarının aynı olmaması doğaldır. Sosyalist partiler ise cemaat tipine uymaktadır. Partinin yeliği bir sınıfla nitelendiğinde parti, cemaat tipini almaktadır. Marksizm partiyi bir sosyal sınıfın siyasal yansıması olarak tanımladığından beri parti, cemiyet/dernek statüsünden cemaat statüsüne evrilmiştir.⁴³⁹ Komünist ve faşist partiler Bund olarak nitelenen tarikat kavramına denk düşmektedir. Faşist partilerin geleneksel geçit törenleri, tek tip askeri kıyafet giyen üyelerin bulunması, partileri ayinlerle eş tutulan mitinglere dönüştürmektedir. Tarikatların yelerinden istediği bağlılık ile Bund tipi partinin üyelerinden istedikleri bağlılık ve fedakârlık aynıdır.

Bir parti, aynı anda kişiden kişiye farklılık göstererek cemaat, cemiyet ve tarikat konumuna gelebilir. Geleneklerin, ortak paydaların, sosyoekonomik sınıfların ortak oluşturduğu topluluk sonucu parti, cemaat halini almaktadır. Siyasetten çıkar elde etmek ve siyasal dönüşümden pay sahibi olmak veya idealist amaçlar doğrultusunda partiye ye olan kişi için parti cemiyet hüviyetindedir. Partiyi ideolojik bir mekanizma olarak

⁴³⁹ Age, s.183

gören, inanç birlikteliği ile hareket edebilmek için partiye üye olmuş kişiler için ise parti Bund hüviyetindedir.⁴⁴⁰

Tarikat tipi topluluk yapılarında beklenen aidiyet ve teslimiyetin yoğunluğu nedeniyle zaman içerisinde doğal bir zayıflama ve bozulma görülmektedir. Tarikatların ve bu tipe sahip partilerin kurallarını zamanla içerden gelen baskılarla esnetmesi ve coşkunluğu yitirmesi tarikatın başındaki kuruluş ilkeleri ve kuralları ile tutarsızlık göstermekte ve toplu zayıflama eğilimi göstermektedir. Ancak partiler bu zayıflamayı ve coşku azalmasını giderebilmek için, birtakım önlemler alma gayreti içerisinde. Parti lideri yaptığı tasfiyelerle, ihraçlarla veya yeni oluşturduğu düşmanlarla parti içerisinde bir eskiye dönüş havası oluşturma gayretine girmektedirler. Bir taraftan da yeni gelen gençleri parti yönetim kadrolarına atayarak partinin ve partililerin heyecanlarını yükseltmek ve partiye dinamizm katma gayreti içerisinde. Partide güç ve enerji kaybının olduğunu fark eden lider kadro, partiye yeni girişleri çoğaltmak, içeride bulunanları seçmenden üyeliğe, üyelikten milisliğe çevirme gayretiyle eğitimler ve çalışmalar düzenlemektedir. Ayrıca partiden çıkanların ise düşman ilan edilmesi, kurallara uymayanların ihanetle suçlanması bu tip partilerin en doğal davranış biçimidir. Bu noktada amaç çöküşü ve gerilemeyi yavaşlatmaktır. Partilerin tarikat yapısında zayıflamayı gidermesi için ya da kontrolü ele geçirebilmesi için terse yönde bir dönüşüm geçirmeleri, tarikat yapısından cemaate dönüşmeye ihtiyaçları vardır. Ancak bu dönüşüm gerçekleştirilebilir bir durum değildir.⁴⁴¹ Bu totaliter bir liderin veya totaliter bir partinin demokratik bir partiye dönüşmesi gibidir. Diktatörün ya da totaliter liderin yasakları ve kuralları esnetmesi güç kaybı olarak görüleceği için bu tip kurumlar geri adım atmayı kabul etmemektedir.

Sonuç itibarıyla cemiyet olarak yola çıkan siyasi partiler ve parti liderleri üyelerini daha kolay biçimde yönlendirebilmek, liderin makamının tartışmaya açılmasını engellemek ve lideri sorgulanamaz karizmatik bir otoriteye dönüştürmek için cemaate yapısına doğru kayış göstermişlerdir. Bu noktada amaç, toplumsal dönüşümün gerekliliklerine cevap vermek değil kitlelerin liderin etrafında ve onun talimatları doğrultusunda hareket

⁴⁴⁰ Age, s.182

⁴⁴¹ Age, s.187

etmesini sağlamaktır. Partiye ve lidere sadakatle bağlanmış olan üyelerin partiyi, parti liderinin kararlarını sorgulaması, ona ve etrafında seçtiklerini eleştirel bir yaklaşım göstermesi imkânsız ötesidir. Bu da yönetimi kolaylaştırıp liderlerin görevlerine hiçbir engelle maruz kalmadan kendi istedikleri kadar devam etmelerine imkân sunan bir yapı meydana getirmektedir.

İlave olarak Türk siyasetinde de siyasi partiler rasyonel bağlarla kurulmuş cemiyetler konumundadırlar. Bu ilişkiler siyasi partilerin kendilerini dönüştürmesi ve iktidarın faydalarından daha uzun soluklu yararlanabilmeleri amacıyla cemaat bağlarına doğru evrilmiştir. Modern ilişkiler ağı olan cemiyet yerini daha geleneksel bir ilişki olan cemaate bırakmıştır. Bu da gerek toplum açısından gerek siyaset açısından bir ilerleme değil geriye dönüş yani gerileme olarak adlandırılmalıdır.

2.3.2. Foucault'un İktidar Analizinde Partiler Konumu Üzerine Bir İnceleme

İktidar konusunda kapsamlı incelemeler yapıp onu açıklama çabasına giren yakın dönemdeki en önemli düşünür Michel Foucault'dur. Foucault'nun iktidar analizi, geleneksel iktidar anlayışının yerini daha farklı bir iktidarın aldığını vurgulamak üzerine kurmuştur. Foucault'ya göre iktidar parçalanmış, yersiz yurtsuzlaşmıştır. Ona göre iktidar durağan ve sabit değil, toplumsun dinamikleriyle beraber hareket ederek kendini dönüştürüp ve değiştirmekte, ortaya çıkarttığı uysal bedenler üzerinden kendini gerçekleştirmektedir.⁴⁴²

Foucault'nun tanımına göre iktidar "her yerde"dir ve Foucault tüm analizlerinde bu mekanla kısıtlanılmamaya düzenli olarak vurgu yapmaktadır. Bu anlamda önemli olan devlet ya da devletin geleneksel tahakkümcü işlevleri değil, devleti ya da devlet tahakkümünü aşan iktidar uygulamalarının hangi araçlarla, her yerde, nasıl işlediğidir.⁴⁴³

Foucault'ya göre iktidar, söylemler aracılığıyla topluma tahakküm etmektedir. Ona göre söylem; mekânsal, sembolik, dilsel göstergelerin birbirleriyle ve bedenlerle bir araya

⁴⁴² Murat Özdemir, Foucault Sosyolojisinde İktidarın Serüveni: Pastoral İktidar, Disiplinci İktidar, Biyo-İktidar, *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 4(1), 2021, ss.109-133, s.110

⁴⁴³ *Age*, s.113

gelerek oluşturdıkları belirli bir süresi olmayan karmaşık ağlar topluluğudur. İktidar ilişkileri merkezlessiz, özneyi aşan ama özneyi kapsayan mikro ve makro alanların birbirleriyle oluşturduğu dinamik birlikteliklerdir.⁴⁴⁴ Foucault'da söylem, teorik bir oluşum olduğu kadar, düzenlenmiş toplumsal bir pratik olarak da ele alınmaktadır. Söylem, bilgi kadar iktidarı da ilgilendirmektedir ve söylem, bilgi ile birlikte iktidarı da üretmektedir. İktidar gücü, söylem aracılığıyla ele geçirilmek istenmektedir. Söylemi oluşturup yaygınlaştırarak topluma ulaştıran, iktidarın gerçek sahibidir.⁴⁴⁵ Söylem, Foucault'nun düşüncesindeki en temel noktadır. Söylem; insanları, şeyleri ve hatta bilgi ve soyut düşünce sistemlerini betimleyip tanımlayan, sınıflandırarak onlar hakkında düşünmeyi sağlayan bir yoldur. Foucault'ya göre söylem asla iktidar ilişkilerinden bağımsız değildir. Ona göre söylemler; bağımsız, egemen, yaratıcı insan aklının ürünleri olarak da kavranmamalıdır.⁴⁴⁶

Foucault, arkeolojik ve soykütüksel çalışmalarında, kurumsal pratiklerde söylemin, bedeni, kurumları ve hatta toplumu bile düzenlediğini savunmaktadır. Söylem, yönetici sınıfın amaçlarına muhalefet eden çeşitli kurumsal pratikler geliştirmektedir⁴⁴⁷. Yine Foucault'ya göre iktidar ilişkisi, toplumun tamamına ağ salarak toplumu bütünüyle çevrelemiştir.⁴⁴⁸ İktidarın bireylerin her zerresine ulaştığı, hal ve tavırlarına yansıdığını, söylemlerine ve gündelik yaşamlarına sindiğini, bunun da toplumun kılcal damarlı bir yapı / “kılcal bir var olma” olduğunu belirtmektedir.⁴⁴⁹

İktidarlar, toplumu gözetlemenin, toplumdaki suçluları cezalandırmaktan daha etkili olduğunu anladıkları an,⁴⁵⁰ iktidar sistemi baştan sona değişiklik göstermiştir. İktidarın disiplin ve denetimi sağlamak amacıyla her dönemin kendi şartlarına göre uyguladığı

⁴⁴⁴ Age, s.114,

⁴⁴⁵ Cevriye Demir Güneş, “Michel Foucault'da Söylem ve İktidar Kaygı”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, 21, 2013, s.61

⁴⁴⁶ Burcu Başaran, **Radikal Demokrasi Kuramı Bağlamında Toplumsal Cinsiyet Meselesi Judith Butler'in Kuramsal Yaklaşımının Değerlendirilmesi**, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2016, s.13

⁴⁴⁷ Age, 13

⁴⁴⁸ Michel Foucault, **Özne ve İktidar**, Çev: Ferda Keksın, Ayrıntı, İstanbul, 2020, s.79

⁴⁴⁹ Michel Foucault, **İktidarın Gözü**, Ayrıntı, İstanbul 2003 s.27

⁴⁵⁰ Age, s.26

gözetim pratikleri bulunmaktadır. Foucault'nun Bentham'dan alıp geliştirdiği ve panoptikon metaforuyla ifade ettiği gözetleme mekanizması en bilinen izleme ve denetleme yöntemidir.⁴⁵¹ Ayrıca Foucault'ya göre gözetlenme kavramı toplumu baştan sona denetleyen, hatta gözetlenmediğinde de kişileri kendi kendinin gözetimcisi yapan bir olgudur.⁴⁵² İktidarı tek bir devlet aygıtıyla ya da yasalar bütünüyle kısıtlamak eksik kalmaktadır. İktidar daha yoğun, yaygın ve karmaşık mekanizmadır.⁴⁵³

İktidarı muktedir yapan şey, bilgi üzerinde pozitif etki üretmesi, bilgiyi engellemek yerine üreten konumuna gelmesidir. İktidarın beden de dahil birçok konuda bilgi üretebilmesi, askeri ve eğitsel disiplinlerinin sayesinde. Fizyolojik ve organik bilgi ancak beden üzerinde kurulan bir tahakküm sayesinde mümkün hale gelmiştir.⁴⁵⁴ Foucault, iktidarın sadece baskı ile tanımlanamayacağını, modern iktidarın artık toplumu ürettiği arzular, zevkler ve bilgiler ile yöneterek daha da derinden kapsadığını ifade etmektedir. İktidarın çeşitli araçlar sayesinde davranışa nüfuz ettiğini de belirtmektedir.⁴⁵⁵

İktidarın tahakkümü kademeli ve ilerleyicidir. Parti liderinin partisindeki disiplin araçlarıyla üyeler üzerinde kurmuş olduğu tahakküm, devlet mekanizmasının üyeler üzerinde kurduğu iktidarın bir başlangıcıdır. Liderin kendi üyeleri ya da cemaati üzerinde kurmuş olduğu tahakküm ve iktidar sayesinde lider, toplumun geneline uzanan bir muktedirliğe erişebilir. Parti lideri kendi partisi üzerinde tahakküm kuramadan ya da iktidarını kabul ettiremeden partiler demokrasisi içerisinde iktidara gelmesi ve devlet aygıtının bürokrasisine kendisini kabul ettirmesi düşünülemez. Devletin iktidarı toplumun içerisinde ya da toplumu oluşturan kurumlar ve üyeleri arasında kurulmuş olan iktidar ilişkisinden bağımsız değildir.

Totaliter partilerde siyasal ve siyasal olmayan ayrımı ortadan kalkmış, üyelerin her türlü faaliyetleri partinin ilgi alanına girmiş, partinin konusu olmuştur. Üyeden partinin

⁴⁵¹ Şükrü Balcı ve Melek Tuğba Kocaman, "Panoptikondan Banoptikona İktidar Mekanizmasındaki Dönüşüm", **Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi**, 1, 2022 ss.33-50, s.46

⁴⁵² Michel Foucault, **age**, s.97

⁴⁵³ **Age**, s.100

⁴⁵⁴ **Age**, s.46

⁴⁵⁵ **Age**, s.51-52

beklentisi, üyenin mensubu olduğu dini veya sosyal grupların partiyle çatışması halinde partiyi tercih etmesidir.⁴⁵⁶ Totaliter bir partinin üyesi olan kişiden parti yoğun bir fedakârlık beklemektedir. Her gün iş yerinde partinin hücre faaliyetlerine katılma, partinin ideolojik yayın organını takip etme ödevi vardır. Bu üye aynı anda partinin sendikasına üyedir. Kişinin bütün çalışma alanı parti tarafından doldurulmuştur. Çalışma hayatının dışındaki zamanda da kişi sendikanın, partinin veya parti derneklerinin toplantılarına katılarak parti ile olan irtibatını devam ettirir. Totaliter partilerin kurmuş oldukları dernekler partinin hedeflerine ulaşması için amaçtır. Parti üyeleri ilgi alanlarına göre bu derneklere üye olurlar. Böylece kişinin kamusal alanının yanında özel alanı da parti tarafından çevrelenmiş olur.⁴⁵⁷ Bu sayede Foucault'nun tabiriyle "iktidarın kılcal damarlı yapısı" ile karşılaşmaktadır. Partiler ve parti örgütleri, Foucault'nun bahsettiği iktidarın mekanla sınırlanamaz oluşunda pay sahibi öğelerden biridir. Parti, iktidarın ete kemiğe bürünen yüzü olarak ve insanın olduğu her yeri çevreleyerek, kamusal alan - özel alan ayrımı yapmadan her yeri kuşatmakta; partinin, parti ideolojisinin ve parti liderinin söylemlerini muhalefet edilemez ve engellenemez biçimde, kılcal damarların vücudun her yerine ulaştığı gibi toplumun her kademesine ulaştıran araçlardır.

2.3.3. Sartori'nin Ahtapot Partilerinin Oluşumunda Parti Disiplini

Bir siyasal sistemde devletin sosyal hayata müdahale alanının genişliği, disiplinli partilere duyulan ihtiyaç kadar fazladır. Piyasalar ve sosyal hayat devlete müdahale imkânı verdikçe bu alanlarda devletin müdahale etmesi için hükümeti oluşturan partilerin disiplinsiz ve gevşek bir yapıya sahip olmaları imkansızdır.⁴⁵⁸

Parti disiplini, parlamenter sistemde sadece parlamento içi partiler için geçerlidir. Partilerin, parti grubu üyelerinin fikir birliği içinde oy kullanmalarına ihtiyaç vardır. Bu basit ihtiyaç için ahtapot parti diye tabir edilen toplumun her tarafına nüfuz eden totaliter özelliklere sahip partilere ihtiyaç yoktur. İhtiyaç duyulan şey yapılaşmış ve

⁴⁵⁶ Ergun Özbudun, **Batı Demokrasilerinde ...**, s.95-96

⁴⁵⁷ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.169

⁴⁵⁸ **Age**, s.177

parlamento üyelerinin davranışlarını parlamentoda denetleyebilen sistemli bir parti yapısıdır.⁴⁵⁹

Belli toplumlarda partilerin konumları çok farklıdır. Söz konusu toplumlarda partiler Sartori'nin "ahtapot parti" diye adlandırdığı, toplumun tüm kanallarına ulaşan parti konumundadır. Bazı yerlerde ise körelmiş ve varlığı yokluğu çok belli olmayan partiler mevcuttur. Partilerin körelmesi, küçülmesi ve görünmez hale gelmesi siyasal anlamda belli sorunlar ortaya çıkartmaktadır. Toplumu kuşatacak derecede büyük partiler ortaya çıkmaktadır ki bu partiler Sartori tarafından "ahtapot parti" olarak tanımlanmaktadır. Ahtapot partiler; sistemi dejenere edip aşırı büyüyerek toplumun bütün alanlarına giren ve toplumu istila ederek nüfuz sahibi olan, böylece mutlak güce erişen, gücü her şeye yeten ve kolları her yere uzanan yapılardır.⁴⁶⁰ Otoriter ve totaliter sistemlerde devletler partileri toplumla iletişimi sağlayan bir araç olarak görmektedirler. Ayrıca siyasi partiler ve onun diğer uzantıları vasıtasıyla toplum, partinin temel ideolojileri üzerinden eğitilmektedir. Bunun sonucunda da parti ya devletin ayrılmaz bir parçası, ya da devletin mutlak sahibi olarak hem siyasal alanın, hem de sosyal alanın belirleyicisi ve düzenleyicisi konumuna erişmektedir.

Ahtapot parti olarak nitelenen partilerin kollarıyla her yere uzanmasının amacı siyasal yaşamdan ziyade sosyal yaşamı kontrol altına alma gayretidir. Çünkü siyasal alanda iktidara sahip olan parti rakipsiz kalmış olmakta, siyasal muhalif hareketleri kontrol altına aldığı da iktidarının ancak muhalif halk hareketleriyle sarsılacağını bilmektedir. Bu nedenle de partiler yan örgütleri vasıtasıyla halkı mobilize etmekte ve partinin ideolojileri doğrultusunda dönüştürmektedir. Bu dönüşüm beraberinde parti liderinin ve partinin konumunun halk tarafından kabullenilmesine netice verirken, parti gelecekte çıkartacağı lider kadroları bu alt örgütler sayesinde eğitmekte ve yetiştirmektedir. Parti bir ahtapotun kolu hüviyetindeki bu örgütler aracılığıyla toplumun tüm katmanlarına

⁴⁵⁹ Age, s.244

⁴⁶⁰ Giovanni Sartori, age, s.243

kadar ulaşmakta ve halk üzerinde partinin ve parti ideolojilerinin tahakkümünü kurmaktadırlar.

Sosyal yaşamın içerisinde yer alan; sendikalar, kadın hareketleri, gençlik yapılanmaları, dernekler, spor kulüpleri, dini teşkilatlar gibi yapılar bu partilerin belirlediği sınırlar içerisinde partinin alt örgütü gibi çalışmaktadırlar. Ahtapotun kolları hüviyetindeki bu alt örgütler hem parti iktidarını toplumun kılcal damarlarına kadar erişmesine sağlamakta, hem de partinin ve devletin halkın davranışlarından haberdar olmasını sağlamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE SİYASETİNDEKİ MEVCUT SİYASAL GÖRÜNÜM, NORMATİF BİR SİYASİ PARTİ VE DİSİPLİN YAPISI İÇİN GEREKLİ YAPISAL REFORMLAR

Çalışmanın üçüncü bölümü olan bu kısımda önce geçmişten bugüne kadar Türkiye’deki siyasi parti deneyimleri gerek kuruluş süreçleri üzerinden gerekse de disiplin yapıları üzerinden incelenecektir. Akabinde son anayasa ve kanun değişiklikleri ile yeni bir yönetim sistemine geçen Türkiye Cumhuriyeti’nin mevcut siyasi görünümü yönetim sistemleri ve seçim sistemi bakımından incelenecektir. Sonrasında dünyadaki siyasi partiler kanunlarına değinilerek, 1983 yılında yürürlüğe giren 2820 kanun numaralı “Siyasi Partiler Kanunu” ile bu kanunun siyasi partiler üzerindeki etkisine ve parti disiplininin oluşumundaki rolüne değinilecektir.

Bölümün devamında tezin ikinci bölümünde detaylı biçimde değinilen “parti disiplini” konusuna, Türkiye’deki siyasi partilerin parti içi demokrasi ve disiplin yapıları üzerinden bakılacaktır. Devamında ise Türkiye siyasetinde siyasi partilerin rolü ve parti disiplininin yasama organının çalışmalarına etkisi açıklanmaya çalışılacaktır.

Üçüncü bölümün son kısmı ise “Türkiye’de normatif bir siyasi parti yapısı nasıl olmalıdır?” sorusuna cevap aranacaktır. İdeal bir siyasi parti yapısının nasıl olması gerektiği konusu tartışılacak, mevcut siyasi partiler mevzuatı ve parti tüzükleri üzerinde değişim önerilerinde bulunulacaktır. Sonrasında ise mevcut seçim sistemi hakkında aksadığı düşünülen kısımlara yönelik değişiklik önerilerinde bulunulacaktır.

3.1. Türkiye Siyasetinde Siyasi Hareketler ve Siyasi Partiler

Türkiye’de çevre ile merkez arasındaki siyasi mücadele, siyasi elitlerin merkezi elde tutma çabası ve çevrenin de merkezi siyasi, askeri ve bürokratik elitin elinden alma çabası etrafında şekillenmektedir. Türkiye’de siyaset, ideoloji odaklı değil, fonksiyonel bir çatışma olan çıkar çatışması şeklinde ilerlemektedir. Dini çatışmalar söz konusu merkezi ele geçirmek adına bir araç olarak kullanılmaktadır. Türk siyasi tarihinde DP’nin muhafazakar ve dindar bir söylemi merkeze koyması CHP’nin jakoben laiklik anlayışına

bir muhalefettir. Bu dönemden itibaren laiklik kavramı gibi dini argümanlar da siyasi bir araç olarak kullanılmıştır.

Gerek Osmanlı, gerek Cumhuriyet döneminde yerel eksen etrafında toplanan çatışmalar; yönetici elitin temsil ettiği merkez ile yönetilenlerin oluşturduğu kenar arasında vuku bulmuşlardır. Partiler de bu çatışmaların temsilcisi olarak meydana çıkmışlardır. Tarihi olarak bakıldığında Osmanlı merkezini saray simgelerken, Tanzimat bürokrasisini İttihat Terakki, Cumhuriyet döneminde ise sivil ve asker bürokrasiyi CHP temsil etmiştir. Osmanlı'da siyasi cemiyetlerin doğuşu bu sayılan merkezlere karşı, azınlıkları temsil eden kenar arasındaki çatışmaların sonucunda yönetici elit içindeki bölünmeler sonucu oluşmuştur.⁴⁶¹ Hürriyet ve İtilaf Partisi de İttihat ve Terakki Partisi'nin baskıcı, merkezîyetçi ve Türkçü ideolojisine muhalif olarak kurulmuş ilk siyasi partidir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın temel görüşleri Osmanlılık, ademimerkezîyetçilik ve teşebbüsü şahsi ilkeleridir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki'nin Türkçülük düşüncesine karşı Osmanlılık ideolojisini ortaya koymuştur.⁴⁶²

Siyasi partilerin Türkiye'deki siyaset yapış biçimi, seçmene yönelik davranışları ve siyasal söylemleri ülkenin demokratik gelişmişliği ile paraleldir. Keza aynı şekilde seçmen davranışlarında da benzer bir korelasyon söz konusudur. Gelişmiş ülkelerde sol siyasi partiler işçi sınıfının çıkarlarını temsil eden ve bu çıkarları koruyan partilerdir. Fakat az gelişmiş ülkeler geniş oranda bir işçi sınıfına sahip olmadıklarından dolayı, bu ülkelerin sosyalizm anlayışı, hızlı ekonomik gelişmeyi ve sosyal adaleti merkeze koyan bir siyasal programa sahip bir ideoloji statüsündedir. Bunun sonucunda da gelişmiş ülkelerde işçi sınıfından geniş destek bulan sosyalist partiler, az gelişmiş ülkelerde eğitimli orta sınıf ve siyasal elitten destek almaktadırlar. Diğer yandan sosyoekonomik olarak az gelişmiş ülkelerde ise sosyoekonomik olarak gelişmemiş sınıflardaki halk kitleleri de muhafazakâr partilere oy verme eğilimi içerisindedir.⁴⁶³ Türkiye'de de halen buna benzer bir tablo karşılaşılmaktadır. Bu da Türkiye'nin demokratik gelişmişliğinin hangi ölçüde olduğunun

⁴⁶¹ Ali Yaşar Sarıbay, **age**, s.71

⁴⁶² **Age**, s.75

⁴⁶³ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, s.55

da bir göstergesidir. Sosyoekonomik olarak üst seviyede olan Nilüfer, Beşiktaş, Kadıköy gibi bölgeler kendini solda tanımlayan CHP'den oy alırken; Yıldırım, Gaziosmanpaşa, Ümraniye, Sultanbeyli gibi sosyoekonomik gelişmişlik seviyesi diğer bölgelerin altında olan bölgeler CHP'yi değil muhafazakâr kimliği ile öne çıkan AK Parti'yi desteklemektedir.

Türkiye'deki seçmen davranışları ve partilerin gerek seçmenlerle olan münasebetleri, gerekse de parti içi ilişkilerinde tutumları geçmiş siyasal dönemin izlerini taşımaktadır. Türkiye'de siyaset yapan partilerin geçmiş dönem siyasi aktörleri referans vermesi bu görüşe delil olarak gösterilebilmektedir.

Çalışmanın bu kısmında Türkiye'nin demokrasi kültürünü anlayabilmek adına siyasal yaşamın başladığı I. Meşrutiyet ve ilk siyasi partilerin kurulduğu II. Meşrutiyet'ten itibaren günümüze kadar süregelen dönem ele alınacaktır. Tek parti dönemi, çok partili siyasal hayata geçiş, 27 Mayıs ve 12 Eylül askeri darbeleri sonrası 2002'ye kadar geçen dönem gibi bu süreç içerisinde belli dönüm noktaları değinilecek ve bugün ki siyasi görünüme etkileri tespit edilmeye çalışılacaktır.

3.1.1. Meşrutiyet Sonrası Siyasi Hareketler ve Siyasi Partiler

Türk tarihi bir bütün olarak ele alındığında Osmanlı Devleti'nin kurumsal yapısının ve kuruluşlarının büyük bir kısmının Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kaldığı yadsınamaz bir gerçektir. Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne devrettikleri sadece kurumlarla sınırlı değildir. Siyaset yapış şeklinden yönetime, siyasi partilerin oluşumundan ordu siyaset ilişkilerine kadar birçok alanda bir reenkarnasyon söz konusudur. Bu nedenle de Türkiye Cumhuriyeti'nin yüz yıllık siyasal serüvenini incelerken Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılan genleri/ruhu göz ardı etmek eksik bir yaklaşımdır olacaktır.

Türkiye'deki siyasi partilerin doğuşu Osmanlı'dan beri devam edegelen bir geçiş özelliğine sahiptir. Bu nedenle de Türkiye'de kurulan siyasi partilerin yapısal olarak geçmişlerini, Osmanlıdan devralınan parlamenter geleneğin içerisinde aramak

gerekmektedir.⁴⁶⁴ Osmanlı’da asker ve sivil bürokrasi tarafından temsil edilen aydın kesim, gerek Osmanlı’da gerekse de Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye Cumhuriyeti’nde değişimin başat aktörlerdir.⁴⁶⁵

Osmanlı Devleti’nin siyasal hayatı incelendiğinde Meşrutiyet’in siyasal canlılığın başlangıç noktası olduğu gerçeği görünmektedir. 1876’da ilan edilen Kanuni Esasi’nin ön görmüş olduğu meşruti yapı, modern anlamdaki siyasal hayatın başlangıcı olarak yanlış olmayacaktır.

I. Meşrutiyetin ilanı sonucunda oluşan yasama organı iki kademeli olmuştur. Bunlardan biri doğrudan padişah tarafından atanan yirmi altı üyeli “Ayan Meclisi”, diğeri ise yüz otuz vekilden oluşacak olan “Mebusan Meclisiydi”. Mebusan Meclisi üyelerini taşradaki meclisleri oluşturanlar seçerken, başkent İstanbul’un mebuslarını da mahalle muhtarları ve imamları seçmişlerdir. Bu noktada Meclisi Mebusan’a seçilen ve taşradan gelen vekiller, yerel meclislerde edindikleri tartışma ve müzakere etme tecrübeleri sayesinde uyum sağlamış ve başarılı olmuşlardır. Mebusan Meclisinde yerel sorunların görüşülmesi ilk dönemlerin en yoğun tartışma konuları olmuştur. Ancak yerel konuların görüşülmesi ve gündemde olması ulusal konuların arka planda kalmasına sebebiyet vermemiştir. Taşradan gelen mebuslar ülkenin meselelerini de içselleştirerek yerelden ulusala uzanan bir demokratik bilinç oluşmasına vesile olmuştur.⁴⁶⁶

I. Meşrutiyet’in ve dolayısıyla da Mebusan Meclisi’nin ömrünün Osmanlı – Rus harbi nedeniyle kısa sürmesi ve Kanuni Esasi’nin pratikte rafa kaldırılması, kurumsallaşmış bir siyasal girişimin ve yapının oluşmasına engel olmuştur. Bu dönemde siyasal bir hareket olarak I. Jön Türk Hareketi ile karşılaşılmasına rağmen, 1878’de Mebusan Meclisi’nin kapatılmasından ötürü kurumsallaşması ve partileşmesi gerçekleşmemiştir. İstibdat dönemi olarak adlandırılan, iki Meşrutiyet arasında meclisin kapalı olduğu dönemde

⁴⁶⁴ Gökhan Göktürk, *age*, s.263

⁴⁶⁵ *Age*, s.263

⁴⁶⁶ Gökhan Kaya, II. *Meşrutiyet’in Siyasal Hayatında Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbâd)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Abd), Doktora Tezi, 2009, s.51

gerçek manada siyasal bir hareket olan ve kurumsallaşmasını da süreç içerisinde gerçekleştiren İttihad ve Terakki Cemiyeti yer almaktadır.

İttihad ve Terakki Cemiyeti, I. Meşrutiyet'in sona ermesiyle oluşan ve istibdat dönemi olarak niteledikleri, II. Abdülhamit iktidarını sona erdirmek gayesi etrafında örgütlenmiş ve programını oluşturmuş bir gizli örgüt olarak tanımlanmaktadır. II. Abdülhamit'e yönelik tüm muhalefet, İttihat ve Terakki Cemiyeti etrafında bir araya gelmiştir. İttihad ve Terakki Cemiyeti kendi tüzüğünü oluşturmuş ve süreç içerisinde şubelerini kurarak Türkiye siyasi tarihinde gerçek anlamda bir hareketten siyasal partiye dönüşen ilk yapı olarak faaliyet gösterdiği döneme damgasını vurmuştur.

Ancak İttihad ve Terakki Cemiyeti bir siyasal parti olmakla birlikte Meşrutiyet'in yeniden ilanı, Mebusan Meclisi'nin tekrardan açılması ve II. Abdülhamit'in iktidardan indirilmesi hedefleri üzerinden bir program oluşturmuştur. İktidara gelmek ve gelindiğinde devletin içinde bulunduğu sorunlara ne gibi çözümler üretileceğine yönelik konular Cemiyetin gündeminde yer bulmamıştır. Fikri ve ideolojik eksiklerini de ya o dönemde Avrupa'da yaygın hale gelmiş popüler fikirlerin ülkeye taşıyarak kapatmaya çalışmış ya da o dönemde Cemiyet üyesi olmayan düşünürlerin fikirlerini benimseyerek kullanmışlardır.⁴⁶⁷

Halkın umum ekserisinde oluşan hoşnutsuzluk ve Mebusan meclisinin açılması yönündeki halk taleplerine ek olarak, Rumeli'de askerlerin ayaklanmaları eklenince 2. Abdülhamit dayanamayarak 1908'de 2. Meşrutiyeti ilan etmiştir. Mutlakiyetçi yapı yerini meşruti monarşi ile yürütülen bir parlamenter sisteme bırakmıştır. Padişahın gücü sınırlandırılarak meclisin gücü arttırılmış, yürütmenin yasamaya karşı sorumlu olduğu bir yapı kurulmaya çalışılmış ve meclisin feshedilmesi zorlaştırılmıştır.

2. Meşrutiyet'in ilanı sonucunda 1908 yılının kasım ve aralık aylarında seçimler gerçekleştirilmiştir. Türk siyasal hayatında 1908 seçimleri parlamenter sisteme yönelik ilk adımlar olarak nitelenebilmektedir. Seçime giren iki siyasal parti de tam anlamıyla

⁴⁶⁷ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim, İstanbul, 1964, s. 24-25

siyasal örgütlenmelerini tamamlamış modern partiler olmasalar da demokratik sistemin ikamesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir. İttihat ve Terakki, parti olarak seçimlere katılmasına rağmen gücünü teşkilatlı bir örgüt olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden almıştır. Parti, cemiyetin Meclis'teki siyasal uzantısı görünümünü taşımıştır.⁴⁶⁸

2. Meşrutiyet'in çok partili yapısı İttihad ve Terakki Partisi'nin egemenliği altında sürmüştür. 1908'de yapılan seçimlerde, İttihad ve Terakki Partisi 2. Meşrutiyet'in ilanındaki çabaları sayesinde halk desteğini de arkasına alarak kazanması kesin gözüyle bakılarak seçime girmiştir. Seçime giren bir diğer parti olan Ahrar Partisi de başarı elde edemeyince İttihad ve Terakki Partisi'nin hakimiyetinde bir meclis ortaya çıkmıştır. İttihad ve Terakki Partisi'ne rakip olarak o dönemde Ahrar Partisinin haricinde birçok küçük parti kurulmuştur. Bunların arasında Fedakaranı Millet Cemiyeti, Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihadi Muhammedi Fırkası, Islahati Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Ahali Fırkası ve Osmanlı Sosyalist Fırkası vardır. Ancak bu partiler etnik gruplarca da desteklenmelerine rağmen 1911 yılında kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası kadar İttihad ve Terakki Cemiyetine karşı çığ gibi büyüyen muhalefetin temsilcisi olamamışlardır.⁴⁶⁹

Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruluşundan bir ay sonra gerçekleştirilen İstanbul ara seçimini kazanması İttihad ve Terakki Partisi'ne karşı halkta oluşan muhalefet ve hoşnutsuzluğu gün yüzüne çıkartmıştır. Bu durum karşısında iktidarda bulunan parti, muhalifi olduğu istibdat rejimi günlerini anımsatacak şekilde meclisi feshetmiş ve diğer partileri hiçe sayan uygulamaları başlatarak kendi istibdat rejimini kurmuştur. 1912 "sopalı" seçimleri kazanmalarına rağmen büyüyen muhalefet sonucunda iktidarı kaybetmişlerdir. İttihad ve Terakki Partisi kaybettiği seçimlerin sonrasında ise 1913 başında gerçekleşen Babıali baskını ile askeri darbe yapmış ve yönetimi tekrar eline almıştır. Mahmut Şevket Paşa'ya yapılan suikast sonrasında da tüm siyasi partileri kapatarak 1918 yılına kadar tek parti olarak siyasete devam etmiştir. 1. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin ardından da 1918 kongresiyle kendisini feshederek yöneticileri yurdu terk etmişlerdir.

⁴⁶⁸ Taner Aslan, "1913 Tarihli İttihat ve Terakki Fırkası Nizamnâmesi Bağlamında İttihat ve Terakki'nin Cemiyet-Parti İkilemi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Mütefekkir**, 6(12), 2019, ss.559-574, s.561

⁴⁶⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler Cilt:1 (2. Baskı)**, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988, s.13

İttihad ve Terakki'nin en büyük problemi kendisini bir cemiyet mi yoksa parti mi olduğuna tam karar verememiş olmasıdır. Bir tarafta cemiyet kanadı istibdat döneminden kalma reflekslerle gizli kalma gayretinde iken, parti kanadı da görünür ve popüler aktörler haline gelmişlerdir. Ayrıca Cemiyet'in kendilerine sağladığı "kutsallık"tan da vaz geçememişlerdir.⁴⁷⁰ Ancak gerçekte parti cemiyetin arkasında kalmış, parti cemiyet tarafından yönetilen bir hal almıştır. Bir dönem bu konu üzerinde tartışmalar yaşanmış, sonunda 1913 kongresinde kendilerini parti olarak tanımlayarak İttihad ve Terakki Fırkası/Partisi adını almışlardır. Ancak parlamento dışında kurulan siyasi partiler gibi İttihad ve Terakki Partisinde de, partinin kurucusu hüviyetindeki örgüt olan İttihad ve Terakki Cemiyeti, parti ve parlamenterler üzerinde belirleyici bir role sahip olmuştur. 2. Meşrutiyet dönemi İttihad ve Terakki merkezli geçmiş bir dönemdir. Babıali baskını sonrasında yürütme ve yasamayı tam anlamıyla kontrolü altına alan İttihad ve Terakki, artık devleti ve devlet kurumlarını kendi merkezleri olan Merkezi Umumi'den yönetir hale gelmiştir.⁴⁷¹

Parti nizamnamesine göre partinin ve üyelerinin en önemli vazifeleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mecliste temsil edilmesi, ayrıca da Cemiyet programının mecliste yürürlüğe girmesi için çalışmalarıdır. Ayrıca partinin yönetiminde de Cemiyet'in baskın olduğu nizamnamede görülmektedir.⁴⁷²

İttihat ve Terakki'nin kendinden sonra gelen partilere bıraktığı en temel miras gerek parti içinde gerekse de mecliste muhaliflere karşı sergilemiş oldukları baskıcı tutumdur. Parti ve cemiyet çok parçalı bir yapıya sahip olduğu için parti içerisindeki muhaliflerden kurtulabilmek adına baskı ya da tasfiye yöntemini izlemiştir. Partide yönetim, daha önce değinildiği üzere Cemiyet'in kontrolü altındadır. Söz hakkının da daha fazla partililerden ziyade Cemiyette olması parti içi demokrasinin oluşumu ve gelişimine taş koymuştur. Bu

⁴⁷⁰ Age, s.32

⁴⁷¹ Taner Aslan, age, s.566

⁴⁷² Age, s.572

yapı benzer şekilde Cumhuriyet dönemi partilerinin de parti içi demokrasi yapısını oluşturmuştur.⁴⁷³

Türk siyasi tarihinin ilk partisi sayılan İttihat ve Terakki Partisi kendinden sonra gelen birçok partiye bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde örnek teşkil etmiştir. Parti asker ağırlıklı ve hücre tipi yapılanan gizli bir cemiyetin uzantısı olarak hareket ettiğinden ötürü partinin nizamnamesi Cemiyetin genel tutumuna muhalif değildir. Nizamnamedeki ilkeler cemiyetin disiplinli, merkeziyetçi ve ihtilalci bir yapıda olduğunu göstermektedir.

3.1.2. Cumhuriyet'in İlanı ve Tek Parti Dönemi

Türk modernleşmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü engellemek amacıyla devlet bürokrasisi eliyle başlatılan bir süreçtir. Sürecin başarısız bir biçimde sonuçlanmasının akabinde, bu dönemin ürünü olan modernleşme taraftarı askeri yoğunluklu bürokrasi tarafından Cumhuriyet kurulmuştur. Söz konusu modernleşme Cumhuriyet öncesinde yine İttihat Terakki tarafından parti devlet uygulamalarını çağrıştıran biçimde sürdürülürken, Cumhuriyetin kurulmasının akabinde Tek parti sistemi aracılığıyla CHP üzerinden sürdürülmeye çalışılmıştır. Tek parti deneyiminin Türk siyasi partileri üzerinde kalımsal olarak adlandırılabilir etkileri olmuş ve tüm partileri etkilemiştir. CHP'nin örgütsel yapı bakımından kökenleri milli mücadele döneminde mecliste etkin bir biçimde faaliyet gösteren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dayanmaktadır.⁴⁷⁴

Turan'a göre CHP kuruluş misyonu itibarıyla, toplumun taleplerini kamuya aktarmaktan ve kamu politikalarını etkilemeyi amaçlamaktan ziyade, devletle olan güçlü bağlarına dayanarak toplumun davranışlarını denetim altında tutmayı ve toplumu şekillendirmeyi gaye edinmiştir. Parti halkın taleplerini siyasi otoriteye taşımamakta, partiye üyelik ise

⁴⁷³ Beril Yaşar Teksoy, **Demokrat Parti'de Parti İçi Demokrasi (1946-1960)**, Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı Yüksek Lisans Tezi s.12

⁴⁷⁴ Tefik Sönmez Küçük, **age**, s.109

bir ayrıcalık elde etmek anlamı taşımaktadır.⁴⁷⁵ Bu nedenle de ortada bir parti devleti söz konusu değildir. CHP'yi bir "devlet partisi" olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır.

CHP'nin tek parti olduğu dönemlerde seçimlerin yarışmacı olmaması partinin tek parti olarak siyasi hayatı domine etmesi sonucunda bu partide siyaset yapmak partiye dahil olan kişi için prestij anlamına gelmiştir. Parti tarafından bir göreve aday gösterilmek zaten seçilmek anlamına geldiğinden adayların halkın desteğine veya halktan kabul görmesine ihtiyaçları söz konusu değildir. Bu nedenle ister yerel yönetimlerdeki yöneticiler, ister partinin merkezi organlarında görev yapan kişiler isterse de parlamenterler olsun mevcut ayrıcalıklı konumlarını koruyabilmek adına parti liderinin gözüne girmeye ihtiyaç duymuşlardır.⁴⁷⁶

1923-1946 yılları arasındaki CHP'nin iktidarda olduğu söz konusu dönemde iki defa çok partili yaşama geçiş denemesi yapılmış ancak başarılı olunamamıştır. Söz konusu dönem CHP'nin tek parti olarak siyaset yaptığı dönemdir. Bu dönemin 1930 yılına kadar olan kısmı tek partinin kuruluşunu da içeren bir geçiş dönemini ifade ederken, 1930 sonrası CHP'nin halkı eğitime ve halkla yönetim arasında köprü oluşturmaya çalıştığı toplumsal dönüşümü gerçekleştirme amacı güttüğü dönemdir.⁴⁷⁷

CHP'nin tek parti olarak siyaset yaptığı ve 1950 yılına kadar süregelen dönemde partinin liderinin etkili bir konumda olduğu görülmektedir. 1923 yılında yapılan parti tüzüğünde milletvekili adaylarının seçimi parti divanına verilmiştir. Ancak parti divanı bakanlardan, genel yönetim kurulu üyelerinden ve partinin meclis grup yönetiminin üyelerinden oluşmuştur. Ayrıca genel yönetim kurulu üyeleri kurultay tarafından seçilmekte, kurultayda da partinin genel merkezinin açık hakimiyeti gözükmemektedir. Tek parti rejiminin hüküm sürdüğü coğrafyada parti divanı üyelerinin genel başkana bağlı olmama ihtimali söz konusu değildir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁵ İlter Turan, **age**, s.4

⁴⁷⁶ **Age**, s.4

⁴⁷⁷ Murat Yanık, **Parti İçi Demokrasi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2002 s.122-123

⁴⁷⁸ Tefik Sönmez Küçük, **age**, s.112

1927 tüzüğünde ise yapılan değişiklikle genel başkanının mevcut gücü daha da arttırılmıştır. Öncelikle 1923 tüzüğünde parti genel başkanının TBMM üyeleri tarafından kongrede seçileceği hükmü mevcut iken, 1927 tüzüğünde parti genel başkanı seçilmesi şartları tüzükten çıkartılarak yeni bir genel başkan seçilmesinin önü kapatılmıştır. Ayrıca genel başkan seçilmesini engelleyen tüzük maddesinin değiştirilmesi veya yürürlükten kaldırılması dahi engellenmiştir. Mevcut genel başkanın değişmezliği ve daimi olduğu 1931 tarihli tüzük ile net bir biçimde perçinlenmiştir.⁴⁷⁹

Atatürk'ün vefatından sonra ise Aralık 1938 tarihli olağanüstü kongrede yeni genel başkanın da değişmez olduğu vurgulanmış, 29 Mayıs 1939 tarihli beşinci kurultayda kabul edilen CHP Nizamnamesine göre vefat eden M. Kemal Atatürk'ten “partinin banisi, ebedi başkanı, ve Cumhuriyetin müessisi” olarak bahsedilmiştir. Partinin değişmez genel başkanın İsmet İnönü olduğu ifade edilmiş ve partinin değişmez genel başkanlığı vefat, görevi yapmaya mani bir hastalık ve istifa durumunda değişeceği ve parti mensubu mebuslardan birinin genel başkan seçileceği maddesi eklenmiştir. Buna ilaveten İsmet İnönü'den değişmez genel başkan olarak ifade edilmesinin yanında, kendisinden sonra genel başkanlığına seçilecek olan kişinin de değişmez genel başkan olacağı net bir biçimde belirtilmiştir.⁴⁸⁰

Parti içi demokrasinin temel unsurları arasında bulunan muhalefet tasfiye edilirken, hem içerde hem dışarda muhalefete imkan verilmemiştir. Şeyh Sait ayaklanması ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ve Takrir-i Sükun yasasının kabul edilerek muhalif görüşlerin susturulması demokratik açıdan karşılaşılan olumsuz gelişmeler olarak sayılmaktadır.⁴⁸¹

Parti içi demokrasinin işlerliği açısından genel başkanın değişmezliği başlı başına bir soru işareti oluşturmaktadır. Ayrıca parti genel başkanının aynı zamanda cumhurbaşkanı olması ve hükümet başkanı olan Başbakan'ı atama yetkisini elinde bulundurması bütün

⁴⁷⁹ Tefik Sönmez Küçük, *age*, s.110

⁴⁸⁰ **C.H.P. Nizamnamesi**, 1939, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/ff80f9ca-aef8-47ca-801e-b6817b10d771> (E.T. 18.12.2023).

⁴⁸¹ Murat Yanık, **Parti İçi Demokrasi**, s.123

gücün CHP genel başkanının elinde toplamasına netice vermiştir. Başka bir anlatımla CHP genel başkanı hiçbir koşulda değiştirilemezken elinde de Anayasa'nın tanıdığı tüm yetkiler sınırsız biçimde bulunmaktadır. Fakat Cumhurbaşkanlığı makamından ötürü de tam bir mesuliyetsizliğe sahip olmuştur. Sonuç olarak siyasal açıdan mutlak bir güce sahip olan parti lideri bu süreçte daha da etkinleşmiş; onun bir siyasi güç odağı olması sağlanmış ve siyasal iktidarın kişiselleşmesi durumu gerçekleşmiştir.⁴⁸²

Türkiye siyasetinde siyasi partiler otoritenin yukarıdan aşağı doğru işlediği lider egemen bir parti anlayışını öncülü olan partilerden miras almışlardır. Tek parti döneminin muhalefet hareketinin, partinin yönetim kadrosunun içerisinden çıkması, güçlü bir toplumsal hareketin meyvesi olmaması partinin kolay bir biçimde liderin kontrolüne girmesine, partinin liderinin konumunun sorgulamaya açılmamasına ve lider değişiminin konu edilmemesine netice vermiştir.⁴⁸³

Halk Partisinin parti içi demokrasi açısından olumlu sayılabilecek uygulamaları da mevcuttur. Partide özellikle de taşra teşkilatlarında siyaseti teşvik etmesi ve katılımcılığı arttırması adına uygulanan “dilek sistemi” olumlu bir gelişme olarak nitelenmektedir.⁴⁸⁴ Dilek sistemi sayesinde üyelerin karşılaştıkları her türlü sorun, mahalli kongrelerde görüşülmüş sırayla kurultaya kadar gündem maddesi olarak çıkarılmıştır.

Parti içi demokrasiyi geliştirebilmek adına atılan bir diğer adım parti tarafından “müstakil grup” kurulmasıdır. Müstakil grup İnönü'ye göre güdümlü bir muhalefet görevi ifa edecektir ve amacı da hükümetin üzerinde etkili bir denetim yapılmasının sağlanmasıdır. Bu grubun CHP genel başkanına bağlı olması ve onun talimatlarıyla çalışması bu düşüncenin faydalı olmasını engellemiştir.⁴⁸⁵

İlave olarak da Duverger Dünya'da tek parti hüviyetinde olup totaliter olarak nitelenen partiler olmakla birlikte CHP'yi totaliter olarak kabul etmemekte partinin ideolojisini demokratik olarak kabul etmektedir. CHP'nin Türkiye'yi Batılılaştırarak Ortadoğu

⁴⁸² Tefik Sönmez Küçük, **age**, s.114

⁴⁸³ İler Turan, **age**, s.4

⁴⁸⁴ Tefik Sönmez Küçük, **age**, s.114

⁴⁸⁵ Erdoğan Teziç, **age**, s.239

uluslarından ayırıştırmak gibi bir ödevi olduğunu ifade etmektedir. Yine Duverger'e göre; Parti'nin Cumhuriyetçi tutumu partiyi yirminci yüzyıl otoriter rejimlerinden ayırarak Fransız devrimine ve on dokuzuncu yüzyıl terminolojisine yakınlaştırmıştır. Parti'nin egemenliği kayıtsız ve şartsız biçimde halka dayandırması meşruiyetini tanrıdan ya da işçi sınıfından alan partilerden ayırıştırmıştır. Birçok defa çok partili rejime geçiş denenmiş ancak başarılı olunamamıştır. Keza yine parti totaliter olmaktan uzak olup, teşkilatlanma açısından hücrelere, milislere ve ocaklara dayanmamakta bir komite partisi görünümüne sahip olarak nitelenmektedir. Çağdaşı olan Almanya, İtalya ve SSCB gibi ülkelerdeki partilerde bulunan geçit törenlerinin, parti üniformalarının olmayışı parti totaliter görünümünden uzak tutmuş ve totaliter bir disiplinin varlığını da engellemiştir. Ancak parti ve rejim Duverger'e göre demokratik olarak sayılmamaktadır.⁴⁸⁶

Tekrardan Duverger CHP'nin tek partili yapısının Almanya ve İtalya'dan ayırıştırılması gerektiğini belirtmekte, Türkiye'nin tek parti deneyiminin eski otokrasinin modernleştirilme çabasını ifade ederken, partinin geleneksel aristokrasi yerine yeni bir elit oluşturma gayretini vurgulamaktadır. Tüm bunların ışığında Duverger tek partinin mevcudiyetini bir sosyal eşitlik yaratan veya eski eşitsiz yapıyı azaltma gayretindeki ilerici bir devrim hareketi olarak kabul etmekte ve yeni sistemi eskiye nazaran daha demokratik olarak nitelemektedir.⁴⁸⁷

CHP devletçi korumacı politikalarıyla aslında bir ticari ve endüstriyel burjuvazinin doğmasına hizmet etmiş bu burjuvazi de çok partili hayata geçilmesinden sonra serbest piyasa rejimini savunan DP'nin kendi menfaatlerini daha iyi koruyacağı inancıyla bu partiyi desteklemiştir.⁴⁸⁸ DP kırsal kesimden önemli miktarda oy toplamıştır. Ancak DP kırsal kesimin yegâne temsilcisi olmadığı gibi şehirlerde kırsaldan daha başarılı bir grafik çizmiştir.⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.359-362

⁴⁸⁷ **Age**, s.362-363

⁴⁸⁸ Ergun Özbudun, **Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye**, (2.Baskı), Bilgi, İstanbul, 2016, s.29

⁴⁸⁹ Ergun Özbudun, **age**, s.30

Sonuç itibariyle CHP 1923 yılında başlayarak 1950 yılına kadar süren iktidar döneminde 2. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle parti içi demokrasi kavramını çoğu zaman rafa kaldırmıştır. Parti içerisinde muhalefete izin vermemiş, partinin genel politikalarını kabul etmeyen, Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan gibi isimleri partiden ihraç ederek disiplin kurallarını sert biçimde uygulamıştır. Ayrıca parti liderinin değiştirilmesinin mümkün olmaması aynı zamanda da Cumhurbaşkanlığı sıfatıyla devlet lideri olması, Başbakan'ı ve bakanları ataması aynı zamanda da vekillik için aday olacakları belirleme yetkisine sahip olması, akabinde de meclisin tamamındaki vekillerin parti dolayısıyla lideri olmasından ötürü CHP lideri güçlerin tek elde toplandığı bir parti görünümüne sahiptir. Tüm bu bilgiler ışığında CHP lider merkezli hareket eden, parti içi demokrasi konusunda bir hayli eksikleri olan ancak birçok açıdan totaliter şekilde sınıflanamayacak, "katı disiplinli" bir parti olarak tasnif etmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

3.1.3. Çok Partili Siyasal Hayat ve Demokrat Parti İktidarı

Türkiye'de çok partili hayata geçildikten sonra partilerin doğuşunu hazırlayan etkenler, tarihi olarak yöresel ve elit içi çatışmalar sonucunda çevrenin merkeze direnmesi sonucunda oluşan; ekonomik çıkar ve ideolojik değer çatışmalarına yol açan işlevsel bölünmelerin sonucudur.⁴⁹⁰

Dış dünyadaki gelişmeler Türkiye'nin demokratikleşmesi ve çok partili yaşama geçmesi adına önemli kilometre taşları olmuşlardır. 2.Dünya savaşı ABD, İngiltere, Fransa gibi demokratik ülkelerin çoğunlukta olduğu müttefik kuvvetlerinin kazanması ve Türkiye'nin kendisini SSCB tehdidinden koruyabilmek adına batılı ülkelerle yakın ilişkiler kurma isteği önemli etmenlerdir. Bir taraftan da içeride de artan parti muhalefet Çiftçi Topraklandırma Kanunu ile gün yüzüne çıkmıştır. Söz konusu kanun hakkındaki meclis görüşmeleri sırasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları, 1945 tarihli Bütçe Kanunu ile iyice artmıştır.⁴⁹¹ Bütçe kanununa daha sonra "dörtlü tahrir"i yayınlayacak vekillerce ret oyu

⁴⁹⁰ Ali Yaşar Sarıbay, *age*, s.72

⁴⁹¹ Tefik Sönmez Küçük, *age*, s.115-116.

verilmesi akabinde Saraçoğlu'nun muhaliflere karşı sert çıkıp güven oylaması talep etmesi ve güven oylamasında yedi vekilin güvensizlik oyu vermesi, hem parti de hem de mecliste muhalefetin hareketlenmeye başladığını göstermektedir.⁴⁹²

Çiftçi Topraklandırma Kanunu'na yönelik muhalefetin ilerlemesiyle Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü'nün imzalarıyla daha sonra "dörtlü takrir" olarak anılacak olan önerge parti grubuna verilmiştir. Önergede "Kanunların ve tüzüklerin yapımında demokratik esaslara uyulması ve demokratik olmayanların kaldırılması, parlamentonun denetim işlevini yerine getirmesi ve seçimlerde serbestliğin sağlanması" talep edilmiştir. Akabinde önerenin görüşülmüş ve parti grubunda oy çokluğuyla reddedilmiştir. Bu vetonun devamında kanun değişikliklerinin mecliste, parti tüzüğü değişikliklerinin parti kurultayında görüşülmesi gerektiği için veto edildiği ifade edilmiştir.

Menderes ve Fuad Köprülü'nün basın aracılığıyla sert muhalefetini sürdürmesi parti yönetiminin tepkisine sebep olmuştur. 21 Eylül 1945 tarihinde bu iki vekil hareketleri ve faaliyetleri partinin umdeleriyle örtüşmemesi nedeniyle partiden ihraç edilmiştir. İhraçlara tepki olarak 28 Eylül tarihinde de Celal Bayar milletvekilliği görevinden istifa etmiş, daha sonra Refik Koraltan da ihraçları parti tüzüğüne aykırı olduğu gerekçesiyle eleştiren demeçler verdiği için partiden ihraç edilmiştir.⁴⁹³

Dört vekilin partiden istifası ile 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti kurulmuştur. Partinin yayınlamış olduğu tüzük ve parti programında yoğun bir biçimde parti içi demokrasi ilkeleri görülmüştür. DP'nin kuruluşu ile yarışmacı çok partili yapıya geçilmiştir. Bunun sonrasında da mevcut partiler parti içi demokrasi ilkelerini uygulama konusunda hassasiyet göstermişlerdir. DP kuruluşunun ilk yılında toplamış olduğu birinci büyük kongre Türk siyasi hayatında bir partinin baştan sona demokratik teamüller içerisinde gerçekleşen ilk kongresi olma özelliğini taşımıştır.

⁴⁹² Bahattin Demirtaş, "Dörtlü Takrir ve Fuad Köprülü", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(16), 2014, ss.395-409, s.398

⁴⁹³ *Age*, s.403-404

Parti ikinci kongresinde vekillerin belirlenmesi hususunda tartışma yaşanmış, vekillerin belirlenmesi beşte bir oranında parti merkezince geri kalanlar ise partinin yerel teşkilatlarca belirleneceği konusunda karar alınmıştır. Bu karar parti liderinin vekiller üzerinde tahakküm kurmasını engellemek adına olumlu bir kazanımdır. Aynı zamanda üyelerin karar alma süreçlerinde yer alması bakımından ve parti içi demokrasinin gelişimi yönünden önemli bir ilerleme anlamına gelmiştir. Ancak partinin iç işleyişi bakımından yerel teşkilat yöneticilerinin istifa etmeden adaylıklarını açıklaması durumunda yoklama komitesi üzerinde baskı yaratabilecekleri gerçeği göz ardı edilmiştir.⁴⁹⁴

1950 seçimlerinin parti tarafından kazanılmasının akabinde, DP'nin demokratik tavrı uzun sürmemiş, parti yönetimi iktidar olmanın verdiği güç ile oligarşik bir yönetim biçimine doğru evrilmiştir. DP disiplin cezaları ile parti grubunu ve teşkilatlarını kontrol altında tutma çabasına girmişlerdir. Bu bakımdan 1955 yılında 19 vekil adına yapılan disiplin soruşturması sonucunda 9 vekil partiden ihraç edilmiş diğer 10 vekil de partiden istifa ederek tepki göstermiştir. Partideki bu demokratik tavırdaki sapmanın sonucunda parti içi muhalefet partiden ihraç edilerek tasfiye edilmiştir. Keza "dörtlü takrir"ın mimarlarından olan Fuad Köprülü, 1957 yılında kurucusu olduğu DP'den istifa ederek, Menderes'e karşı kendi milli şefliğini kurmaya çalıştığı gibi ağır ithamlarda bulunmuştur. Nihayetinde DP giderek parti içinde ve günlük siyasette antidemokratik ve otoriter bir kimliğe bürünürken muhalefet partileri aksine demokratik bir tutum sergileme konusunda daha hassas davranmışlardır.⁴⁹⁵ Özellikle CHP çoğulcu bir demokrasiye geçiş için DP'ye muhalefette bulunmuş. Kendi iç işleyişinde de 1946'dan itibaren tüzüğünde yer alan, demokratik bir iç işleyişe sahip olmasını engelleyen tüzük maddelerinde değişikliğe giderek tek parti dönemi uygulamalarından uzaklaşarak çoğulcu demokratik prensiplere merkeze koyan bir partiye dönüştüğü ifade edilmektedir.

Parti içinde otoriter tutumunu sürdüren DP dışarıda Vatan Cephesini kurarak kendisine üye olanları her gün radyoda okutmuş, muhalefeti baskılamak adına, muhalefetin faaliyetlerini denetleyen tahkikat komisyonu kurdurmuştur. Diğer yandan Osman

⁴⁹⁴ Tefik Sönmez Küçük, *age*, s. 123

⁴⁹⁵ Murat Yanık, *age*, s. 127-129

Bölükbaşı gibi partinin içerisinde çıkan isimler DP'yi eleştirmeye başlamıştır. DP Bölükbaşı gibi isimlere dahi sert tutumlarda bulunulmuştur. Bu otoriter tutum, Osman Bölükbaşı'nın baskı altında kalmasına, partisinin kapatılmasına, milletvekili seçildiği il olan Kırşehir'in Nevşehir'e bağlanarak ilçeye dönüştürülmesine ve kendisinin de birkaç defa hapse mahkum edilmesine netice vermiştir.⁴⁹⁶

Nihayetinde çok partili siyasal hayata geçiş, tek parti döneminin oturmuş olan teamüllerinin değişmesini sağlamamıştır. Türk siyasetinin yasakçı mevzuatları, partilerin siyaset anlayışları ve davranış kalıpları tek parti dönemi ile aynı kalmıştır. Toplumun denetim altında tutulması gerektiği yönündeki devlet bürokrasisine ait kanı veya parti liderinin teveccühünün kişilerin siyasal alandaki istikballerini doğrudan etkilemesi aynı yönde devam etmiştir. Yeni siyasal elitler toplumu dönüştürüp, halkı siyasete katkı veren katılımcı bir mekanizmanın parçası haline getirmek gibi bir hedef gütmemişler, halktan oy alarak iktidarlarını meşrulaştırmayı ana gaye haline getirmişlerdir.⁴⁹⁷ Gerek CHP, gerekse de DP 1923'ten 1960'a kadar lider merkezli hareket eden partiler görünümüne sahiptir. Partilerin programları ve görüşleri ne olursa olsun parti bir bütün olarak lidere tabi olmuş, partilerin programlarını liderlerinin görüşleri belirlemiştir.⁴⁹⁸

Çok partili hayatın ilk dönemlerinde siyasal mücadelenin temelinde bir merkez çevre bölünmesinin yattığı genel kabul görmektedir. DP'nin yönetici kadrosu ile CHP'nin yönetici kadrosu aynı sosyolojik kökenden gelmektedirler. DP gibi çok partili hayata geçiş denemeleri sürecinde kurulan diğer partiler de yönetici kadro olarak CHP ile aynı sosyoekonomik kökten gelmelerine rağmen merkeze muhalif konumda olan çevreyi etraflarında toplamışlardır. Sonuç itibarıyla Türk parti sistemini oluşturan en temel bölünme çizgisi olarak adlandırabilecek merkez çevre mücadelesinin yeni aktörleri olmuşlardır.⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ Adem Çaylak ve Cansu Kaymal, "27 Mayıs ile 12 Mart Arası Dönemde Muhalefetin Sembol İsmi: Osman Bölükbaşı", *İnsan ve İnsan*, 8(29), 2021, 49-64, s.58

⁴⁹⁷ İlter Turan, *age*, s.4

⁴⁹⁸ Murat Yanık, *age*, s. 129

⁴⁹⁹ Ergun Özbudun, *age*, s.35

1946-1950 yılları arasında DP'yi oluşturup iktidara taşıyan çevresel muhalefet bloğu türdeş bir muhalefet olarak nitelendirilememektedir. Bu koalisyonun içerisinde; CHP muhalifi muhafazakâr kesimler, jandarma ve vergi tahsildarlarının baskısından yılan köylüler, liberal demokrat kitle, sol görüşlüler, varlık vergisinden ve ayrımcılıktan yılmış gayr-ı müslim azınlıklar gibi birbirinden farklı unsurların ittifakı söz konusudur. Bu toplulukların en büyük ortak özelliği CHP tarafından ötekileştirilmiş ve dışlanmış olmalarıdır. Stratejileri ise CHP'yi iktidardan indirmek ve yeni oluşacak siyasal yapıda yer edinerek toplumdaki etkinliklerini artırmaktır.⁵⁰⁰ Laik bir dünya görüşüne sahip olan ve laik değerlere bağlılığından kuşku duyulamayacak DP'nin kurucu liderleri, CHP iktidarına karşı göstermiş oldukları muhalif tutum dolayısıyla muhafazakar kitlelerden büyük destek görmüşlerdir.⁵⁰¹

DP'nin iktidara gelmesiyle beraberinde yükselen yerel elitler parti ve seçmenler arasındaki himaye ilişkilerinin işleyiş şekilleri konusunda yeterince bilgi sahibi olamamışlardır. Bürokratik teamüllerin çizmiş olduğu himayenin sınırlarının farkında olmayan yeni siyasal elit, kendi talimatlarının bürokrasi tarafından koşulsuz bir biçimde yerine getirilmesini beklemişlerdir. DP ile bürokratik elit arasındaki bu gerilim 27 Mayıs askeri darbesine giden yollardan biri olmuştur.⁵⁰²

DP'nin Adnan Menderes'e adayları belirleme yetkisi vermesi parti genel başkanı olan Menderes'in konumunu tartışılmaz bir noktaya getirmiştir. Adayların parti başkanına aykırı biçimde hareket etmesinin siyasi kariyerlerinin üzerinde oluşturacağı tahribat ölçülemez boyutta yıkıcı olacağından hiçbir güç DP'nin parti içinde otoriter bir yönetim sergilemesinin önüne geçememiştir. 27 Mayıs askeri müdahalesinin akabinde 1961 yılında önseçim sisteminin getirilmesi parti başkanının bu önlenemez gücünü engellemeye yönelik olmuştur.⁵⁰³

⁵⁰⁰ Age, s.36

⁵⁰¹ Age, s.32-33

⁵⁰² İlter Turan, age, s.10

⁵⁰³ İlter Turan, age, s.13

1950 yılında DP'nin zaferiyle sonuçlanan seçimler Türkiye'nin barışçıl biçimde tek parti rejiminden plüralizme geçmesi bakımından çok önemli bir örnektir. Ayrıca Türkiye demokrasisinde partilerin göstermelik değil gerçek anlamda birer parti olduklarını göstermesi açısından ehemmiyetlidir. Duverger'e göre Türkiye'nin basiretle uyguladığı tek parti rejimi, gerçek anlamda demokratik bir rejim kurabilecek yegane unsur olan yeni yönetici sınıf ve bağımsız siyasal elitin yavaşça gelişmesine ve ortaya çıkmasına imkan verebileceğini göstermiştir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin bu nadide başarısının genele şamil olup olamayacağı diğer uluslar adına hala bir muammadır.⁵⁰⁴

3.1.4. 1960 – 2002 Yılları Arası Siyasal Yaşam

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk askeri darbesi 27 Mayıs 1960 yılında yapılmış ve Menderes görevden alınarak, DP iktidarına son verilmiştir. 27 Mayıs askeri darbesini gerçekleştiren askeri cunta kendisine Milli Birlik Komitesi adını vermişlerdir. MBK üyeleri, Menderes hükümetini devirme konusunda fikir birliğine varmışlar ancak darbe sonrasında izlenecek siyasi yol haritası hususunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir.⁵⁰⁵

MBK, başını Cemal Madanoğlu'nun çektiği demokrat grup ve başını Alparslan Türkeş'in çektiği radikal grup olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Demokrat grup özellikle de Madanoğlu ve darbenin lideri konumundaki Cemal Gürsel, CHP ve İsmet İnönü ile yakın ilişkilere sahip olmuştur ve MBK'nın kısa sürede gerekli yasal düzenlemeleri yaparak iktidarı sivilere devretmesini arzu etmişlerdir.⁵⁰⁶

Radikal grup demokratların özellikle de Madanoğlu ve Gürsel'in CHP ile seçimler sonrasında makam pazarlığı yapmasından rahatsız olmuş, CHP'nin ve İsmet İnönü'nün MBK'yı darbe yapmaktaki asıl amacın dışına taşıdığına inanmıştır. Radikal grup erkenden sivil hayata dönüşün CHP'ye yarayacağını ve gerçekleştirilecek seçimlerin CHP tarafından

⁵⁰⁴ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, s.364

⁵⁰⁵ Merve Durmuş ve Cevdet Kırpık, "Ondörtlerin Tasfiyesinde Cemal Madanoğlu'nun Rolü", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XXI(42), 2021, ss.361-396, s.370-371

⁵⁰⁶ Merve Durmuş ve Cevdet Kırpık, **age**, s.372

kazanılacağını düşünmüşler ve darbenin amaçlarına ulaşmasına engel olacağını savunmuşlardır. Yine Radikal grup çabuk bir biçimde gerçekleşecek seçimi CHP'nin kazanmasının, halk tarafından darbenin DP'yi indirip CHP'yi iktidara taşımak amacıyla yapıldığının düşünülmesine sebep olacağı ve tarafsızlığa gölge düşüreceği savlarıyla reddetmişlerdir.⁵⁰⁷

27 Mayıs darbesinin akabinde yapılan 1961 seçimleri beraberinde pek çok değişikliği getirmiştir. Öncelikle iki meclisli bir parlamento yapısına geçilmiş, TBMM'nin yanına senato eklenmiştir. Sonrasında her ilin seçim çevresi olarak kabul edildiği çoğunluk sisteminden vazgeçilerek nispi temsil sistemine geçilmiştir. Sadece Senato seçimlerinde basit çoğunluk sistemi uygulanmaya devam edilmiştir. 1961 anayasası ile siyaset tekrar şekillendirilmeye çalışılmıştır. Dokunulmazlıklar ve meclis soruşturmaları gibi konularda grup kararı alınması yasaklayan anayasa maddeleri, parti disiplinin belli konularda esnetilmesinin önünü açan düzenlemeler olmuştur.

1961 seçimlerin dört parti girmiştir. Bunlar CHP, Adalet Partisi (AP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Yeni Türkiye Partisi'dir. Seçimde CHP 173, AP 158, CKMP 54, YTP 65 vekil kazanmıştır. Ancak CKMP toplamda YTP'den daha fazla oy almasına karşın daha az vekil çıkartmıştır.⁵⁰⁸ 1961 seçimlerinin sonuçlarına göre hiçbir parti salt çoğunluğu sağlayamadığı için koalisyon hükümeti kurulması zorunluluğu doğmuştur. 16 Kasım 1961 tarihinde Cemal Gürsel'in İsmet İnönü'ye hükümeti kurma görevi vermesi sonucunda CHP ve AP ortaklığında hükümet kurulmuştur. Bu koalisyon aynı zamanda Türk siyasi tarihinin ilk koalisyonu olma özelliğini de taşımaktadır.⁵⁰⁹ AP'nin kendisini DP'nin mirasçısı olarak görmesine rağmen CHP liderliğindeki bu koalisyonun içerisinde yer alması da dikkat çekici olmuştur.

⁵⁰⁷ Merve Durmuş ve Cevdet Kırpık, *age*, s.375-376

⁵⁰⁸ Servet Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 33(3-4), 1967, 45-100, s. 82-84

⁵⁰⁹ Derya Çini Şimşek, *Türk Siyasal Yaşamında İlk Koalisyon Hükümeti CHP-AP Koalisyonu (1961-1962)*, 2207, s.2962, https://www.researchgate.net/publication/353637595_Turk_Siyasal_Yasaminda_Ilk_Koalisyon_Hukumeti_CHP-AP_Koalisyonu_1961-1962 E.T. 22.01.2024

Ancak bu iki benzemez partinin koalisyonu uzun soluklu olmamış, gerek Talat Aydemir kalkışması ve sonrasındaki ortaya çıkan darbecilere af tartışması gerekse de Aydemir ekibine karşılık DP'liler için talep edilen siyasi af tartışmaları İnönü'nün tabiriyle hükümeti “mefluç” yani felç hale getirmiştir.⁵¹⁰ Hükümet 30 Mayıs 1962 yılı itibariyle İsmet İnönü'nün istifası üzerine düşmüştür.

AP-CHP ittifakının bozulmasının ardından, İsmet İnönü CKMP ve YTP ile koalisyon kurup AP'yi muhalefette bırakmıştır. CKMP CHP ile ittifak yapmadan önce partinin lideri Osman Bölükbaşı partiden istifa etmiş ve 1962 yılında Millet Partisini kurmuştur. Bölükbaşı'nın istifasının sebepleri arasında parti yönetim kadroları ile uyumlu çalışamaması ve parti içindeki hiziplere söz geçirememiş olmasıdır.

Diğer taraftan 27 Mayıs'ın akabinde kurulan ve DP'nin mirasının üstlenicisi haline gelen Ragıp Gümüşpala tarafından kurulan AP, CHP ile birlikte 12 Eylül askeri darbesine kadar söz konusu dönemin iki önemli aktörü olmuşlardır. CHP'nin 1965 yılında bağımsızlarla kurduğu üçüncü hükümette yıkılınca AP önderliğinde ilk Milliyetçi Cephe hükümeti kurulmuş bu sefer CHP meclis muhalefette bırakılmıştır.

1964 yılında Ragıp Gümüşpala'nın vefatı üzerine AP'nin Kasım 1964 tarihli kongresinde Süleyman Demirel AP'nin genel başkanı olarak seçilmiş ve partiyi 1980 yılına kadar yönetmiştir. Aynı dönemde Demirel ile birlikte siyasete başlayan yakın tarihin önemli siyasal figürlerinden birisi de Alparslan Türkeş olmuştur. Türkeş 27 Mayıs askeri darbesinin mimarları arasında yer almış ve darbe sonrası süreçte ise “ondörtler olayı” olarak adlandırılan, Milli Birlik Komitesindeki on dört üyenin görevden alınarak emekli edilmesi ve yurt dışına gönderilmesi, olayındaki en önemli isimdir. Türkeş, tasfiye öncesi Başbakanlık Müsteşarlığı görevi yaparken “fiili devlet başkanlığı” vazifesini yürüttüğü, devlet bürokrasisini de kontrolü altına aldığı iddia edilmiştir.⁵¹¹ Türkeş, Osman Bölükbaşı'nın 1962 yılına kadar başkanlığını yaptığı CKMP'ye 1965 yılında katılmış aynı yıl da partinin liderliğine seçilerek partiyi Türk milliyetçisi bir yapıya dönüştürmüştür.

⁵¹⁰ Derya Çini Şimşek, **age**, s.2966.

⁵¹¹ Merve Durmuş ve Cevdet Kırpık, **age**, s.369.

CKMP 1969 yılında Milliyetçi Hareket Partisi olarak ismini değiştirmiştir. MHP'nin parlamentoya girmesi, merkez çevre bölünmesine sınıfsal ideolojik unsurların eklenmesinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.⁵¹²

27 Mayıs askeri darbesinin akabinde çok partili yaşam benzer şekilde devam etmiş DP haricinde kapatılan bir parti olmamıştır. Ancak DP'nin yerine onun devamı hüviyetinde olan Adalet Parti'sinin seçime girmesine de izin verilmiştir. Bu tarihten itibaren 1980 yılına kadar on sekiz hükümet kurulmuştur. 1961'den 1980'e kadar olan yirmi yıllık süreçte Demirel'in kurduğu 30. Hükümetin dört yıl görev yaptığını düşündüğümüzde on altı yılda on yedi hükümet kurulduğu ve bu hükümetlerin ortalama ömrünün bir yıldan kısa sürdüğünü görmekteyiz.

Yirmi yıllık dönemin ilk yarısı çoğunlukla Süleyman Demirel'in kurduğu hükümetlerle, ikinci yarısı ise Bülent Ecevit'in İsmet İnönü'yü başkanlık koltuğundan indirmesinin ardından Süleyman Demirel ile karşılıklı olarak birbirlerini güvensizlik oyu ile düşürüp kendi hükümetlerini kurma çabaları ile geçmiştir. Karşılıklı siyasal çekişmenin sürdüğü mecliste, çok partili çok kutuplu bir siyasal yapı meclise hakim olmuştur. Ayrıca 1960 öncesine kıyasla parti içi demokrasi ve parti disiplini bakımından daha serbest bir dönem ile karşılaşmaktayız. Bu serbestlik ise beraberinde çok partili yapının da etkisiyle daha tutarsız parti ve vekil davranışlarının görölmesine netice vermiştir. Parti yönetiminin Osman Bölükbaşı'nın direktiflerine uymaması sonucu, liderliğini yaptığını partiden istifa ederek yeni bir parti kurması parti içi tutarsızlığın ve partilerdeki disiplinsizliğin bir örneği olarak görölebilmektedir. Keza yine aynı biçimde 1977'de CHP'nin hükümet kurabilmek adına AP'den meclise girmiş on bir vekili siyasal pazarlıklarla kendi partilerine transfer etmişlerdir. Bu hadise "Güneş Motel Olayı" olarak Türk siyasal tarihine geçmiştir. Bu tip örneklerden partilerin kendi içlerinde disiplini oluşturamadıklarını ve vekillerin serbest biçimde hareket ettiklerini görmekteyiz. Keza bu tutum ve davranışların oluşturmuş olduğu siyasal kaos 12 Eylül sonrasında hazırlanan Siyasal Partiler Kanunu'nda

⁵¹² Ergun Özbudun, **age**, s.370

engellenmeye çalışılmış hatta kanunun sonradan yürürlükten kaldırılan hükmüne göre vekilin seçilmiş olduğu partiden istifası vekilliğinin düşme sebebi olmuştur.

1980 darbesi sonrasında eski döneme ait çok partiden müteşekkil, aşırı kutuplaşmış ve çoğulcu olan meclis yapısı, Milli Güvenlik Konseyi tarafından tehlikeli olarak nitelenmiştir. Buradan yola çıkarak devlet elitleri parti politikalarını şekillendirme yoluna gitmişlerdir. Bu amaçla 1983 seçimlerine girecek parti sayısı kısıtlanmış, böylece seçim mühendisliği yaparak parti sistemine şekil verilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu kısıtlamalara ek olarak hem seçim çevrelerinde hem de ülke genelinde %10'luk baraj eklenerek çift barajlı bir nispi temsil sistemi uygulanmıştır. Bunun temel nedeni Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Selamet Partisi gibi partilerin, sistemi kutuplaştırmaması amacıyla önlerini keserek ve bu partileri parlamentodan uzak tutma düşüncesidir. Diğer taraftan da yönetimde istikrarı sağlamak adına meclise giren parti sayısını en aza indirerek koalisyon hükümetlerinin önünü mümkün olduğunca kesmektir.⁵¹³

Gerek anayasada, gerek seçim kanunda doğal olmayan düzenlemeler sonucunda kazanılmış çoğunluk ve imal edilmiş çoğunluk durumları ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de bir partinin meclis çoğunluğunu elde ettiği dönemler arasında sadece 1950, 1954 ve 1965 seçimleri kazanılmış çoğunluktur. Diğer dönemlerdeki tek parti iktidarları ise imal edilmiş çoğunluklardır.⁵¹⁴ İmal edilmiş çoğunluktan kasıt, bir partinin seçimlerde ülke genelinde geçerli olan oyların yarısını alamamasına rağmen baraj altında kalan partiler nedeniyle, meclisteki sandalyelerin yarısından fazlasına sahip olması durumudur.

1983 seçimlerinden sonra iki ya da iki buçuk partili sistem parçalanarak 2002 yılına kadar gelinmiştir. Bu dönemde çok partili ve aşırı kutuplu bir meclis yapısı ortaya çıkmıştır. Sarıbay'a göre parçalanma ve kutuplaşma, 1980 öncesinden çok daha fazla olmuştur ve etkin parti sayısı planlananın üzerine çıkmıştır. 1995-2002 arasında bu sayı zirveye ulaşmış ve etkin parti sayısı yedi olmuştur.⁵¹⁵

⁵¹³ Age, s.96

⁵¹⁴ Age, s.102

⁵¹⁵ Ali Yaşar Sarıbay, age, s.122

1983 seçimlerinin kazananı olan ANAP gerçek bir "catch all party" olarak kabul edilmektedir. ANAP'ın 83 seçimlerinde almış olduğu oy 1980 öncesinde oluşan çatışma boyutlarının hiçbirisiyle yakın bir ilişkisi olmadığını ortaya koymaktadır.⁵¹⁶ Burada darbelerin yıkıcı sonuçlarının halk üzerindeki etkisi, kutuplaşmanın gerek sosyal, gerekse de ekonomik sonuçlarının iyiden iyiye hissedilmesi ANAP'ın ve lideri Turgut Özal'ın bu kutuplaşmanın tamamen dışında kalan ve birleştirici söylemlere sahip aktörler olması partiyi farklı bir konuma taşımıştır. Keza gerek ABD'de gerekse de Birleşik Krallıkta yükselen yeni sağ ve liberal ekonomik politikaların izleneceği yönünde bir görüntü vermesi ANAP 12 Eylül öncesinin siyasi aktörlerinden ayırmaktadır.

Diğer taraftan çevresel muhalefetin yegâne temsilcisi olarak RP, 1994 yerel seçimleri başarısından sonra konumunu geliştirmiştir. 1994 yerel seçimleri RP'nin parlamaya başladığı yıllardır, Ankara ve İstanbul dahil olmak üzere birçok şehirde belediye başkanlıklarını kazanmışlardır. RP 1995 genel seçimlerinde ise birinci parti olmuş, 1996'da da DYP ile yaptığı ittifak sonucu Erbakan Başbakanlık koltuğuna oturmuştur.

RP seçmenlerinin ortak özellikleri hakkında genel kanı dini kaynaklı muhafazakâr değerlere bağlı olduklarıdır. Ancak RP'nin oy kitlesi içerisinde sosyolojik açıdan birçok farklı toplumsal kesimi bir araya getiren geniş bir koalisyon söz konusudur. Bu koalisyon içerisinde kırsal nüfusun önemli bir kesimi, Anadolu kasabalarının esnaf ve sanatkarları, büyükşehirlerin yeni göç etmiş yoksul tabakaları, hızla gelişmekte olan İslami burjuvazi, İslamcı profesyoneller ve aydınlar yer almaktadır. Bu nitelikleri açısından RP ile ondan önceki ve sonraki Millî Görüş partilerini çevresel muhalefetin temsilcisi olarak kabul etmek gerekmektedir. Söz konusu farklı kesimleri bir arada tutan ortak nokta, laikliğin Fransız ekolü olarak tanımlanan Jakoben laikliği ilke olarak kabul eden, merkezi devlet elitlerinin temsilcisi iktidarlar tarafından dışlanmış, ötekileştirilmiş, ayrımcılığa ve baskıya tabi tutulmuş olmalarıdır.

DP'yi oluşturan ve onun tabanı olan çevre ile RP ve AK Parti'yi oluşturan çevre aynı sosyoekonomik kültürden gelmektedir. AK Parti seçmeni de aynı DP seçmeni gibi merkez

⁵¹⁶ Ergun Özbudun, **age**, s.45

tarafından dışlanmış, ötekileştirilmiş, sosyal refahtan pay alamamış ve tek çıkış yolu olarak da önce RP'yi sonrasında da AK Parti'yi görmüşlerdir. RP'nin kapatılmasından sonra, kurulan Fazilet Partisinde, ılımlılar radikaller ayrışması ya da yenilikçiler ve gelenekçiler bölünmesi iyice gün yüzüne çıkmıştır. RP gibi Fazilet Partisi'nin de kapatılmasıyla partideki yenilikçiler AK Parti'ye ve gelenekselcileri temsil edenler de Saadet Partisi'ne geçerek RP'nin tabanı ikiye bölünmüştür.

Özbudun'a göre merkez-çevre bölünmesi 1990'lardan itibaren yerini dinsel ve etnik bölünmelere bırakmıştır. Söz konusu dönemden itibaren Türkiye siyasetinde bu sorunlar gitgide ağırlık kazanmıştır. Gerek İslami muhafazakâr siyasal partilerin gerekse de etnik temelli Kürt partilerinin laik ve milliyetçi devlet elitlerinin dışlayıcı hakimiyetine karşı çevresel bir muhalefeti temsil etmişlerdir. Buna karşın Jakoben laik, milliyetçi, devletçi ve vesayetçi ideolojinin siyasal temsilcisi olan CHP her iki eksenin buluşma noktasında yer almaktadır. Bu anlamda merkez çevre bölünmesinin Türkiye siyasetinde hâlâ temel bölünme çizgisidir.⁵¹⁷

3.1.5. 2002 Sonrası Siyasi Partiler

2002 seçimleri öncesinde yaşanan ekonomik gelişmeler neticesinde meclise sadece iki parti girmiş ve etkin parti sayısı 1,2'ye düşmüştür. %10 seçim barajı MHP, DYP ve GENÇ PARTİ'nin sınıra yakın biçimde baraj altında kalarak meclise girememelerinde sebebiyet vermiştir. 2002 yılında itibaren yirmi yıl boyunca AK Parti'nin iktidarını koruyarak devam ettirmesi Türkiye'de uzun soluklu bir hâkim parti sisteminin olduğunun göstergesidir. 2002'de yapılan bir ankette, 2002 Kasım seçimlerinde AK Parti'ye oy verenlerin arasında sadece % 27,4'ünün Fazilet Partisi'ne oy vermiş olmasına karşılık, % 21,9'unun MHP'ye, %9,2'sinin ANAP'a % 7,3'ü DYP'ye, % 6,9'nun DSP'ye oy vermiş olduğunu göstermiştir.⁵¹⁸

AK Parti'nin seçmen tabanının bu sosyolojik çeşitliliğine rağmen bu unsurların arasındaki ortak payda, jakoben laik, vesayetçi bürokratik merkez tarafından dışlanmış olmalarıdır. AK Parti; toplumun muhafazakâr değerlere sahip, marjinal, eleştirilmiş ve ayrımcılığa

⁵¹⁷ Ergun Özbudun, *age*, s.54-55

⁵¹⁸ *Age*, s.48

uğratılmış halk kitlelerinin partisi olması açısından kurulduğu dönemde gerçek anlamda bir çevre partisidir. Kemal Kılıçdaroğlu'nun partinin başına geçişine kadar Deniz Baykal liderliğindeki CHP; özellikle de 2005'ten sonra, çok açık biçimde jakoben laik, vesayetçi bürokratik merkezin temsilcisi rolünü üstlenmiştir. Türkiye'nin son yıllardaki durumu merkez-çevre, laikçi-dinsel ve sınıfsal bölünmelerin çakışmasının bir örneğini oluşturmaktadır.⁵¹⁹

Çevresel muhalefetin ikinci bir türü olan Kürt siyasal hareketinin ortaya çıkışıyla, en büyük gücünü Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı bölge olan Güneydoğu Anadolu bölgesinden alması nedeniyle coğrafi anlamda bir çevresel muhalefeti temsil etmektedir. Hem de Kürtlerin etnik kimlik taleplerini dile getirmesi açısından kimliksel ve kültürel bir çevresel muhalefet karakteri taşımaktadır.

İlk Kürt siyasal partisi, Ekim 1989'da Paris'te Kürt sorununa ilişkin bir konferansa katıldıkları için SHP'den ihraç edilen yedi milletvekilinin 1990 yılında kurdukları Halkın Emek Partisi (HEP)'tir. 1991 seçimindeki eski HEP milletvekilleri SHP listelerinden seçime katılarak TBMM'ye girmişlerdir. HEP'in 1993 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasından sonra onun yerini Demokrasi Partisi (DEP) almıştır. DEP de 1994 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış, dokunulmazlıkları kaldırılan 6 DEP milletvekili yargılanarak mahkûm edilmişlerdir. 1994 yılında DEP'in yerine Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) kurulmuş, 1995 ve 1999 milletvekili seçimlerine katılmış ve bunlardan ilkinde % 4,2 ikincisinde ise % 4,7 oranında oy elde etmiştir.⁵²⁰

HADEP'in yerini kapatılma ihtimaline karşı önceden kurulmuş olan Demokratik Halk Partisi (DEHAP) almıştır. DEHAP 2002 seçimlerine katılarak % 6,2 oy elde etmiştir. 2005 yılında da DEHAP'ın yerini alması için Demokratik Toplum Partisi (DTP) kurulmuştur. DEP %10'luk ülke barajının olumsuz etkisinden kurtulmak amacıyla 2007 milletvekili seçimlerine bağımsız adaylarla katılmıştır. Toplamda ülke genelinde % 5,24 oranında oy alan DTP'nin desteklediği yirmi vekil bir araya gelerek DTP parti Grubu'nu kurmuşlardır.

⁵¹⁹ Age, s.48-49

⁵²⁰ Age, s.51

DTP'nin de kapatılmasının akabinde Barış ve Demokrasi Partisi 2008 yılında kurulmuş ve 2011 seçimlerinde desteklediği 36 bağımsız aday toplam % 6,6 oy kazanarak milletvekili seçilmişlerdir.

Son olarak BDP kapatılmamış, isim değişikliğine giderek Demokratik Bölgeler Partisi ismini almış, BDP milletvekilleri ise Halkların Demokratik Partisi'ne (HDP) geçmişlerdir. HDP 2015 ve sonrasındaki seçimlerde sadece Güneydoğu'da propaganda yaparak bölge Kürtlerinden oy toplayan bir parti olmaktan çıkmıştır. Giderek oylarını artıran parti, artık baraj sorunu yaşamadığı için ülkedeki tüm seçim bölgelerinde adaylar çıkartmış ve sadece güneydoğu illeriyle sınırlı kalmayarak; İstanbul, Ankara İzmir, Adana, Antalya gibi şehirlerden milletvekili çıkartmışlardır. Ayrıca 2014 ve 2018 yılındaki seçimlerde parti başkanı Selahattin Demirtaş da Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmuştur.

2016 yılında MHP'de başkanlık yarışına girip sonuç alamayan Meral Akşener, Koray Aydın ve Ümit Özdağ'ın kurmuş olduğu İyi Parti; AK Parti'nin eski bakanlarından olan Ali Babacan tarafından kurulmuş olan Deva Partisi ve yine AK Parti iktidarı döneminde Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olması sonrasında Başbakanlık ve parti başkanlığı görevini yerine getirmiş Ahmet Davutoğlu'nun kurduğu Gelecek Partisi yakın dönemde siyasi olarak adından sıkça söz ettiren partilerdir. Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'deki siyasi partiler genellikle parlamento içerisinde kurulan partilerdir. Bu partiler de parlamento içerisinde kurulmuş, teşkilatlanma çalışmalarını daha sonra tamamlamışlardır. Hatta bu partilerin arasında İyi Parti, %10 gibi yeni bir parti için yüksek oranda oy aldığı 2018 seçimlerine baskın bir seçim yapıldığı için hazırlıksız yakalanmış ve teşkilatlanmalarını tamamlayamadığı için seçimlere girememe tehlikesi yaşamıştır. Bu aşamada CHP'den 15 milletvekilinin İyi Parti'ye transfer olması ile mecliste grup kurabilen İyi Parti, bu sayede seçimlere katılma fırsatı yakalamıştır.

Bu süreçte meclisteki etkin parti sayısı sürekli olarak değişime uğramıştır. İki parti sistemi, toplumsal sorunların ve siyasal bölünmelerin aşırı olmadığı toplumlarda uygulanabilen bir sistemdir. 2002 ile 2007 yılları arasında Türkiye'de iki partili yapı kurulmaya çalışılmış ve fiili olarak faaliyet göstermiştir. 2007 ile 2015 yılları arasında

mecliste üç parti mevcut olmasına rağmen Meclisteki partilerden birinin iktidarı elde etme ihtimali olmadığından, yine iki partili bir durum söz konusu olmuştur. Türkiye’de sosyal bölünme ve çatışma alanlarının çokluğu iki partili sistem için uygun bir atmosfere müsaade etmemektedir. Bu nedenle de iki partili yapı Türkiye’de kalıcılık sağlayamamıştır. 2015 seçimlerinden itibaren meclise dört parti girmiştir. Anayasa değişikliği ile her partinin koalisyon kurma ve bunlarda söz sahibi olması ihtimali vardır. AK Parti, CHP, MHP, İyi Parti, HDP mecliste bulunan partilerdir. Saadet Partisi’nin de ittifaklar için kritik bir rol oynadığından sayılması gerekmektedir.

Ayrıca şunu da eklemek gerekmektedir ki 2010’da CHP’deki liderlik değişimi ile Kemal Kılıçdaroğlu’nun genel başkanlığa seçilmesiyle partinin eski bürokratik elit kadroları büyük bir tasfiyeye uğramıştır. Bu kadro değişimi CHP’nin jakoben laik, ulusalcı ve statükocu çizgisinden sapmasının başlangıcı olarak kabul edilebilir. CHP, 2011 seçim kampanyasında başlayan değişim, partinin “merkez”i AK Parti’ye kaptırması ve AK Parti’nin kendi merkezi bürokratik elitini kurmasıyla yeni oluşan, dışlanmış ve ötekileştirildiğini düşünen “yeni çevre”nin sözcülüğünü üstlenmeye başlamıştır. Bu değişim beraberinde partinin kendisini daha önceden konumlandığı ideolojik çizgiden oldukça bağımsız cumhurbaşkanı, milletvekili ve belediye başkanı adayları çıkartması sonucunu doğurmuştur. CHP’deki bu dönüşüm, partinin bir “catch all party”e dönüşmek istediğinin de bir göstergesidir. Ancak süreç içerisinde CHP bu konuda bir yol alamamış seçimde karşılık bulamamıştır. Bu konu ile ilgili yapılabilecek eleştiri ise CHP’nin “catch all party”e dönüşmek yerine 2002-2011 yılları arasındaki AK Parti’yi taklit etmeye çalışmasına parti içi hiziplerin ve parti seçmenin karşı olmasıyla başarısız seçim sonuçlarını ortaya çıkarmamıştır. Kılıçdaroğlu yönetimindeki CHP’nin AK Parti’yi AK Parti’den daha çok taklit etme çabası, ne kendi seçmeninde ne de oy almayı hedeflediği seçmen kitlesinde karşılık bulmamıştır.

3.2. Türkiye’de Mevcut Siyasal Yapı ve Analizi

Türk siyasal yapısı 1. Meşrutiyet’ten beri batıya eklenilerek demokrasisini geliştirmek ve refahını yükseltme çabası içindedir. Ancak her dönemde karşılaşılan zorluklar ve

engeller yüz elli yıllık demokratikleşme hareketinin nihayete ermemesine Türkiye'nin halen daha demokrasisi gelişmekte olan ülkeler arasında sayılmasına sebebiyet vermektedir. Bu noktada sorunlar ve çözüm yolları esasında siyasi aktörlerce tespit edilmektedir. Ancak çözüm yolları ya ideolojik sebeplerle uygulanmamakta, ya da seçim kaygısı bu çözümlerin işler hale gelmesine engel olmaktadır.

Sartori'nin de belirttiği gibi reform yoluyla gerçekleştirilmek istenen değişim her zaman zor ve engellerle doludur. Basit bir seçim düzenlemesi yapıldıktan sonra değiştirilmeye çalışılması mevcut seçim sisteminden nemalanan partilerin, adayların, bölgesel aktörlerin engellemelerine takılmaktadır. Aynı durum diğer reformalar için de geçerlidir. Siyasette aktörler kendi çıkarlarına daha uygun olduğunu düşündükleri sistemi hayata geçirme çabasına içerisindedirler.⁵²¹ Bu nedenle de Türkiye'de demokrasi sorunlu olduğu için parti sistemi ve seçim sistemi sorunludur.⁵²² Bu sorunlar beraberinde sistem içerisinde yer alan birçok parçanın düzgün çalışmamasına netice vermektedir.

Çalışmanın bu kısmında Türkiye'deki mevcut siyasal görünüm analiz edilecek, çalışmanın son kısmında yer alacak olan yapısal dönüşüm önerileri için hem sistem hem de sistemin aksaklıkları görünür kılmaya çalışılacaktır.

3.2.1. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak adlandırılan sistem 2017 yılındaki anayasa referandumu sonrasında yasalaşmış ve parlamenter sistemden fiilen çıkılarak yeni bir yönetim sistemine geçilmiştir. Bu sistemin ne olduğu hakkında "başkanlık sistemi" ile bir benzeştirme söz konusu olmaktadır.⁵²³ Ancak Gözler'e göre bu sistem bir başkanlık sistemi değil, "kuvvetlerin Cumhurbaşkanı'nın elinde toplandığı bir kuvvetler birliği sistemi" olduğunu ifade etmektedir.⁵²⁴

⁵²¹ Sartori, *age*, s.45

⁵²² Ali Yaşar Sarıbay, *age*, s.119

⁵²³ Abdullah Yasin Erdem, "Cumhurbaşkanlığı Sistemini Yeni Bir Seçim Sistemiyle Düşünmek", *Türkiye Günlüğü*, 129, ss.36-50, 2017, s.38

⁵²⁴ Kemal Gözler, *Cumhurbaşkanlığı Sistemi mi, Başkanlık Sistemi mi, Yoksa Neverland Sistemi mi? 16 Nisan'da Neyi Oylayacağız?*, 2017 https://www.anayasa.gen.tr/neverland.htm#_ftnref16, E.T. 25.12.2023

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yasama organındaki yapısal değişikliklerle beraber özellikle Yürütme organının yapısı, işleyişi ve görev dağılımında geniş çaplı değişiklikler yapılmıştır. Aynı zamanda Yargı organı da bu değişikliklerden etkilenmiştir. Özellikle yüksek mahkemelerin üye sayısı ve atama usulleri değişirken, HSK üyelerinin seçiminde de değişiklik yapılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde parlamenter sistemden farklı olarak Bakanlar Kurulu kalkmış, Cumhurbaşkanlığı Kabinesi gelmiştir. Yürütme yetkisi ve görevi doğrudan Cumhurbaşkanı'na verilmiştir. Bakanların katıldığı Bakanlar Kurulu yerine Cumhurbaşkanlığı Kabinesi'ne dönüşmüştür. Cumhurbaşkanı'nın görev süresi beş yıl olup meclisin görev süresi ile sınırlı hale gelmiştir. Meclisin beşte üç çoğunlukla erken seçim kararı vermesi durumunda veya Cumhurbaşkanı'nın seçimlerin yenilenmesi kararı alması halinde gerek meclis gerekse de Cumhurbaşkanlığı seçiminin yenilenmesi şartı getirilmiştir.

Tüm bu değişikliklere ek olarak siyasi partiler bakımından Cumhurbaşkanı'nın parti üyesi olması veya parti genel başkanlığı yapmasının önündeki engeller tamamen kaldırılmıştır. Söz konusu sistemde parti başkanı olan kişi, hem devletin başı olarak Türkiye Cumhuriyeti'ni hem de kendi partisini yönetebilecek iki sıfatta, şu anda olduğu gibi, aynı kişi de birleşebilecektir.

Çalışmanın önceki kısımlarında değinildiği üzere esasında CHP'nin tek parti iktidarı sırasında parti başkanına vermiş olduğu yetkiler, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde aynı biçimde Cumhurbaşkanı'na verilmektedir. Sadece tek fark muhalefet partilerinin kurumsallaşmış bir şekilde mevcut olmasıdır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, genel bir reform ihtiyacından ziyade Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Başbakanlığı ve AK Parti Genel Başkanlığını iki defa farklı isimlere devretmesinin ortaya çıkardığı güç çatışmasının tekrar yaşanmaması için oluşturulmuş özel bir sistem hüviyetindedir. Yürütmenin koşulsuz bir biçimde Cumhurbaşkanlığı makamında toplandığı bu sistemde her konuda Cumhurbaşkanı onayına ihtiyaç duyan Cumhurbaşkanlığı kabinesi gelmiş ve bakanlar Cumhurbaşkanı'nın

bir parçası hüviyetinde olmuşlardır. Ayrıca Cumhurbaşkanı'nın hem partinin hem de yürütmenin başı olması dünyanın gelişmiş demokrasilerinde görülen bir uygulama değildir. Ancak bu durum sistemin anti-demokratik bir sistem olduğu anlamına gelmemektedir. Parti başkanının yürütmenin başı kabul edildiği sistemlerde Amerikan sisteminde olduğu gibi parti ya aşırı disiplinsiz ve dağınıktır ya da İngiltere'de olduğu gibi parti her ne kadar disiplinli olsa da üst bir makam olarak tarafsızlığını koruyan taç bulunmaktadır. Ya da Fransa'da olduğu yürütme Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasında düalist bir yapıya söz konusudur. Diğer yandan bu uygulamalarda vekiller de dar bölge seçim sistemi sayesinde güçlerini doğrudan halktan aldıklarından parti başkanına Türkiye'de olduğu kadar bağımlı değildirler.

Siyaseten tarafsız olagelmış ve kriz çözücü olarak kabul edilen Cumhurbaşkanlığı makamının gündelik siyasetin ve tartışmaların parçası olması makamın yıpranması sonucunu ile karşılaşmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın hem devletin hem de iktidar partisinin lideri olması devlet bürokrasisinde de yöneticilerin iktidar partisinin talimatlarını göz ardı edememesine netice vermektedir. Bu noktada gerek bugün gerekse de ilerleyen süreçlerde hem devletin hem de Cumhurbaşkanlığı makamının yıpranması da karşılaşılabilecek sorunların başında gelmektedir.⁵²⁵

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile ilgi olarak bu çalışmada getirilecek en önemli eleştirilerin başında, Cumhurbaşkanı'na parti başkanı olma imkanı vermesidir. Bu durum hem sistemin çalışması bakımından hem de kuvvetler ayrılığının tesis edilmesi bakımından sorun teşkil etmektedir.

Çalışmanın önceki bölümlerinde ifade edilen otoriter ve totaliter devlet yapılarında siyasi partilerin etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Bu tip demokratik olmayan yapılarda parti devleti ya da devlet partisi gibi kavramlar ortaya çıkmaktadır. Güçlerin tek elde toplanmasına böylesine imkan veren bir sistemde, partilerden ve şahıslardan bağımsız

⁵²⁵ Fatih Bilgin, Siyasal Sistemlerde Seçimler ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi İçin Seçim Sistemi Önerisi, **Anayasal Tasarımda Reform**, (Editör: Volkan Aslan), Nobel, Ankara, 2022, ss. 83-106, s.98.

olarak, Cumhurbaşkanı'nın parti lideri olduğu bir "parti devleti" ile karşılaşılması her zaman olasıdır.

3.2.2. Seçim Sistemi ve İttifaklar

Seçim hukukunun temel odak noktası, seçimlerin çerçevesi ve idaresidir. Seçim kanunları ülkeden ülkeye değışmekle birlikte beraberinde Amerika'da olduğu gibi seçim kampanyası kanunlarıyla bir bütünlük ifade etmektedirler. Bu kanunlarda seçim kampanya sürecinin yasal düzenlemeleri yapılmaktadır. Yine söz konusu kanunlarda adayların veya partilerin seçim kampanyaları için hangi şartlar altında fon toplayabileceği ve harçayabileceği, finans komitelerinin nasıl organize edilmesi gerektiğini gibi konuları belirlemektedir.⁵²⁶

Seçim kanunları siyasal sistemi dizaynı açısından çok daha büyük bir önem arz etmektedir. Bu noktada sistem mühendisleri yasama organlarının istedikleri şekilde oluşturulması bakımından seçimleri bir enstrüman gibi kullanmaktadırlar. Yerel ve ulusal seçim barajı uygulamaları, seçim çevrelerinin sınırları ve seçim çevrelerinin büyüklüğünün planlı biçimde belirlenmesi, seçimlerde oyların çoğunluk ya da nispi temsil gibi dağılımı belirleyen faktörler ve seçime girecek partilerin yeterlilik şartlarının belirlenmesi seçimlerin sonuçlarını etkileyen faktörler arasındadır.

2017 yılında referandumla Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçen Türkiye 24 Haziran 2018 tarihinde de erken seçime giderek Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine fiili olarak geçmiştir. Yapılacak olan bu seçim için seçim kanununda değışikliğe gidilmiş, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi için bir seçim sistemi teşkil edilmiştir.

Mart 2018'de 298 sayılı "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun" ve 2839 sayılı "Milletvekili Seçim Kanunu"nda değışikliğe gidilerek milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı seçim ittifaklarına izin verilmiştir. Uzun yıllar boyunca eleştiri konusu olan %10'luk seçim barajı ittifaka katılan partiler için ittifakın tamamına yayılarak, ittifaka

⁵²⁶ Kenneth Janda, "Adopting Party Law", **Political Parties and Democracy in Theoretical and Practical Perspectives**, Washington: NDI, 2005,s.5

partilerinin toplam oyunun %10'u aşması durumunda tüm ittifak partileri barajı geçmiş sayılmıştır. Bu da yıllarca tartışma konusu olan ve anti-demokratik bir uygulama olarak tüm çevrelerce kabul edilen seçim barajı engelini siyasi partilerce aşılmasına imkan veren demokratik bir kazanım olarak kabul edilmektedir.

2018'deki kanuna ek olarak Mart 2022'de yasalaşan 7393 sayılı "Milletvekili Seçimi Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile 2018 yılında yapılan söz konusu değişikliklerde tekrar değişiklik yapılmıştır. Yeni kanun ile yapılan ilk değişiklik ülke barajının %10'dan %7'ye düşürülmesidir. İkinci değişiklik ise; Bir önceki kanuna göre milletvekili dağılımlarının o seçim bölgesinde ittifakların toplam oyları üzerinden yapıp, ittifakta yer alan partilere dağıtılırken, son değişiklik ile seçim bölgelerinde partilerin aldıkları oylara göre milletvekili dağılımı yapılması öngörülmüştür. Üçüncü değişiklik ise 2820 sayılı Siyasi Partiler kanunda yapılmıştır. Söz konusu değişikliğe göre bir partinin seçimlere girebilmesi için yerine getirmesi gereken şartlardan biri olan partinin meclis grubuna sahip olması şartı kaldırılmış, tek şart olarak "illerin yarısında seçimden en az altı ay önce teşkilatlanmasını tamamlamış olmak ve büyük kongresini gerçekleştirmiş olmak" kalmıştır.

2018 değişiklikleri kapsamında gerçekleştirilen 2018 seçimlerinde AK Parti, CHP, Halkların Demokrasi Partisi, MHP mecliste grup kuracak sayıda vekile erişerek meclise girmişlerdir. 2018 yılında ilk seçimin girmiş olan İyi Parti de baraj engelinden ittifak sayesinde kurtulmuş ve mecliste grup kuracak vekil sayısına erişmiştir. Saadet Partisi, Büyük Birlik Partisi ve Demokrat Parti de ittifaklara dışarıdan destek vererek kendi vekillerinin diğer partiler üzerinden meclise girmelerini sağlamışlardır. Bu da yine çok sesliliğin oluşmasına imkan verecek demokratik bir kazanımdır.

2018 ve 2022 tarihlerinde yürürlüğe giren seçim kanunlarının ittifaklara izin vermesine rağmen seçim sisteminde bir değişikliğe gidilmemesi, sistemin en büyük eksiklerinden birisidir. Nispi temsil sistemi, Türkiye'de geçmiş dönemde uygulanan parlamenter sistemin en önemli unsurlarından birisidir. Liste usulü ile yapıla nispi temsil sistemi güçlü parti yapılarına imkan sağladığı için Türkiye siyasetinde parti liderlerinin ve yönetim

kadrolarının, vekiller ve parti teşkilatları üzerindeki gücünün en temel kaynağıdır. Bu nedenle yönetim sisteminde değişiklik yapılmasına rağmen seçim sisteminde değişiklik yapılmaması sistemin aksayan yönlerinden birisidir.

Mart 2022’de yapılan son değişikliklerle birlikte yeni kurulan partilerin baskın seçimler karşısında hazırlıksız yakalanmasının önü açılmış, halen konuşulan parti kapatmaların gerçekleşmesi durumunda siyasi partilerin eski partilerinden vekil transfer ederek meclis grubu vasıtasıyla seçime girmeleri engellenmiştir. Ek olarak da 2018 genel seçimlerinde, teşkilatlanma şartını tamamlayamamış olan İyi Parti’nin seçime girmesini sağlayan CHP’den vekil transfer etmesi gibi siyasi hamlelerinin önü kapatılmıştır.

Diğer taraftan seçim barajı %7’ye çekilerek uzun süredir 12 Eylül’den beri devam eden tartışmaları seçim barajı uygulamasında olumlu anlamda yol kat edilmiştir. Ancak yine de %7’lik seçim barajının da dünya ortalamasının üzerinde olduğunu belirtmekte fayda vardır. Ek olarak ittifak üyelerinin oylarının toplamının barajı geçmesi sonucunda tüm ittifak üyelerinin aldıkları oylara bakılmadan barajı geçmiş sayılması uygulaması 2022’deki kanunda da devam etmiş ve 2023 seçimlerinde uygulanmıştır. Söz konusu baraj uygulamasının süre gelen baraj sorununu minimize etmesinden ötürü, mevcut konjonktürde “pazarlık gücüne sahip partiler” için baraj konusu sorun olmaktan çıkmıştır.

Mart 2022’de yapılan son değişikliğin en önemli noktalarından birisi de 2.Madde’de yer alan ve milletvekili dağılımlarının nasıl yapılacağı hakkındaki maddedir. Bu maddeye göre yukarıda da açıklandığı üzere seçim ittifaklarının seçim barajı konusunda küçük partilere fayda sağlarken, partilerin kazanacakları milletvekili dağılımı üzerinde bir etkisi kalmamıştır. Partiler vekillerini o seçim bölgesinde aldıkları oy üzerinden 2018 değişikliği öncesindeki uygulamaya göre kazanacaklardır. İttifakın ortak oyları veya artık oylar ittifak partilerine getiri sağlamayacaktır. Bu değişikliğin siyasi partilerin kendi ittifakları içinde de milletvekili mücadelesine girmesine sebep olacaktır. İlaveten artık oyların partilere kazanç sağlaması durumunu da ortadan kaldırmıştır. Sonuç olarak seçim kanununda yapılan yeni değişiklikler sistemsel bir ihtiyacın giderilmesi veya sistemdeki

eksikliklerin ortadan kaldırılması amacıyla oluşturulmamış olup, seçim mühendisliği ile aynı oyla daha fazla milletvekilini çıkartmak hedeflenmiştir.

3.3. Siyasi Partiler Kanunu

Siyasi partilerin kanunlar vasıtasıyla düzenlemeleri, çeşitli değişkenlerin dikkate alınmasını gerektiren karmaşık bir konudur. Siyasi partiler, bireylerin teşebbüs haklarından olan dernek kurma hakkının ayrılmaz bir parçası olarak, yasal metinlerle güvence altına alınması gerekmektedir. Tüm bunlara ilaveten, siyasi partilerin seçim süreçleri ve demokratik yönetimdeki hayati rolleri dikkate alındığında, devletlerin etkili adil ve demokratik bir yönetim biçimi sağlayabilmek adına gerekli gördüğü ölçüde partileri yasal aracılığıyla düzenlenmeleri genel kabul görmektedir.⁵²⁷

Siyasi partiler, kamusal alanda siyasi aktörler olarak kritik bir rol oynamaktadırlar. Partilerin devlet tarafından kontrol altına alınması ile birer vatandaş olan parti üyelerinin örgütlenme hakkını da içine alan temel haklarına saygı gösterilmesi arasında dengenin kurulması, ancak iyi biçimde hazırlanmış bir mevzuat ile gerçekleştirilebilmektedir. Bu doğrultuda hazırlanan mevzuat kişilerin örgütlenme özgürlüğüne müdahale etmemelidir.⁵²⁸

Siyasi parti kanunları, siyasi partilere metinsel bir atıfta bulunan ve özel olarak siyasi partilere ayrılmış partileri anayasalardan daha detaylı bir şekilde düzenleyen yasal metinlerdir. Avrupa'da parti kanunlarının yapılması anayasallaşma süreçleriyle aynı dönemlere denk gelmektedir. Parti kanunları özellikle siyasi partilerin yasal statüsünü belirlerken, nasıl faaliyet göstermeleri ve örgütlenmeleri gerektiğini ve nasıl finanse edilmeleri gerektiğini belirtmektedir.⁵²⁹

⁵²⁷ **Venice Commission**, Guidelines On Political Party Regulation, 2010, s.6
[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)024-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)024-e) E.T.
29.12.2023

⁵²⁸ **Venice Commission**, age, s.7

⁵²⁹ Pelin Ayan Musil ve Jan Vašenda, "Party regulation in Turkey: a comparison with modern Europe"
Turkish Studies, 2019, s.6

“Parti hukuku” ya da “Siyasi Partiler Kanunu” partilerin ne yapması ne yapmaması gerektiğini, başka bir tabirle siyasi partiler için neyin yasal neyin de gayrı yasal olduğunu ifade eden hukuk mevzuatının bütünü ifade etmektedir. Genel anlamda siyasi partiler kanunları siyasi partinin ne olduğu, partilerin ne tip siyasi faaliyetlerde bulunabileceği ve ne tip bir örgütlenmeye gidebileceğinin sınırlarını belirleyen kanunlardır.⁵³⁰

Siyasi parti kanunları partilerin kurumsal rolünü, partiler için ortak olan temel kurallar ve usuller çerçevesinde belirlemeyi amaçlamaktadır. Yasal olarak meşru kabul edilen fikirleri ve düşünceleri sınırlayan bir siyasi partiler kanunu, örgütlenme özgürlüğüne, bu kanunun savunmaya çalıştığı ve oluşturmaya hedeflediği demokratik değerlere zarar verebilecek sınırlamalara sebebiyet verebilmektedir. Demokratik bir devlette, iktidara aykırı fikirleri ifade eden partilerin gelişimine aşırı müdahale etmeden demokratik hükümet sisteminin devamlılığını sürdürme konusunda bir denge kurulması ve demokratik bir orta yol bulunması, siyasi partiler kanunun ve onu yasalaştıran parlamentonun en temel görevleri arasındadır.⁵³¹ Avrupa'daki siyasi partilerin neredeyse yarı devlet aktörlerine dönüştüğü artık genel bir kabul haline gelmiştir. Partilerin odak noktaları politika arayışından ziyade oy arayışı ve makam arayışı haline geldiğinden, partiler temsili örgütlerden ziyade yönetim araçları olarak hareket etmektedirler.⁵³²

Devlet ile parti arasında üç tür ilişki söz konusudur. Birinci tür ilişki, doğrudan kamu sübvansiyonlarının dağıtımından kaynaklanan, partilerin devlete olan mali bağımlılığını içermektedir. Kamu destekleri partilerin siyasal anlamda devamlılığını ve hayatta kalmasını sağlamaktadır. Devlet sübvansiyonları parti gelirlerinin istikrarlı kaynakları haline geldikçe, partiler ne kısa vadede kampanya çabaları için başka kaynaklara (örneğin üye aidatları, bağışçılar) bel bağlamak zorunda kalırlar ne de uzun vadede aldıkları oyun miktarı konusunda endişe duyarlar. Bir noktada partileri tembelliğe itmektir. İkincisi, devlet idaresi içerisinde parti patronaj atamalarının kapsamını içermektedir. Devlet-parti

⁵³⁰ Kenneth Janda **age**, s.3

⁵³¹ Dan Avnon, **age**, s.296

⁵³² Pelin Ayan Musil ve Jan Vašenda, **age**, s.4

ilişkilerinin ikinci boyutu patronaj çalışmalarıyla ilintilidir. Parti himayesi, partilerin devlet kaynaklarına daha ayrıcalıklı bir şekilde erişebildikçe, devletin artan düzeyde siyasallaştığını ima etmektedir. Bu durum ise, devlet bürokrasisinde daha fazla partizanın ve partililerin atanması biçiminde gerçekleşmektedir. Büyüyen patronaj ilişkileri doğal olarak parti içi güç dengesini etkileyerek partinin kamu görevlerindeki konumunu güçlendirmektedir. Çünkü kamu makamlarına yapılan atamalar bir bütün olarak parti örgütünden ziyade bakanların ve milletvekillerinin bireysel kararları sonucunda gerçekleşmektedir. Üçüncüsü ise parti faaliyetlerinin, davranışlarının ve örgütlenmesinin kamu hukuku tarafından düzenlenmesidir. Devlet-parti ilişkilerinin son boyutu parti düzenlemeleridir. Bu, siyasi partilerin devlet tarafından yasal kurallar aracılığıyla yönetilmesi anlamına gelmektedir. Siyasi partileri örgütsel yapıları, seçim rekabetindeki davranışları, kimlikleri ve programları gibi konularda düzenleyen yasal kuralların yoğunluğu, devletin siyasi partiler üzerindeki kontrolünün derecesini ifade eder. Diğer bir deyişle, partilerin iç ve dış yaşamlarındaki yasal düzenlemelerin yoğunluğu arttıkça, partiler daha az özel olarak kalmaktadırlar.⁵³³

Bazı demokrasilerde siyasi parti yasaları, siyasi düzenin temel değerlerini, yani hukukun üstünlüğünü, ulusal egemenliği ve sivil özgürlükleri tehdit ettiği düşünülen siyasi partilerin faaliyetlerini ve kimlik odaklı siyasetini yasaklar. Kesintili işleyen ve komünizm sonrası demokrasilerin birçoğu, demokratik düzenlerinin hayatta kalmasıyla ilgilendikleri için 'savunmacı demokrasiler' olarak kabul edilmektedir. Türkiye'de yürürlükte olan Siyasi Partiler Kanunu'nun temelini oluşturan Alman siyasi partiler kanunu, Avrupa'da siyasi partilerin düzenlenmesi konusunda en sınırlayıcı kanundur. Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sırasında Nasyonal Sosyalist Parti iktidarı ile yaşadığı siyasal deneyim, sistem karşıtı bir partinin hükümeti ele geçirmesiyle demokratik bir sistemin çökebileceğini göstermektedir. Benzer şekilde Avrupa'daki pek çok komünizm sonrası ülkede anayasalar ve parti kanunları, siyasi partilerin aşırılık, ayrılıkçılık ve şiddetle ilgili her türlü davranışına karşı devletin koruyucu rolünü ortaya koymaktadır.⁵³⁴

⁵³³ Pelin Ayan Musil ve Jan Vašenda, *age*, s.4

⁵³⁴ *Age*, s.14

Siyasi partilerin tanımlarına siyasi parti kanunlarında da yer verilmiştir ve bu tanımlar ülkeden ülkeye değişmektedir. Bazı kanunlar partilerin temsil işlevini vurgularken, diğerleri katılımcı işlevini vurgulamakta, bazıları ise kayıt gerekliliklerinin yerine getirilmesi için yeterli olan yasal ve teknik tanımlar sağlamaktadır. Alman siyasi partiler kanunu partilerin temsil özelliklerini vurgulaması kanunun en temel özelliğidir. Kanuna göre partiler; Federal düzeyde veya Eyalet düzeyinde siyasi görüşlerin oluşmasına ve halkın Federal Parlamento (*Bundestag*) veya bölgesel parlamentolarda (*Landtag*) temsiline katılmaya yönelik derneklerdir.⁵³⁵

İsrail siyasi partiler kanunu partiyi katılımcı ve temsil işlevini vurgulayarak tanımlamaktadır. Bu kanuna göre parti; siyasi veya sosyal hedefleri yasal bir şekilde desteklemek ve seçilmiş temsilciler aracılığıyla *Knesset*'te⁵³⁶ temsil edilmek üzere bir araya gelen bir grup insan" olarak tanımlanmaktadır.⁵³⁷

Siyasi parti kanunları literatürde; yasaklayan, izin veren, destekleyen, koruyan ve tayin eden kanunlar olarak beş başlık altında incelenmektedir⁵³⁸. Bu ayrıma göre; siyasi partileri kanunlarla yasaklayan devletler, bazı partilerin faaliyet göstermesini tamamen yasa dışı olarak atfetmektedir. Partilere izin veren uluslar onların serbestçe faaliyet göstermesine izin vermekte; partileri teşvik eden devletler ise partileri aktif olarak desteklemektedir; partileri koruyan uluslar bazı partilerin önlerini açarak diğerlerine tercih eder ve partiler için talimat veren/tayin eden devletler partileri bir ideal sisteme uyacak şekilde şekillendirmeye çalışmaktadır.

Avrupa'da siyasi partilere ilişkin anayasal hükümlerin ve parti kanunları incelendiğinde ise partilere ilişkin yasal düzenlemelerin dört kategoriden oluştuğunu görülmektedir. (I) partilere katılım ve temsil gibi belirli demokratik değerler atfeden "demokratik ilkeler", (II) partileri örgütlenme özgürlüğü gibi haklar ve belirli program ve faaliyet biçimlerini takip etmeye dayalı ödevlerle ilişkilendiren "haklar ve ödevler", (III) parti aktivizminin ve

⁵³⁵ Dan Avnon, "Parties Laws in Democratic Systems of Government", *Journal of Legislative Studies*, 1, 1995: pp. 283–300, s. 290

⁵³⁶ İsrail Parlamentosu

⁵³⁷ Dan Avnon, *age*, s.290

⁵³⁸ Kenneth Janda *age*, s.8

kimliğinin hukuka uygunluğunu denetleyen yargısal gözetim süreçlerine ilişkin hükümlerin yanı sıra partilere ilişkin başka mevzuatın çıkarılmasını öngören ikincil mevzuatı içeren “kurallar” ve son olarak, (IV) partilerin seçim sırasında, parlamento gruplarında, hükümet ortağı olduğu süreçte ve örgütlerinin yapıları gibi kurumsal faaliyetlerine odaklanan ve siyasi sistemin partilere sağladığı kamu kaynaklarına dayalı olarak düzenlenmesiyle ilgili olan “siyasi yapı”dır.⁵³⁹

Siyasi partileri bağlayan ve sınırlayan bir kanunu çıkartıp yürürlüğe koyan ülkeler, demokratik yönetim sistemlerinde çöküş yaşamış ülkelerdir. Demokratik yapılarının restore edilme süreçlerinde siyasi partilerin modern demokrasinin ön gördüğü sınırlar dahilinde faaliyetlerini gerçekleştirmeleri adına yasama organları tarafından siyasi partiler kanunlarını yürürlüğe sokmuşlardır. Bu nedenle de çıkan yasalar bir yandan siyasi partileri demokratik rejimin temel unsurlarından biri olarak görüp partilerin de özgürce teşkilatlanmalarını sağlamaktadır. Diğer yandan da bu yasalar partilerin devletin demokratik yapısını tehdit edebilecek faaliyetlerini engelleyici önlemler almakta, demokrasiyi tehdit eden partilerin de yasaklanmalarını sağlayacak gücü kamu otoritesine vermektedir.⁵⁴⁰

Karvonen’in otuz dokuz ülke arasında siyasi parti kanunları üzerinde yaptığı çalışmaya göre, yerleşik demokrasiler partiler üzerinde çok az kısıtlama sergilerken, demokratik olmayan, yarı demokratik ve yeni demokratikleşmiş devletler çok daha fazla kısıtlamaya yer vermektedirler. Bu görüşe ilave olarak demokratik olarak bir çöküntüye uğramayan İngiltere gibi ülkelerde siyasi partiler kanunlarına ihtiyaç duymuşlardır. Bu durumu açıklayan iki düşünce mevcuttur. Demokratik veya demokratik olmayan ülkeler farklı amaçlar doğrultusunda siyasi partiler kanunları çıkartmaktadırlar. Demokratik devletlerde parlamentolar siyasi hakları ve sivil özgürlükleri önceleyen ve koruma altına alan ilkeler çerçevesinde hareket etmek zorundadırlar. Hem demokratik hem de demokratik olmayan devletler, bu tip yasaları uygulama ve bu yasalara riayet etme konusundaki tutumları farklılık gösterse de, demokratik devletler çoğunlukla haklar ve

⁵³⁹ Pelin Ayan Musil ve Jan Vašenda, *age*, s.6-7

⁵⁴⁰ Dan Avnon, *age*, s.296.

ödevler konusunda yasa yapmaktadırlar. Diğer taraftan otoriter devletlerde ise görünüşte uluslararası standartlara uygun olan yasalar, gerçekte siyasal rejimin konumunu güçlendiren muhalifleri ise sindiren uygulamalara izin veren hükümlerle bezenmiştir.⁵⁴¹

Ayrıca yeni demokratikleşmiş devletlerin demokrasinin temel unsurlarını koruma konusunda hassasiyetlerinin varlığı da olasıdır. Antidemokratik partilerin otoriter nitelikteki uygulamalarının ortaya çıkarttığı yıkıcı durumlar, yeni demokratikleşmiş ülkelerin benzer örnekleri yeniden yaşanmasını önleyici yasalar çıkartmaları konusunda ilham verebilmektedir.⁵⁴² Siyasi partiler kanunlarında yer alan bazı maddeler ülkelerin geçmiş deneyimleri açısından bizlere birer ipucu vermektedirler. Portekiz Siyasi Partiler kanunu 1933-1974 yılları arasındaki Salazar'ın ve onun kurduğu diktatörlüğün tekrarını engellemek adına; partilerin amblemlerinde bireylerin isimlerini, dini ve ulusal sembollerin yasaklamakta ayrıca parti üyelerinin lider adına sadakat yemini etmelerini engellemektedir. Yine İspanya'nın 1978'deki siyasi partiler kanunun 2002'de revize edilip yürürlüğe giren hali olan "*Organic Law on Political Parties*" partiler ile terör örgütleri arasındaki işbirliğini engellemeyi hedefleyen maddeler içermektedir. Partilerin terörle özdeşleşmiş semboller kullanmaları yine yasaklanmıştır. Ancak yine kanunun partilere yönelik baskıcı bir içeriğe sahip olmadığı ifade edilmektedir. Bu noktada keza İspanya'daki ETA'nın⁵⁴³ terör faaliyetlerinin bu maddelerin oluşumunda etkisi büyüktür.⁵⁴⁴

Yeni demokrasilerin çoğunluğunda parti üyelerinin polis memuru, ordu mensubu veya yargı mensubu olmalarını yasaklanmıştır. Ayrıca Doğu Avrupa demokrasilerinde de işyerlerinde veya hükümet organları içinde parti hücrelerini veya şubelerini yasaklamışlardır. Burada amacın parti hücreleri boyutunda komünist parti örgütlenme

⁵⁴¹ Lauri Karvonen, "Legislation on Political Parties: A Global Comparison", **Party Politics**, 13(4), 2007, s.437-455, s.442

⁵⁴² **age**, s.443

⁵⁴³ ETA Baskça "*Euskadi Ta Askatasuna*" nın kısaltılmasıdır. Türkçe "Bask Yurdu ve Özgürlük" anlamına gelmektedir.

⁵⁴⁴ Lauri Karvonen, **age**, s.445

modelinin uygulanmasını engellemek olduğu düşünölmektedir.⁵⁴⁵ Keza Venezöella'da yürürlökte olan siyasi partiler kanununun, partilerin milis yapıları kurmalarını ve yönetmelerini yasaklamaktadır ki bu da Venezöella'nın geçmiş siyasi tarihi ile doğrudan ilişkilidir. Benzer şekilde İsrail siyasi partiler kanunu da İsrail'in Yahudi ve demokratik bir devlet olarak varlığını inkar eden partileri yasaklaması, İsrail'in kurulmasına yol açan koşullardan kaynaklanan varoluş korkularını ve devletin kurulmasından bu zamana devam yasa koyucuların düşüncelerinin arka planında yer alan savaş durumunu betimlemektedir.⁵⁴⁶

Yarı demokratik ve demokratik olmayan ölkelerde kısıtlamalar yoğun olmakla birlikte neredeyse hepsinde, kapsamlı parti yasakları getirmişlerdir. Örneğin Cezayir'de "mezhepçilik, bölgecilik, feodalizm veya kayırmacılık" temelli partiler ve "İslami ahlak veya ulusal kimlik değerlerini" sorgulayan partileri de yasaklamakta, partilerin 1954 Devrimi tarafından ortaya konan ilke ve fikirleri takip etmeleri ve faaliyetlerinde sadece resmi ulusal dili kullanmaları istenmektedir. Yine yarı demokratik ve demokratik olmayan ölkelerin çoğunda, hükümet yetkililerinin parti siyasetinin dışında tutması ve partilerin askeri olarak örgütlenmesini engellemek adına kısıtlamalar mevcuttur.⁵⁴⁷

Partilere yönelik en kapsamlı yasaklar en az demokratik ölkelerde bulunmaktadır ve siyasi parti kanunlarının çoğunun başlıca amacı siyasette belirli ideolojik unsurları yasaklamak ve nüfusun belirli kesimlerinin siyasi olarak örgütlenmesini engellemektir. Yeni demokrasilerde ve özellikle de eski Doğu Avrupa diktatörlüklerinde, yasalar komünist parti örgütlenmesinin tipik özelliklerini ortadan kaldırmaya yöneliktir. Bu durum, işyerlerinde ve devlet aygıtı içinde siyasi örgütlenmelerin yasaklanmasından ve polis memurları, askeri personel ve yargıçların siyasi partilere üye olmasını engelleyen hükümlerden anlaşılmaktadır. Yerleşik demokrasilerde en yaygın düzenleme biçimi siyasi partilerin yasal statüleri, iç örgütlenmeleri ve mali durumları ile ilgilidir.⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ Age, s.446

⁵⁴⁶ Dan Avnon, age, s.297

⁵⁴⁷ Lauri Karvonen, age, s.446

⁵⁴⁸ Age, s.448-449

Karvonen'e göre siyasi partiler kanunları demokratik olmayan ülkelerde muhalefetin alanını daraltma görevi ifa ederken, genç demokrasilerde demokrasiyi koruma ve anti-demokratik siyasal aktörlerin önünü keserek hareket alanlarını daraltıp faaliyetlerini kısıtlama ya da önüne geçme amacı gütmektedir. İstikrarlı ve oturmuş demokrasilerde ise partilerin finansal hareketlerini düzenlemeyi amaçlamaktadır.⁵⁴⁹ Gelişmiş demokrasiler arasında da kapsam bakımından farklılıklardan da söz konusudur. Almanya, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerde, tarihi tecrübelerinden ötürü, daha detaylı, kapsamlı kanunlar mevcuttur, Birleşik Krallık'ta ise siyasi partiler kanunu detaylı olmasına rağmen kapsam bakımından dardır. Kanunda devlet tarafından siyasi partilere mali yardım yapılmamasına rağmen, partinin finansmanına ve muhasebesine merkeze alan, mali raporlama yükümlülüğünün yerine getirilmesi adına kurulması gereken iç teşkilatlanmayı belirleyen ve öncelikli olarak bu konuyu kontrol altında tutmayı amaçlayan kurallara yer verilmektedir. Avusturya ve Finlandiya'daki kanunlar ise kısa ve öz olmasının yanı sıra sadece parti finansmanını merkeze almaktadır.⁵⁵⁰

Türkiye'de yürürlükte olan siyasi partiler kanununa göre; siyasi parti, anayasa ve kanunlara uygun olarak milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir devlet ve toplum düzeni içerisinde, ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır.⁵⁵¹ Özbudun'a göre ise siyasi partiler kamu kurumları ve sivil toplum arasında bir "köprü vazifesi" görmeleri açısından bazı yönleri ile kamu hukuk tüzel kişisi, bazı yönleriyle de özel hukuk tüzel kişilerine benzeyen "sui generis" kuruluşlardır.⁵⁵²

Gelişmekte olan bir demokrasi statüsünde olan Türkiye'de siyasi partiler kanuna yer verilmesi bu kanunun anti demokratik olduğu anlamına gelmemektedir. Zira söz konusu

⁵⁴⁹ Age, s.443

⁵⁵⁰ Age, s.449-450

⁵⁵¹ Siyasi partiler kanunu, Madde3

⁵⁵² Sezai Çağlayan ve Mustafa Çakır, age, s.30

kanunun muadilleri gelişmiş ülkelerde de mevcuttur. Bu noktada ayırıştırın kanunun içeriği ve kapsamıdır.⁵⁵³

Türkiye’de 1982 yılında çıkartılan SPK’ya göre Siyasi partilerin en alt örgütlenme seviyesi olarak ilçeleri belirlemiştir. İlçeler belirlenen sıklıklarla kongreler yaparak illere delegeler gönderecek, iller de bu delegeler aracılığıyla il yönetimlerini ve genel merkez delegelerini belirleyeceklerdir. Genel başkan ve partinin merkez teşkilatları bu kongrede belirlenmektedirler. Demokratik gibi gözüken bu sürecin işleyişi beraberinde belli sorunlar getirmektedir. Bu uygulama öncelikle güçlü bir merkezi parti yapısına netice vermekte olup parti merkez organlarının partinin bütün örgütüne sorgusuz sualsiz hakim konuma gelmesini sağlamaktadır. SPK’ya uygun olarak hazırlanan parti tüzüklerine göre merkezin yerel organları feshetme ve yöneticilerini görevden alma ve görevden aldıkları yöneticilerin yerlerine yenilerini atama yetkileri vardır.⁵⁵⁴

Siyasi partiler kanunun ikinci kısmında siyasi partilerin teşkilatlanması konusuna yer verilmiştir ve bu bölüm Avrupa’daki muadillerinden daha geniş bir kapsama sahiptir. Bu kısım elli iki farklı madde ile kanunun içerisinde geniş yer kaplamakta olup, partinin kuruluşundan, merkezin yanında taşra teşkilatlarının da oluşumuna ve işleyişine; meclisteki siyasi parti gruplarının oluşumu ve çalışmasından partilerin seçimlerdeki adaylarının tespiti ve seçimlere katılmasına; partinin disiplin süreçlerinden parti defterlerine kadar kapsamlı bir bürokratik düzenleme içermektedir.⁵⁵⁵ Siyasi Partiler Kanununa göre parti organlarının seçimi ve seçim usulleri parti tüzüklerince belirlenmektedir. Seçimler ilçe örgütlerinden ve teşkilatlarından başlayarak delege sistemiyle gerçekleştirilmektedir. Öncelikle ilçe delegelerinin seçimleri mahalle seviyesinde yapılmakta, seçilen delegeler ilçe yönetimini belirlemekte, ilçe yönetiminin belirlendiği seçimlerde il delegeleri de belirlenmekte, seçilen delegeler ilde yapılan ile kongresinde hem il yönetimini hem de genel merkez delegelerinin belirlemektedir.

⁵⁵³ Şebnem Yardımcı Geyikçi, “Türkiye’de Parti-Devlet İlişkisi: Siyasi Partiler Kanunu’nun Karşılaştırmalı Analizi ve Politika Önerileri”, **İSTANPOL**, Politika Notları 2021, s.2 <https://istanpol.org/post-turkiye-de-parti-devlet-i-liskisi-siyasi-partiler-kanunu-nun-analizi-ve-politika-onerileri> (E.T.30.11.2023)

⁵⁵⁴ İter Turan, **age**, s.11

⁵⁵⁵ Şebnem Yardımcı Geyikçi, **age**, s.3-4

Genel merkez delegeliğine seçilen delegeler seçimli genel kurul olan büyük kongre ya da kurultayda parti başkanı ve parti yönetimini belirlemektedirler. Daha önce de belirtildiği üzere parti organlarının nasıl seçileceği konusu parti tüzüklerine bırakılmıştır. CHP’de ilçe delegeleri muhtarlık bölgelerinde yapılan seçimler sonucunda belirlenmektedir. AK Parti’de ise ilçe delegeleri köy ve mahalle ölçeğinde yapılan seçimlerle belirlenmektedirler. İki parti de ilçe delegelerini benzer ölçeklerde yapılan seçimlerde belirlemektedirler.⁵⁵⁶

Siyasi partiler kanunun dördüncü kısmı partilerin uyması gereken yasaklar ile ilgilidir. Bu bölümde farklı kısımlarda partinin faaliyet gösterebileceği ideolojik çerçeve vurgulanmaktadır. Demokratik devlet düzeninin korunması, Atatürk İlke ve İnkılaplarının korunması, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yerinin korunmasına ilave olarak kullanılabilecek ve kullanılamayacak parti isimlerinin belirlenmesi, yürürlükteki siyasi partiler kanununu “tayin eden” kanunlar kapsamına sokmaktadır. Kanunun birçok yerinde, geniş anlamlara gelen kapsamlı yasakların olması kanunun partileri ideolojik olarak kısıtlayan bir işlev görmesine netice vermektedir.⁵⁵⁷ Türk siyasi partilerinin Avrupa’da en ağır düzenlemelere tabi tutulan partiler arasındadır. Bu durum, parti düzenlemelerinin yoğunluğu bakımından SPK’yı Alman ve post-komünizm sonrası oluşan parti kanunlarına yaklaştırmaktadır. Her ne kadar siyasi partilerin parlamento dışı boyutu SPK’da en yoğun şekilde düzenlenen kategori olsa da, bazı yeni demokratikleşen Avrupa demokrasilerinin bu boyutu Türkiye’den çok daha fazla düzenlendiği gerçeği ile karşılaşılmaktadır.⁵⁵⁸ Mevcut SPK, Devletin bölünmez bütünlüğünü, milli güvenliğini ve kamu düzenini korumak adına temel hak ve özgürlükleri kısıtlamayı amaçlayan 1980 darbesinin siyasi ruhunun bir sonucu olarak yürürlüğe girmiştir. Askeri darbe sonrasında askeri idare tarafından hazırlanan kanunda farklı görüşlerin anti sistem partiler olarak tasnif edilerek sistem dışına itilmesi ve siyasetten uzaklaştırılmasına netice vermiştir. Askeri dönem

⁵⁵⁶ Ali Fuat Gökçe, *age*, s.71

⁵⁵⁷ Şebnem Yardımcı Geyikçi, *age*, s.4

⁵⁵⁸ Pelin Ayan Musil ve Jan Vašenda, *age*, s.18

sonrası gelen siyasi partilerin bu yasakları gevşetmemesi ve kısıtlayıcı yapısının devamı siyasal kültür ile ilişkili olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁵⁹

Türkiye’deki Siyasi Partiler Kanunu’na bakıldığında “yasaklayan” ve “tayin eden” arasında gidip gelen bir siyasi partiler kanunu görülmektedir. “Yasaklayan” kavramıyla anlatılmak istenen kanun yapıcının siyasal sistemin içerisinde ne tip partilerin olmasına izin vereceğini belirlemesidir. Kanun koyucu bazı siyasal aktörlerin varlığına imkan vermezken ve bu yasakları siyasi partiler kanunu ile belirlemektedir. İlâveten “tayin eden” kavramı ise partilerin hangi şartlar altında kurulacağını tayin eden, ideolojik sınırlarını ve çerçevesini çizerken bir taraftan da parti örgütünün işleyişini ve parti davranışlarını kontrol eden kanunları ifade etmektedir.⁵⁶⁰

Türkiye’deki siyasi partiler kanunu Avrupa’daki ülkelere kıyasla örgüt yapıları, üyelikler ve parti içi mekanizmalar hakkında post-komünist demokrasilerle benzeşen detaylı hükümler içermektedir.⁵⁶¹ Ayrıca “sistem karşıtlığı” tabirine geniş bir anlam yüklenmesi birçok partinin kapatılmasına yol açmıştır.⁵⁶² Siyasi Partiler kanunu partilerin örgütsel yapıları ve üyelik şartları gibi parlamento dışı boyutlarının düzenlenmesiyle konusunda yoğunluk bakımından komünizm sonrası yeni Avrupa demokrasilerindeki yapıyla benzer seviyededir. Türkiye örneğiyle paralel şekilde, söz konusu yeni demokratik devletler, rejimi savunmanın bir belirtisi olarak siyasi partilerin örgütsel yapılarını kontrol etme eğilimindedirler.⁵⁶³

Yürürlükteki siyasi partiler kanununda, partilerin aktiviteleri gibi birçok konuda detaylara yer verilmesine karşın partilerin finansmanları konusu detaylandırılmamıştır.⁵⁶⁴ Siyasi partiler kanununun üçüncü bölümü de mali işlemleri ve denetimi düzenlemektedir. Siyasi partilerde gelirlerin en büyük kalemini hazine yardımları oluşturmaktadır. Hazine yardımları 2014’e kadar seçimlerde sadece %7 oy olan partilere verilirken bu kural 2014

⁵⁵⁹ Şebnem Yardımcı Geyikçi, *age*, s.5

⁵⁶⁰ *Age*, s.3

⁵⁶¹ Pelin Ayan Musil ve Jan Vašenda, *age*, s.3

⁵⁶² *Age*, s.19

⁵⁶³ *Age*, s.3

⁵⁶⁴ *Age*, s.3

yılı itibariyle %3'ün üstü olacak şekilde olumlu yönde değiştirilmiştir. Bu noktadan bakıldığında siyasi partiler kanununun uzunca bir süre küçük partileri dışlayıcı büyük partileri ise teşvik edici bir tutum sergilediği gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Gelişmiş demokrasilerde mali konuları denetleyici bir amaç güden siyasi partiler kanunlarının aksine Türkiye'de mali konular daha dar bir kapsamda ele alınmıştır. Diğer başlıklardaki kapsayıcılık mali denetim konusunda kısır kalmıştır.⁵⁶⁵ SPK, Avrupa'daki diğer parti kanunlarına kıyasla parti finansmanı ve dış gözetim alanında çok daha düşük bir düzenleme yoğunluğuna sahiptir. Bu durum Musil ve Vašenda tarafından Türkiye'deki sistemsel şeffaflık ve hesap verebilirlik eksikliğinin aynı zamanda da siyasal yolsuzluğun ve patronaj uygulamalarının göstergesi olarak ifade edilmektedir.⁵⁶⁶ Öte yandan, Avrupa demokrasileriyle karşılaştırıldığında Türkiye'de parti finansmanı ve dış denetim düzenlenmelerine yönelik mevzuatın olmaması ya da eksik olması, siyasal rejimdeki sistemsel bir sorun olarak hesap verebilirlik ve şeffaflık eksikliğini ortaya çıkartmaktadır.⁵⁶⁷

Siyasi partiler kanunu ile ilgili gelen eleştirilere bakılacak olunursa; parti örgütünün işleyişinin tamamen devlet kontrolünde merkezi olarak düzenlenmesi ve birçok noktada büyük partilerin kurulmasını ve devamını teşvik ederken küçük partilerin ve bölgesel örgütlenmelerin önüne geçen bir düşünciyi barındırmasıdır. Ayrıca en küçük teşkilatlanma birimi olarak ilçeleri kabul eden kanun, partilerin örgütlenme konusunda kendilerine özgü yol izlemelerine olanak kısıtlamaktadır. Parti teşkilatları için aday belirleme süreçlerinin ve teşkilatların işleyişinin tamamıyla parti merkezine bağlılığının yanı sıra Cumhuriyet Başsavcılığı ile Yüksek Seçim Kurulu gibi yapılarca denetlenen partilerin çalışmalarında kendilerine has yöntemler takip etmelerini ve tasarımlarını engellemektedir. Sonuç olarak, partilerin işleyişinin bütün kademelerinde merkezi yapının asli aktör olarak müdahale etmesi nedeniyle kanunun sistemi olabildiğince bürokratik bir yapıya dönüştürüp, yeni partilerin ve simaların sisteme girmesini

⁵⁶⁵ Şebnem Yardımcı Geyikçi, *age*, s.5

⁵⁶⁶ Pelin Ayan Musil ve Jan Vašenda, *age*, s.3

⁵⁶⁷ *Age*, s.18

zorlaştırma işlevi görmektedir.⁵⁶⁸ Yürürlükte olan mevcut siyasi partiler kanununa yöneltelen eleştirilerden birisi de genel olarak, parti içi demokrasiyi ve parti içi demokrasinin gelişimini engellediği, küçük partilerin siyasal katılımının önlerinin kesildiği ve partilerin ideolojik anlamda sınırladığı yönündedir.⁵⁶⁹

Siyasi partiler kanunun parti disiplininin oturmasına büyük bir rolü söz konusudur. SPK'nın Sekizinci bölümünde siyasi partilerdeki disiplin suçları ve cezalarına yer verilmiştir. Ayrıca Disiplin Kurullarının işleyiş usulleri 54. Madde ile belirlenmiştir. Ancak siyasi partilerin elindeki disiplin araçları ile grup kararları alarak yasama organının demokratik bir çalışma ortamına sahip olmasının engellenmemesi adına, TBMM başkanlığı için aday gösterme, yasama dokunulmazlığının kaldırılması ve meclis soruşturma görüşmelerinde grup kararı alınması yasaklanmıştır.⁵⁷⁰

Siyasi Partiler Kanunu sonuç itibarıyla parti teşkilatlanması açısından ve ideolojik-programatik açıdan detaylı ve kısıtlayıcı bir konumda yer alırken, partilerin finansmanı konusunda daha zayıf kalmaktadır. Bu yapısı nedeniyle yürürlükteki siyasi partiler kanunu ileri demokrasilerde yürürlükte olan teşkilatlanma ve ideolojik-programatik açıdan zayıf, finansman açısından kapsamlı ve detaylı olan parti kanunlarıyla ayrılmaktadır.⁵⁷¹ Siyasi Partiler Kanunu'nun Almanya ve Bulgaristan'dan sonra Avrupa'da en fazla düzenlemeye barındıran üçüncü parti kanunu olduğunu ortaya koyan araştırmalar mevcuttur. Özellikle kanunun siyasi partilerin 'faaliyet ve davranışlarını' ve 'programatik kimliğini' düzenlemeye odaklanması açısından, Ukrayna ve İspanya parti kanunlarıyla büyük ölçüde benzerlikler gösterdiği vurgulanmaktadır. Söz konusu üç parti kanunu mukayese edildiğinde, SPK'nın ideolojik nedenlerle birçok partinin kapatılmasına meşruiyet sağlayan 'sistem karşıtlığı' konusunda belirgin şekilde yoğunlaştığı konusu eleştirilmektedir. Özellikle RP ve ardıllarının yanı sıra Kürt siyasi hareketini temsil ettiğini iddia eden HDP'nin öncül ve ardıllarının Anayasa Mahkemesi kararlarıyla kapatılması,

⁵⁶⁸ Şebnem Yardımcı Geyikçi, **age**, s.4

⁵⁶⁹ **Age**, s.1

⁵⁷⁰ Sezai Çağlayan ve Mustafa Çakır, **age**, s.34

⁵⁷¹ Şebnem Yardımcı Geyikçi, **age**, s.8

Türkiye'deki resmi rejim ile siyasi hareketler arasındaki kutuplaşmanın temel nedeni olarak nitelenmektedir.⁵⁷²

Anayasa Mahkemesi 1980 askeri darbesinin bir yansıması olan 1983 tarihli Siyasi Partiler Kanunu'nun hükümleri karşısında katı bir yoruma sahip olmakta ve siyasi partilerin eylem özgürlüklerinin demokratik ilkelerle çelişecek düzeyde kısıtlandığını öne sürmektedir. Ayrıca AİHM'in parti kapatma davaları konusunda vermiş olduğu kararlar ile Anayasa Mahkemesinin kararları arasındaki en belirgin uyumsuzluk, Kürt siyasal hareketinin meclisteki temsilcisi olarak kendilerini niteleyen partilerin kapatılmasında kullanılan "devletin toprak ve ulusal bütünlüğün korunması" ile ilgili davalarda ortaya çıkmıştır. Ancak Milli Görüş olarak kendilerini niteleyen partilerin ve ardıllarının yargılandığı "laikliğin korunması" ile ilgili davalarda görüş birliğine varmışlardır.⁵⁷³

Anayasa Mahkemesi yasakçı bir biçimde kurulmuş 1982 Anayasası'ndan daha yasakçı bir şekilde hazırlanan Siyasi Partiler Kanunu'nu katı biçimde uygulamış ve ideoloji merkezli bir bakış açısı benimsemiştir. Anayasa Mahkemesinin bu yaklaşımı sonucunda 1961 Anayasası uyarınca altı partiyi, 1982 Anayasası doğrultusunda da on sekiz partiyi kapatmıştır. Bu kararlar çoğunlukla devletin ve milletin bölünmez bütünlüğünün ihlali ve laiklik ilkesinin ihlali kapsamlarında olmuştur.⁵⁷⁴

AİHM bir siyasi partinin yasaklanması için iki koşuldan birinin varlığını yeterli görmektedir. AİHM'e göre ya söz konusu parti şiddete başvurmalı veya şiddet çağrısında bulunmalı ya da partinin savunduğu siyasi program demokratik ilkelerle bağdaşmamalıdır.⁵⁷⁵ Venedik Komisyonuna göre ise siyasi partilerin yasaklanması veya kapatılması ancak şiddet kullanımını savunan veya şiddeti demokratik anayasal düzeni yıkmak için bir araç olarak kullanarak, anayasanın güvence altına almış olduğu hak ve özgürlüklere zarar veren partilerin söz konusu olması durumunda haklı görülmektedir.⁵⁷⁶

⁵⁷² Pelin Ayan Musil ve Jan Vašenda, **age**, s.3

⁵⁷³ Ergun Özbudun, "Party Prohibition Cases: Different Approaches By The Turkish Constitutional Court and The European Court of Human Rights", **Democratization**, 17(1), 2010, pp.125-142, s.126

⁵⁷⁴ **Age**, s.136

⁵⁷⁵ **Age**, s.134

⁵⁷⁶ **Age**, s.135

Parti kapatma kararlarının büyük çoğunluğu 2001 ve 2004 yılında yapılan anayasa değişikliklerinden önce yapılmıştır. Bu değişikliklerin içeriği ise Anayasa Mahkemesinin eline hakkında dava açılan partinin anayasal yasaklardan birinin ihlal etmesi durumunda, ilk olarak ihlalin boyutuna bağlı olarak kapatma yerine devlet yardımından kısmen ya da tamamen yoksun bırakma yönünde karar verilmesidir. İkinci olarak ise yasaklama kararı için salt çoğunluk yerine beşte üç çoğunluk aranması şartının getirilmesidir.⁵⁷⁷

3.4. Türkiye Siyasetinde Parti İçi Demokrasi ve Partilerin Disiplin Yapıları

Parti içi demokrasi ve parti disiplini kavramları birbirleri ile ilişkili kavramlardır. Bir siyasi parti, parti içi demokrasi unsurunu çalıştırmayıp anti demokratik bir yapıya sahip olması durumunda disiplinsiz bir parti yapısı ortaya çıkmamaktadır. Anti demokratik teamüllerle faaliyet gösteren parti ya katı disiplinli bir partidir ya da totaliter disiplinli bir partidir. Keza benzer bir durum parti disiplini için de geçerlidir. Totaliter bir disiplinli bir partinin parti içi demokrasi unsurlarını çalıştırmasını beklemek hata olacaktır.

Demokratik yaşamın olmazsa olmaz unsurlarının başında siyasi partiler gelmektedir. Siyasi partiler devletleri demokrasinin bir göstergesi olan seçimler aracılığıyla yönetmeye talip kuruluşlardır ve demokrasi tarafından sağlamış olan meşruiyetle yönetme arzusundadırlar. Bu nedenle siyasi partiler önceden belirlemiş oldukları parti programlarında demokrasi ve demokratik bir yönetime atıf yapmaktadırlar. İktidar olunması durumunda partinin yol haritasını önceden seçmene gösteren parti programları ve seçim kampanyaları demokrasi ve demokratik kurallar üzerinden yürütülmektedir. Demokrasi söylemleri ile yola çıkan siyasi partilerin kendi içlerinde de parti içi demokrasiyi uygulamaları bir zorunluluktur. Demokrasi kavramını içselleştirmemiş ve iç işleyişlerinde demokratik bir yönetim sergilemeyen partilerin ülkeyi demokratik teamüllerle yönetmesini beklemek beyhude bir düşüncedir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁷ Age, s.136

⁵⁷⁸ Ali Fuat Gökçe, age, s.74

Demokrasi kavramının toplumca benimsenmesi toplumun tüm unsurlarını etkilemekte olup, toplumun yansıması olan sivil toplum kuruluşları, sendikalar ve siyasi partilerin demokratik teamüllerle yönetilmelerini sağlamaktadır.⁵⁷⁹

Demokratik rejimler, partilerin toplumsal kesimleri hakkıyla temsil edebilmeleri için gerekli hukuki düzenlemeleri ve siyasal zemini sağlam şekilde hazırlamakla mükelleftirler. Buna karşılık partiler de vücut buldukları bu zemini tahrip etmemek, sadece kendi yandaşlarının taleplerini karşılamak için kullanacakları bir araç olarak görmemek durumundadırlar.⁵⁸⁰

Siyasi partilerin toplumla bütünleşmeleri ve halkın siyasete katılımının sağlanabilmesi siyasi partilerin demokratik kurallar çerçevesinde teşkilatlanmaları ve faaliyetlerini de demokratik ölçütlere göre yürütmeleri gerekmektedir. Özetle siyasi partilerin demokratik bir teşkilatlanma yapısına ve işleyişe sahip olmaları gerekmektedir.⁵⁸¹ Parti içi demokrasi partilerin işlevsel hale gelmeleri demokratik, katılımcı bir tartışma ortamının oluşması ve siyasal kararlar alınabilmesi, adayların demokratik bir ortam içerisinde belirlenebilmesi açısından elzem bir kurumdur. Parti içi demokrasinin bir partinin içerisinde özümseme uygulanması, parti disiplin seviyesinin ideal disiplin seviyesinde kalmasına ve parti liderlerinin karar alma süreçlerinde takınma ihtimali olan mutlakiyetçi tavrın önüne geçerek partilerin daha demokratik bir tutum sergilemelerine netice verecektir. Parti içi demokrasinin hakim olması, partinin iktidara geldiğinde egemenlik araçlarının kullanımında takınacağı tavır ile doğrudan ilişkilidir.⁵⁸²

Parti içi demokrasinin olmaması ve parti içinde farklı görüşlere tahammülsüzlük ülkedeki siyasal kültürü ve demokrasiyi de olumsuz yönde etkilemektedir. Partilerde farklı seslere tahammül edilemediği gibi, toplumda da çoğunluktan farklı biçimde ortaya çıkan siyasal görüşlere, teşebbüslere ve düşüncelere de tahammülsüzlük had safhada olacaktır. Bu

⁵⁷⁹ Age, s.75

⁵⁸⁰ Ali Yaşar Sarıbay, age, s.13

⁵⁸¹ Ali Fuat Gökçe, age, s.66

⁵⁸² Sezai Çağlayan ve Mustafa Çakır, age, s.31

durum gerek toplumun demokratik gelişimini, gerekse de sosyoekonomik gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir.⁵⁸³

Siyasi parti kanunlarında olması gereken en önemli özellik parti içi demokrasiyi güvence altına alacak hükümlere yer vermesidir. Siyasi partiler içinden çıktıkları siyasal sisteme hakim olan kültürel normlardan daha demokratik olamayacaklardır. Bu sebeple de parti içi demokrasi beyannamelerle ya da partilerin içinden geldikleri siyasal sistemin demokratik kültürüne aykırı yasal mevzuatlarla oluşturulamaz.⁵⁸⁴

Parti içi demokrasi konusunda yapılan yorum ve tanımlardaki ortak nokta demokratik uygulamaların parti içerisinde de hayata geçmesidir.⁵⁸⁵ Bir tanıma göre parti içi demokrasi; partinin iç işlerinde demokrasinin ilkelerini uygulamasıdır.⁵⁸⁶ Bir ülkenin demokratik gelişmişliği ile parti içi demokrasi konusu bir birini tamamlayan iki unsurdur. Hukuk kuralları kadar siyasal kültür de parti içi demokrasinin uygulanabilirliğinin ölçüsünü belirlemektedir. Demokratik olmayan veya demokrasisi gelişmekte olan bir siyasal kültürde partilerin tam olarak parti içi demokrasiyi işler kılmasını beklemek hatalıdır. Demokratik olmayan bir toplumun siyasi partileri de parti iç işleyişleri de antidemokratik yönde olmaktadır. Bu tip toplumlarda parti içi demokrasinin eksikliği ve lider sultanı gibi kavramlar sıklıkla rastlanmaktadır.⁵⁸⁷

Partilerde seçimle gelinen noktalara gösterilen adayların parti liderince belirlenmesi daha önce birçok kez değinildiği üzere liderin partililer üzerindeki etkisini arttırırken, parti içi demokrasiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Keza aynı durum parlamentolara ya da yerel yönetim organlarının başına seçilen adayların tutumları ulus egemenliği kavramının gerçekleşmesi açısından olumsuz bir etkiye neden olabilecektir.⁵⁸⁸ ABD’de uygulanan ön seçim sistemi parti içi demokrasinin gelişimi ve korunması için önemli bir ölçüt olarak görünmektedir. Aday belirlenmesinde liderlerin etkisini ortadan kaldıran bu

⁵⁸³ Ali Fuat Gökçe, **age**, s.77

⁵⁸⁴ Dan Avnon, **age**, s.297

⁵⁸⁵ Ali Fuat Gökçe, **age**, s.74

⁵⁸⁶ Murat Yanık, **age**, s.103

⁵⁸⁷ Ali Fuat Gökçe, **age**, s.74

⁵⁸⁸ Sezai Çağlayan ve Mustafa Çakır, **age**, s.35

sistem adayların doğrudan seçmenlerle ve parti teşkilatlarıyla iletişim halinde olmasına netice vermektedir.

Siyasi partilerde seçimlerin yapıldığı kongrelerde uygulanan delege sistemi demokratik bir yöntem olarak görülmesine rağmen delege sistemi antidemokratik bir düzeni beraberinde getirmeye müsait bir seçim biçimidir. Kongrelerde seçilen delegelerin sayıca sınırlı olmaları, parti yöneticilerinin etkisi altında kalma ihtimallerini güçlendirmektedir. Mevcut delegeler aşağıdan yukarıya doğru seçimle gelmelerine rağmen esasında parti yöneticilerin belirlediği isim listelerine isimlerinin yazılması sonucu seçilmektedirler. Blok liste usulü ile yapılan seçimlerle belirlenen delegelerin kendilerini delege listelerine yazan parti yöneticilerinden ayrı bir tutum sergilemelerini beklemek hatalıdır.⁵⁸⁹

Örgütlü yapılarda kitlelerin yapısal zayıflığının en büyük göstergesi, kitlelerin lidersiz kaldıklarında yeniden örgütlenerek kitlesel faaliyetlere devam edememeleridir. Kitlelerin kaybettikleri liderlerinin yerini alacak ve tüm üyelerce kabul gören bir lider çıkana kadar bir araya gelmeleri mümkün değildir. Siyasi mücadelelerde parti liderlerinin veya siyasi liderlerin çoğunlukla hapisle cezalandırılmasının arkasında yatan temel unsur budur.⁵⁹⁰

Türk siyasi partilerinin liderlik yapıları oligarşiktir. Bu yapının sürdürülmesini karşılıklı himaye ilişkileri sistemi ve yasal-kurumsal yapılar desteklemektedir.⁵⁹¹ Türkiye'deki mevcut siyasal partilerde dikey yönde gerçekleşen merkezîyetçi örgütlenme biçimi, parti liderlerinin ve yönetim kadrolarının parti içerisindeki iktidarlarını pekiştirici bir rol oynamaktadır.

Demokrasiler belli bir gelişim seviyelerine ulaştıklarında, başlarda mücadele içerisine girdikleri aristokrasi ile zamanla benzeşmeye başlarlar. Yeni gelenler eskilere zamanla benzemeye başlar, bu dönüşüme çomak sokmaya çalışan kişiler zamanla dışlanırlar. Bu dışlanan kitleler muhalif bir konuma gelerek eskinin devrimcisi, yeninin tutucusu olurlar

⁵⁸⁹ Ali Fuat Gökçe, *age*, s.75

⁵⁹⁰ Robert Michaels, *age*, s.44

⁵⁹¹ İlter Turan, *age*, s.14

ve dönüşüme karşı olan yönetici grubu değiştirerek demokratik bir düzen kurma çabasına girerler. Çoğunlukla başarısız olan bu girişimler, mevcut yönetimin daha otoriterleşmesine neden olmaktadır. Ancak başarılı olunması durumunda yeni gelenlerin, eski otoriter, devrimci ve yenilikçilikten gelenekselciliğe evrilmiş olan kitleye benzeşme süreci başlamaktadır. Bu devrim ve kısır döngü tarih boyunca devam etmektedir

Parti disiplininin ilerlemesi ve baskısını üyeler üzerinde arttırması ve parti içerisindeki kararların çoğunlukla parti liderleri tarafından alınıyor oluşu partilerin üzerlerine yükledikleri demokrasi araçları olmaları misyonu ile çelişmektedir.⁵⁹²

Kongrelerde yapılan seçimler demokratik bir görünüme de sahip olsa delege sisteminin geçerli olduğu kongrelerde liste usulünün kullanılmasıyla seçimlerde parti lideri ve onun yönetimi etkili olmaktadır. Bu durum bağımsız olması gereken parti disiplin kurullarının oluşumunda da aynı aktörler etkin olmaktadır. Benzer durum il disiplin kurulları açısından da geçerlidir. İl kongresinde seçilen il disiplin kurulları seçimi kazanan adayın listesine göre belirlenmektedir.⁵⁹³

Parti liderleri üyeler üzerinde ellerindeki ödül ve ceza mekanizmaları sayesinde partinin kontrolünü sağlamaktadır. Bu kontroller yukarıda belirtildiği gibi sadece disiplin araçlarıyla cezalandırma şeklinde olmamaktadır. Lider parlamento adaylıkları, parti teşkilat yöneticiliği gibi parti içi üst düzey görevler vererek üyeleri ödüllendirme gücüne de sahiptir. Siyasi kariyer yapmak isteyen, siyasi görevler almak isteyen bireyler siyasi ikballeri için parti yönetimi ile fikri olarak ters düşmesi beklenemez. Şahıs kendi aykırı fikirlerini ilk başta gizlese bile ilerleyen süreçte açığa çıkan fikirleri ve parti ile çekişmeler yaşaması durumunda caydırıcı cezalarla karşı karşıya kalabilmektedir.⁵⁹⁴ Ya da parti içinde sorun olduğu görüntüsü vermemek adına disiplin cezası almasa bile sonraki dönemlerde siyaseten tasfiye edilerek görevlerden uzaklaştırılacaktır.

⁵⁹² Sezai Çağlayan ve Mustafa Çakır, *age*, s.26

⁵⁹³ Ali Fuat Gökçe, *age*, s.72

⁵⁹⁴ *Age*, s.73

Partilerde disiplini sağlamayabilmenin en etkili yöntemi kişileri ikna etmektir. Partinin yönetim kadrosu yapmak istediklerini konuların gerekçelerini parlamentodaki temsilcilerine, örgütlere üyelerine göstermek, şeklen de olsa onaylarını almak zorundadırlar. Yönettikleri teşkilatların rızasına dayanmadan, ellerindeki yetki ve olanakları kullanarak baskıyla ve korkutarak disiplini sağlama yönetimini seçen parti idarecileri belli bir döne sonra ya koltuklarını kaybetmekte ya da partilerin bölünmesine netice vermektedirler.⁵⁹⁵

Parti yöneticileri disiplini sağlayabilmek adına hukuki yetkilere sahiplerdir. Partilerde parti örgütlerinin disiplinsiz tavırlar karşısında nasıl bir tutum sergileyeceğini belirleyen tüzükler mevcuttur. Partinin yönetim kadrosu ve özellikle de lideri eğer partinin dizginlerini elinden kaçırmadıysa disiplin komiteleri üzerinde tam bir otoriteye sahiptir. Bu sayede lider disiplinsiz üyeye kendi kesmiş olduğu cezayı resmiyete dökebilmektedir. Parti disiplin kurullarının verebileceği cezalar arasında partinin siyasi durumunu etkileyecek manevi bir yaptırım olan kınama cezası mevcuttur. Cezaların daha sertleşmesi durumunda parlamento üyeleri için grup toplantılarına katılmaktan men edilme bir diğer caydırıcı ceza biçimidir. Bütün parti üyelerini doğrudan alakadar eden ve kişinin partiye üyeliği üzerinden verilen geçici ihraç ve kesin ihraç cezaları mevcuttur.⁵⁹⁶

Partilerin meclis grupları üzerinde kurdukları disiplin, partinin yerel örgütleri ve üyeleri üzerinde kurduğu disiplinden daha yoğundur.⁵⁹⁷ Partide yükselmeyi ve önemli görevlerde yer almayı hedefleyen bir üyenin disiplin cezalarından herhangi birisini alması onun siyasi kariyeri için olumsuz bir sonuç oluşturmaktadır. Özellikle ihraç kişinin partideki siyasi kariyerine nokta koyan ve üyeyi partiden dışlayarak siyasi kariyerini sekteye uğratan bir durumdur.

Parti liderinin teşkilatlar üzerinde kullandığı en önemli silah ise yerel örgütün yönetiminin görevden alınması cezasıdır. Bu durum yereldeki siyasi tartışmaları ortadan kaldırmak ya da muhalif hareketlerin önünü daha başlamadan kesmek amacıyla parti

⁵⁹⁵ İlter Turan, *age*, s.93

⁵⁹⁶ *Age*, s.93

⁵⁹⁷ *Age*, s.83

başkanları tarafından kullanılan bir silahtır. Diğer bir taraftan disiplinden bağımsız olarak partinin adayları baskı altına aldığı araçlardan birisi de adayların veto edilmesi durumudur. Kişinin adaylığının parti merkezince veto edilmesi veya aday listelerindeki yerinin değişmesi ihtimalinin parti yönetiminin kontrolünde olması adayı partinin talimatları doğrultusunda hareket etmeye, parti merkezinin politikalarına uymaya mecbur bırakmaktadır. Bu da parti disiplinini etkileyen önemli unsurların arasındadır.⁵⁹⁸

Parti disiplini, en net biçimde, bir kanun teklifine aynı partiden olan parlamenterlerin vermiş olduğu ret veya çekimser oyların miktarından anlaşılmaktadır. Eğer parti üyeleri topyekûn biçimde aynı doğrultuda oy kullanıyorsa veya çok küçük firelerle reddediliyor ya da yine parlamenterlerin çok azı çekimser kalıyorsa burada bir parti disiplininden bahsedilebilir.⁵⁹⁹

Elbette partilerin disipline ve parti programına uyumu olmazsa olmazdır. Parti disiplininin uygulanması ve uygulanış biçimi, parti içi demokrasiyi ne kadar baskıladığı, parti içi muhalefeti tamamen yok ediyor mu sorusu önemlidir. Keza aynı soru devlet iktidarı için de geçerlidir. İktidarın devlet mekanizmalarına olan hakimiyeti gerek siyasal gerekse de sosyal muhalefeti ne kadar kısıtladığı sorusu, toplumda ve devlet aygıtında demokrasinin ne kadar geliştiği ve içselleştiği sorusunun cevabıdır.

Türkiye siyasetinde parti disiplini kavramını ve uygulamalarını Dünya'daki disiplin konusundaki gelişmelerle eş zamanlı olarak, Osmanlı'da kurulan ilk modern siyasi parti olan İttihat ve Terakki Partisi'nde görmek mümkündür.⁶⁰⁰ İttihat ve Terakki'nin disiplin konusundaki uygulamalarının ardıllarına miras bırakıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye'de siyasal gelişme sosyo-ekonomik gelişmeden daha hızlı şekilde gerçekleşmiştir. Siyasal alandaki kurumsallaşma sosyal alanda halen yakalanamamış, siyasal alanın gücü ve gelişmişliği sosyal alanı da etkisi altına almıştır. Özellikle mevcut

⁵⁹⁸ Age, s.94

⁵⁹⁹ Sam Depauw, "Discipline", *The Journal of Legislative Studies*, 9(4), 2006, ss. 130-146,

⁶⁰⁰ Ali Fuat Gökçe, age, s.73

siyasi partilerin gelişmişliği ve kurumsallaşma gücüne sivil toplum örgütlerinde ve ekonomik iştiraklerde neredeyse hiç rastlanılmamaktadır. İlave olarak yeni kurulan siyasi hareketlerin örgütlenme hızı ve kurumsallaşma süreçleri de iktisadi işletmelerden çok daha hızlı olmaktadır.

Türkiye demokrasinin gelişimi açısından dünyada ender örneklerden birisidir. Defalarca sekteye uğramasına rağmen güçlü ve köklü bir parti geleneğine sahiptir. Bugün CHP yaklaşık 100 yıllık bir maziye sahiptir. Türkiye demokrasisi, kendisini rafa kaldıran askeri müdahalelere rağmen kendisini onarmış, çözümü de demokratik ve meşru kurumlarda aramıştır. Çok partili hayata demokratik yollarla geçmiş, cunta rejimleri uzun vadeli olmamış, yerlerini kısa bir sürede demokratik seçimle başa gelen partilere bırakmıştır. Bu sonucun ortaya çıkmasının sebeplerinden birisi, halkın partilerle kurmuş olduğu sıkı bağlardır. Halkın kendisini partilerle bu kadar özdeşleştirmiş olması siyasi partilerin önemli bir başarısıdır.

Bu çalışmada eleştirilen ve dikkat çekmeye çalışılan kısım, partilerin aşırı başarılı olması durumudur. Siyasi partiler ellerindeki güçle toplumun en ayrıntılı noktalarına kadar girmiş, toplumu ve sivil toplum kuruluşlarını kendilerine gebe bırakmışlar, bir nevi STK rolü oynamışlardır. Bu çalışmada siyasi partilerin başarısı olarak görülen bu durum esasında bir başarısızlık olarak nitelenmektedir. Çünkü partiler bu kadar güçlenirken beraberinde diğer toplumsal kurumların gelişmemesine göz yummuşlardır.

Siyasi Partiler Kanunu partilerin güçlenmesine katkı sağlayan unsurların başındadır. Kanunun tekdüze merkeziyetçi bir parti örgütünün kurulmasını teşvik ettiği söylenebilir. SPK'nin yedinci maddesi, siyasi partilerin genel merkezlerinin yerel örgütler üzerinde geniş yetkilere sahip olan bir yönetim modeli etrafında teşkilatlanma imkânı sunmaktadır. SPK aynı zamanda merkezin yerel organları feshetme, görevden alma yerine istediği kişileri getirme fırsatı vermiştir. Bu fırsat ve imkân da parti içi muhalefete karşı etkili bir biçimde kullanılmıştır. SPK'nin ilgili maddeleri, parti üyelerinin karar alma süreçlerine etkin katılımına engel olmaktadır. Aynı zamanda partilerin seçimlerde aday belirlemede genel merkezin tartışmasız hakimiyetine imkân vermekte ve partinin

gerçek sahibinin merkez idaresi hatta parti başkanı olacak şekilde daraltmaktadır. Nihayetinde siyasi partiler demokratik hayat içerisinde, “antidemokratik” şekilde hareket eden birer yapıya dönüşmüşlerdir.

Parti içi demokrasiyi olumsuz etkileyen ve disiplini artıran bir diğer nokta ise aday belirleme işlemleridir. 80 sonrası dönemde siyasi partilerin aday gösterme süreçleri, önseçim usulü istisna olacak şekilde, genellikle merkez ataması biçiminde olmuştur. Parti teşkilatları aday belirleme süreçlerinde söz sahibi değildirler. Bu nedenle de gerek partinin içerisindeki atanmışlar gerekse de seçilmişler, parti merkez yönetiminin özellikle de parti başkanının güdümüne girmekte ve partilerin çok sesli yapıları kısıtlanmaktadır. Aday belirleme, parti yöneticilerini görevden alma ve göreve atama yetkisini elinde tutan parti merkez yönetimi, özelde de parti lideri, muhalif adayları ve kendi gibi düşünmeyen fertleri liste dışına iterek pasifize etmektedirler.⁶⁰¹

Bu durumu bilerek meclise girme arzusunda olan parlamenterler ve parti idarecileri, partinin liderinin sözünden çıkmamakta, hatta parti liderinin bir konuda nasıl tepki vereceğini önceden ölçerek liderin olası tepkileri doğrultusunda hareket etmektedirler. Bu nedenle de Türkiye’de parti gruplarının blok halde oy kullanma eğilimleri çok yoğundur. Grup kararlarının aleyhine bir şekilde hareket edilmesi çok nadir görülmektedir. Grup kararlarının alınmadığı konularda dahi parlamenterlerin grup başkanı veya başkan vekiliyle aynı doğrultuda oy kullanmaları ile yoğun şekilde karşılaşilmektedir.

Siyasi partilerde finansman konusu da partilerin demokratikleşmesi konusunda önemli bir etkidir. Demokrasi kavramının ilkel de olsa ortaya çıktığı Yunan şehir devletlerinden günümüze kadar süre gelen demokrasinin evrim sürecinde siyasal katılım, her dönemde varlıklı kesimin egemenliği altında olmuştur. Eski Yunanda soylularla sınırlı olan siyasal katılım, partilerin kurumsallaştığı ve sayıca arttığı 19. Yüzyılın devamında süreklilik arz

⁶⁰¹ Age, s.26

etmiştir. Oy kullanım hakkının mülkiyet sahibi olmak ve vergi vermekle sınırlı olması, siyasal katılımın önüne çıkan engellerden en büyüğü olmuştur.⁶⁰²

1965 yılından itibaren partilere yapılan mali devlet yardımı parti gelirlerinin büyük bir bölümünü karşılamaktadır. Bu kaynak tamamen genel merkezin tasarrufundadır. Parti gelirlerinin büyük bölümünün hazine yardımıyla sağlanması parti merkezlerinin üyelerle olan ilişkilerini de sınırlandırmaktadır. Diğer yandan parti yönetimlerinin ve parti başkanının delege usulüyle ve üç kademeli olarak seçilmesi ve partilerin bu seçimlere blok listeler ile katılması yine parti liderinin eline otoriter bir yönetim sergilemesi için fırsat sunmaktadır.

Siyasi partilerin devletten aldıkları yardımların partilerin seçim sonuçları ile ilişkili olması, düşük oy alan partilerin hazine yardımlarından mahrum bırakılması, söz konusu duruma düşen partilerin bir sonraki seçime hazır hale gelmesinin önündeki en büyük engeldir. Bu durum ise devletin partilere yaptığı mali yardım ilkeleri arasında bulunan “hakça yardım” ilkesi ile çelişmektedir.⁶⁰³

Türkiye’de uygulanan %3 seçim yardımı barajı kağıt üzerinde düşük bir oran gibi gözükse de, realitede yeni kurulmuş ve teşkilatlanmasını gerçek anlamda tamamlayamamış partiler için ulaşılması güç bir orandır. Söz konusu barajın yüksek oranda varlığı yeni partilerin siyaset sahnesinde kendilerini göstermelerine engel olmakta, siyasal alanın büyük partilerin tekelinde kalmasına sebebiyet vererek demokrasinin gelişmesine ve çok sesliliğe ket vurmaktadır.

Devlet yardımlarının parti merkezine teslim edilmesi ve gelen maddi yardımın parti yönetiminin kontrolüne bırakılırken ve harcama biçimlerini belirleyen bir mevzuatın olmayışı, devlet yardımının parti liderinin güçlenmesini sağlayan parti içi muhalefeti zayıflatan bir unsur halini almasına netice vermiştir.⁶⁰⁴

⁶⁰² Ali Fuat Gökçe, *age*, s.69

⁶⁰³ *Age*, s.70

⁶⁰⁴ İlter Turan, *age*, s.13

Partinin özerkliğini belirleyen iki tane faktör vardır: Bunlardan birisi üye olma şekli, ikincisi ise partinin finansmanını nasıl sağladığıdır.

Mali özerklik az sayıda kişiden yüksek miktarda bağış alanı parti, bağışçının nüfuzunu rahatlıkla kullanabileceği partidir. Ancak çok sayıda gönüllü ve bağışçıdan aidat ve ödeme alan parti diğer partiye göre daha özerktir. Bu noktada dolaylı partiler hem çevrelerinden bağış bulmakta aracı kurumlara bağımlıdır hem de üyeleri aracı kurumların üzerinden geldiği için özerklikleri sınırlıdır.

Siyasetin Finansmanı açısından bakıldığında devlet yardımları olmadan partiler üye aidatı ve bağışlar ile giderleri karşılamaya çalışmaktadır. Devlet yardımlarının başlaması ile partiler bu desteklerden yoğun biçimde faydalanmışlardır. Ancak parti giderlerinin artması partileri diğer gelir kalemlerine ve özel kurumlardan gelecek yardımlara yönelmeye başlamışlardır.⁶⁰⁵

Devlet yardımları partileri devlet müdahalesine açık hale getirmiştir. Bu yardımlar yeni partilerle sistemin içine yerleşmiş partiler arasındaki uçurumu giderek arttırmış, yeni partilerin sisteme girmesini veya sistem içerisinde kalıcı olmasını engellemiştir. Son olarak da partide liderin etkinliğini arttırarak parti içi demokrasinin gelişimini engellemektedir.⁶⁰⁶

Siyasal süreçlerde “seçmenler faydalarını” arttırmaya çalışırken “adaylar ve partiler oylarını” arttırmaya, “bürokrasi bütçesini ve personel sayısını” arttırmaya, “çıkarcı grupları ise rantlarını” arttırmaya çalışmaktadırlar.⁶⁰⁷

Siyasi partilerin konumları onların ellerindeki güç açısından konumlarını etkilemektedir. Muhalefet partilerinin ellerindeki tek imkan devlet yardımları iken, iktidar partisi ya da partileri devletin tüm imkanlarından faydalanabilmektedirler. Ancak iktidar partilerinin, gerek seçim kazanmak, gerek patronajlarla iktidarlarını uzatmak için gerekse de şahsi

⁶⁰⁵ Mehmet Şirin Çetin ve Bekir Parlak, **Siyasetin Finansmanı ve Yeni Sağ Siyasal Anlayış; ABD ve Türkiye Üzerine Bir Analiz**, Değişim, İstanbul, 2022, s.78.

⁶⁰⁶ Age, s.83.

⁶⁰⁷ Age, s.97

olarak maddi menfaat sağlamak adına yapmış oldukları kontrolsüz harcamalar toplumsal olarak ekonomik sorunların baş göstermesine netice vermektedir.⁶⁰⁸

Siyasetin yolsuzluklara bulaşmaması için ve yasal düzenlemelerin layıkıyla işlemesi için mali denetim olmazsa olmaz bir zorunluluktur. Birçok ülkede siyasetin finansmanının mali anlamda denetimi için bu işe özel kurumlar kurulmuştur. Almanya ve İtalya gibi ülkelerde meclis başkanları bu denetimi gerçekleştirirken, İspanya, İsrail ve Türkiye gibi ülkelerde Sayıştay bu denetim görevini gerçekleştirmektedir.⁶⁰⁹

Devletin küçülmesini ön gören “yeni sağ” politikalar devletin çekildiği alanlarda özel sektörün etkin olmasını ön görmektedirler. Söz konusu süreçte etkinliğini ve karlarını arttırmayı hedefleyen finans sahipleri politika oluşum süreçlerinde yer alma amacı gütmüşler ve finansal kaynak yaratarak siyaseti finanse etmişler ve etkinliklerini arttırmışlardır. Siyasetin finansmanı beraberinde birçok konuyu barındıran kompleks bir yapıdır. Siyasetin Finansmanı her şeyden önce seçimlerin sonuçlarını doğrudan etkileyerek demokrasiye etki edebilme kapasitesine sahip bir konudur. Bu nedenle etkin bir demokrasinin oluşabilmesi için siyasal grupların ve adayların nasıl finanse edildiğinin denetlenmesi hayati bir önem arz etmektedir.⁶¹⁰

Başkanlık sistemlerinde aday merkezli bir yapı söz konusu olduğu için partiler daha geri planda yer almaktadırlar. ABD’de partilerin değil adayın gelir kalemleri inceleme altındadır. Parlamenter sistem ile yönetilen ülkelerde ise partilerin ön planda olmalarından ötürü partilerin gelir kaynakları sistem açısından bir denetleme konusudur.⁶¹¹

ABD’de 1971 yılında çıkartılan Federal Seçim Kampanyası Kanunu siyasetin finansmanı konusunun düzenlemesi açısından ilkler arasında yer almaktadır. ABD’de ortaya çıkan uzunca bir süre kamuoyunu meşgul eden Watergate ve Buckley-Valeo gibi siyasal

⁶⁰⁸ Age, s.100

⁶⁰⁹ Age, s.102.

⁶¹⁰ Age, s.196.

⁶¹¹ Age, s.197.

yolsuzluk dosyaları yasal düzenlemeleri zorunlu hale getirmekle birlikte etkin bir denetiminin gerçekleşmesini zorunlu kılmıştır.⁶¹²

Türkiye’de devlet yardımı alabilmek adına zorunlu olan %7 oy alma şartı 2012 yılında %3’e düşürülmüştür. Ekonomik gelişmişliğin kısıtlı olduğu ve siyasal bağışların şirketlere uzak bir kavram olması Türkiye’de devlet yardımını partiler adına olmazsa olmaz bir konuma getirmektedir. Partilerdeki üye sayılarında yüksekliğe rağmen üye aidatları ve bağışlardan gelen miktarların düşük olması bu durumun temel nedenleri arasında sayılabilmektedir⁶¹³.

Siyasetin finansmanın denetim altında tutulması etik ve şeffaf bir demokrasi için olmazsa olmaz bir şarttır. Denetlenmeyen sistemlerde oluşan seçim sonuçları her zaman seçimlerin tartışmaya açılmasına neden olurken, bu durum ise demokrasiye zarar vermektedir⁶¹⁴.

Türkiye’de siyasi partilerin mali anlamda denetimi Anayasa Mahkemesi tarafından Sayıştay aracılığıyla yapılmaktadır. Denetimin daha sağlıklı biçimde işlemesi için Sayıştay’ın görevini yaparken üzerinde siyasi bir baskı hissetmemesi ve ayrıca bağımsız bir denetim mekanizması gerekmektedir⁶¹⁵.

3.5. Türkiye Siyasetinde Siyasi Partilerin Rolü ve Parti Disiplininin Yasama Organının İşleyişine Etkileri

Türkiye siyasetinde parlamentonun işlerlik kazanması siyasi partilerin mücadeleleri sonucu gerçekleşmiştir. II. Meşrutiyet’te meclisin yeniden açılması daha sonra siyasi bir partiye dönüşecek İttihad ve Terakki’nin çabaları ile olmuştur. Keza yine milli mücadele döneminde daha sonra CHP’ye dönüşecek olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin çabaları meclisin çalışmasını sağlamıştır. Cumhuriyet’in kuruluşu sonrası dönemde Cumhuriyetin temel değerlerinin yerleşmesi ve modern Türkiye’nin kuruluş

⁶¹² Mehmet Şirin Çetin ve Bekir Parlak, *age*, s.198.

⁶¹³ *Age*, s.198

⁶¹⁴ *Age*, s.200.

⁶¹⁵ *Age*, s.201.

süreci yine TBMM’de CHP’nin mücadeleleri ile gerçekleşmiştir. CHP’nin otoriter bir yapıya bürünen tek parti iktidarının karşısında konjonktürden de yararlanarak muhalif bir hareket başlatıp kalıcı çok partili siyasal yaşamın fitilini yine DP ateşlemiştir. 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül gibi askeri müdahalelerin akabinde kısa bir sürede sessizde kalınsa siyasi partiler siyasal yaşamın dışında kalmamışlardır.

Türkiye birçok defa iki partili bir yapıya zorlanmış da olsa hiçbir zaman iki partili yapı kalıcı olmamıştır. Ülkedeki sorun boyutlarının çokluğu yasama organındaki temsilin sınırlı sayıda parti ile yapılmasına imkan vermemiştir. Bu nedenle her türlü ideoloji ve etnik yapı siyaset sahnesinde partiler ile temsil edilme ihtiyacı duymuş ve büyüklükleri oranınca da fırsat bulmuşlardır.

Türkiye siyaseti tek parti rejiminden bu yana partiler merkezli yol almıştır. Partinin kazandırdığı “ganimet” ya da halk ile parti arasındaki patronaj ilişkisi siyasetin karşılıklı çıkar ilişkisi doğrultusunda ilerlemesine sebebiyet vermiştir. Bu nedenle siyasi partiler ve partilerin oluşturduğu ilişki ağı siyasal alanla sınırlı kalmamakta toplumun tüm yapılarına sirayet etmektedir.

Osmanlıdan beri süre gelen patrimonyal devlet yönetimi anlayışı Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra da devam etmiştir. Gerek devlet yöneticilerinde bulundukları makama göre, gerekse de devleti yönetmeye talip siyasi partilerin liderlerinde patrimonyal bir yönetim anlayışı söz konusu olmuştur. Patrimonyal yönetim biçiminin beraberinde getirdiği patronaj ilişkileri halkın devlet bürokrasisi ile yakın ilişki içerisinde olmaları için başlıca sebepleri olmuştur. Patronaj ilişkileri sayesinde vatandaş köyüne gelmeyen hizmeti, mahallesindeki eksiklikleri, çocuğunun işe girmesini sağlamaya çalışmaktadır. Devlet bürokrasisi ile yakın ilişki kurabilmenin yolu da siyasi partilerden geçmektedir.

Nihayetinde Türkiye’de siyasi partiler siyaset kurumu için demokrasiyi çalıştıran ve işlerliği sağlayan bir mekanizma iken, halk için özellikle seçim dönemlerinde patronaj ilişkilerinin kurulabileceği bir araç hüviyetinde olmuştur.

Siyasi partilerin temel amacı öncelikli olarak mecliste yer alacak oy oranına ulaşmak, ikinci olarak da iktidarı elde edebilecek halk desteğine sahip olmaktır. Liberal temsil teorisine göre; siyasi partilerin çalışma alanı yasama organı olan meclislerdir ve partiler seçmenlerin oylarıyla meclise giderek halkı bağımsız biçimde temsil edecek kişilere ev sahipliği yapmaktadır. Vekiller de halkın temsilcisi olarak vicdani kanaatlerine göre oylarını kullanmaktadırlar. Ancak pratikte durum farklılık arz etmektedir. Özellikle Türkiye’de mevzuatın siyasi partilerin yönetimlerine sağlamış oldukları imkanlar vekiller üzerinde partilerin tahakküm kurmalarına netice vermiştir. Partiler grup kararları vasıtasıyla vekillerin oy verme işlemlerini kontrol altına almakta, vekiller halkın talepleri doğrultusunda değil, parti liderinin talimatları ekseninde hareket etmektedirler

Disiplinli yapıya sahip partilerin yasama organının içerisinde yer aldığı Türkiye’de, parti disiplini kavramı, yasama organının işleyişini parantezin dışındaki çarpan gibi kökten değiştirme gücüne sahiptir. Disiplinli parti yapısı, parti yönetiminin (ekseriyetle de parti liderinin) eline partinin sahip olduğu vekil kadar güç vermektedir. Esasen parti disiplini nedeniyle mecliste yer alan partilerin sayısı ve parti liderlerinin görüşleri kadar siyaset üretilmektedir. Meclise mevcut siyasi partilerin genel başkanlarının sayısı kadar sandalye koyulması ve her genel başkana kazandıkları vekil sayısı kadar oy verme imkanı verilmesi gelinen durumun trajikomik bir benzetmesidir. Mecliste yer alan vekiller parti liderlerinin direktifleri doğrultusunda mecliste oy kullanmaktadır. Bu durum liderlerin eline mecliste kazandıkları sandalye kadar söz sahibi olma imkanı vermekte, vekillere bağımsız politikalar üretme fırsatı sunmamaktadır.

Mecliste yer alan partilerin disiplin yapıları siyasi yelpazede durdukları nokta ve muhalefet ettikleri siyasi görüşe göre değişkenlik göstermektedir. Bir tarafta örgütüne totaliter veya katı bir disiplin uygulayan partiler mevcutken onun karşısında esnek disiplinli veya disiplinsiz bir partinin muhalefet etmesi uygulanabilir değildir. Türk siyasi tarihinde gerek İttihad Terakki’den, gerek tek partili CHP döneminden ve gerekse de DP’nin uygulamalarından yola çıkılarak incelendiğinde Türk siyasi partilerinde disiplin uygulamaları, disiplinli seleflerinden gelen bir miras olarak kalmıştır.

Mevcut disiplinli yapı özellikle parlamenter sistem döneminde parti liderlerine büyük olanaklar sağlamış ve liderlerin ellerini kuvvetlendirmiştir. Bu yapı iktidarda olan partinin çözülmesini engellemiş, içerden gelecek muhalif seslerin önünü keserek liderin etkin bir biçimde hareket etmesini sağlamıştır. Bir taraftan da parti disiplini koalisyon dönemlerinde koalisyonların zor kurulmasına ve kolay yıkılmasına neden olmaktadır. Tüm ipler koalisyon ortağı partilerin liderlerinin elinde durmaktadır. Eğer liderler pazarlıklar sonucunda istediklerini alırlarsa koalisyonlar kurulabilmekte, eğer talepleri karşılanmazsa kurulacak hükümete güvensizlik oyu vererek hükümetlerin kurulmasını engellemektedirler. Disiplin yapı nedeniyle de vekiller parti kararının aksi yönde güvenoyu ya da güvensizlik oyu verememektedirler. Parti liderleri parlamenterlerin oylarından emin olduklarından ötürü rahat bir biçimde pazarlıklarını sürdürmektedirler.

Hükümetlerin kurulması sırasında karşılaşılan bu engeller, hükümetlerin çalışmaları sırasında da devam etmektedir. Parti liderlerinin vekiller üzerindeki hakimiyeti aynı biçimde bakanlar üzerinde de devam etmektedir. Koalisyon durumlarında bakanlar başbakana değil kendi üyesi olduğu koalisyon ortağı partinin liderlerine bağlı biçimde hareket etmektedirler. Başbakanların talimatları koalisyon ortağı diğer partilerin liderleri tarafından kabul edilirse bakanlarca onay verilmektedir. Bu durum koalisyon hükümetlerinin ömürlerini kısıtlamaktadır. Bu sebepten ötürü 1960'dan itibaren 2002 yılına kadar ortalama bir-bir buçuk yılda hükümetler değişmiştir.

Burada vurgulanması gereken bir diğer nokta ise bir partinin tek başına meclis çoğunluğuna sahip olarak hükümeti kurduğunda karşılaşılan durumdur. Meclis çoğunluğuna sahip olarak tek başına hükümeti kuran parti, parti disiplini sayesinde hem yasama organının kontrolünü hem de yürütmenin kontrolünü parti liderinin eline vermiş olmaktadır. Bu da kuvvetler ayrımının ortadan kalkmasına, yasama organının denetim faaliyetini gerçekleştirememesine ve yasamanın yürütmenin kontrolüne girmesine netice vermektedir. Bu aşamada en kritik nokta iktidardaki partiye olan halk desteğinin süresidir ki bu süre arttıkça parti lideri gücünü pekiştirmekte, kuvvetlerin tek elde toplanması daha da belirginleşmekte ve yasama organının gücü sayesinde devlet partilileştirmektedir. Literatürde bu duruma parti devleti adı verilmektedir. Bu teorik

durum CHP, DP ve AK Parti iktidarlarında fiiliyata dönüşmüştür. ANAP ve AP iktidarlarında bu kadar yoğun bir partilileşmenin olmayışının temel nedeni ise; söz konusu iki partide askeri bir darbenin ardından iktidara gelmiş ve mevcut askeri cunta devlet yönetimindeki kontrolünü bırakmamış olduğundan devletin partilileşmesine müsaade etmemiş ve fren görevi görmüştür. Ayrıca bu partilerin iktidara geldiklerinde partili olmayan bağımsız bir Cumhurbaşkanı'nın mevcudiyeti de fren görevi yapan bir diğer mekanizmadır. Tüm bu faktörlere ilave olarak partinin iktidarda geçirdiği süre etkisini göstermiş, bu partilerin iktidarda kaldıkları sürenin de görece daha kısa oluşu devletin tamamen partileşmesine engel olmuştur.

3.6. Türkiye Siyasetinde Parti Liderliği ve A-tipik Bir Örnek Olarak 2023 CHP Kongresi

Anayasa'da verilen yetki ile egemenliğin kullanımının yasama yürütme ve yargı organları aracılığıyla yapılması ve bu organların içerisinde yer alan yasama ve yürütme organlarının siyasi partilerin müdahalelerine açık olmaları ve partiler sayesinde oluşturulmaları egemenliğin kullanımında siyasi partilerin etkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Partilerde mevcut olan parti disiplini ve onun radikal boyutu olarak nitelenebilecek olan lider sultanı sayesinde parti liderleri egemenlik haklarının kullanımında yoğun bir etki oluşturmaktadır.⁶¹⁶

Duverger'in Camarilla olarak nitelediği iç çemberin parti liderinin gücünü pekiştirmesi ve liderden güç alarak bu kişilerin kendi güçlerini arttıran yönetim süreçleri uygulamalarını Micheals "oligarşinin tunç kanunu" olarak açıklamaktadır. Bu iki düşünürün otorite üzerine yaptığı çalışmalarla parti yönetiminin de "lider sultanı" oluşmasında etkisi yadsınamaz konumdadır. Çünkü liderin kendisinde bulunan hükmetme arzusunu pekiştiren de yine çevresinde bulunan iç çemberin onu motive etmesidir, çevresinden gelen bu baskının karşısında liderin bir sulta haline gelmesi, otoriter bir yönetim sergilemesi kaçınılmaz bir hale gelmektedir.⁶¹⁷

⁶¹⁶ Sezai Çağlayan ve Mustafa Çakır, *age*, s.27

⁶¹⁷ *Age*, s.35

Partilerin liderlerini yenileyememesinin yol açtığı sorunların başında, partileri bölünmeye teşvik etmesi vardır. Parçalanma ve bölünme Türkiye’de siyasi istikrarsızlığı tetikleyen başlıca sebeplerden birisidir. Liderlerin yenilenmemesi gerek halkın mevcut taleplerine cevap verilmesini gerekse de gelecekte karşılaşılabilecek fırsat ve tehditlere karşısında uyum sağlamasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca liderlerin görevde kalabilmek adına uygulamış oldukları yöntemler demokrasinin gelişimi ve yerleşmesinde engel olarak görülmektedir. Yerel teşkilatlara seçilen yöneticilerin gerektiğinde parti merkezince görevden alınması, başkana muhalefet eden ya da yeterince bağlı olmayan kişilerin herhangi bir göreve namzet gösterilmemesi yukarıda bahsedilen demokratik gelişmeye engel olan süreçlerdir.⁶¹⁸

Türkiye’de parti liderlinin değişmesinin belli başlı yolları vardır. Bunlardan ilki parti liderinin daha üst bir görev elde etmesidir ki parti liderinin üstünde elde edilebilecek tek görev parlamenter sistemin uygulandığı dönemde Cumhurbaşkanlığı vazifesi olmuştur. Bu yolla Turgut Özal, Süleyman Demirel ve Recep Tayyip Erdoğan parti liderliğini bırakmıştır. Ancak bu yöntem son anayasa değişikliği ile artık parti lideri için bir görevden ayrılma sebebi olarak yer almamaktadır.

İkinci yol ise mevcut genel başkanın görevden kendisinin çekilmesi ve aday olmamasıdır. Bu yol ise çok fazla karşılaşılmayan bir ihtimaldir. Bu duruma en yakın örnek 2011 yılında CHP Genel Başkanı Deniz Baykal’ın çıkan spekülasyonlar sonucunda parti başkanlığından istifa etmesi örnek gösterilmektedir.

Üçüncü yol ise parti içi muhalefetin örgütlenerek parti liderini kongrede yenmesi durumudur. Bu durum Türk siyasal tarihinde çok ender rastlanan bir durumdur. Bu duruma en yaygın olarak gösterilen örnek CHP kongresinde partinin Genel Sekreter’i Bülent Ecevit’in İsmet İnönü’yü yenmesidir. Ancak bu noktada şunu vurgulamak gerekmektedir ki, söz konusu Kongre esasında Bülent Ecevit İsmet İnönü ile liderlik yarışına girmemiş Ecevit’in parti meclisi listesi kazandığı için İsmet İnönü parti genel başkanlığından istifa etmiş Ecevit akabinde Genel Başkanlığa aday olmuş ve seçilmiştir.

⁶¹⁸ İlter Turan, *age*, s.17

Zaten Ecevit de bu süreçte iki denk rakip gibi İnönü ile polemiğe girmemiştir.⁶¹⁹ Bu noktada bakılacak olunursa Ecevit'in CHP genel başkanlığı görevine gelmesi yukarıda açıklanan ikinci yola bir örnektir. Diğer örneklerle bakılacak olunursa, Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı görevine geçmesi sonucu parti başkanlığı için Yıldırım Akbulut'u işaret etmiş ve Akbulut 1991 yılına kadar parti başkanlığı yapmıştır. 1991'de Mesut Yılmaz tarafından örgütlenen muhalefet görünüşte parti başkanı olan ama Özal'ın partideki emanetçisi konumunda kalan Yıldırım Akbulut karşısında genel başkanlığı kazanmıştır. Bir diğer örnek ise 1964 yılında AP'nin kurucusu ve Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın ölümünün akabinde partinin başına yeni geçmiş olan Saadettin Bilgiç karşısında Süleyman Demirel'in kazanmış olduğu seçim de bu duruma örnek olarak nitelenebilmektedir.⁶²⁰

Liderlerin istifa tehditlerinin arkasında, taban üzerindeki hâkimiyetlerini genişletme hedefi vardır ve istifa etmek isteyen lider, istifa tehdidini demokratik ruha, demokratik hassasiyete ve kitleye olan inançlarının bir göstergesi şeklinde aksettirmektedir. Fakat incelendiğinde, liderlerin bu tip davranışları, kendilerini tabanın baskısından kurtarma ve etkisinden çıkartma çabası olduğu görülecektir.⁶²¹ Lider bu sayede tekrardan güvenoyu alarak parti içi muhalefeti susturmayı başaracaktır. Bu noktada Türkiye siyaseti incelendiğinde, siyasi parti liderlerinin, özellikle de ana akım partilerin liderlerinin görevlerini kendi istekleriyle bıraktıkları çok karşılaşılan bir durum değildir.

Türk siyasi partilerinin en dikkat çeken özelliği oligarşik olarak adlandırılabilir olan liderlik yapılarıdır. Türkiye'de siyasi partilerin liderlerinin değişmesi sorun oluşturmakta, parti liderlerinin yenilenmesi partiler adına sancılı bir süreç olmaktadır.⁶²²

1961-1980 döneminde başlıca siyasi partilerin liderleri, 23 yıldır CHP'nin başkanlığını yapan İsmet İnönü haricinde hiç değişmemiştir. 1980 askeri darbesi sonucunda siyasi

⁶¹⁹ Menderes Akdağ, Bülent Ecevit'in Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Seçilmesi Sürecinde Yürüttüğü İletişim ve Medya Stratejisi, **Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar**,1(1), 2018, ss.133-146, s.139

⁶²⁰ İlter Turan, **age**, s.19

⁶²¹ Robert Michaels, **age**, s.39

⁶²² İlter Turan, Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 45, 2011, ss.1-21, s.2

partiler kapatılmış parti başkanlarının siyasi kariyerleri geçici olarak son bulmuştur. Bu dönemden sonra tekrar siyasi yasakların kaldırılmasının sonrasında eski siyasal aktörler olan, Necmettin Erbakan, Bülent Ecevit, Süleyman Demirel ve Alparslan Türkeş parti başkanlıklarına geri dönmüştür. Süleyman Demirel 1964'ten 1993 yılına kadar genel başkanlık görevine devam etmiştir. Keza yine Necmettin Erbakan 1973'ten 2011 yılına kadar genel başkanlık yapmıştır. Bülent Ecevit 1972 yılında başına geldiği CHP'nin 1980 yılında kapatılmasının akabinde DSP'nin başında 2004 yılına kadar genel başkanlık yapmıştır. Alparslan Türkeş ise 1965 yılından 1999 yılına kadar MHP'nin ve öncülü olan partilerin genel başkanlıklarını yapmıştır. Keza yine Deniz Baykal çok kısa kesintiler haricinde 1992'den 2010 yılına kadar CHP genel başkanlığı yapmıştır. Keza yine Erdoğan 2001'de AK Parti'nin kurulmasından itibaren kısa süreli Anayasal zorunlu ve göstermelik/vekaleten değişimler haricinde partinin genel başkanlığını devam ettirmiştir. Yine aynı şekilde Türkeş'in ölümünün akabinde MHP'nin liderliğine geçen Devlet Bahçeli de 1999 yılından beri parti başkanlığını sürdürmektedir.

Aynı siyasal sistem içerisinde yer alan bütün siyasi partilerin aynı biçimlerde liderlik yapılarına sahip olmaları gerekmemektedir. Sistem içerisindeki mevcut bazı partiler oligarşik bir liderlik yapısı sergilerken, diğer partilerin daha demokratik bir yönetim anlayışına sahip olmaları imkan dahilindedir.⁶²³

Dünyada komünist ve sosyalist partilerde liderliğin uzun sürdüğü ve oligarşik bir tutum sergilediği konusunda görüşler söz konusuysa, Türkiye'deki mevcut siyasi partilerde ise oligarşik liderliğin her hangi bir parti tipolojisine özgün olmayıp, ideolojilerinden bağımsız olarak, her siyasal görüş ve düşünceden siyasi partide ortaya çıkmaktadır. Siyasi partinin seçimlerdeki başarısına, ülkedeki siyasi gelişmelere bakılmaksızın, Türk siyasi partileri lider değişimleri konusunda zorluk çekmektedirler. Buna karşın siyasi parti liderleri, partilerinin kontrollerini ellerinde tutmayı, hakimiyetlerine karşı çıkanları siyaset oyununun dışına itmeyi başarabilmişlerdir.⁶²⁴

⁶²³ İlter Turan, *age*, s.2

⁶²⁴ *Age*, s.3

Türkiye’de yapılan demokrasi tartışmaları çoğunlukla yönetim sistemi, seçim barajı, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi gibi konular üzerinde yoğunlaşırken; partiler, parti liderleri, parti içi demokrasi sorunu gündeme gelmemekte, parti liderlerinin tek başına aldığı kararlar sonucunda gerek kendi partilerini gerekse de ülkeyi yönettikleri göz ardı edilmektedir. Siyasi partiler de karşısında bulunan partileri ve o partilerin liderlerini antidemokratik olarak nitelemelerine rağmen kendi partilerindeki antidemokratik uygulamaları göz ardı etmektedir. Yönetim sürecinde yapılan hatalar da lidere mal edilmemekte, bu hatayı lidere mal edip eleştiren üyeler de disiplin araçları vasıtasıyla ya disiplin cezaları almakta ya da partiden uzaklaştırılmaktadırlar.

Sonuç itibariyle bu çalışmanın temel konusu; Türkiye’de siyasetin parti liderlerinin merkezinde yürüdüğü ve gerek yasal mevzuatın, gerek seçim sisteminin, gerekse de parti tüzüklerinin, parti liderlerinin konumlarını sağlamlaştırmak, güçlerini korumak ve görevlerinde devamlılıklarını sağlamaya imkan sunduğunu ortaya koymaktır.

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere parti liderlerini özellikle de ana akım partilerin liderlerini siyaset sahnesinin dışına itmek, parti başkanlığı görevini devretmesi çok kolay rastlanan bir durum değildir. Delege sistemiyle parti yönetim organlarının seçilmesi devam ettiği sürece partiye ve tabana hakim olmuş, parti içi muhalefeti genel hatlarıyla tasfiye etmiş bir parti liderinin değişmesi ve parti başkanlığını bırakması normal şartlar altında mümkün değildir.

Ancak çalışmanın bu noktasında değinilmesi gereken ve çalışmanın temel tezlerinden olan parti disiplininin parti liderinin konumunu güçlendirdiği ve demokratik yollarla parti liderinin değişmesinin zor olduğu yönündeki savı sarsan “38. Cumhuriyet Halk Partisi Olağan Kurultayı” gerçekleşmiştir.

2010 yılından beri on üç yıl boyunca CHP’nin genel başkanlığını yapan Kemal Kılıçdaroğlu, Kasım 2023 tarihinde yapılan kurultayda seçimi kaybederek CHP Genel Başkanlığı görevini Manisa Milletvekili Özgür Özel’e bırakmıştır. Bu durum kolay rastlanan bir durum değildir. Özellikle Kemal Kılıçdaroğlu’nun on üç yıldan daha fazla parti başkanlığı

yaptığını Önder Sav, Muharrem İnce gibi güçlü muhalif isimleri parti dışında bıraktığını düşündüğümüzde Kılıçdaroğlu'nun partideki güçlü konumu daha iyi anlaşılacaktır.

Bu kurultayda Kemal Kılıçdaroğlu'nun seçimi kaybetmesi çalışmanın tezini geçersiz kılmamaktadır. Şöyle ki, öncelikle CHP Türkiye siyasetindeki en eski ve en kurumsal partidir. Parti her türlü siyasal zorluğa rağmen yüz yıl boyunca siyaset sahnesinde kalmayı başarmış ve tabanını korumayı bilmiş bir partidir. CHP, AK Parti ve MHP gibi diğer partilerle kıyaslandığında en fazla "parti içi hizip"e sahip partidir. Parti farklı görüş ve düşüncelere ev sahipliği yapan bir çatı hüviyetindedir.

Parti farklı ideolojilere, farklı kültürlere, farklı sosyoekonomik yapıdan kişilere, farklı dini hassasiyetlere sahip kişilerden müteşekkil bir yapıyı sahiptir. Parti üyelerinin, seçmenlerinin, taraftarlarının ve yöneticilerinin ortak paydası, Cumhuriyetin kurucu değerleri, Atatürk ilke ve inkılapları, son olarak da laik devlet yapısının sürekliliğidir.

Partinin çok sesli yapısı ve seküler seçmen tabanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun 2010 sonrası soldan partinin merkeze doğru çekilmesi konusunda rahatsızlık yaşamışlardır. Ancak mevcut AK Parti iktidarının catch all parti yapısıyla sağ ve merkezi etrafında toplaması sonucunda almış olduğu seçim başarıları CHP seçmeninde dönüşüm konusunda parti içerisinde sert bir muhalefetin olmamasına sebebiyet vermiştir.

Kemal Kılıçdaroğlu 2019 yılında gerçekleştirilen yerel seçimlerde CHP'nin standart seçmen tipolojisine çok da yakın olmayan iki adayla İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediyeleri'nin kazanılmasının akabinde liderliğini pekiştirmiştir. Bu sayede seçmenlerine 2023 yılında yapılacak genel seçimde seçimin kazanılabileceği yönünde umut vermiştir. İlave olarak CHP haricinde İyi Parti, DEVA Partisi, Gelecek Partisi, Saadet Partisi ve Demokrat Parti gibi beş partinin de katılımıyla seçim ittifakı kurmuş, Cumhurbaşkanlığı seçimi ve genel seçim için propaganda sürecine başlamıştır.

Muhalefetin Cumhurbaşkanlığı seçimine tek adayla girmesi konusunda fikir birliğine varılmış, adayın kim olacağı konusu uzunca süreler tartışılmış en güçlü adaylar olarak Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediye başkanlarının isimleri sıkça telaffuz edilmiştir.

Ancak Kılıçdaroğlu'nun aday olması üzerine tüm ittifak partileri Kılıçdaroğlu'nu desteklemişlerdir. Bu süreçte de HDP'nin aday çıkartmaması ve Kılıçdaroğlu'nu desteklemesi seçimin muhalefet tarafından kazanılacağına kesin gözüyle bakılmasına sebep olmuştur.

Seçim sonuçları açıklandığında gerek Cumhurbaşkanlığı gerekse de genel seçimlerde muhalefet başarı gösterememiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimi de birinci çıkan Erdoğan'ın %50'yi geçememesi üzerine ikinci tura kalmıştır. İki hafta sonra yapılan seçimlerde Erdoğan seçimi kazanarak Cumhurbaşkanı olmuştur.

Kemal Kılıçdaroğlu'nun aday olduğu Cumhurbaşkanlığı'nı kaybetmesine ek olarak, CHP listelerinde DEVA, Saadet, Gelecek ve Demokrat Parti'den otuz dokuz kişinin vekil olarak seçilmesi ve meclise girdikten sonra CHP'den istifa etmeleri ittifakın CHP'ye kazanımı olmadığı düşük oy oranına sahip dört partiye gereğinden fazla milletvekili verildiği yönündeki eleştirilerin başlamasına netice vermiştir.

Bu eleştiriler Kemal Kılıçdaroğlu'nun parti liderliğinin sorgulanmasına sebebiyet vermiş, on yıldır partide sürdürülen dönüşümün fayda sağlamadığı yönünde görüşlerin oluşmasına neden olmuştur. Aynı zamanda kazanılmasına kesin gözüyle bakılan Cumhurbaşkanlığı seçimi ve genel seçimin kaybedilmesi muhalefetin seçmenlerinde travma etkisi yaratmış ve adaylıkta ısrar ettiği gerekçesiyle Kemal Kılıçdaroğlu suçlanmıştır.

Kemal Kılıçdaroğlu'nun seçim sonrası süreçte, başarısızlığı üzerine alarak parti başkanlığından istifa edeceğini belirtmemesi, istifa etmeyeceği ve görevinde devam etme arzusunda olduğu yönünde bir düşüncenin oluşmasına sebep olmuştur. Bu da partili seçimde yaklaşan yerel seçimlerin de bu yönetimle kaybedileceği yönünde bir düşüncenin oluşmasına netice vermiştir ve partililerin Kılıçdaroğlu üzerinde ki kızgınlığını giderek arttırmıştır. Kurultay sürecinde de il kongrelerinde özellikle de İstanbul'da Kılıçdaroğlu muhaliflerinin kazanması değişim sürecini başlatmıştır.

Tüm gelişmeler ışığında 4 Kasım 2023 tarihinde kurultaya gidilmiş ve Kemal Kılıçdaroğlu ilk turda Özgür Özel’le başa baş denebilecek miktarda delegenin desteğini almıştır. Ancak ilk turda Özel’in lider çıkmasıyla ikinci turda delegelerin oyları değişmiş; Özel, Kılıçdaroğlu’na büyük bir fark atarak ikinci turda seçimi kazanmıştır.

Sonuç itibariyle Türkiye siyasetinde uzun bir süre sonra ilk defa bir parti başkanı kendisi de aday olmasına rağmen parti kongresini kaybetmiştir. Bu durum Türk siyasi tarihinde kolay rastlanan ve örnekleri olan bir durum değildir. Sonucun ortaya çıkmasına neden olan birçok siyasal, sosyal ve psikolojik neden söz konusudur. Bu nedenle bu çalışmada CHP kongresi, olağan dışı, “A tipik” bir durum olarak nitelenmiştir. Diğer partilerin kongrelerinde parti delegelerinin mevcut başkan aleyhine oy vererek seçimi kaybettirmeleri süreklilik arz etmeyeceği, diğer partilerde silsile halinde bir lider değişimine sebebiyet vermeyeceği, tek seferlik bir durum olduğu kanaatine varılmıştır.

3.7. Normatif Bir Siyasi Parti Yapısı İçin Öneriler

Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) ve Venedik Komisyonu insan hakları yükümlülüklerine ilişkin net bir asgari temel sunmayı amaçlayan ve bu sayede devlet makamlarının siyasi partilere ilişkin düzenlemelerinde uymaları tavsiye edilen gereken bir kurallar manzumesi oluşturmuştur. Raporun ana amacı siyasi parti kanunlarının demokrasilerin işlerliğine engel olmayacak ve partilerin devlet ile toplum arasındaki aracı rolünü güçlendirecek biçimde tasarlanması için örneklerden yola çıkarak bir yol haritası çizmektir.⁶²⁵

AGİT’e göre demokrasinin düzgün işlemesi için kapsamlı düzenlemelere ihtiyaç yoktur. Raporda parti faaliyetlerinin yasal yolla kontrolünü en aza indiren ve devlet otoritesinin sınırlarını açıkça belirleyen düzenlemelerin en uygulanabilir kanun biçimleri olacağını ifade edilmiştir. Ayrıca devletin siyasi partilerin düzenlenmesindeki rolünün belirlenmesi için, yasa hazırlama sürecinde düzenlemeden etkilenen bireylere ve gruplara danışılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu mevzuatların partilerin STK’lardan farklı olarak

⁶²⁵ Şebnem Yardımcı Geyikçi, **age**, s.5

demokrasinin gelişiminde oynadıkları rolünün bilincinde olan bir mevzuata yer verilmesi gerekmektedir.⁶²⁶

Türkiye'nin gelişmekte olan demokrasi kategorisinden demokratikleşmiş ülkeler kategorisine geçebilmesi için demokratik kültürün toplumun geneline yayılması ve halk tarafından benimsenmesi bir zorunluluktur. Ülkedeki demokrasinin gelişim gösterebilmesi için siyasi partiler kilit bir noktada yer almaktadırlar. Çalışmanın önceki bölümlerinde değinildiği üzere Türkiye'de siyasi partiler bir siyasi partiden çok daha fazla anlam içermektedirler. Siyasi partiler Türkiye'deki neredeyse tüm STK'ları da kapsayan birer çatı örgüt hüviyetini almışlardır. STK'ların hiçbirisi Türkiye'de siyasi partiler kadar halk üzerinde etkili olamamaktadırlar.

Demokrasi kültürünün gelişebilmesi için siyasi partilerin de kendi içlerinde demokrasiyi özümsemeleri, parti liderleri ve yöneticilerinin demokratik teamüller doğrultusunda partilerini yönetmeleri, partilerin içerisinde çok sesliliğe önem vermeleri ancak parti tutarlılığından da taviz vermemeleri gerekmektedir. Bu nedenle parti içi demokrasi anlayışı gelişmelidir. Parti liderleri parti disiplinini ve disiplin mekanizmalarını kendi makamlarını korumak amacıyla kullanmamalıdır.

Partilerin daha demokratik bir çizgiye oturması adına, çalışmanın bu kısmında iki alanda değişiklik önerisinde bulunulacaktır. Bunlardan ilki siyasi partiler kanunu ve parti tüzüklerinde değişiklik, diğeri de seçim sisteminde değişiklik önerileridir.

Çalışmanın birçok yerinde siyasi partiler kanunun anti demokratik kısımları vurgulanmış ve parti tüzüklerinin lider egemen yapıyı korumak adına kaleme alınan kısımları eleştirilmiştir. Siyasi partiler kanunu ve parti tüzüğünde yer alan değişiklik önerilerinden ilki partilerde mevcut olan delege sisteminin değişmesi olacaktır. Delege sisteminin yerine partinin kuruluş yılına göre "belli bir süre boyunca üyeliği olan ve partiye aidatını düzenli ödeyen tüm üyelerin" ilgili bölgede oy kullanmaları kuralı getirilmelidir. Bu şekilde ilçe ve il genel kurulları yapılmalı son olarak da aynı kural doğrultusunda parti

⁶²⁶ Venice Commission, age, s.8

genel başkanı partinin üyelerinin doğrudan oylarıyla seçilmelidir. Bu önerinin uygulanması hem parti üyeliğine bir ciddiyet getirecek ve parti üyeleri partinin işleyişinde söz sahibi olacaklardır. Karar alma mekanizmalarında söz sahibi olan üyeler için parti üyeliği ciddiye alınacaktır. Diğer yanda kongrelerde düzenli aidat ödeyen üyelerin oy kullanması kuralının getirilmesi de parti gelirlerinde üyelerden gelen aidat miktarlarının artması sağlanacak ve devlet yardımlarının parti bütçesindeki oranı azalmış olacaktır. Böylece partiler oy oranlarından bağımsız olarak büyüklüklerine göre mali güce ulaşmış olacaklardır.

Milletvekili adaylarının belirlenmesinde ön seçim sistemi zorunlu olmalı, ön seçimlerde oy kullanacak üyeler yukarıdaki kural doğrultusunda oy kullanma hakkını elde etmelidir. Bu kural sayesinde de partili vekiller parti tutarlılığı doğrultusunda parti liderinin talimatlarına uyması sağlanmakta, ancak seçmenlerce uygun görülmeyen konularda vekiller seçmenin taleplerine kulak kabartmak zorunda kalacaklardır. Ayrıca bu durum seçmenlerle vekiller arsında iletişimin güçlenmesini sağlayacaktır.

Toplamda yüz kişi olacak şekilde tüm partiler seçimlerde aldıkları oy oranı kadar “Türkiye Milletvekili” belirleme hakkı tanınmalıdır. Ülke genelinde %1 barajını aşan tüm partiler “Türkiye Milletvekili” sıfatıyla mecliste bir kişiyle de olsa temsil edilmelidir. Bu da demokratik kültürün gelişmesini, çok sesliliğin sağlanması ve partilerin siyasetten dışlanmasının engellenmesi açılarından önemli bir gelişme olacaktır. Bu sayede partiler kendilerini mecliste ifade etme şansı bulacak, anti sistem partilere dönüşmeyeceklerdir.

TESAM tarafından hazırlanan ve meclis anayasa komisyonuna sunulmuş olan anayasa çalışmasında vurgulanan iki madde demokratik kültürün gelişmesi açısından olmazsa olmaz şartlardır. Bu çalışmaya göre seçimler nispi temsil sisteminden vaz geçilerek iki turlu dar bölge seçim sistemi usulünde yapılmalı bu sayede parlamenterlerle seçmen arasında bağ kuvvetlendirilmelidir. Ayrıca tüm siyasi makamlar üç dönem ya da 10-12 sene ile sınırlanmalıdır. Bu önerilerin parti içi demokrasinin gelişmesini ve parti disiplinini parti tutarlılığını gerçekleştirme boyutunda kalmasını sağlayacağı ön görülmektedir.

Partilerin teşkilatlanma özgürlüğünün merkeze alınması ve korunması gerekmektedir. Siyasi parti kanunlarının, yeni demokratikleşen ülkelerde yasama organında çoğunluğa ve güce sahip olan iktidar partisinin ideolojik görüşleri doğrultusunda farklı görüşleri kısıtlayıcı biçimde hazırlanmaması gerekmektedir. Özellikle yasama organının faaliyetleri esnasında kurulan ve sisteme hakim olan “parlamento içinde doğan partiler”, seçim çevrelerinde doğan ve genellikle yerleşik iktidara muhalif bir duruş olarak ortaya çıkan “parlamento dışında doğan partiler”in siyaset yapma özgürlüklerini kısıtlayabilmektedirler.⁶²⁷

Siyasi partilerde parti yöneticilerinin ne kadar süreliğine seçildiği belirlense de, bir kişinin en fazla ne kaç defa seçilebileceğini belirleyen bir kural mevcut değildir. Bu durum tamamen partinin yönetiminin inisiyatifine bırakılmıştır. Bu nedenle de parti yöneticileri kendilerini bağlayıp süre olarak sınırlayacak bir kurala tüzüklerde yer vermemektedirler. Bu durum ise parti içerisinde oligarşik bir yapının oluşmasına ve bu oligarşinin kendilerinden olmayanları partinin dışına itmesine neden olmaktadır.⁶²⁸

Siyasi partilerin liderlerinin ve yöneticilerinin zorlayıcı bir dış etken olmadan kendiliğinden demokratik uygulamalarla partiyi yönetmelerini beklemek hata olacaktır. Demokratik bir yönetim biçimi siyasi parti liderin veya parti üst yönetiminin inisiyatifine bırakılamayacak kadar ehemmiyetlidir. Bu nedenle de siyasi partilerin demokratik bir biçimde yönetilmesini sağlayacak hukuki normlarda düzenleme yapılması zorunluluktur. Bu amaçla da öncelikli olarak anayasada, sonrasında ise siyasi partiler kanununda, seçim kanunda ve siyasi partilerin tüzüklerinde demokratik teamüller doğrultusunda değişikliğe gidilmesi gerekmektedir.⁶²⁹

Tek isimli seçim çevrelerinde gerçekleştirilen seçimlerde her seçim bölgesinde bir aday çıkmasından ötürü, seçmenlerin adayı yakından tanıma fırsatı vardır. Çok isimli adaylardan oluşan daraltılmış bölge veya geniş bölge seçim çevrelerinde ise bölgeler

⁶²⁷ Dan Avnon, **age**, s.297

⁶²⁸ Ali Fuat Gökçe, **age**, s.75

⁶²⁹ Ali Fuat Gökçe, **age**, s.77

geniş ve seçilecek kişi sayısı birden çoktur. Bu nedenle adayların seçmen tarafından tanınma imkanı yoktur.⁶³⁰

⁶³⁰ Mehmet şirin etin ve Bekir Parlak, **age**, s.74

SONUÇ

Türkiye’de 1980’lerden itibaren hız kazanan sistem tartışmaları 2018 yılına kadar aralıksız biçimde devam etmiştir. Başkanlık, Yarı Başkanlık, Güçlendirilmiş Parlamenterizm gibi birçok öneri bu süreç boyunca hem siyasilerce hem de bilim insanlarınca zikredilmiş tartışmalar yapılırken, yasama - yürütme ilişkisi veya sadece yürütme yapısında revizyona gidilmesi yönünde birçok teklif dile getirilmiştir. Ancak bu teklifler konuşulurken sistemin en önemli aktörleri olan siyasi partilerin organizasyon yapıları, parti liderlerinin konumları gibi başlıklar nerdeyse hiç tartışmaya açılmamıştır.

Özellikle 2018 itibarıyla Parlamenter sistemden fiilen çıkılıp Başkanlık sistemiyle benzeşen fakat “sui generis” bir yapı denk düşen Cumhurbaşkanlığı sistemine geçildiğinde bile siyasi partilerin yapılarında ve işleyişlerinde herhangi bir düzenleme yapılmamış, siyasi partiler kanunu hiçbir değişikliğe uğramadan yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Halbuki Türkiye’de gündemi oluşturan, gerek toplumun gerekse de sivil toplum kuruluşlarının konumlarını belirleyen yapı siyasi partiler olmuşlardır. Toplumun gündeminin içerisinde yoğun biçimde yer bulan ve gündelik yaşamı derinlemesine etkileyen siyasi partilerin ve parti liderlerinin konumlarının en az sistem kadar tartışılmaya açılması gerekmektedir.

Türkiye’de net bir biçimde siyasi partilerin politikalarını ve stratejilerini belirleyen en önemli faktör partilerin liderleri ve o liderlerin söylemleridir. Gerek parti yöneticileri gerekse de parti teşkilatları liderlerin söylemlerinden yola çıkarak kendi görüş ve düşüncelerini şekillendirmektedirler. Hem teşkilatları, hem de parti yöneticilerini liderle mutabık bir düşünceye yönlendiren şey ekseriyetle parti disiplini. Parti disiplini, siyasi partilerin yekvücut hareket etmesini sağlayan ve partinin insan gücünü disipline ederek parti lideri ve yönetiminin kontrolüne bırakan yapıdır.

Parti disiplini olgusu, siyasal partilerin gelişimiyle ilişkilidir. Yeni seçmen kitlelerinin seçim sistemine dahil olmasıyla birlikte, dar ve seçkin kitlelerden oluşan siyasi partiler, daha geniş bir seçmen kitlesiyle etkileşime girmişlerdir. Bu kitleleri teşkilatlandırarak yönlendirebilmek adına siyasi partiler parti örgütlerinin yapılarında değişime gitmiş,

halka hitap eden, kuralları ve sınırları belli olan teşkilatlara dönüşmüşlerdir. Bunun temel nedenlerinden bir tanesi seçmen kitlesinin genişlemesiyle, adayların seçilebilmek adına seçmenleri etkilemek için parti örgütlerine olan ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, örgütlü siyasi partiler, seçimlerde adaylarına daha avantaj sağlamışlar ve örgüt üyeleri de partinin talimatlarının dışına çıkmayarak seçilmeyi garanti altına almışlardır.

Parti disiplininin tarihsel gelişimine göz gezdirecek olursak, öncelikle parti disiplini Parlamenter sistemin beşiği olan İngiltere’de ortaya çıkmıştır. İngiltere’de hükümet çıkartmak istediği yasaları meclisten geçmesi için parti gruplarıyla anlaşmış ve bu kararların oylamaları esnasında parlamento üyelerinin vermiş oldukları oyları takip etmeye başlamıştır. Bu durum oy satın alma denilen yöntemin bir sonucudur. Muhalefet de çıkmasını istemediği yasa karşısında toplu bir şekilde blok olarak hareket etmeye başlamış ve disiplinli parti sisteminin temelleri atılmıştır.

İngiltere’de sosyalist partiler, parti disiplini daha kuvvetli bir şekilde uygulamışlardır. Özellikle 1800’lerin sonundan itibaren işçi sınıfının siyasal hayatta kendilerini göstermeleri sosyalist partiler aracılığıyla olmuştur. Bu partiler güçlerini disiplinli yapılarından ve kolektif hareket etmelerinden almışlardır. İşçi sınıfını temsil eden ve sosyalist ideolojiyi benimseyen partilerde ortaya çıkan disiplinli parti yapısı diğer siyasal partilerce de benimsenerek uygulanmaya başlamıştır. Disiplinin parti örgütü içerisindeki kurumsal hali olan disiplin komiteleri ve kurulları ilk defa sosyalist partilerce kurulmuştur. Bu kurulların ellerine parti mensuplarını üyelikten çıkartmaya kadar varan çeşitli yaptırım imkanları verilmiştir.

Parti disiplininin geldiği en katı hal 20. Yüzyılda totaliter rejimlerle birlikte, totaliter partilerin ortaya çıkmasıyla oluşmuştur. Totaliter partiler kendi ideolojilerini yaymak ve bu ideolojileri devlete hakim hale getirebilmek için siyasal partileri bir araç olarak görmüşler, hedeflerine ulaşma konusunda da parti örgütlerini etkin bir biçimde kullanmışlardır. Partinin resmi ideolojisine muhalif bir görüşe parti içerisinde yeşerme şansı bırakmayan bu partiler, tek tip bir düşünce yapısını üyelerine monte etmeye çalışmışlardır.

Türk siyasi tarihinde ise modern anlamda ilk siyasi partiler II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkmıştır. Birçok siyasi parti II. Meşrutiyet döneminde siyasi hayatına başlarken, bu partilerin arasında en önemlisi ve parti disiplini açısından konu edinilmesi gereken siyasal parti II. Meşrutiyetin ilanında başrolü oynayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurduğu İttihat ve Terakki Partisidir.

İttihat ve Terakki Partisi II. Meşrutiyet öncesi, gizli bir cemiyet olarak birçok yerde örgütlenmesini tamamlamış olmasından ötürü meşrutiyet dönemi siyasal hayatına da çok hızlı bir şekilde adapte olmuştur. Cemiyetin II. Meşrutiyet öncesi yasaklı olması, askeri üyelerin baskın olduğu bir yapıya sahip olması ve gizli bir şekilde örgütlenmesini tamamlaması, disiplinli bir parti yapısını beraberinde getirmiştir. Gizli örgüt dönemini devamında siyasal hayatına parti olarak devam eden İttihat ve Terakki disiplinli parti yapısıyla üyelerini parti programına uymaya, oy ve görüş açıklarken de partinin görüşlerine muvafık davranmaya mecbur bırakmıştır. İttihat ve Terakki Partisi'nin tüzüğü de merkeziyetçi ve disiplinli bir parti profili çizmiştir. Bunu destekler mahiyette olarak cemiyetin tüzüğü, cemiyetin ideallerine ulaşılmasına engel olanları ve partinin bekasını tehlikeye düşürenleri vatan haini olarak kabul edeceğini beyan etmiştir. Nihai olarak ittihat ve terakki tarafından belirlenmiş olan parti disiplini, totaliter nitelikte bir parti disiplini olup bir cemiyetin siyasal görüşünün önce devlet organlarına sonrasında ise halka yayılmasını amaçlamıştır.

Büyük Millet Meclisi döneminde ise Halk Fırkası Mustafa Kemal Paşa tarafından bizzat kurulmuş, adaylar Paşa tarafından bizzat belirlenerek siyasal gücü merkezde toplayan güçlü bir parti örgütü oluşturulmuştur. Bu dönemde partiye liderlik yapan Mustafa Kemal Paşa ve İsmet İnönü gibi isimlerin liderliğini tehdit eden parti içi muhalefet söz konusu olmamıştır. Bu nedenle de güçlü parti disiplini, yasama ve yürütmenin iç içe geçerek parti liderinin hem meclisi hem de yürütmeyi kontrol etmesine, böylece de kuvvetlerin birleşmesine netice vermiştir. Bunun sonucu olarak da devlet partisi olarak kurulan CHP'nin 1950 yılına kadar devletle iç içe geçerek ve Türkiye'nin parti devletine dönüşmesine neden olmuştur.

1950 yılına gelindiğinde seçimleri kazanarak iktidarı ele alan DP de kendisini disiplinli parti yapısına göre örgütlemiştir. DP'nin iktidarda bulunduğu zaman diliminde de tek parti döneminde olduğu gibi güçler iktidardaki partinin liderinin elinde toplanmış ve yasama ile yürütme iç içe girmiştir. CHP gibi DP'de ülkeyi bir parti devletine dönmüştür.

1960 askeri darbesi sonrasında koalisyonlar ortaya çıkmıştır. 1961 seçimlerinin sonrasında gerçekleşen koalisyon birliktelikleri partilerin disiplinli yapıları nedeniyle çok uzun ömürlü olmamışlardır. Gerek koalisyon partilerinin çıkarlarının birbiriyle uyuşmaması, gerekse de muhalefetin yürütmeyi dizginleme çabaları sonucunda yürütme etkinlik sergileyememiştir. Vekiller üyesi oldukları partinin genel kararından bağımsız olarak oy kullanamamış bu durum ise koalisyonların kısa ömürlü olmasına netice vermiştir. 1960 ve 1980 arasında kısa bir süre hariç olmak üzere koalisyonlarla geçen bu dönem siyasi partilerin birbirleriyle koltuk kapma savaşına sahne olmuştur. Sonuç itibarıyla Türk siyasetinde siyasi partilerin sahip oldukları disiplinli yapı, yasama ve yürütme organlarının işleyişini doğrudan etkilemiştir.

Siyasi partilerin disiplin yapıları tartışılırken partilerin disiplinli veya disiplinsiz olanlarının nasıl kavramlaştırılacağı hakkında bir fikir birliği söz konusu değildir. Literatürdeki en büyük eksikle bu kısımda karşılaşılmaktadır. Bazı düşünürler “katı parti disiplini” kavramını bazı düşünürler “sert parti disiplini” kavramını kullanırken, bazı düşünürler de “disiplinli ve disiplinsiz” parti kavramları üzerinden düşüncelerini açıklamışlardır. Ancak partileri “disiplinli ve disiplinsiz” olarak ayırmak tek başına disiplin kavramının ve etkilerinin anlaşılması için yeterli gelmeyecektir.

Totaliter olmayan ancak üyeleri üzerinde emir komuta ilişkisi kuran ve parti yönetiminin üyeleri üzerinde tam bir hakimiyete sahip olduğu, parti disiplinini de tavizsiz olarak uygulayan partiler katı disiplinli partiler sınıfına girmektedir. Türkiye’deki siyasi partilerin birçoğu bu sınıfta kabul edilebilir. Esnek disiplinli partiler ise parti programına uyum bakımından üçüncü bir tasnif biçimidir. Bu kategorideki partiler, seçmenlerin siyasi partilerce hazırlanan programlara oy vermeleri nedeniyle üyelerinin parti programına

uyumasını parti içi disiplin kurumları sayesinde sağlamaya çalışan ve parti içi demokrasiyi de göz ardı etmeyen ideal bir disipline sahip partiler olarak kabul edilmektedir.

Disiplinli yapıya sahip partilerin yasama organının içerisinde yer aldığı sistemlerde, parti disiplini kavramı, parantezin dışındaki çarpan gibi bütün işleyişi değiştirme eğilimindedir. Disiplinli parti yapısı, parti yönetiminin (ekseriyetle de parti liderinin) eline partinin sahip olduğu vekil kadar güç vermektedir. Esasen parti disiplini nedeniyle mecliste yer alan partilerin sayısı kadar sandalyenin meclise koyulması yeterli olacaktır. Çünkü mecliste yer alan vekiller parti liderlerinin direktifleri doğrultusunda benzer şekilde oy kullanmaktadırlar. Bu durum liderlerin eline mecliste kazandıkları sandalye kadar söz sahibi olma imkanı vermektedir.

Şunun altını çizmek gerekmektedir ki; meclislerde partilerin disiplin yapıları siyasi yelpazede durdukları nokta ve muhalefet ettikleri siyasi görüşe göre değişkenlik göstermektedir. Bir tarafta örgütüne totaliter veya katı bir disiplin uygulayan partiler mevcutken onun karşısında esnek disiplinli veya disiplinsiz bir partinin mücadele/muhalefet etmesi düşünülemez.

Parti disiplini bir partinin tek başına yönetimi elde ettiği durumlarda yasama ve yürütme organlarının partinin kontrolüne girmesine ve kuvvetlerin tek elde toplanmasına sebep olurken, çok partili meclislerde ise aynı parti disiplini istikrarsız hükümet yapılarına netice vermektedir. Yani parti disiplini hem aşırı güçlü iktidarlara hem de istikrarsız ve kırılgan hükümetlere sebep olmaktadır. Koalisyon gerektiren durumlarda parti disiplini hükümetlerin kurulmasını güçleştirirken, koalisyonların ömürlerinin kısılmasının da mesulü olabilmektedir. Bu noktada partilerin yönetimleri ya da liderleri koalisyonları devam ettirmek isterse, mevcut disiplinli yapı istikrarın sağlayıcısı, koalisyonu bozmak isterse de istikrarsızlığın müsebbibi olmaktadır.

Seçim sistemleri de parti disiplinini etkileyen en önemli etmenlerdendir. Seçim sisteminde adayların belirlenme usulü, seçim çevrelerinin büyüklüğü ve seçim şeklinin ne olduğu seçilen vekillerle parti yönetimleri arasında bir patronaj bağının olmasına netice vermektedir. Özellikle nispi temsile dayalı liste usulünün uygulandığı seçim

sistemlerinde parti yönetiminin vekillere yönelik yaptırımları had safhaya ulaşmaktadır. Ayrıca ön seçimlerin yapılmadığı ve aday listelerinin parti yönetimlerince belirlendiği sistemlerde, parti liderleri ve partilerin üst kurulları, adaylar ve örgütler üzerinde kayıtsız şartsız hakimiyete sahip olmaktadır.

Dar bölge, yani tek isim çevreli bir seçim bölgesinde partilerin adaylar üzerindeki tutumları ile bir şehrin tamamının ya da ülkenin tamamının tek bir seçim bölgesi olarak kabul edildiği seçim sistemlerinde partilerin adaylar üzerindeki baskıları bir olmamaktadır. Dar bölge sisteminin uygulandığı seçim sistemlerinde adaylar ön plana çıkarken, daha geniş seçim çevrelerinde siyasi partiler ve parti liderleri adaylardan daha fazla ön plana çıkma eğilimindedirler. Bu durum ise partilerin disiplin yapısını etkileyen faktörlerden birisidir.

Anayasal yapıların teorileri ile işleyişleri arasında karşılaşılan farklar genel itibarıyla siyasi partilerin sistem içerisindeki tutumu ile ilişkilidir. Bu noktada Sartori'nin ahtapot parti olarak nitelendirdiği, toplumsal yapıyı dizayn edecek kadar güçlü bir hale gelmiş ve devletle iç içe girmiş siyasi partilerin mevcudiyeti siyasal sistemi etkilemektedir.

Parlamenter sistemlerde yürütme, yasamanın oylarıyla oluştuğu ve devamlılığı için yasamanın kendisine verdiği güvenoyuna ihtiyaç duyduğundan disiplinli bir siyasal yapı gereklilik arz etmektedir. Bu nedenle de siyasi partiler meclislerde sahip oldukları parlamenter sayısınca kendilerini yürütmenin bir yerinde konumlandırmaktadırlar. Meclislerde kazandıkları sandalyeler aracılığıyla gücünü garanti altında tutmak isteyen partiler için parti disiplini zorunlu bir hal almaktadır.

Parlamenter sistemde hükümetin görevine devam edebilmesi için meclisten alacağı güvenoyuna ihtiyaç duyması nedeniyle hükümetin geçirmek istediği bir kararı meclise getirip geçirememesi durumunda bu meclis çoğunluğuna sahip iktidarın meclis çoğunluğunu kaybettiği veya koalisyon ortakları arasında bir fikir uyuşmazlığı olduğu düşüncesine yol açmaktadır, bu da hükümetin güvensizlik oyu alarak düşmesine netice verebilecek bir krizin habercisi olacağından mecliste partilerin bir uyum içerisinde parti liderlerinin kararlarının arkasında durması yani disiplini bozmaması hayatiyet arz

etmektedir. Fakat Parlamenter sistemin doğal bir sonucu olan disiplinli parti yapıları, yasama ile yürütme arasında iç içe geçmiş bir siyasal sistem ön görmektedir. Duverger bu duruma dikkat çekerken, disiplinli yapının hem hükümette hem de partinin içerisinde eylem birliğine netice vereceğini ve partinin iktidarın merkezi haline geleceğini vurgulamaktadır.

Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçildikten sonra disiplinli parti yapısından vazgeçilmesi sistemin daha demokratik bir biçimde işlemesi bakımından beklenirdi. Ancak ittifaklara izin veren yeni seçim sisteminde nispi temsilden vazgeçilmemiş olması ve nispi temsi sisteminde liste usulü ile adayların parti merkezlerince belirlenmesi partilerin adayların üzerindeki yaptırım gücünü en üst seviyeye çıkartmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi yapısal olarak başkanlık sistemiyle benzerlikler ihtiva etmektedir. Bu aşamada parlamenter sistemden çıkan Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Sistemiyle birlikte seçim sisteminde kısıtlı şekilde değişikliğe gidilmiş fakat seçim sisteminde yapılan değişiklik partilerin disiplin yapılarında değişikliğe neden olacak bir etki ortaya çıkartmamıştır.

Türkiye’de yirmi yıldır aktif bir şekilde siyaseti dizayn eden AK Parti, CHP ve MHP gibi partiler güçleri ve disiplinli yapıları nedeniyle üyeleri üzerinde katı bir disiplin yaptırımı uygulamışlar, parti içerisinde de muhalefete imkan vermemişlerdir. Söz konusu partilerde parti liderleri ile fikir ayrılığına düşen üyeler, disiplin süreçleri işletilip partilerden ihraç edilmişlerdir. Bu partiler siyasi tutarlılık – parti içi demokrasi ikileminde siyasi tutarlılığı ve lider merkezli bir siyasi yapıyı tercih eden bir görünüm ortaya koymuşlardır. Ancak bu durumda parti içi demokrasinin geri plana atıldığı ve çokça zikredilen “lider sultanı”nın siyasi partilerde egemen olduğu eleştirileri ile karşılaşmaktadır.

Türkiye’nin siyasal sistemi, yürütme kanadından bakıldığında güçlü bir başkanlık sistemini, yasama açısından bakıldığında da güçlü siyasal partilere sahip bir parlamenter sistemle benzeşmektedir. Parlamenter sistemin yasamanın yürütmeye angaje yapısı bu

sistemde daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Cumhurbaşkanının aynı zamanda parti yöneticisi olmasına fırsat veren sistem, mecliste çoğunluğa hakim olan siyasi iradeye aynı zamanda yürütmenin de tartışmasız lideri olma imkanını sunmaktadır. Bu durum ise kuvvetler ayrılığı ilkesine ters düşerek, kuvvetlerinin tek elde toplanmasına netice vermektedir. Seçim kanunu ve siyasi partiler kanunu ile parti içi demokrasiyi ön plana çıkartan, parti liderlerinin seçimini ve değişimini daha demokratik bir hale getiren, parti üyelerinin parti yönetiminde daha fazla söz sahibi olduğu, seçilenlerin seçmenlerin görüş ve düşüncelerini meclis ortamına taşıdığı bir yapı kurulması için belli kanun ve mevzuatlarda dönüşüme ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmada parti disiplininin Türkiye siyasi hayatı için gerekliliği konu edilmiş, mevcut disiplinli yapının zayıflatılması durumunda siyasal hayatta karşılaşılabilecek sonuçlar açıklanmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde siyasal partilerin rolleri incelenmiş, partilerin disiplinli yapısının bu sistem için gerekliliği sorgulanmıştır. Olası bir yapısal değişiklik durumunda esnek disiplinli siyasal partilerin sistemin içerisinde işler bir durumda olup olmayacağı sorusuna cevap aranmıştır. Son olarak siyasi partilerin disiplin yapılarının dönüşüme uğratarak esnek disiplinli bir parti yapısına geçilmesi için, gerekli olan değişikliklerin neler olduğu, siyasi partiler kanunu, seçim kanunu ve konu ile ilişkili mevzuatta hangi değişikliklerin yapılması gerektiği açıklanmıştır.

Siyasi partilerin daha demokratik bir düzene sahip olabilmeleri adına aşağıdaki öneriler sunulmaktadır.

1. Siyasi partilerde delege sistemi açık bir şekilde dışarıdan müdahaleye ve yönlendirmeye müsaittir. Bu nedenle parti ilçe ve il kongrelerinde delege sisteminden vazgeçilerek ilgili bölgedeki kayıtlı üyelerin oy kullanması biçimine geçilmelidir.
2. Parti genel başkanlarının seçileceği Kurultay'da partiye üye olan tüm vatandaşların oy kullanarak parti başkanını belirlemesi lider sultas kavramını ortadan kaldıracaktır. Ayrıca parti başkanlığına dönem sınırı getirilmeli üç dönem veya on iki yıl ile sınırlandırılmalıdır.

3. Parti kongre ve kurultaylarında oy kullanacak üyeler; partinin tüzüğüne ve kuruluş yılına göre üç veya beş yılını tamamlamış, aidatı borcu olmayan kişiler olmalıdır. Üyelerin aidatlarını düzenli bir biçimde ödemesi zorunluluğu partinin finansmanı konusunda partilere mali imkan sağlayacaktır.
4. Siyasi partiler kanununda partileri yasaklayıcı ve kısıtlayıcı maddeler kaldırılarak, daha demokratik bir siyasi partiler kanunu oluşturulmalıdır.
5. Siyasi partiler kanununda gelişmiş demokrasilerde olduğu gibi mali denetim ön planda tutulmalı, taşra teşkilatlarının devlet yardımından büyüklüklerine göre belli bir oranda pay almaları sağlanmalıdır.
6. Milletvekili ve yerel yönetim adaylarının belirlenmesi ön seçimle yapılmalı ve siyasi partiler kanunuyla bu kural koruma altına alınmalıdır.
7. Mecliste belli büyüklükteki tüm siyasi partilerin temsil edilebilmesi için Türkiye milletvekilliği getirilmelidir. Mecliste yer alan vekillerin yüz tanesi Türkiye milletvekili olacak şekilde %1'i aşan tüm partiler ülke genelinde aldıkları oy oranınca bu koltuklar dağıtılmalıdır.
8. Seçim sisteminde değişikliğe gidilmeli nispi temsilden vaz geçilerek “iki turlu dar bölge” seçim sistemine geçilmelidir.
9. Partiden ihraç zorlaştırılmalı, ihraç kararları mahkemelerce siyasi yasak verilebilen suçlarda uygulanmalıdır.

Yakın döneme ait çalışmalar liberal teorinin alana hakim olması ile beraber demokrasiyi merkeze alan ve partilerin demokrasiyi geliştirme görevlerini önceleyen teoriler etrafında olmuştur. Bu nedenle de güncel yazınlar partilerin demokrasi teorileri üzerinden açıklanması ve parti içi demokrasi kavramı merkezlidir. Diğer yandan partilerin örgütsel yapılarını, gelişim süreçlerini ve üyelerin davranış biçimlerini konu alan Duverger, Micheals, Ostrogorsky, Sartori gibi düşünürlerin eserlerinin güncel gelişmeler ışığında yeniden ele alınmadığı görülmüştür. Ayrıca yakın dönemde siyasi partileri konu

alan çalışmaların parti liderlerinin etkinliğini konu edinmediği grlmştr. Tüm bu bilgiler ışığında literatüre katkı sağlaması açısından bu alanda çalışma yapacak araştırmacılara aşağıdaki oneriler sunulmaktadır.

1. Siyasi partiler hakkında yakın dönemde yazılmış eserler çoğunlukla parti içi demokrasi kavramını konu etmekte, parti disiplininin kritik rolü göz ardı edilmektedir. Bu nedenle yeni çalışmalarda parti disiplini konusu üzerine daha fazla çalışma yapılmalıdır.

2. Siyasi partilerin örgütlenme biçimleri ve teşkilatlanmaları üzerine yazılan eserler genellikle 1900'lerin başında veya ortalarında kaleme alınmıştır. Bu nedenle partilerin örgütsel yapılarını merkeze alan yeni eserler literatüre kazandırılmalıdır.

3. Çalışmalarda siyasi parti liderlerinin etkin rolü göz ardı edilmektedir. Siyasi parti liderlerinin ellerinde bulundurdukları g ve siyasal imkanlar daha fazla çalışmaya konu edilmeli, partilerdeki otoriter yönetim eğilimlerini irdeleyen çalışmaların sayıları arttırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- BİLGİN Fatih, Siyasal Sistemlerde Seçimler ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi İçin Seçim Sistemi Önerisi, **Anayasal Tasarımda Reform**, (Editör: Volkan Aslan), Nobel, Ankara, 2022, ss. 83-106,
- BOSUTER Kudret, **Parti İçi Demokrasi**, Ulusal, Ankara, 1969,
- BOZKURT İlyas, **Liderlik**, TESAM, Bursa, 2020
- CLARK William R., GOLDER Matt ve GOLDER Sona N., **Principles of Comparative Politics**, CQ Press, Washington, 2013,
- ÇETİN Mehmet Şirin ve PARLAK Bekir, **Siyasetin Finansmanı ve Yeni Sağ Siyasal Anlayış; ABD ve Türkiye Üzerine Bir Analiz**, Değişim, İstanbul, 2022, s.74
- DOWNS Anthony, **An Economic Theory of Democracy**, Harper Collins Publishers, New York, 1957,
- DUVERGER Maurice, **Seçimle Gelen Krallar**, Çev: Necati Erkurt, Kelebek, İstanbul, 1986.
- DUVERGER Maurice, **Siyasal Rejimler**, Çev: Teoman Tunçdoğan, Sosyal, İstanbul, 1986
- DUVERGER Maurice, **Siyasi Partiler**, Çev: Ergun Özbudun, Bilgi Yayınları, Ankara, 1970
- FOUCAULT Michel, **İktidarın Gözü**, Ayrıntı, İstanbul. 2003
- FOUCAULT Michel, **Özne ve İktidar**, Çev: Ferda Keskin, Ayrıntı, İstanbul, 2020
- GIDDENS Anthony, **Sağ ve Solun Ötesinde**, Çev: Müge Sözen, Sabir Yücesoy, Metis, İstanbul, 2009
- HEYWOOD Andrew, **Politics**, (Fifth Edition), Macmillan, Hampshire, 2019.
- HEYWOOD Andrew, **Siyaset** Çev: Fahri Bakırcı, Felix, Ankara, 2020
- KAPANI Münci, **Politika Bilimine Giriş**, 1995

- LIPHART Arend, **Demokrasi Modelleri**, Çev:Güneş Ayas,Utku Umut Bulsun, İthaki Yayınları,İstanbul, 2014,
- LİNZ Juan, **Otoriter ve Totaliter Rejimler**, Çev: Ergun Özbudun,(2. Baskı) Liberte,Ankara 2018
- MARDİN Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim, İstanbul, 1964
- MARLAND Alex, **Whipped Party Discipline in Canada**, UBC Press, Toronto. 2020
- MICHEALS Robert, **Siyasi Partiler**, Bilgi, İstanbul, 2021
- ÖZBUDUN Ergun, **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye’de Parti Disiplini**, Ankara Üniv. Hukuk Fak., Ankara, 1978.
- ÖZBUDUN Ergun, **Siyasal Partiler**, Ankara Üniv. Hukuk Fak, Ankara, 1977.
- PARLAK Bekir ve CANER Cantürk, **Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetmel Yapılar**, Orion, Ankara, 2013.
- RANNEY Austin and KENDALL Willmoore, **Democracy and the American Party System**, Harcourt, Brace and Company, New York, 1956 s.258
- ROSKIN Micheal G., **Çağdaş Devlet Sistemleri**, Çev: Bahattin Seçilmişoğlu, Adres, Ankara 2014
- SARIBAY Ali Yaşar, **Siyasi partiler Sosyolojisi**, DBY, İstanbul, 2021,
- SARTORI Giovanni, **Parties and Party Systems**,(2005 press), ECPR, United Kingdom, 1976,
- SARTORI Giovanni, **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, Çev: Ergun Özbudun, Yetkin, Ankara, 1997
- SİPAHİ İmre ve DERELİ Toker, Giriş, **Siyasi Partiler**, (Robert Micheals) Bilgi, İstanbul, 2021
- TEZİÇ Erdoğan, **100 Soruda Siyasî Partiler (Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye’de Partiler)**, Gerçek, İstanbul, 1976,
- TOCQUEVILLE Alexis de, **Amerika’da Demokrasi**, Çev: Taner Timur, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1962,
- TUNAYA Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler Cilt:1** (2. Baskı), Hürriyet, İstanbul, 1988

WARE Alan, **Political Parties and Party Systems**, Oxford University Press New York, 1996.

Makale

AKDAĞ Menderes, “Bülent Ecevit’in Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Seçilmesi Sürecinde Yürüttüğü İletişim ve Medya Stratejisi”, **Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar**,1(1), 2018, ss.133-146, s.139

AKMAN Kaan, “Seçim Sistemi Değişiklikleri ve Siyasi Parti İttifaklarının Siyasal Sisteme Etkileri: İtalya Örneği”, **Gaziantep University Journal Of Social Sciences**, 19(4), 2020 ss.1610-1625

APSA, The Need for Greater Party Responsibility, **The American Political Science Review**, 44(3), 1950, ss. 15-36

ARIKAN Cengiz ve ALTINSU Onur, “Yönetimde İstikrar Arayışı Ekseninde İtalya’nın Seçim Sistemi Reformları”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 9(2),2018, ss.607-630,

ARMAĞAN Servet, “Türkiye’de Parlamento Seçimleri”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 33(3-4), 1967, 45-100

ASLAN Taner, “1913 Tarihli İttihat ve Terakki Fırkası Nizamnâmesi Bağlamında İttihat ve Terakki’nin Cemiyet-Parti İkilemi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Mütefekkir**, 6(12), 2019, ss.559-574, s.561

AVANOĞLU Yağız Bedirhan, “Parti Kongresinden Sonra Çin”, **International Journal Of Social And Economic Studies**, 4(1), 2023, pp. 122-129,

AVNON Dan, “Parties Laws in Democratic Systems of Government”, **Journal of Legislative Studies**, 1, 1995: pp. 283–300,

BALCI Şükrü ve KOCAMAN Melek Tuğba, “Panoptikondan Banoptikona İktidar Mekanizmasındaki Dönüşüm”, **Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi**, 1, 2022 ss.33-50

BAYHAN Vehbi, Türkiye’de İç Göçler ve Anomik Kentleşme”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı:43, 1996

BAYHAN Vehbi, “Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, 26(1), 2002, ss.1-13

CARTY Kenneth. **Canadian Political Parties in the Constituencies**, Dundorn, Toronto 1991

CASSINELLI C. W., "The Totalitarian Party", **The Journal of Politics**, 24(1), 1962 pp. 111-141

ÇAĞLAYAN Sezai ve ÇAKIR Mustafa, Parti Disiplini ve Lider Sultasının Egemenliğin Kullanımı Üzerindeki Olumsuz Etkileri: Türkiye ve İngiltere Örnekleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme, **Koçeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** 9, 2014

ÇAYLAK Adem ve KAYMAL Cansu, "27 Mayıs ile 12 Mart Arası Dönemde Muhalefetin Sembol İsmi: Osman Bölükbaşı", **İnsan ve İnsan**, 8(29), 2021, ss.49-64

ÇELEBİ Mustafa Burak ve GEZİCİ Selahattin Hikmet, "Siyasal Parti Çeşitleri Üzerine Bir İnceleme", **İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi**, 4(1), 2022, s. 17-34

DEMİR GÜNEŞ Cevriye, "Michel Foucault'da Söylem ve İktidar Kaygı", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, 21, 2013

DEMİRTAŞ Bahattin, Dörtlü Takrir ve Fuad Köprülü, **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi**, 5(16), 2014, ss.395-409

DEPAUW Sam, Discipline, **The Journal of Legislative Studies**, 9(4), 2006, 130-146,

DOĞAN Meltem, "Çokkültürlü Bir Toplumda İstikrarlı Demokrasi Örneği: Hindistan Parlamenter Sistemi", **Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Parlamenter Sistem**, Tbm Yayınları, Ankara, 2015

DURMUŞ Merve ve KIRPIK Cevdet, "Ondörtlerin Tasfiyesinde Cemal Madanoğlu'nun Rolü", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XXI(42), 2021, ss.361-396

ELGIE Robert, "The Politics of Semi-Presidentialism, **Democratization**, 23(1), 2015, pp.49-70

ERDEM Abdullah Yasin, "Cumhurbaşkanlığı Sistemini Yeni Bir Seçim Sistemiyle Düşünmek", **Türkiye Günlüğü**, 129, ss.36-50, 201

FABBRINI Sergio, "The Transformation of Italian Democracy", **Bulletin of Italian Politics**, 1(1), 2009, ss. 29-47

FOX Paul W., "Politics And Parties in Canada", **India Quarterly**, Vol. 15, No. 4, pp. 361-366, s. 361

- GENÇKAYA Ömer Faruk ve ŞENÇELEBİ Ceren, “İtalya’da Seçim Sistemleri, Seçim Koalisyonları ve Seçimler: 1993-2018”, **Yasama Dergisi**, Sayı:43, 2021, ss. 11-60,
- GEYİKÇİ Şebnem Yardımcı, “Türkiye’de Parti-Devlet İlişkisi: Siyasi Partiler Kanunu’nun Karşılaştırmalı Analizi ve Politika Önerileri”, **İSTANPOL**, Politika Notları 2021, s.1 <https://istanpol.org/post-turkiye-de-parti-devlet-i-liskisi-siyasi-partiler-kanunu-nun-analizi-ve-politika-onerileri> (E.T.30.11.2023)
- GIANNETTI Daniela ve LAYER Michael, Party Cohesion, Party Factions and Legislative Party Discipline in Italy, **Intra-Party Politics and Coalition Governments**,2008
- GÖKÇE Ali Fuat, “Siyasi Partilerde Parti İçi Demokrasi ve Disiplin Algısı: Türkiye”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, 5(9), 2013, ss.65-79, s.66
- GÖKTÜRK Gökhan “Siyasal Partilerin Doğuşu: Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri”, **Sosyoloji Konferansları**, 54(2), ss.245-273, 2016
- GÖZLER Kemal, **Cumhurbaşkanlığı Sistemi mi, Başkanlık Sistemi mi, Yoksa Neverland Sistemi mi? 16 Nisan’da Neyi Oylayacağız?**, 2017 https://www.anayasa.gen.tr/neverland.htm#_ftnref16, E.T. 25.12.2023
- JANDA Kenneth, “Adopting Party Law”, **Political Parties and Democracy in Theoretical and Practical Perspectives**, Washington: NDI, 2005
- KARVONEN Lauri, “Legislation on Political Parties: A Global Comparison”, **Party Politics**, 13(4), 2007, s.437-455, s.443
- MUSİL Pelin Ayan ve VAŠENDA Jan, “Party regulation in Turkey: a comparison with modern Europe”, **Turkish Studies**, 2019, s.3
- NEUMANN Sigmund, “Toward A Theory Of Political Parties”, **World Politics**, 6(4), 1954, pp.549-563
- ÖRMECİ Ozan, **Siyasal Sistemler: Hindistan**, http://politikaakademisi.org/2014/12/15/siyasal-sistemler-hindistan/#_ftnref18 (E.T. 01.08.2023)

- ÖZDEMİR Murat, Foucault Sosyolojisinde İktidarın Serüveni: Pastoral İktidar, Disiplinci İktidar, Biyo-İktidar, **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, 4(1) 2021 ss.109-133
- ÖZBUDUN Ergun, “Party Prohibition Cases: Different Approaches By The Turkish Constitutional Court and The European Court of Human Rights”, **Democratization**, 17(1), 2010, pp.125-142, s.126
- PALOMBARA Joseph La ve WEİNER Myron, “The Origin and Development of Political Parties”, **Political Parties and Political Development**, Princeton University Press, America, pp.3-42, 1972,
- PASSARELLI Gianluca, “The government in two semi-presidential systems: France and Portugal in a comparative perspective”, **French Politics**, 8,(4) pp. 402–428, 2010. <https://doi.org/10.1057/fp.2010.21>
- PATZELT Werner J. , “Party Cohesion and Party Discipline in German Parliaments”, **The Journal of Legislative Studies**, 9(4), 2003, pp.102-115.
- SAKALLIOĞLU, Ü.C. “Doğru Yol Partisi”, **CDTA**, Cilt: 15, İletişim, İstanbul, 1996, s. 1258-1260.
- SEZEN Seriyel, “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Siyasal Sistemi: Sürekliliği Koruyarak Değişmek”, **APAM Çin Çalışmaları – I**, APAM, Ankara, 2021,
- SÜER Sançar Sefer, ““Catch All” Siyasi Partiler”, **TBB Dergisi**, 96, 2011
- ŞİMŞEK Derya Çini, **Türk Siyasal Yaşamında İlk Koalisyon Hükümeti CHP-AP Koalisyonu (1961–1962)**, 2207, s.2962, https://www.researchgate.net/publication/353637595_Turk_Siyasal_Yasam_inda_Ilk_Koalisyon_Hukumeti_CHP-AP_Koalisyonu_1961-1962 E.T. 22.01.2024
- TURAN İlter, “Parti Disiplini; Kapsam, Tarihçe Teşvik Eden Sebepler”, **İstanbul İktisat Dergisi**, 13(1), 1952, 79-102
- TURAN İlter, Türk Siyasal Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 45, 2011, ss.1-21,

WEINER Myron ve PALOMBARA Joseph La, “The Impact Of Parties On Political Development”,
Political Parties and Political Development, Princeton University Press, America,
pp. 399-435, 1972,

YANAR Halil İ., PARLAK Bekir, ÇETİN Mehmet Ş., Osmanlı Devleti’nde Ayanlık Müessesesi ve
Merkez-Çevre İlişkisi, **TESAM Akademi Dergisi**, 9(1) 2021 ss. 155-157

YOUNG Lisa ve CROSS William, Incentives to Membership in Canadian Political Parties, **Political
Research Quarterly**, 55(3), 2002, pp.547-570

Tezler

BAŞARAN Burcu, **Radikal Demokrasi Kuramı Bağlamında Toplumsal Cinsiyet Meselesi Judith**

Butler'ın Kuramsal Yaklaşımının Değerlendirilmesi, Bursa Uludağ Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2016

BİLGİN Fatih, **Türkiye’de Siyasal Sistem Tartışmaları; Parlamenter Sistemin Sorunlarına**

Alternatif Olarak Yarı Başkanlık Sistemi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi 2016

CANSEVER Niran, **Türk Siyasal Hayatında Yöneten Sağın Bölünmesi: 1990’lı Yıllarda Anavatan**

Partisi ve Doğru Yol Partisi Karşılaştırmalı Analiz, Süleyman Demirel Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora

Tezi, Isparta, 2019

KAYA Gökhan, **II. Meşrutiyet’in Siyasal Hayatında Osmanlı Demokrat Fırkası(Fırka-ı İbâd),**

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009

KÜÇÜK Tevfik Sönmez, **Parti İçi Demokrasi**, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi, İstanbul, 2014.

TEKSOY Beril Yaşar, **Demokrat Parti’de Parti İçi Demokrasi (1946-1960)**, Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı

Yüksek Lisans Tezi s.12

ÜNLÜ Hayati, **Hindistan’da Hâkim Parti Sisteminin Değişimi: Kurumsalcı Bir Analiz**, İstanbul

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2019,

YANIK Murat, **Parti İçi Demokrasi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku

Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2002

Diğer Kaynaklar

Canada's rigid party rules are undemocratic, The Hamilton Spectator,

<https://www.thespec.com/opinion/contributors/2021/02/04/canadas-rigid-party-rules-are-undemocratic.html> (E.T. 01.07.2023)

C.H.P. Nizamnamesi, 1939, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/ff80f9ca-aef8-47ca-801e-b6817b10d771> (E.T. 18.12.2023).

Is Canada's party discipline..., The Globe and Mail,

<https://www.theglobeandmail.com/news/politics/is-canadas-party-discipline-the-strictest-in-the-world-experts-say-yes/article8313261/> (E.T. 01.07.2023)

Members of Parliament, Parliament of Canada,

<https://www.ourcommons.ca/Members/en/party-standings> (E.T. 01.06.2023)

Report finds MPs vote..., The Globe and Mail,

<https://www.theglobeandmail.com/politics/article-report-finds-mps-vote-with-own-party-996-per-cent-of-the-time-warns/> (E.T. 01.07.2023)

Siyasi Partiler Kanunu

TERMIUM Plus, Government of Canada, <https://www.btb.termiumplus.gc.ca/tpv2alpha/alpha-eng.html?lang=eng&i=&index=enw&srchtxt=BROKERAGE%20PARTY>, (E.T. 01.06.2023)

United States Political Parties, Britannica, <https://www.britannica.com/place/United-States/Political-parties>, (E.T. 12.05.2023)

Venice Commission, Guidelines On Political Party Regulation, 2010, s.6

[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)024-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)024-e) E.T. 9.12.2023

2019 Election Results, BBC, <https://www.bbc.com/news/election/2019/results> (E.T. 15.06.2023)

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı		FATİH BİLGİN	
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller		İNGİLİZCE	
Eğitim Durumu		Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	2000	2004	BURSA YILDIRIM BEYAZIT LİSESİ (YABANCI DİL AĞIRLIKLİ)
Lisans	2006	2012	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Yüksek Lisans	2013	2016	BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Doktora	2016	2024	BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Çalıştığı Kurum (lar)		Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.	2008	2013	LİDER SANC AK HOLDİNG
2.	2013	2017	TESAM
3.	2017	-	HAKMER
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar		TESAM – EKONOMİK SİYASAL VE STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ	
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
Tarih: İmza: Adı-Soyadı:		08.02.2024 Fatih Bilgin	